

Drieluik van kennismaking

Eerste Paneel: collegejaren

Elke dag in ons college van Herentals begon reglementair met een communiemis. En 's zondags moesten we bovendien in de voormiddag naar de hoogmis en in de namiddag naar het lof. Het lof begon om drie uur; helaas de voetbal ook. Gevolg: de kerkuren werden voor velen een juk, en de lectuur van het missaal was vaak doorweven met verveling en wrevel. Maar telkenjare was er één mistekst (overgenomen uit het Oude Testament) die door alle studenten met elleboogstoten en verstolen knipoogjes gelezen werd, want de tekst pulde hoera uit van wat men tegenwoordig seks en suspense noemt; en de surveillant was die dag dan ook dubbel op zijn hoede. Ik bedoel het Epistel van de zaterdag na de derde zondag van de vasten: "Les uit de Profeet Daniël, 13de hoofdstuk. Het verhaal van de Kuise Suzan". Dit verhaal heeft op een dramatisch moment in mijn retorica een rol gespeeld, en zijn finale is me sindsdien steeds bijgebleven, ook tijdens het schrijven van het onderhavige boek. Daarom wil ik dit 13de hoofdstuk uit het boek Daniël hier vlug samenvatten: Suzan was de jonge en mooie vrouw van Joakim. Joakim was zeer rijk en bezat een park, dat bij zijn huis lag; bij hem kwamen de joden samen, omdat hij de aanzienlijkste man onder hen was. Nu waren er dat jaar twee oudsten uit het volk tot rechters aangesteld; en die twee werden verliefd op Suzan. Eens, toen Suzan in haar park een bad wilde nemen, begluurden de twee rechters haar vanuit het struikgewas, en liepen op haar toe om gemeenschap met haar te hebben. Suzan begon te roepen en haar dienstboden kwamen toegesneld. Maar ook de rechters schreeuwden luidkeels, en deden haar overbrengen naar de rechtszaal. Ze getuigden: "Terwijl we alleen in het park wandelden, kwam Suzan naar haar bad. Daarop kwam er een jonge man naar haar toe, die zich schuil had gehouden, en ging bij haar liggen. Toen we vanuit een hoek van het park het misdrijf bemerkten, snelden we naar hen toe en zagen dat ze met elkaar gemeenschap hadden. Hem konden we niet te pakken krijgen, omdat hij sterker was dan wij, de poort opende, en zich uit de voeten maakten; maar haar grepen we en we vroegen haar, wie die jongeman was, maar ze wilde het ons niet zeggen. Dat getuigen wij". De vergadering geloofde hen, gezien zij oudsten van het volk waren en rechters, en veroordeelde Suzan ter dood. Terwijl ze werd weggeleid, gaf God een jongeman, Daniël geheten, een heilig besluit in. Deze jongeman riep met luider stem: "Ik ben onschuldig aan haar bloed!" Waarop het volk zich naar hem toekeerde en vroeg: "Wat bedoel je daarmee?" Hij ging in hun midden staan en zei: "Zijn jullie niet goed wijs, zonen van Israël? Veroordelen jullie een dochter van Israël zonder nader onderzoek en kennis van zaken? Ga terug naar de rechtszaal, want dezen hier hebben een vals getuigenis afgelegd tegen haar." Daarop ging al het volk haastig naar de rechtszaal terug. Daniël deed de twee rechters van elkander afzonderen; vervolgens riep hij één van de twee bij zich en vroeg: "Als je haar op heterdaad betrapt hebt, zeg dan: onder wat voor een boom heb je ze samen gezien?" Hij antwoordde: "Onder een mastiekbom." Nadat Daniël deze had laten wegleiden, liet hij de andere voorkomen en zei tot hem: "Onder wat voor een boom heb je ze samen gezien?" Hij antwoordde: "Onder een steeneik." En nu Daniël met hun eigen woorden bewezen had dat de twee oudsten een vals getuigenis hadden afgelegd, keerde het volk zich tegen hen en overeenkomstig de wet van Moes voltrokken ze aan de twee oudsten de straf die zij in hun boosheid hun naasten hadden toegedacht: Ze werden ter dood gebracht. Zo werd die dag een onschuldige van de dood gered.

Herfst 1931. We begonnen ons laatste studiejaar. De grijze leraar die ons reeds gedurende de drie vorige jaren rekenkunde gedoceerd had, was bovendien voor de retorica gelast met de godsdienstlessen. Zijn eigenlijke naam was eerwaarde Heer Gilis, maar wij onder ons noemden hem alleen maar "de Jef" of "den dog": hij had inderdaad de platte neus en het autoritair optreden van een dog; maar in de grond was hij een mens van koekenbrood, toegewijd, diepeerlijk en uit één stuk. Op gebied van godsdienst kende hij geen vraagtekens, geen kritisch zoeken naar waarheid. Neen! Die waarheid WAS er: de WAARHEID-met-een-grote-HOOFDLETTER, sinds eeuwen vastgelegd en gecatalogiseerd door Evangelisten, Kerkvaders, Theologen, Sint-Thomas en de onfeilbare Pausen, onder de veilige vleugelen van de Heilige Geest en van onze Moeder de Heilige Kerk. Die Waarheid moest dus niet meer gezocht, maar slechts overgeleverd en uitgelegd worden: de Jef deed dit met een stuk krijt tussen duim en wijsvinger, vaak lettergreep na lettergreep articulerend en met een hamerend handgebaar, zoals bij een bewijsvoering van meetkunde: en in die meetkunde was het woord "congruent" (= overeenstemmend, gelijk, gelijkvormig) één van zijn lievelingsadjectieven. Die Waarheid moest dan ook verdedigd worden: de Kerk, gebouwd op de rots van Petrus, was voor de Jef een zware Romaanse bunker, met een kruis bovenop, en met nauwe schietgaten. En de Jef hield trouw de wacht, hij was een stugge Miles Christi, hij was een gedisciplineerd soldaat in dienst van Christus en het geloof.

Reeds na enkele weken kwam de dramatische botsing, waarover ik het had op mijn eerste bladzijde, en daarover ga ik nu even vertellen. Niet zo maar vertellen om de wrokkige voldoening te hebben een oude koe uit de gracht te halen. Want och, waarom zou ik dat? Die goeie ouwe Jef is nu reeds vele, vele jaren dood: hij stierf als pastoor van Zoersel in de zomer van 1940, en ligt er begraven aan de voet van zijn kerk. Ik heb al zeer lang begrepen dat hij vanuit zijn temperament en conditionering niet anders kón dan handelen zoals hij het gedaan heeft. Maar het is eveneens waar, dat ik die avond na onze botsing in mijn bed geweest heb; het was een pijnlijke wonde voor mijn

zestien jaar, en zij heeft misschien door haar weeromstuit een determinerende invloed gehad op het religieuze zoeken van heel mijn verder leven. En daarom is dit verhaal op zijn plaats in deze inleiding. Dat ging zo: De Jef besprak de verrijzenis van Jezus, en zijn daarop volgende verschijningen. Op zeker ogenblik stak ik mijn vinger op, en drukte er mijn verbazing over uit dat de getuigenissen van de verschillende evangelisten over die verschijning niet congruent waren. Een klasgenoot achter mij, Sjarel Van Aelst, grinnikte en herhaalde halffluid: "Hé, congruent? Heuheuheu!" De Sjarel was de clown en de knapste mathematicus van onze klas: blijkbaar vond hij het plezierig dat ik een term van de meetkunde overhevelde naar de godsdienstles. De Jef vond het echter minder amusant: zijn ogen werden twee schietgaten. Doch ik loste niet, en voltooide: "De getuigenissen van de evangelisten zijn tegenstrijdig, juist zoals de getuigenissen van de twee rechters in de geschiedenis van de kuise Suzanna, Mijnheer Professor!" Nu ik de kuise Suzanna vernoemde, lachten enige jongens vierkantweg. Ze schenen niet te beseffen dat ik het ernstig meende. En het was nochtans zo. Maar ook de Jef werd bloedernstig: met opeengeklemd kaken keek hij naar de Sjarel, daarna naar al de studenten, één voor één; niemand lachte nog. Dan kwam hij bij mij staan; hij was opeens dog en soldaat en schildwacht; zijn sirene loeide; zijn rechterhand ging in de hoogte en met een woest gebaar gooide hij zijn stuk krijt tegen de verste muur van de klas. En nu ontsloot hij zijn lippen. Hij gaf geen antwoord op mijn opmerking. Hij sprak slechts vijf gearticuleerde woorden, maar zij klonken als een banvloek, zij scheurden door mijn gemoed als vijf werpspiesen, als vijf handgranaten: "Maes! Gij! Loopt! Nog! Verloren!!"

Tweede Paneel: Universiteit

Dit incident op de retorca was mijn eerste geloofsconflict. Het was niet mijn laatste. Nochtans heb ik mijn best gedaan in de volgende jaren, tijdens mijn studies in de geneeskunde te Leuven. Het was juist de tijd waarin het studentenleven gonsde van een katholieke hernieuwingsdrang, onder het impuls van een onstuimige bende West-Vlamingen, met Prof. Dondeyne aan hun hoofd. En als Kempisch collaborateurke sprong ik bij in de boot van deze Vikings: ik nam deel aan hun studiekringen van de katholieke actie, schreef idealistische bijdragen in de tijdschriften *Universita*, *Jong Volkse Front* en *Ons Leven* (meestal onder de deknaam *Elckerlyc*) en volgde de interfacultaire avondcursussen over godsdienst, van de professoren Coppens en Dondeyne. Onvergetelijk zijn ook onze feestavonden, waarin als apotheose de glunderende Dondeyne op een stoel gehesen werd, terwijl wij rond hem stonden te zingen met onze pinten plechtig naar hem opgeheven: "Paster Dondeyne, da was 'ne man!", maar de welvoegelijkheid verbiedt mij helaas, de rest van het lied te citeren. Ach, hoe jeuken mijn vingers om namen van toen voluit te schrijven! Maar Piet en Dries en Marcel en Josue en Renaat zijn grosses légumes geworden en elke voluitgeschreven naam van hen en van al de anderen zou zovele herinneringen en anekdoten oproepen...En het is nu toch ook weer niet de bedoeling van dit boeke een "Who is Who" te zijn over Leuven in de laatste decade vóór Wereldoorlog II. Laat me slechts, als einde van mijn oprakeling van het Leuvense milieu, een woordje zeggen over Pater van Gestel, die mijn religieuze zoeken kende. Hij doceerde aan de Universiteit, en zijn boeken over de Sociale Leer van de Kerk werden vertaald in vele talen. Bovendien was hij in die tijd een gevierd radiopredikant, en als prior leidde hij het bloeiende Dominicanenklooster in de Justus Lipsiusstraat. In 1937 oordeelde hij de tijd gekomen om een hoogstudentenafdeling van de Dominicaanse Derde Orde op te richten, en nodigde mij uit tot toetreding; ik werd er verkozen tot eerste prior, en mijn contacten met de pater werden dieper. Ach, wat een lieve mens was die pater Van Gestel! Misschien een tikkeltje ijdel: zijn luisteraars op de radio hoorden hem graag prediken en hij ook; de dagen dat er in de Universiteit een grote plechtigheid was en dat de professoren dus moesten mee defileren in professorale toga, was hij blij als een kermisvogel; en tegenover vreemden deed hij zwevend en plechtig, en liet hij graag – zeer onrechtstreeks en met nederige bescheidenheid – verstaan dat hij (naast de eenvoudige paterstitel) ook soms aangesproken werd als Professor of Doctor of Magister. Maar hij was dan ook zo ingoed, en nooit heb ik een meer dienstwillig mens ontmoet. Ik was zijn enfant terrible, en hij aanvaardde dat ik zijn ijdele ballonnetjes doorprikte: als we elkaar ontmoetten in gezelschap van zijn medepaters, dan begroette ik hem met de uitbundige vreugdekreet: "Dag, Collega!" (omdat we allebei prior waren: hij op de bel-étage en ik in de kelderkeuken), en daar had hij deugd van. Zolang ik in latere jaren te biechten gegaan ben was hij mijn biechtvader, en we zijn zielsvrienden gebleven tot aan zijn dood in 1978.

Doch ondanks al die goedbedoelde Leuvense pogingen kon ik niet klaarkomen met mijn geloofsconflicten. Zoals een grasduiner telkens nieuwe planten ontwaart en in zijn rugzak stopt, zo ontdekte en noteerde ik steeds opnieuw elementen in mijn geestelijke lectuur, die niet congruent waren. (Na dat incident met de Jef, had het woord "niet-congruent" zich in mijn onderbewustzijn vastgeankerend, en ruiste na als een klinkhoren; het werd een leitmotiv, het prikkelde mijn hartstocht voor het fundamentele.) En zo groeide er in mijn geest, die zich moest toeleggen op de exacte wetenschappen, een toenemende verbazing in verband met de uitspraken en vooral met de wonderen van Jezus. Op alle predikstoelen van de Katholieke Kerk doorheen de eeuwen, en in alle boeken van Apologetica zijn die leer en mirakelen voorgesteld geworden als zijnde uniek, weergaloos en specifiek; ze golden als bewijzen voor de goddelijkheid van Jezus, en er mocht niet aan getornd worden. Maar in feite ontdekte ik gelijkaardige uitspraken en wonderen in documenten die dateerden van lang vóór de geboorte van Christus: in de Bijbel en de Talmud van de Joden, in de klassieke werken van het Grieks-Romeinse cultuurgebied, in de nog oudere erfenis van China, Indië en

Perzië, en in de reusachtige inventaris van wat de archeologie in de laatste twee eeuwen tijds heeft opgegraven in Egypte en Mesopotamië. Waren de evangelieverhalen dan niets anders dan enkele nieuwe klepels in de oeroude klokjes van de oosterse fantasie? Was onze sacrale christelijke theologie dan slechts een vergulde antropologie?

Zo werd de stapel van mijn geloofstwifels steeds hoger; en steeds langer werd de schaduw van de schuldcomplexen die ze afwierpen. Schuldcomplexen? Ja. Want in onze jeugd kreeg de twijfelaar uiteindelijk steeds een of ander van de volgende argumenten te horen (vaak uitgesproken op een ontmoedigde en ontmoedigende toon, door mensen die van hem hielden): "Gij hebt twifels omdat ge niet kinderlijk wilt aanvaarden; gij denkt dat ge het geloof moet benaderen met de nauwkeurigheid van een anatomische dissectie; twifelen aan de overgeleverde waarheid is een vorm van hoogmoed; hoe kunt ge 't in uw hoofd halen, te willen in opstand komen tegen de apologetica, die is opgebouwd door de beste theologen van twintig eeuwen, met aan hun spits de engelachtige leraar Sint Thomas! In plaats van te twifelen moet ge bidden; de grootste zonde is de zonde tegen de heilige Geest. Pieker niet, jongen! Breng deemoedig uw "sacrificium intellectus". En in geen geval mogen uw geloofstwifels u aanzetten tot een verdere stap, tot geloofsafval!" Een synthese van al die argumenten was te vinden in het boekje: "De geloofscrisis bij de jeugd"(1) dat vanaf 1927 oplage na oplage beleefde en trouwens sterk gepropageerd werd door onze geestelijke leiders. Ik diep het even op uit mijn bibliotheek en doorblader het nog eens, op zoek naar de teksten die ik onderlijnde. Het steunde natuurlijk op Sint Thomas (2). Het beriep zich op het Vaticaanse Concilie van 1869-1870 (3). Het resumeerde zijn menigvuldige berispingen in twee hoofdzinnen die ik hier aanhaal: "De kerk heeft nooit aanvaard dat er voor haar kinderen gevallen van geloofsafstand zouden kunnen bestaan. Een gevormd katholiek heeft nooit een goede reden om zijn geloof op te geven; doet hij dat toch, dan is zijn handeling zwaar schuldig". En het citeerde als lapidair beeld de samenvatting van Gilson: "Aan een mens zijn geloof ontnemen om hem te bevrijden, is hetzelfde als een dier zijn geraamte en zijn zenuwstelsel ontnemen: men zou er een vod van maken, en die zogezegde bevrijding zou gelijk zijn aan een soort dood. (4)

Lang vóór Sint Thomas had Sint Augustinus nog iets krassers neergeschreven: "Neme incredulus, nisi impurus". "Niemand is ongelovig, tenzij de onreine". Die uitspraak heeft me steeds geschokt; ik vond ze bekrompen en onfair. Ze gooit op een verwarrende wijze tweebegrippen, geloof en moraal, doorheen. Maar ze heeft zich door de eeuwen heen kunnen doen gelden en was nog schering en inslag in onze stichtende jeugdboeken, zoals in het succeswerk van de Hongaarse Monseigneur Toth Tihamer: "Reine Jeugdrijpheid" waaruit ik hier drie alinea's aanhaal. (5) "De jongen die in zijn ontwikkelingsjaren zijn zielsreinheid kan bewaren, blijft ook bevrijd van de twifels aangaande het geloof. Zelfs indien hij soms echte verstandstwifels mocht hebben, zal ik nooit voor zijn geloof vrezen, zolang hij zuiver blijft. Hij daarentegen, die in onreinheid leeft, zal eerst geen plezier meer vinden in het gebed; dan worden zijn godsdienstoefeningen, ja heel de godsdienst, hem een last; en tenslotte verliest hij zijn geloof. Hij moet het geloof verliezen! De zedelijke verrotting die in hem gebeurt, en zijn zedeloze levenswijze tracht hij goed te praten met allerlei filosofische machtspreuken, thesissen, wetenschappelijke bewijzen, in de boeken zoekt hij naderhand een theoretische bewijsvoering voor de godverloochening die hij reeds tengevolge van zijn zondig leven praktisch heeft verwezenlijkt. Het reine leven is niet enkel het gevolg, maar ook de voorwaarde van een sterk geloof. Opdat het verstand niet heidens worde, mag het hart het niet reeds zijn." En Toth Tihamer citeerde Chateaubriand, die eens in een voornaam gezelschap zou gezegd hebben: "Mijne Heren, zoudt ge de moed niet hebben te geloven, indien ge de moed had zuiver te leven?"

Daarom waren er sommige priesters die voor elke vraag over geloofsproblemen stelselmatig een weerbotsvraag gereed hadden: "Zeg me eens eerst, jongen, hoe staat het met uw zuiverheid?" En die vraag stelden ze met glassplinters in hun stem en met een inquisiteurblik, want onze jeugdige zucht naar waarheid was voor hen synoniem van masturbatie, de gevreesde en verschrikkelijke zonde waarvoor Onan in het Oude Testament was doodgebliskemd. (In haar "Mémoires d'une jeune fille rangée" verhaalt Simone de Beauvoir een gelijkaardige jeugdervaring: toen ze aan een biechtvader in de Saint-Sulpicekerk bekende dat ze niet meer geloofde, antwoordde deze: "Wat voor zware zonde hebt ge dan wel gedaan?") En daarom zwegen vele studenten over hun geloofstwijfel: ofwel uit schaamte, ofwel uit opstandige fierheid.

Ach ja, wat was die verdenking op onkuisheid een gemakkelijke stok-achter-de-deur, die te pas en te onpas vastgenomen werd. Naderhand moet je er soms om glimlachen, zoals om die andere anekdote in verband met onkuisheid, die verteld werd over onze Leuvense Professor in Bacteriologie, Richard Bruynoghe, "den Brunne" zoals we hem noemden. Den Brunne was een geboren West-Vlaming, en is heel zijn leven trouw gebleven aan zijn dialect van bachten de kuppe, vooral wanneer hij Frans sprak. Tijdens zijn lessen en méér nog wanneer hij examens afnam, kon hij soms beginnen grimlachen, met listige spleetoojes, vol triomfantelijk misprijzen. Eens, zo verhaalde de anekdote, was den Brunne weer examens -aan het afnemen. De student die hij aan het ondervragen was, geraakte van angst de kluts kwijt en zat daar te rillen als een riet. "Ghi en kent ghi der niks van!" glunderde den Brunne en de student begon nog sterker te beven. "Haha, ghi beeft?! Vervolgde den Brunne, "dan zideghi nen dronkaard, ofwel nen onkuuschaard! Mor ghi zult ghi in elk geval ghebuusd zin!"

Derde Paneel: Doktersleven

Na Leuven kwam de ontplooiing van de verdere activiteiten: een zware geneeskundige praktijk, een gezin met zeven kinderen, en een maalstroom van maatschappelijke relaties. Daarom niet altijd met gefronste wenkbrauwen, want ik hield van humor, en de buikspraak was mijn violon d'Ingres. Sommige van mijn lezers en lezeressen hebben misschien nog een herinnering aan mijn sprekende pop Janneke Moeiallemanneke, waarmee ik honderden malen heb opgetreden op avondfeesten, in tehuizen voor wezen en bejaarden, in ziekenhuizen, op huwelijksfeesten bij familie en kennissen, op medische con-gressen in binnen- en buitenland, voor de kinder- en ziekenuurtjes van de radio, en enkele malen voor de televisie. Maar noch het zware werk, noch het familieleven, noch de vriendencontacten, noch de opgewekte sociale manifestaties naar buiten uit, konden mij er toe brengen mijn innerlijke vraagtekens te vergeten: de kinkhoren bleef voortruisen, en mijn geloofsproblemen groeiden voort. Om door te graven naar dit of dat element van geloofsinhoud of kerkgeschiedenis, kocht ik steeds maar nieuwe boeken; elk uur lectuur was een intense zwerftocht, maar elk boek bracht ook nieuwe vraagtekens. Uiteindelijk is het een reeks boekenrekken van honderden wreken geworden: over bijbelgeschiedenis en exegese, theologie, antropologie, godsdienst-psychologie en kerkgeschiedenis. Die boeken wezen me op hun beurt de weg naar andere, oude en kostbare werken die te vinden waren in diverse bibliotheken, en het was me steeds een lust die instellingen af te zwalpen ter gelegenheid van een haastige uitstap of van een vakantiereis; mijn hangmappenkast puilt uit van de nota's die ik in vroegere jaren genomen heb, en van de kilometers fotokopieën die ik gaan verzamelen ben sinds de bibliotheken overal uitgerust zijn met fotokopieerapparaten. In de loop van de laatste tien jaren volgde ik bovendien een reeks bijbelse studiedagen en congressen van exegeten en theologen in binnen- en buitenland. Als enige geneesheer sloeg ik daarbij wel het figuur van een vreemde eend in de bijt, maar ik had het er voor over, want ik wilde doordringen tot de kern. En doorheen dit alles bleef de hoofdzaak: het herlezen en kritisch doorworstelen van de Bijbel zelf, van het Oude en Nieuwe Testament, van die documenten waar alles om draait. De vijf boekdelen van mijn Canisiusvertaling (5b) die eens zo stevig ingebonden waren, zitten volgekrabbeld met randnota's en hangen uiteen.

Maar het eindresultaat? De slotbalans? Want in elk leven komt het moment van de slotbalans. Onmerkbaar zijn de jaren voorbijgevlogen; je kinderen zijn uitgezwermd; je viert je zilveren jubilees met je vrouw en met de collega's van je promotie; je begint langs alle kanten te struikelen over lieve kleine mormels die je trachten grootvader te noemen, en bij het luisteren naar hun gefrazel slurp je monkelend aan een cocktail van gevoelens: een deel vertederde vreugde over dat jonge leven, een deel patriarchale trots, en ook een deel weemoed. Ja, wat weemoed: onder het neuriën van een wiegelied voel je je gedachten wegschuiven naar lang geleden, en het wordt je opeens duidelijk dat het grootste deel van je leven voorbij is. Je zit aan de verkeerde kant van de vijftig, leeftijdgenoten uit je kennissenkring beginnen hun hartinfarct of hun kanker te krijgen, en ook voor jezelf is de Grote Rust misschien wel dichterbij dan je denkt. En dan wens je, je geestelijke boekhouding af te sluiten.

Toen Pasteur terugblikte op zijn leven, zei hij met gemoedelijk triomfalisme: "Omdat ik veel gestudeerd heb, heb ik het geloof van een Bretoense boer verworven; had ik nog meer gestudeerd, dan zou ik het geloof hebben van een Bretoense boerin". Ik wou dat ik hetzelfde kon zeggen: omwille van mijn familie; omwille van de priesters, religieuzen en actief katholieke leken waarmee ik in de loop van mijn leven bevriend ben geraakt; en tenslotte omwille van gans een sociaal milieu, waarvan alle gemeenschappelijke manifestaties – van doopsel tot begrafenis – nog steeds de stempel dragen van het Geloof onzer Vaderen, en waarin ik mijn vanzelfsprekende rol te spelen had overeenkomstig het vertrouwde imago van de katholieke dokter, huisvader en parochiaan. Maar mijn slotbalans is diametraal anders dan die van Pasteur: het einde van veertig jaar studie betekent voor mij tevens het einde van mijn katholieke geloof; mijn steenrots Petrus en mijn Kerk van Christus zijn verzwonden; ik houd alleen nog maar wat drijfzand in mijn handen.

Onder die slotbalans had ik een eindstreep kunnen trekken. Niet bijster schitterend, zo'n bilan. In feite eerder een faillissement. (Goeie ouwe Jef van onze retorica, was het dat wat je bedoeld hebt toen je voorspelde dat ik nog verloren zou lopen?) Daarna had dan de liquidatie kunnen volgen: mijn studieboeken dicht, mijn duizenden nota's in het vuur, een diepe zucht en een grimas over die vele verloren uren van studie, uren die nooit meer terugkomen; en een mijmerende blik op de laatste chrysanthen die bloeien in de tuin, aan de voet van de donkere dennen. En dan beginnen te recupereren: een ligstoel, een sigaar, een detectiveroman of een plaat met Beethoven of Rolling Stones, och het komt er niet meer op aan, ouwe Pallieter; en trouwens is die hele kwestie van geloven of niet-geloven een persoonlijke aangelegenheid waar niemand zijn neus hoeft in te steken. Daarbij mag je niet vergeten wat Frederik van Eeden schreef in zijn Kleine Johannes: "Ik heb lang en ijverig gestudeerd voordat ik wist wat ik nu weet; nu moet ik voorzichtig zijn met mijn wijsheid: als ik té veel vertel, verlies ik mijn reputatie". En het Arabisch spreekwoord klinkt nog onheilspellender: "Als je je waarheid wil zeggen, zadel dan vooraf je snelste paard!" De les is dus duidelijk: hou

uw mond over godsdienst en zo, kuis uw schup af, slaap van pap tot pap, of spreek over de Ronde van Frankrijk, en laat de boel maar draaien en vivat onze Nante!

Het was echter ook mogelijk een andere houding aan te nemen, volgens de woorden van Jung: "Ik vind het de plicht van ieder die zich afgezonderd heeft om zijn eigen weg te vervolgen, aan de gemeenschap datgene mede te delen wat hij op zijn ontdekkingstocht gevonden heeft, of het nu koel water voor dorstenden, dan wel de onvruchtbare woestijn der dwaling was. Het ene helpt, het andere waarschuwt". Ik durf hieraan toevoegen dat achter zo'n mededelen-aan-de-gemeenschap ook nog andere motivaties kunnen schuilgaan: zoals het afreageren van oude gemoedskneuzingen (en dat kan soms gebeuren met symptomen van agressiviteit); of zoals de zelfrechtvaardiging in de zin van Newman's "apologie pro vita sua": wie zijn eigen weg gevolgd heeft, poogt uiteindelijk toch (ondanks het voorzichtig scepticisme van Frederik van Eeden en ondanks het kippenvolgevende Arabische spreekwoord) aan zijn omgeving duidelijk te maken waarom hij zo is geëvolueerd. Bij mij denk ik dat die motivatie heeft meegespeeld. In elk geval, bij de keuze tussen zwijgen of communicatie, heeft mijn extrovert temperament de doorslag gegeven, en heb ik beslist in de zin van de verduidelijking. Ik heb dus mijn ligstoel gelaten voor wat hij was, en ben terug naar mijn studiekamer geklommen. Opnieuw tussen mijn geduldige boeken en hangmappen. En ditmaal om zelf enkele honderden bladzijden neer te schrijven, openhartig en zonder bibber in mijn pen, als synthese van mijn verworven mening over onze religieuze traditie.

Het schrijven, aanvullen en omwerken van deze teksten (*), gespreid over vele maanden tussen mijn geneeskundige bezigheden en familiale beslom-meringen door, is een nieuwe zwerftocht geworden: lang en vermoei-end, en misschien mijn laatste. En soms krijg je bovendien kreten van afkeuring en agressie achternageroepen: zoiets doet telkens een beetje pijn, en je ervaart de weemoed van het liedje: "J'ai laissé de mon coeur le long du chemin, comme la brebis de sa laine". En toch is dit schrijven, ondanks alles, zo'n verrukkelijk zwerversavontuur geworden, dat ik het voor niets meer zou willen missen hebben: met de stelregel van een van mijn geliefde meesters voor ogen "travailler sérieusement mais sans se prendre au sérieux" heb ik me tijdens het groeien van mijn boek een gelukkiger Pallieter gevoeld dan in de donzigste ligstoel.

Een zwerver kan nu een maal nooit meer loskomen van zijn drang naar de verre horizons. Hij heeft naar het woord van de dichter nog maar één vaderland: nur eine Heimat, die Strasse ohne Ende. En juist in de herfst van het leven is zwerven verrukkelijker dan ooit: het helpt je de ouderdom te ervaren, niet als een ziekte of als een frustratie, maar veeleer als een herontdekking van de jeugd, en met nog meer reliëf: de panorama's zijn wijder geworden, de geuren zijn mild als rijpe wijn, en het floers van de avondnevels geeft nog diepere warmte en innigheid aan de kleuren van het landschap. En bovendien ervaar je onderweg de vreugde van uw ontmoetingen met andere zwervers, pelgrims met eenzelfde heimwee als het uwe naar ergens een Eden van Goedheid, van Waarachtigheid en van uiteindelijke Volwassenheid. En je wordt vrienden. Als de avond valt, en als pelgrims moe zijn van de tocht, houden ze halt bij een bron of bij een beekje, en ontsteken een kampvuur. Ze hurken samen in de schemering, ze schudden hun rugzakken leeg, ze verdelen hun brood met een woord van warmte of met een kwinkslag, en ze hervinden bij elkander een dosis geborgenheid en dapperheid en vrede. Zoekende en zwervende zusters en broeders, het is vooral voor u dat ik deze bladzijden heb samengesteld; al schrijvend in de intimiteit van mijn studiekamer heb ik het innig gevoel, samen met u rond het kampvuur van mijn levensavond te zitten. Ziehier dan de inhoud van mijn rugzak: ziehier de kruiden die ik grasduind heb; zie hier het vesperbrood dat ik met u wil breken.

Voorwoord

Onze informatie over Jezus

1. Op zondag 25 augustus 1974 werd Eddy Merckx voor de derde maal wereldkampioen bij de beroepsrenners. Tienduizenden aanwezig op de omloop van Montreal en ontelbare kijkers vóór het televisiescherm zagen zijn eindspurt met Raymond Poulidor. Fotoapparaten en filmcamera's legden het gebeuren vast. En miljoenen dagbladnummers in alle talen leverden de volgende dag de technische gegevens: Merckx had de 262,5km afgelegd in 6u. 52min. 32sec.; gemiddeld 38,173 km per uur. Geen zinnig mens betwist deze feiten. En diegenen die over honderd of duizend jaar zo'n dagblad zullen terugvinden, zullen er nauwkeurig dezelfde gegevens in ontdekken.

2. Waterloo, 18 juni 1815: Keizer Napoleon leed er met zijn legers de nederlaag die een einde stelde aan zijn militaire en politieke carrière. Dit gebeurde meer dan anderhalve eeuw geleden, niemand van ons is er dus rechtstreekse getuige van geweest; maar er bestaan van uit die tijd zoveel eensluidende documenten over Napoleon en Waterloo, dat we geen de minste moeite hebben om hun feitelijke historische inhoud te aanvaarden.

3. En op grond van de massa gegevens die de archeologie heeft blootgewoeld in de loop van de twee laatste eeuwen, kan men zelfs een hele reeks historische feiten van vier- tot vijfduizend jaar geleden, zowel in Egypte als in Mesopotamië, wedersamenstellen.

Helemaal anders is het gesteld met onze informatie over de historische Jezus, de jood uit Galilea die het vertrekpunt was van het christendom.

1. Jezus zelf heeft ons geen enkel geschreven getuigenis nagelaten: die éne keer dat hij al schrijvend vermeld wordt, was het slechts met zijn vinger in het zand, toen men een overspelige vrouw vóór hem bracht.

2. En zijn omgeving? In die tijd bestonden er geen ijverig pennende dag-bladreporters, geen fotoflashes, geen filmcamera's en geen bandopne-mers. De omstaanders van Jezus (apostelen en toehoorders) waren eenvoudige mensen van het oude Oosten, die wél met open mond konden luisteren, maar die geen behoefte voelden om stenografische nota's te nemen of een dagboek bij te houden, over zijn spreken, doen en laten. En waarom zouden zij dit trouwens gedaan hebben? Predikte Jezus niet dat het einde van de wereld nabij was? Welk nut had het dan, een schriftelijk verslag op te stellen voor een nageslacht dat toch niet meer geboren zou worden?

3. Tenslotte kent de wetenschap tot op heden geen enkele authentieke tekst, waarin tijdgenoten van Jezus, levend buiten zijn omgeving, (bv. rabbijnen, officiële Romeinse instanties, geschiedschrijvers), ook maar de minste allusie zouden gemaakt hebben op deze Jezus van Galilea. Wél bestaat er eigentijdse geschiedkundige informatie over namen die ons vertrouwd toeklinken: zo weten we bv. dat Herodes, bijgenaamd de Grote, koning van Judea onder Romeinse voogdij, leefde van het jaar 73 tot het jaar 4 vóór onze christelijke tijdrekening; zo weten we ook eveneens dat Pilatus door de Romeinse keizer Tiberius benoemd werd tot procurator van Judea, in het jaar 26 van onze tijdrekening, en dat hij terug naar Rome geroepen werd in het jaar 36. Maar over een mogelijk verband tussen enerzijds die koning Herodes en anderzijds een pasgeboren Jezuskindje en een kindermoord in Bethlehem, reppen de eigentijdse historici geen woord. Evenmin schrijven ze over de kruisdood van een zekere Jezus van Nazareth tijdens het procuraat van Pilatus. En tenslotte geven ze ook geen enkele inlichting over Jezus' familie, over de plaats en datum van zijn geboorte, over zijn apostelen, over zijn activiteiten, zijn lijden en sterven.

Samengevat: we hebben over Jezus geen enkele eigentijdse informatie, geen enkel historisch document uit de eerste hand: noch van hemzelf, noch van zijn omgeving, noch van auteurs buiten zijn omgeving. Voor de bestudering van de historische Jezus zijn we dus noodgedwongen aangewezen op latere, onrechtstreekse rapporten, waarvan de belangrijkste zijn samengebracht in de Bijbel van de christenen, die het "Nieuwe Testament" heet, in tegenstelling tot (of in aanvulling van) het "Oude Testament" zoals de Bijbel van de joden door de christenen genoemd wordt. De christen van de twintigste eeuw die zijn "Nieuw Testament" openslaat, vindt een inhoudstafel met zevenentwintig geschriften. De vier voornaamste van die geschriften zijn de vier Evangelien (volgens Matteüs, Marcus, Lucas en Johannes); en dan volgen de Handelingen van de Apostelen; daarna de veertien Brieven van Paulus; daarna zeven andere Brieven van Apostelen (één van Jakobus, twee van Petrus, drie van Johannes en één van Judas); en ten slotte de Apokalyps (= openbaring) van Johannes.

Wil dit zeggen dat er buiten die zevenentwintig geen andere geschriften circuleerden in de eerste tijden van het christendom? Integendeel, het was met de literatuur rond Jezus en rond de apostelen zoals met een ijsberg: één tiende drijft boven en negen tienden liggen onder water. Naast de vier evangeliën van ons huidige Nieuwe Testament waren er nog meer dan veertig andere in omloop; en sommige onder hen genoten een even grote populariteit als de

vier eerste (We zullen hier grondiger op terugkomen in ons tweede boek: "Een andere kijk op Jezus"). En de totale literatuur rond de apostelen bereikt veel meer dan tienmaal de omvang van datgene wat over hen is opgenomen in het Nieuwe Testament.

Al die geschriften over Jezus en zijn apostelen werden vrij doorgegeven, gekopieerd en overvloedig geretoucheerd (*) door de verschillende kerk-gemeenschappen van de eerste eeuwen. En elke bisschop (samen met zijn lokale kerk) had hierbij zijn lievelingsteksten. Pas in de vierde eeuw ontstond een centraal kerkelijk gezag (onder invloed en de bemoeiing van keizer Constantijn). Vanzelfsprekend streefde dit centraal gezag naar een betere orkestratie van de verspreide gemeenschappen; en eveneens stuurde men aan op de verzameling, de schifting en de uniformering van de "gewijde geschriften". Het zou echter nog twee eeuwen aanslepen eer eindelijk in de zesde eeuw de definitieve lijst werd vastgelegd van de zevenentwintig boeken die door het kerkelijk gezag officieel erkend werden als zijnde ingegeven door de heilige Geest. Die kerkelijke lijst werd de "Canon" van het Nieuwe Testament genoemd (naar het Griekse woord kanoon, dat stok, steun, leidsnoer betekent) en de zevenentwintig uitverkoren geschriften heetten van toen af de "canonieke" geschriften.

Meteen was het lot van de grote stapel andere geschriften bezegeld. Als men een lijst van zevenentwintig eetbare paddestoelen opmaakt, dan vallen alle andere paddestoelsoorten automatisch onder verdenking. En dus begon de kerkelijke overheid te eisen dat de niet-erkende geschriften zouden binnen-geleverd en verbrand worden. Dit viel echter niet altijd in de smaak van de plaatselijke bisschoppen en kerk-gemeenschappen. Wat? Dit of dat boek uit hun bibliotheek zou moeten verbrand worden? Hadden zij er niet steeds met eerbied uit voorgelezen? Hadden ze die vergeelde papyri niet overgeërfd van de christenen vóór hen? En dus weigerden ze soms hun boeken in te leveren. Als de keizerlijke soldaten kwamen om, samen met de afgezanten van het centrale kerkelijke gezag, "manu militari" op gewelddadige wijze de bibliotheeken te doorzoeken, kwam het op enkele plaatsen zelfs tot vechtpartijen. Andere kerk-gemeenschappen waren listiger: tegen dat de controleurs kwamen, verborgen ze de bedreigde boeken in veilige schuilhoeken, met de hoop ze terug te voorschijn te halen in betere tijden. Verbergen betekent in het Grieks: "apokrufoon". En de veroordeelde niet-canonieke geschriften werden voortaan "apocriefe" geschriften genoemd. Geleidelijk kreeg het woord apocrief een pejoratieve betekenis. Dit allemaal zullen we verder uitdiepen in ons tweede boek, en zullen dan tevens vaststellen dat de schifting van de geschriften rond Christus in canonieke en apocriefe, in "goede en slechte", niet zozeer berustte op historisch-wetenschappelijke onderzoeksmethoden, als wel op leerstellige, en zelfs opportunistische argumenten; In onze speurtocht naar de historische Jezus zullen we dan ook meer dan eens rekening houden met de apocriefe literatuur.

Om dezelfde reden van historiciteit ga ik het overzicht van de geschriften over Jezus niet beginnen met de vier canonieke evangeliën. Want ook al zijn deze vier geschriften de belangrijkste informatiebronnen over Jezus, dan moet het toch onmiddellijk gezegd worden dat ze niet de oudste documenten van het christendom zijn, aangezien de evangeliën pas tientallen jaren na de dood van Jezus in omloop gekomen zijn: het evangelie volgens Marcus, dat door de meeste geleerden als het oudste van de vier beschouwd wordt, zou pas ten vroegste rond het jaar 65 geschreven zijn, dus meer dan dertig jaar na de dood van Jezus; dat volgens Matteüs volgde rond het jaar 75; dat volgens Lucas rond het jaar 80 en dat volgens Johannes rond het jaar 90.

Welnu in onze studie wens ik chronologisch te werk te gaan, en dus beginnen met de oudste (ons bekende) documenten van het christendom. En welke zijn de oudste teksten? Dat zijn de Brieven van Paulus; want Paulus begon een reeks brieven aan zijn gelovigen te schrijven rond het jaar 50, zegge vijftien à twintig jaar na de dood van Jezus, en vele jaren vóór de evangeliën. Daarom zullen wij dit eerste deel wijden aan die Brieven, en dus automatisch aan Paulus. Als titel heb ik gekozen: "Een andere kijk op Sint Paulus". Later, in ons tweede boek, zullen we de evangeliën bespreken.

Eerste boek

Een andere kijk op Sint Paulus

EERSTE DEEL: Een eerste Paulus: Het zelfportret van de Brieven

Inleiding

- I. Geboorteplaats en jeugd
- II. De bekering van Paulus
- III. Na de bekering: het mysterie van Arabië
- IV. Paulus en de apostelen
 - § I. Paulus' eerste bezoek aan Jeruzalem
 - § II. De afrekening met de wet van Mozes
 - a) Het conflict met de besnijdeniswet
 - b) Het conflict met de spijswetten
 - § III. Paulus, apostel van de heidenen
 - §IV. De kijk van Paulus op de apostelen en op de jodenchristenen
 - §V. De kijk van de jodenchristenen op Paulus

Inleiding

Op de lijst van de zevenentwintig canonieke geschriften van het Nieuwe Testament komen veertien Brieven van Paulus voor.

1) Over zeven Brieven, dus juist geteld de helft, zijn de wetenschapsmensen het eens dat Paulus er de auteur van is. Hier volgt de lijst van die authentieke Brieven, die men dateert tussen de jaren 49 en 62:

- De Brief aan de Romeinen
- De 1ste Brief aan de Korintiërs
- De 2de Brief aan de Korintiërs
- De Brief aan de Galaten
- De Brief aan de Filippenzen
- De 1ste Brief aan de Tessalonicenzen
- De Brief aan Filemon

2) Het tegenovergestelde moet gezegd worden voor de "Brief aan de Hebreëen". Deze Brief, een lang en zwaartillend theologisch traktaat van het begin tot het einde, heeft een onmetelijke invloed gehad op de leer van het Christendom. Maar hij is een vervalsing. Eusebius schreef in de vierde eeuw: "Wie die Brief geschreven heeft, dat weet alleen God naar waarheid." (6) En de moderne exegese wijst hem nog nadrukkelijker af: de Brief aan de Hebreëen is geen Brief van Paulus; hij is niets anders dan een werkstuk van een groep joods-christelijke intellectuelen, waarschijnlijk van Alexandrië, die hun pennevruchten publiceerden onder de naam van Paulus om meer gezag te verwerven, maar die daarmee dan ook het jonge christendom bedrogen. Geen enkel woord van die Brief werd geschreven door Paulus: deze was al vele jaren dood toen de Brief vervaardigd werd.

3) En rond de zes overige Brieven die aan Paulus toegeschreven worden bestaan een reeks kleinere of grotere vraagtekens, waarmee de moderne exegese nog lang niet klaar is:

- De 2de Brief aan de Tessalonicenzen
- De Brief aan de Kolossenzen
- De Brief aan de Efeziërs
- De 1ste Brief aan Timotheüs
- De 2de Brief aan Timotheüs
- De Brief aan Titus

In mijn pogingen om Paulus' kern te benaderen via zijn Brieven, zal ik dan ook houden aan de stelregel van Grossauw: "Wil men kritisch-wetenschappelijk ge-sproken safe spelen, dan kan men voor de auteur Paulus alleen te rade gaan bij de (eerst)genoemde zeven." (7) Al die zeven Brieven bevatten – naast discussies over zonde en moraal – ontzaglijk veel theologische beschouwingen van Paulus over "zijn" Christus en hebben als zodanig een onberekenbare invloed gehad op de groei van de christelijke godsdienst. Maar vinden we bij Paulus feitelijke informatie over de historische Jezus? Dat wil ik samen met u nagaan.

I. Geboorteplaats en jeugd

Over het geboortjaar van Paulus staat nergens een woord geschreven. We hebben er dus het raden naar. En waar werd hij geboren? De kenner van het Nieuwe Testament zal ditmaal wel zijn antwoord gereed hebben: "Geboren in Tarsus". En op een volgende vraag: "Waar heeft Paulus zijn religieuze vorming gekregen?", zal diezelfde kenner prompt antwoorden: "Aan de voeten van Gamaliël, in Jeruzalem." Ja, die gegevens staan te lezen in de Handelingen van de Apostelen (Hand. 21:39; 22:3; 26:4-5), en over dit belangrijk werk (dat geschreven werd vele jaren na de dood van Paulus en met welbepaalde bedoelingen) zullen wij het hebben in ons tweede deel. Maar in dit eerste deel baseren wij ons uitsluitend op de Brieven van Paulus.

Welnu, de Paulus van de zeven authentieke Brieven spreekt nooit over de plaats van zijn geboorte; hij vernoemt nergens Gamaliël; en in geen enkele van zijn Brieven maakt hij er zelfs maar een allusie op, dat hij ooit tijdens zijn jeugd in Jeruzalem zou verbleven hebben. Het enige dat hij in zijn Brieven vermeldt, is dat hij vóór zijn bekering de christenen vervolgd heeft, maar we weten niet waar: "Gij hebt toch gehoord, hoe ik vroeger als jood geleefd heb, hoe ik de kerk van God fel vervolgd en haar trachtte uit te roeien en hoe ik op het stuk van de joodse godsdienst velen van mijn leeftijd en mijn volk over-trof in mijn hartstochtelijke ijver voor de overleveringen van het voorgeslacht. (Gal. 1:13-14) "Ja, ik ben de minste van de apostelen, niet waard apostel te heten, want ik heb Gods kerk vervolgd. (1. Kor. 15:9); "..., wat ijver aangaat een vervolger van de kerk, in wettische heiligheid volmaakt." (Fil.3:6) En het is evident dat Paulus zich bekeerd heeft, anders ware hij nooit de figuur geworden die zo'n diepe stempel heeft gedrukt op de christenheid. Maar hoe verhaalt Paulus, in zijn Brieven, die bekering tot het christendom?

II. De bekering van Paulus

Die bekering? Dat weet toch elke communicant? Paulus op weg naar Damascus om de christenen te vervolgen, plots een lichtstraal uit de hemel, hij valt ter aarde en hoort de stem van Jezus: "Saul, Saul, waarom vervolgt gij Mij?" Paulus staat recht en is blind, enz. Ja, dat kennen we inderdaad vanaf onze prille jeugd: het spectaculaire, romantische en theatrale bekeringsverhaal van Paulus. En toch moet het nogmaals herhaald worden: dat verhaal lezen we in de "Handelingen van de Apostelen". Maar Paulus zelf, in zijn Brieven? Van heel dit gebeuren op de weg naar Damascus schijnt hij niets af te weten. Slechts viermaal maakt hij een uiterst vage allusie op zijn bekering: 1) "Maar toen besloot God, die mij vanaf mijn geboorte had uitgekozen en mij riep door zijn genade, zijn zoon aan mij te openbaren, opdat ik hem onder de heidenvolkeren zou verkondigen." (Gal. 1:13-16); 2) "Ben ik geen vrij man? Ben ik geen apostel? Heb ik Jezus, onze Heer, niet gezien?" (1 Kor. 9:1); 3) (Vertellend over de verschijningen van de verrezen Jezus): "En het laatst van allen is hij ook verschenen aan mij, de misgeboorte. Ja, ik ben de minste van de apostelen, niet waard apostel te heten, want ik heb Gods kerk vervolgd." (1. Kor. 15:8-9) 4) "Gij hebt toch vernomen hoe de genade Gods, die mij met het oog op U gegeven is, zich heeft verwerkelijkt: dat mij door de openbaring de kennis van het geheim is medegedeeld, zoals ik het reeds in het kort heb beschreven." (Efez. 3:2-3). Dat is alles: een bekering zonder licht en hemelse stem en zonder val en zonder blindheid. Schraller kan het niet. Bovendien vergeet Paulus ons mede te delen, dat hij zijn bekering tot het christendom bevestigd heeft door een Doopsel; nergens, in geen enkele van zijn Brieven, vertelt hij ons waar en door wie hij gedoopt zou zijn. Het enige wat we verder nog kunnen opmaken is dat Paulus inderdaad in Damascus vertoefde in de periode van zijn bekering, en dat hij er naderhand terug naartoe kwam: "Daarna vertrok ik meteen naar Arabië, zonder een mens te raadplegen. Ik ben ook niet naar Jeruzalem gegaan, naar hen die eerder apostel waren dan ik. En van Arabië BEN IK TERUGGEKEERD naar Damascus. Pas drie jaar later ging ik naar Jeruzalem..." (Gal. 1:16-18).

Samenvattend kunnen we uit Paulus' Brieven alleen het volgende opmaken: 1) dat hij zich op een bepaald tijdstip in zijn leven (in voor ons onbekende omstandigheden) bekeerd heeft tot Jezus Christus; 2) en dat dit waarschijnlijk in Damascus gebeurde.

III. Na de bekering, het mysterie van Arabië

We zouden logischerwijze mogen verwachten dat die Paulus, eenmaal bekeerd (en in welke omstandigheden dan ook), onmiddellijk naar Galilea en Jeruzalem zou gesnelde zijn. Want Galilea was de geboortestreek van Jezus: misschien leefde moeder Maria er nog, en dan had ze aan Paulus kunnen vertellen over haar lieve zoon die men gekruisigd had; en in elk geval zou Paulus er leerlingen van Jezus gevonden hebben om met hen te praten, en zou hij zelf de eenvoudige mensen van de straat kunnen interviewen hebben over die leraar die hen onderricht had en die hun zieken genezen had. En ook in Jeruzalem zou Paulus belangrijke informatie kunnen inwinnen hebben over de lijdensweek en de kruisdood van Jezus; want in Jeruzalem, de hoofdstad van Judea, waren op het ogenblik van Paulus' bekering reeds christengemeenten ontstaan onder aanvoering van Jakobus, de broeder des Heren, en van Petrus (de oudste apostel, die ook Simon en Kefas genoemd werd). Ons komt het in elk geval als evident voor, dat Paulus er alle belang bij had, zoveel mogelijk informatie te verzamelen in Jeruzalem en Galilea, aangezien hij voortaan over Jezus van Galilea zou gaan prediken.

Welnu, tot onze verbijstering lezen we in Paulus' Brief aan de Galaten het tegenovergestelde: we hernemen ditmaal de tekst in zijn geheel: "Maar toen besloot God, die mij vanaf mijn geboorte had uitverkoren en mij riep door zijn genade, zijn Zoon aan mij te openbaren, opdat ik hem onder de heidenvolken zou verkondigen. Daarna vertrok ik meteen naar Arabië, zonder een mens te raadplegen. Ik ben ook niet naar Jeruzalem gegaan, naar heb die eerder apostel waren dan ik. En van Arabië ben ik teruggekeerd naar Damascus. Pas drie jaar later ging ik naar Jeruzalem om met Kefas kennis te maken, en ik ben maar veertien dagen bij hem gebleven. Van de andere apostelen heb ik niemand ontmoet dan Jakobus, de broer des Heren. Wat ik schrijf is zuivere waarheid, God is mijn getuige. Daarna ben ik naar Syrië en Cilicië gegaan, zonder dat de gemeenten van Christus in Judea mij persoonlijk hadden leren kennen. Zij wisten alleen van horen zeggen: "Hij die ons vroeger vervolgde, verkondigt nu het geloof dat hij eerst wilde uitroeien." En zij verheerlijkten God om mij. Daarna, veertien jaar later, ben ik weer naar Jeruzalem gegaan." (Gal. 1: 15-24 en 2:1)

Uit die Brief blijkt duidelijk dat Paulus zich distancieerde van alles wat hij ooit uitstaans gehad had met de levende Jezus van Nazareth: 1) Hij had geen interesse voor Jezus' landstreek Galilea; 2) Evenmin voor Maria. (Hij heeft trouwens nooit de naam van Maria vernoemd, in geen enkele van zijn Brieven; 3) Evenmin voor de apostelkring te

Jeruzalem: In plaats van onmiddellijk naar Jeruzalem getogen te zijn, gaat Paulus er in-tegendeel prat op dat hij nagenoeg alle contact met Jeruzalem en met de apostelen vermeden heeft: pas drie jaar na zijn bekering deed hij voor een eerste maal Jeruzalem aan, en een tweede reis zou pas veertien jaar later volgen. En hoe minimaliseert hij bovendien dit eerste bezoek: het heeft maar veertien dagen geduurd, en hij heeft alleen Kefas en Jakobus ontmoet. Voor wie zijn woorden in twijfel zou trekken legt hij zelfs een eed af: "Wat ik schrijf is de zuivere waarheid, God is mijn getuige.";; 4) En tenslotte benadrukt hij dat hij bij dit veertiendaagse bezoek geen enkel persoonlijk contact gehad had met de jodenchristenen van Jeruzalem en Judea.

Maar bovenal staan we paf bij het lezen van de onderlijnde regel in het voorgaande citaat; voor de historicus zijn die enkele regels de belangrijkste tekst van al de Brieven die Paulus ooit geschreven heeft. Waarom sluipen de exegeten er dan in zo'n omzichtige en wijde bocht omheen, als ware hij een landmijn? Het staat er zwart op wit: om zijn informatie over Jezus bij te werken GING PAULUS NAAR ARABIE!!! Dat is toch absurd! Zegt de historicus. Stel u voor dat ik mijn informatie over de Paus en het Vaticaan wil bijwerken, en dat ik hiervoor op stap zou gaan naar Texas of Siberië of Patagonië, in plaats van me rechtstreeks naar Rome te begeven? Een psychiater zou echter het geval vanuit een ander gezichtshoek kunnen benaderen. Want Paulus was een mysticus. Hij nam zijn waanvoorstellingen voor werkelijkheid. En daarom schreef hij boudweg dat hij geen men-selijke informatie over Jezus nodig had, aangezien hij de ganse inhoud van zijn evangelie vernam via visioenen en rechtstreekse openbaringen: "Ik verzeker U, broeders, het evangelie dat ik verkondigd heb, is niet door mensen uitgedacht, maar door een openbaring van Jezus Christus." (Gal. 1:11-12)

Die affirmatie van visioenen en recht-streekse openbaringen keert telkens hardnekkig weer in de Brieven van Paulus, hij moet er dus wel zeer sterk van overtuigd geweest zijn. En vanuit zijn logica was het dan ook niet nodig naar Galilea of naar Jeruzalem te gaan. Voor zijn visioenen was Arabië zelfs een veel beter geschikte omgeving. Want de woestijnlucht, droog en oververhit, geeft trillingen die fata morgana oproepen voor het vermoeide oog van de woestijnreiziger. En ook de mysticus komt er vlugger tot de perceptie van gezichts- en gehoorshallucinaties. Dat-zelfde mystieke temperament bracht Paulus zelfs zover, dat hij op een zekere keer een reis naar de derde hemel gemaakt heeft, zoals we dat kunnen lezen in zijn tweede brief aan de Korintiërs, geschreven in het jaar 56: "Moet er geroemd worden? Het dient wel nergens toe, maar dan kom ik nu tot visioenen en openbaringen van de Heer. Ik ken een mens in Christus die veertien jaar geleden, in het lichaam of buiten het lichaam, ik weet het niet, God weet het... Die mens werd weggerukt naar de derde hemel. Van die mens weet ik dat hij, met het lichaam of zonder het lichaam, ik weet het niet, God weet het, dat hij werd weggerukt naar het paradijs en onzegbare woorden vernam, die geen mens mag uitspreken." (2 Kor. 12:1-4).

Paulus is trouwens niet de enige "begenadigde ziener en hoorder" geweest in de woestijn van Arabië; zes eeuwen later was het de beurt aan Mohammed. Er is ook nog een andere verwantschap tussen beide zieners: evenals Paulus heeft ook Mohammed een hemelreis op zijn actief (*), en zelfs nog een straffere: Paulus is slechts tot in de derde hemel geraakt, maar Mohammed tot in de zevende! De profeet werd op die hemelvaart geleid, en in de hemel geïntroduceerd, door de engel Gabriël. Ook in latere jaren bleven Mohammed en de engel Gabriël goede maatjes: de engel kwam geregeld aan Mohammed de rollen overhandigen, waarop Allah de hoofdstukken van de Koran had neergeschreven. Die Koran werd het "Oude en Nieuwe Testament" van de Islamieten, synoniem van Mohammedanen, synoniem van Saracenen, en die Islam zou gedurende tien eeuwen een bedreiging vormen voor de Chris-tenheid. En dan fronsen we toch even de wenkbrauwen bij het lezen van die naam "engel Gabriël". Het is diezelfde engel die reeds in het evangelie volgens Lucas een bezoek gebracht had aan Maria in Nazareth, om haar aan te kondigen dat ze moeder van Jezus ging worden. Een erg dubbelzinnige acteur, die engel Gabriël! Kende hij dan de uitdrukking van Jezus niet: "Niemand kan twee heren dienen"? En hoe moet het hem gedurende de tien volgende eeuwen te moede geweest zijn als hij vanuit zijn engelenhemel neerkeek, en er stromen bloed zag vloeien tussen christenlegers en saracenen?

Zo kreeg Paulus dus zijn openbaringen in Arabië. Daarna keerde hij terug naar Damascus en verbleef er nog een wjl. Hoelang elk van die twee perioden (Arabië en Damascus) duurden vertelde hij ons niet, maar de twee samen duurden drie jaar. En dan was hij klaar met "zijn" evangelie, dit evangelie "van hem" dat in de Brieven zesenvijftig keer vernoemd wordt. Zijn evangelie was een pièce unique: het was de openbaring van het geheim dat eeuwenlang verzwegen gebleven was, maar dat nu aan hem, Paulus, onthuld was geworden (Rom. 16:25). Weliswaar moet hij bij het voortvertellen van die onthulling zich af en toe wel wat gegeneerd gevoeld hebben, want hij had in zijn derde hemel onzegbare woorden vernomen, die geen mens mag uitspreken (2 Kor. 12:4). Maar die reserve zou hem dan toch uiteindelijk niet beletten, jaar in – jaar uit een brief in – brief uit op onuitputtelijke wijze te preken en te schrijven over "zijn" evangelie, dat een zaak was tussen God en hem. Bij de verkondiging van dit evangelie, tijdens zijn verdere missietochten, zou hij zich dus onafhankelijk voelen van iedereen, ook van de (andere) apostelen. En daarom wachtte hij zolang, alvorens naar de andere apostelen in Jeruzalem te gaan.

Een vraag die zich na dit alles stelt is deze: heeft Paulus, die zegt vanaf zijn geboorte te zijn uitverkoren, na zijn bekering enige moeite gedaan om het doopsel te ontvangen? Jezus had na zijn verrijzenis tot zijn overgebleven elf apostelen gezegd: "Gaaf en onderwijst alle volkeren, en doopt hen in de naam van de Vader, de Zoon en de heilige Geest." (Mt 28:19). Welke van die elf heeft Paulus gedoopt? Of heeft Paulus wel een doopsel gewenst? Hijzelf was er hoegenaamd niet op uit, het doopsel aan anderen toe te dienen, zoals blijkt uit de volgende nonchalante tekst: "Of zijt ge gedoopt in de naam van Paulus? God zij dank dat ik niemand van u gedoopt heb, behalve dan Crispus en Gajus. O ja, ik heb ook nog het gezin van Stefanus gedoopt; verder zou ik niet weten dat ik iemand gedoopt heb. Want Christus heeft mij niet gezonden om te dopen. Hij heeft mij gezonden om het evangelie te verkondigen." (1. Kor. 1:13-17). Ziet ge de tegenstelling? Christus had gezegd: prediken en dopen. Paulus dissocieert die twee begrippen. En nergens in geen enkele van zijn Brieven, schrijft hij ook maar één woord over het doopsel dat hijzelf zou ontvangen hebben.

IV. Paulus en de apostelen

§ I. *Paulus' eerste bezoek aan Jeruzalem*

Willen we nog eens even de tekst hernemen van de Brief aan de Galaten waarin Paulus vertelde over zijn bekering, zijn verblijf in Arabië, zijn terugkeer naar Damascus, en dan zijn bezoek aan Jeruzalem, "pas drie jaar later"? We voelen duidelijk dat hij met verbeterde bondigheid wil aantonen: dat 1) hij Jeruzalem pas drie jaar na zijn bekering bezocht heeft; dat 2) het maar een kort bezoek van amper veertien dagen was; dat 3) hij alleen maar heeft willen kennis maken met Kefas (= Simon – Petrus) en Jakobus; en dat 4) hij geen persoonlijk contact heeft gehad met de christenen aldaar.

We kunnen ons dan ook voorstellen hoe dat eerste bezoek aan Jeruzalem moet verlopen zijn: Aan de ene kant: Petrus en Jakobus de broeder des Heren, twee ouder wordende mensen, vermoeid na alles wat ze meegemaakt hadden, eenvoudige Galileëers zonder boekengeleerdheid, maar met een levendige herinnering aan Jezus. Aan de andere kant de onstuimige jonge Paulus, die Jezus nooit in levenden lijve ontmoet had, maar die op grond van "zijn" openbaringen uitpakte met "zijn" evangelie en "zijn" christologie, zijnde een reeks theorieën die sterk afweken van het joodse denken van de apostelen. Het moet een van die samenkomsten geweest zijn in de aard van wat men een beleefdheidsbezoek noemt: een bezoek dat ge tegen uw goesting brengt aan mensen die niet graag hebben dat ge komt; een treurig verlies van tijd en energie, waarbij zielen naast elkander heen glijden, omdat ze er niet in gelukken elkanders golfengte te vinden.

En zo ging Paulus dan weer heen uit Jeruzalem. Noch hij, noch de twee apostelen verlangden een nieuwe samenkomst af te spreken. Hij trok naar Syrië en Cilicië; en verder door Klein-Azië en dan naar Griekenland, vol van zijn evangelie, onverdroten en onvermoeibaar; en hij werd er de grondlegger van een christendom dat zich steeds maar verder zou uitbreiden doorheen gans het Romeinse rijk. "Zonder deze sterke, geniale figuur met zijn vooruitziende blik zou het christendom wellicht een kleine joodse sekte zijn gebleven", getuigt Ernest O. Heuser. En dat is één kijk op de zaak.

Maar een andere kijk (en een andere vraag) is veel belangrijker: was dit christendom-van-Paulus synoniem van het christendom-van-Jezus? En daar moet spijtig genoeg op geantwoord worden: Neen! Kritische onderzoekers hebben in detail aangetoond welke sterke afwijkingen er bestaan tussen de leer van Paulus enerzijds en de gegevens van de vier evangeliën anderzijds. Het weze nogmaals beklemtoond: Paulus heeft de reële Jezus en het getuigenis van de apostelen verwaarloosd. De Christus waarover hij predikte was slechts een gefantaseerde Christus, een product van maandenlange hallucinaties in Arabië, een theologisch kaartenhuisje waarvoor hij zijn kaarten heeft ontleend aan de joodse bijbel, aan de Griekse mysteriecultussen en aan de oosterse godsdiensten. En dan begrijpt men de uitspraak van William Wrede (8a): "Paulus moet als de tweede stichter van het christendom beschouwd worden, hij heeft het nieuwe geloof ervoor bewaard, als joodse sekte te verkommeren; hij heeft dit geloof gered voor de geschiedenis. Ja, maar hij heeft dit gedaan, door dat geloof volgens zijn eigen inzichten om te scheppen!" In zijn laatste levensjaren werd deze bijbeldeskundigen nog heftiger in zijn kritiek, en sprak niet meer van "omscheppen volgens zijn eigen inzichten", maar noemde hij Paulus vierkantweg "de verwoester van het evangelie van Jezus." (8b). En vele andere Pauluskenners zijn in meer genuanceerde bewoordingen tot een analoge conclusie gekomen: wat Paulus predikte was niet het Galilese Christianisme, het was slechts zijn eigen Paulisme.

§ II. *De afrekening met de wet van Mozes*

Als we aan de apostelen denken en aan de joden die zich tot het christendom bekeerden, moeten we twee begrippen duidelijk vóór ogen houden: Messias, en wet van Mozes.

Ten eerste: de idee "Messias" had voor hen een geweldige betekenis. Want ze hadden heimwee naar het machtige joodse rijk dat tien eeuwen tevoren gesticht was geworden door David en uitgebouwd door zijn zoon Salomo. Dat rijk had echter amper één gouden eeuw geduurd: reeds onmiddellijk na de dood van Salomo was het door innerlijke tweedracht gesplitst geworden in een Noord- en een Zuidrijk, en in de volgende paar eeuwen was het van buitenuit onder de voeten gelopen door de invallen van Assyriërs en Babyloniërs. En de deportatie van het kruim van de bevolking (= de zo tragische Babylonische gevangenschap) had de aftakeling voltooid. Maar ondanks hun verspreiding waren de joden met elkander verbonden gebleven: én door hun jood-zijn, én door hun gemeenschappelijke verwachting van de Messias, afstammeling van David, die het gouden rijk van weleer in zijn luister zou herstellen. Welnu, zo zegden de jodenchristenen van het vroegste Chris-tendom, Jezus was die Messias. Hij was weliswaar gekruisigd geworden, maar Hij zou verheerlijkt terugkeren en op een of andere wijze de joodse verwachtingen inlossen.

Ten tweede: het begrip "wet van Mozes" Voor de jodenchristenen betekende het geloof in Jezus niet, dat ze het joodse geloof verlieten om een ander geloof aan te kleven. De apostelen en hun jodenchristenen bleven joden in merg en been, tot in het uiterste doordrongen van eerbied voor de wet van Mozes. O, die Wet, die Torah! Mozes had ze van Jahwe ontvangen op de Sinai; hij had ze doorgegeven aan zijn opvolger Josuë, en deze op zijn beurt aan de nakomelingen: de ouderen, de profeten, de mannen van de grote vergadering, en uiteindelijk de rabbi's. Deze wetgeving doordrong als een wortel met vele vezels de voedingsbodem van de joodse gemeenschap: volgens de rabbijnse rangschikking behelsde ze niet minder dan 613 artikelen: 365 verboden, en 248 geboden. Maar aan die wortel – of men hem aangenaam vond of tiranniek – mocht niet getornd worden. Want de Wet was van goddelijke oorsprong.

Om beter de nuances van die goddelijke oorsprong te vatten, volstaat het ons een joodse encyclopedie open te slaan en de overvloed van citaten te doorlezen (*):

- wie de hemelse oorsprong van den Torah loochent, zal het toekomstige leven verliezen,
- de Torah is een van de zeven dingen die geschapen zijn vóór de schepping van de wereld,
- ze was geschreven door God zelf, met letters van donker vuur op een stramien van wit vuur, en ze zal eeuwig blijven schitteren,
- God bestudeert nog dagelijks zijn Torah,
- ook voor de mens is de studie van de Torah belangrijker dan alles: belangrijker dan een leven te redden, dan de Tempel te bouwen, en zelfs dan zijn vader en moeder te eren,
- zoals een kind dag na dag zijn honger moet verzadigen, zo moet de volwassene zich elk uur met de Torah bezig houden,
- Israëel kan enkel leven in de Torah, zoals een vis enkel in het water kan leven,
- de mens die zich losmaakt van de Torah, kan niet anders dan sterven.
- ook Jezus heeft een heilig ontzag gehad voor de Torah, zoals te lezen staat in de evangeliën: "Denk niet dat ik gekomen ben om de Wet en Profeten op te heffen, maar om vervulling te brengen. Want voorwaar, Ik zeg U: eerder nog zullen hemel en aarde vergaan, dan dat één jota of haaltje vergaat uit de Wet, voordat alles geschied is. Wie dus één van die voorschriften, zelfs het geringste, opheft en zo de mensen leert, zal de geringste geacht worden in het Rijk der Hemelen." (Mt. 5:17-19),
- met die uitspraak over hemel, aarde en jota sloot Jezus trouwens op merkwaardige wijze aan bij de hiernavolgende lapidaire citaten van sommige rabbijnen, zoals we die kunnen lezen in de Talmud (9): Ware het niet voor de Torah, dan zouden hemel en aarde niet blijven voortbestaan; de Torah zal altijd blijven voortbestaan; elke letter van de Torah is een levend schepsel; niet één letter van de Torah zal vergaan.

Voor de joods-geconditioneerde apostelen, evenals voor de jodenchristenen van Jeruzalem, was de zaak dan ook vanzelfsprekend: wie zich wilde bekeren tot Jezus, moest zich tevens bekeren tot Jahwe, en dus de wet van Mozes aanvaarden.

Paulus daarentegen had een gans andere kijk op de zaak: De jonge en onstuimige bekeerling had na zijn eerste bezoek aan Jeruzalem, veertien jaar lang met onvermoeibare toewijding de heidense landstroken van Klein-Azië en Griekenland doorkruist, had niet af te rekenen gehad met de geremdheden van het jodendom, en had een toenemend aantal aanhangers gewonnen tussen de heidenen. Die heidenen hadden wel zin om Christus te belijden. Maar ze wensten hoegenaamd niet joden te worden, en hadden dus geen belangstelling voor de wet van Mozes; ook het joodse nationalisme, met zijn gedweep over David en een Messias en een nieuw joodse rijk, kon hen hoegenaamd niet warm maken. Daarom hadden ze ook geen interesse voor Jezus-als-jood. Ze keken alleen maar op naar de Verheven Jezus die, naar het woord van Paulus weldra zou terugkeren op aarde en zijn uitverkorenen zou meevoeren naar het hemelse paradijs. Voor Paulus was de prediking van het christendom dus niet alleen een religieus probleem: voor hem werd het tenslotte (en in even intense mate) ook een sociologisch probleem. En hij hakte de knoop van de Wet op zo'n radicale wijze door, dat er tussen de theorieën geen verzoening meer mogelijk was. Want in tegenstelling

met de uitspraak van Jezus die wij zoeven gelezen hebben: "Denk niet dat ik gekomen ben om de Wet en Profeten op te heffen", verkondigde Paulus brutaalweg het tegenovergestelde: "Zij die steunen op de naleving van de Wet, liggen onder een vloek" (Gal. 3:10); "Christus heeft ons vrijgekocht van de vloek der Wet, door zelf voor ons een vervloekte te worden." (Gal. 3:13); " Als ge uw heil in de Wet zoekt, hebt ge met Christus gebroken, hebt ge Gods genade verbeurd." (Gal. 3:4); en voor hem was de Thora van Mozes "waarvan de oorkonde op stenen gegrift stond", brutaalweg synoniem van "de dienst van de dood". (2 Kor. 3:7). Een van de grootste theologen van onze tijd, de jezuïet Karl Rahner (geb. 1904), heeft dan ook terecht kunnen beweren "dat we er ons nog niet werkelijk van bewust zijn geworden, wat Paulus heeft aangericht toen hij de besnijdenis en alles wat daarbij hoorde voor de niet-joden overbodig verklaarde." (10a)

Hoe hebt gij, Jezus-van-Galilea, van uit uw verheerlijking geoordeeld over die verkondiging van Paulus? Blijft gij erbij, als Jezus de jood, dat er geen jota mocht veranderen aan de joodse wet van Mozes, zolang hemel en aarde bestaan? Of stemt gij ermee in, als Christus van Paulus dat Gij het einde betekent van de wet van Mozes? Ik wou dat ik het antwoord kende, maar voorlopig blijft het voor mij de kwadratuur van de cirkel. Het baart dan ook geen verwondering dat het verschil van inzichten tussen Petrus, Jakobus en de apostelen enerzijds, en Paulus anderzijds, onvermijdelijk aanleiding moest geven tot conflicten. In de hier volgende bladzijden zullen we die conflictsituatie nagaan naar aanleiding van de twee belangrijkste elementen van de wet van Mozes: de besnijdeniswet en de spijswetten.

Het is wel kenmerkend dat we voor die studie weer de nadrukkelijkste elementen terugvinden in de Brief aan de Galaten, de enige Brief waarin Paulus ons vertelde over zijn verblijf in Arabië. We kunnen dan ook ten volle beamen wat de katholieke exegeet Karl Schelkle geschreven heeft (10): "De Galatenbrief is heel iets anders dan een gemelijke woordentwist tussen een joods schriftgeleerde en een anders-denkende richting van zijn volk. Hij heeft op de eerste plaats een grote historische waarde. Hij geeft ons een inzicht in de strijd tussen de oerKerk en het joden-dom, en in de uitzonderlijke invloed welke Paulus' persoonlijkheid in deze strijd uitgeoefend heeft. Hij is dus een gewichtig document voor de geschiedenis van Paulus, meer zelfs: voor de geschiedenis van het oerchristendom. Ja zelfs voor de geschiedenis van de westerse wereld, daar met deze losworsteling van het christendom uit de benauwende greep van het jodendom de geschiedenis van het christelijke Westen begint."

a) Het conflict rond de besnijdeniswet (naar aanleiding van Paulus' tweede bezoek aan Jeruzalem

"Daarna, veertien jaar later, ben ik weer naar Jeruzalem gegaan, samen met Barnabas, en ik nam ook Titus mee. God had te kennen gegeven dat ik moest gaan. Ik legde hun, dat wil zeggen, de mannen van aanzien, in een besloten vergadering het evangelie voor dat ik onder de heidenen verkondig. Ik wilde er zeker van zijn dat ik niet voor niets had gewerkt of zou werken. Maar zelfs mijn metgezel Titus, een Griek, werd niet gedwongen zich te laten besnijden. Dit werd namelijk van ons gevraagd ter wille van sommige schijnchristenen, onderkruipers, die waren binnengeslopen om onze vrijheid, die wij aan Christus Jezus danken, te bespieden; zij wilden weer slaven van ons maken. Maar ik ben geen ogenblik voor hun druk geweken: de waarheid van het evangelie moest onverkort voor u behouden blijven. Maar de mannen van importantie – hoe belangrijk ze precies waren interesseert mij niet, God heeft geen gunstelingen – hoe dan ook, mij hebben de mannen van aanzien ten slotte niets opgelegd. Integendeel, zij zagen in dat aan mij het evangelie was toevertrouwd voor de heidenen, juist zoals aan Petrus het evangelie was toevertrouwd voor de Joden. Want hij die Petrus gesterkt had voor het apostelschap onder de Joden, had mij kracht gegeven om apostel te zijn bij de heidenvolken. Zij erkenden dus de mij geschonken genade en zij, dat wil zeggen, Jakobus, Kefas en Johannes, die steunpilaren, reikten Barnabas en mij de hand als teken van gemeenschap: wij zouden naar de heidenen gaan, zij naar de Joden. Maar we moesten wel hun armen blijven gedenken – wat ik dan ook van hart gedaan heb." (Gal. 2:1-10).

We bemerken hoe een zelfzekere toon Paulus aanslaat, nu hij het heeft over zijn tweede bezoek aan Jeruzalem. Hij legt er onmiddellijk de nadruk op dat hij niet naar de apostelen gegaan is als een soort territoriaal agent die ter verantwoording geroepen werd door de centrale directie. Neen, het was geen kwestie tussen hem en de leiders van Jeruzalem: het was een kwestie tussen hem en God: "God had te kennen gegeven dat ik moest gaan." Hij was dan ook niet meer alleen, zoals veertien jaar tevoren; ditmaal had hij twee assistenten bij: Barnabas en Titus: twee bekeerden tot het christendom. Op Barnabas hadden Petrus en de apostelen niets aan te merken, want die was jood van geboorte. Met Titus begon de ruzie. Want hij was een Griek, een onbesneden. En de jodenchristenen van Petrus eisten dat Titus zou besneden worden, wilde hij werkelijk door hen geaccepteerd worden als medechristen. Maar daartegen kwam Paulus in opstand. Hij weigerde Titus te laten besnijden; en zijn reactie was des te heftiger omdat het niet alleen ging om Titus: achter Titus stond het analoge probleem van alle heidenschristenen. Het moet dan ook tot een stevige discussie gekomen zijn tussen Paulus en Petrus. Maar Paulus bevestigt triomferend dat hij de voorhuid van Titus beschermd heeft, en dus meteen afgerekend heeft met de besnijdeniswet van Mozes: "Ik ben geen moment voor hun druk geweken." Hoe spottend klinkt daarbij zijn woordkeuze in zijn Brief aan de Galaten, vele jaren na zijn botsing met de apostelen: "De mannen van aanzien, de schijnchristenen, de onderkruipers, hun druk, zij wilden weer

slaven van ons maken... de mannen van im-portantie... Kefas en Johannes, die steunpilaren." (Gal. 2:2-9). En ook in andere Brieven zullen we telkens opnieuw diezelfde onverzettelijkheid blijven terugvinden naar aanleiding van de besnijdenis (en het spreekt vanzelf dat we de kern van zijn visie beamen): "Is God soms alleen de God van de joden en niet van de heidenen, neen, ook van de heidenen, want er is slechts één God, die zowel besnedenen als onbesnedenen zal rechtvaardigen door het geloof." (Rom. 3:29-30); "Het gaat er niet om of iemand besneden is of onbesneden, het gaat alleen om het onderhouden van Gods geboden." (1 Kor. 7:19); "Let op mijn woorden. I, Paulus, zeg U: als ge U laat besnijden, zal Christus U niets baten." (Gal. 5:2)

b) Het conflict rond de spijswetten (naar aanleiding van Petrus' bezoek aan Antiochië)

Was de tweede ontmoeting tussen Paulus en Petrus (in Jeruzalem) een conflict geworden rond de Mozaische besnijdeniswet, dan onttaardde hun derde samenkomst (ditmaal in Antiochië) tot een heftige ruzie rond de Mozaische spijswetten. Paulus besteedt er slechts enkele regels aan. Maar wat een drama moet het geweest zijn voor de oude Petrus (Kefas)! "Maar toen Kefas in Antiochië kwam, heb ik mij openlijk tegen hem verzet, want het ongelijk was duidelijk aan zijn kant. Eerst at hij gewoon met de heidenchristenen mee, maar toen sommige mensen van Jakobus gekomen waren, begon hij zich te rug te trekken en afzijdig te houden, uit vrees voor de mannen van de besnijdenis. De andere joodse christenen deden aan dit spel mee, zelfs Bar-nabas liet zich door hun veinerij meeslepen. Toen ik zat dat hun gedrag niet strookte met de waarheid van het evangelie, zei ik tegen Kefas waar allen bij waren: "Als jij, een geboren jood, leeft als een heiden en niet als een jood, met welk recht kun je dan de heidenen dwingen om te leven als Joden?" (Gal. 2:11-14).

Laten we ons weer eens indenken in de situatie van Petrus, voor wie de Mozaische spijswetten even heilig waren als de besnijdenis. De besnijdenis kwam slechts eenmaal ter sprake in het leven van een jood. De joodse wettelijke voorschriften van het "KOSJER" eten hingen daarentegen als een angstige schaduw over het leven van elke dag. Niet alleen waren bepaalde spijsen "onrein" en dus verboden (zoals bv. varkensvlees en schaaldieren) maar er waren ook nauwgezette methoden van slachten voorgeschreven met het oog op het leegbloeden van de dieren. Wie joodse gemeenschappen kent, weet dat ze nog steeds hun eigen beenhouwers hebben. De joden waagden het dus niet te eten buiten hun eigen kring, uit vrees dat men hun onrein of foutief geslacht voedsel zouden aanbieden. Voor de "vrome" joden komt trouwens in onze twintigste eeuw nog hetzelfde probleem opduiken, telkens ze op restaurant gaan. Zo vertelde een vriend me, dat hij in Spanje uit eten ging met een joodse zakenrelatie. Om zeker geen foutief geslacht vlees op zijn bord te krijgen bestelde de jood een geroosterde zeetong: *lenguada a la parrilla*. Toen hij even later naar het toilet ging, kwam hij spoedig met een bedrukt gelaat terug: in het voorbijgaan had hij de kok bezig gezien aan de grote metalen plaat waarop de vis geroosterd werd, en vlak naast de vis lagen een partij *gamba's* mede te kussen; de *gamba's*, reuzengarnalen, zijn schaaldieren en dus volgens de wet van Mozes onrein; en de kok die met zijn vork en spatel de *gamba's* bewerkte, had daar ook de tong mee aangeraakt, zodat ook deze vis op zijn beurt onrein en voor de jood oneetbaar geworden was.

De ouderen onder ons zijn niet verwonderd over die angstvalligheden: hoe nauwgezet vermeden wijzelf in onze jeugd, vlees te eten op de vrijdagen? Want dat vlees eten was in principieel doodzonde. En wat een bron van complexen werd zelfs de Eucharistie? Om te communie te gaan moest men nuchter zijn, d.w.z. niet meer gegeten hebben of gedronken na middernacht: dit ging zover dat onze godsdienstleraren ons de raad gaven 's morgens vóór de Mis onze tanden niet te poetsen, uit vrees dat er bij het naspoelen een druppeltje water in onze keel zou terecht komen, zodat we niet meer nuchter zouden zijn!

En nu was er dat grote moment in het leven van de oude Petrus: als vertegenwoordiger van de jodenchristenen van Jeruzalem vertrok hij naar Antiochië, een lange, uitputtende reis van vijfhonderd kilometer te voet of hoop en al op de rug van een ezeltje; maar graag gedaan als een blijk van goodwill tegenover het groeiend aantal heidenchristenen van het noorden, dat gegroepeerd was rond de Antiochische leider Barnabas en diens jonge assistent Paulus. We kunnen ons de gebeurtenis voorstellen: de vermoeide Petrus die aankwam, verwelkomd werd door Barnabas en Paulus, de kans kreeg om zich te verfrissen en wat uit te rusten, en dan naar een feesttafel gebracht werd, waar de christenen van Antiochië mede aanzaten. Bij de voorbereiding van het voedsel was er geen rekening gehouden met de joodse spijswetten, omdat nagenoeg alle aanwezigen, heidenchristenen waren. Moest Petrus opmerkingen maken? Hij herinnerde zich de ruzie met Paulus aangaande de besnijdenis: hij had geen lust om opnieuw een discussie uit te lokken, ditmaal over de spijswetten. Hij wilde verbroederen met de heidenchristenen. Deze maaltijd was een liefdemaal, als gezamenlijke herdenking van Jezus Christus. En dus begon hij met hen te eten, trachtend zo ongedwongen mogelijk te doen, alsof er geen Mozaische spijswetten bestonden. Maar hoe moeilijk moet hij het gehad hebben, hij met zijn joodse conditionering! En dan kwam er een nieuw gezelschap vanuit Jeruzalem aan, "de mensen van Jakobus", de "mannen van de besnijdenis", 't is te zeggen overtuigde christenen, maar eveneens overtuigde joden.

En nu zou de situatie nog veel moeilijker worden voor Petrus. Want hij wist maar al te goed dat deze “vrome” mannen zich slechts aan tafel wilden zetten onder de garantie van een nauwkeurige inachtneming van de Mozaische spijswetten. En hij wist evenzeer dat zijn eigen goodwill, zijn samen-aan-tafel-zitten met de hedenchristenen geen genade zou vinden in hun ogen. Zij zouden zijn gedrag integendeel een zware zonde vinden. En dus “begon hij zich terug te trekken, en afzijdig te houden, uit vrees voor de mannen van de besnijdenis”.

We kunnen begrijpen dat in dit alles de stof lag voor een debat tussen Paulus en Petrus: de Paulus die reeds had afgerekend met de besnijdenis, wilde ook de joodse spijswetten afschaffen. Maar heeft hij wel het opportune moment gekozen? En lag er achter zijn principiële stellingname ook niet een soort persoonlijke afrekening met Petrus? Wie de Brief aan de Galaten leest en herleest, kan niet ontkomen aan de indruk dat “hij die een hond wil slaan altijd een stok kan vinden”, en dat Paulus geprofitteerd heeft van de situatie in Antiochië om zijn agressieve gevoelens tegenover Petrus en diens Jeruzalemse gezellen, de mannen van importantie, bot te vieren, en hen eens duchtig te vernederen in tegenwoordigheid van de veel talrijkere niet-joodse christenen van Antiochië. En deze Antiochiërs zullen het incident wel verder doorverteld hebben in het missiegebied van Paulus met de nodige dosis leedvermaak en gegriinnik. Arme, grijze Petrus: dat was dus de dank die hij kreeg voor de wekenlange ontberingen van uw reis naar Antiochië!

Hoe heeft Petrus gereageerd op dit affront dat Paulus hem aandeed in volle publiek? Heeft hij geantwoord? Of had hij er geen lust meer toe? Oude mensen hebben het moeilijk, hun mond nog te openen in een gezelschap waarin men eerst hun hart heeft dichtgestampt. In elk geval gewaardigt Paulus zich niet, enig antwoord van Petrus te vermelden. Zulks schijnt trouwens in de lijn te liggen van zijn karakter: voor hem is het alleen zijn eigen standpunt dat telt. Ook elders bestaat er geen eigentijds document over de afloop van het incident van Antiochië. Maar ongetwijfeld zal de publieke verne-dering die Paulus aan Petrus toediende, veel stof doen opwaaien hebben, zowel bij de christenjoden als bij de christenen uit het heidendom.

En nog eeuwen naderhand is Antiochië een zeer vervelend geval gebleven voor de kerkvaders, exegeten en theologen, die het slechts aarzelend en schoorvoetend benaderen, en dan nog met de duidelijke bedoeling zijn inhoud zo goed mogelijk te desinfecteren. Maar daar elke kerkvader op zijn persoonlijke manier de ruzie tussen Paulus en Petrus wil ontsmetten, geraakte hij daarbij zelf in ruzie met andere ontsmetters. Een typisch voorbeeld hiervan is de felle discussie tussen Sint Hiëronymus en Sint Augustinus, zoals we het lezen in de volgende bladzijde, die ik ontleen aan de meesterlijke studie van Grossouw over de Brief aan de Galaten (11): “Weinig schriftpassages hebben zulke actualisering gekend als Gal. 2:11-14, vooral uiteraard ten tijde van de reformatie, maar niet alleen toen. De botsing van de beide ‘apostelvorsten’, de berisping Petrus toegediend, zijn ‘zwijgen’ hebben vaak bevreemding verwekt, en op fundamentele vlak rezen vragen aangaande de verhouding van evangelie en kerkgezag, van schrift en traditie, van feilbaarheid en onfeilbaarheid van de ‘rots’ der kerk. Juist omdat Paulus door de kerk erkend werd (en wordt) als apostel en zijn brieven als canonieke, normerende heilige schrift, wist men geen raad met onze perikoop (*), dat is, met zijn positie in de kerk en zijn idee van de kerk. Reeds in de alleroudste tijden komen theologen aandragen met apologetische ‘oplossingen’. Clemens van Alexandrië (omtrekt 200) loste het probleem radicaal op door te stellen dat ‘Kefas’ met wie Paulus in Antiochië in conflict kwam, niet de apostel Simon-Petrus was, maar een van de 72 (70) leerlingen van Lucas. Korte tijd later stelde Origenes voor het antiocheens conflict te beschouwen als een schijngevecht, dat de beide apostelen in tegenwoordigheid van de christenen uit de joden en de christenen uit de heidenen opvoerden, om beide partijen gerust te stellen. Petrus verdedigde de houding van de ‘judaïsten’, Paulus die van de wetsvrije heidenchristenen, maar in hun hart waren de twee apostelen het met elkaar eens (waarover eigenlijk?). Het komt ons nu onbegrijpelijk voor dat Hiëronymus (omtrekt 400) Origenes’ interpretatie overnam. Hij geraakte hierover in felle discussie met Augustinus, die de hypothese van het schijngevecht de apostelen onwaardig vond. Hij oordeelde: ‘Veel meer bewondering en lof verdient hij die een berisping met graagte aanvaardt dan hij die een fout met felheid laakt. Paulus verdient derhalve lof voor zijn gepaste vrijmoedigheid en Petrus voor zijn heilige deemoed’. Al geeft Augustinus toe dat Petrus fout zat, zijn psychologiserende en moraliserende verklaring dekt het eigenlijke conflict toe. En hoe wist hij dat Petrus Paulus’ berisping met graagte aanvaard heeft?

§ III. *Paulus, apostel van de heidenen*

Eventjes samenvatten: Na zijn zeer vaag gesignaleerde bekering was Paulus naar Arabië gegaan. Daar had hij – via een reeks openbaringen – zijn persoonlijke leer over Christus uitgewerkt. Daarna had hij een eerste (zeer kortstondig) bezoek aan Jeruzalem gebracht om kennis te maken met Kefas = Simon-Petrus, maar had zich op afstand gehouden van de apostelen en van de jodenchristenen. Veertien jaar later was hij voor een tweede bezoek naar Jeruzalem gegaan, en had er met een handdruk het gentlemen’s agreement bezegeld: de apostelen Kefas, Jakobus en Johannes “die steunpilaren” zouden naar de joden gaan, en Paulus (met zijn gezelschap Barnabas) zou naar de heidenen gaan. Die taak van “apostel van de heidenen” had Paulus in zijn verdere loopbaan zeer erg au sérieux genomen, en hij had ze op de spits gedreven in Antiochië, door zich in het publiek uit te spreken tegen Petrus en tegen de wet van Mozes, en vóór de heidenchristenen.

In de volgende jaren trok hij die lijn steeds verder door, en op de duur sprak hij over zijn apostelschap niet meer als over een gentlemen's agreement tussen hem en de apostelen, maar als over een rechtstreeks akkoord tussen God en hem. En zo noemde hij zich: "een apostel, niet gezonden of aangesteld door mensen, maar door Jezus Christus en door God de Vader" (Gal. 1:1); "God zelf heeft ons (= Paulus en zijn helpers Silvanus en Timoteüs) geschikt bevonden en ons het evangelie toevertrouwd" (1 Tess. 1:4); "Paulus, dienstknecht van Christus Jezus, door Gods roeping apostel, bestemd voor de dienst van het evangelie" (Rom. 1:1); "door Jezus Christus onze Heer heb ik de genade van het apostelschap ontvangen, om ter ere van Zijn naam onder alle volken mensen te brengen tot de gehoorzaamheid van het geloof" (Rom. 1:5); "God heeft mij bestemd voor de heilige dienst van Christus Jezus onder de heidenen, om het evangelie van God te bedienen, om Hem te volken aan te bieden als een welkome gave, geheiligd door de heilige Geest" (Rom. 15:16). In die relatie met zijn heidenchristenen ontplooidde hij een hele waaier van gevoelens: "Wij zijn even zachtzinnig met U omgegaan als een verpleegster met haar baby's..." (1 Tess. 2:7); "Gij weet het, als een vader hebben wij ieder van U vermaand en aangemoedigd" (1 Tess. 2:11-12); "Naar de mij gegeven genade heb ik als een kundig bouwmeester het fundament gelegd waarop een ander voortbouwt" (1 Kor. 3:10).

En er hangt een waas van ontroerende charme over zijn Brief aan Filemon, een gelegenheidsbriefje van een paar bladzijden, waarin hij een pleidooi hield voor zijn bekeerling uit het heidendom, Onesimos, slaaf van Filemon, die ontvlucht was uit het huis van zijn meester. Hij kon er zijn bekeerlingen ook duchtig van langs geven: "Domme Galaten, wie heeft u behekst?" (Gal. 3:1). Maar bij zo'n scheldpartijen beseffen we telkens dat zijn liefde voor de heidenchristenen de bovenhand hield: "Dit schrijf ik niet om u beschaamd te maken, maar om u terecht te wijzen als mijn duurzame kinderen. Want al had gij in Christus duizend opvoeders, gij hebt maar één vader. Ik ben het die u door het evangelie in Christus Jezus heb verwekt. Ik mag u dus aansporen: volg mij na" (1 Kor. 4:14-16). Ja, hoe sterk en totalitair was zijn toewijding voor de bekeerlingen uit het heidendom!

§ IV. *De kijk van Paulus op de apostelen en op de jodenchristenen*

Naast de bekeerlingen uit het heidendom leefden er echter ook hier en daar bekeerlingen uit het jodendom, in Jeruzalem en in de diaspora. En het was nu eenmaal niet weg te redeneren: joden hadden door hun opvoeding een andere conditionering meegekregen dan heidenen, zowel individueel als sociologisch; en juist dit inzicht had Paulus moeten aanzetten tot verdraagzaamheid en liefde tegenover die geconditioneerde jodenchristenen.

Wat Plato over liefde (de agapè) heeft neergeschreven vijf eeuwen vóór Paulus, blijft actueel: hoe de liefde rechtvaardig is, en ingetogen en dapper en wijs, hoe de liefde vrede onder de mensen brengt, en rust op effene zee, stilte van stormen en kalme slaap in leed en zorg; hoe ze ons bevrijdt van verveling ven vervult van "verwantschap", ons verenigend in allerlei samenkomsten: zachtmoedigheid verbreedend, wildheid verdrijvend, welgezindheid schenkend, vijandschap bannend, enz. enz. (12). En Paulus, die ongetwijfeld geïnspireerd is geworden door Plato, heeft op zijn beurt ontroerende woorden geschreven over de Liefde: "De Liefde is lankmoedig en goedertieren;... zij laat zich niet kwaad maken en rekent het kwade niet aan,... alles verdraagt zij, alles gelooft zij, alles hoopt zij, alles duldt zij." (1 Kor. 13:4-7); "De vrucht van de Geest is liefde, vreugde, vrede, geduld, vriendelijkheid, goedheid, trouw, zachtheid en ingetogenheid." (Gal. 5:22).

Maar waarom is Paulus er niet toe gekomen, die theoretische bespiegelingen om te zetten in doorvoelde realiteit, in blijken van lankmoedigheid, van goe-dertierenheid, van verdraagzaamheid, in bereidheid tot vreedzame coëxistentie, vooral wanneer het ging om zijn relatie met de apostelen, die toch de rechtstreekse erfgenamen waren van Jezus' boodschap?

Sinds de botsingen van Jeruzalem en Antiochië waren er maanden en jaren verlopen, eer Paulus zijn Brieven begon te schrijven, en dus had hij alle kans gehad zijn agressieve gevoelens te laten afkoelen. Eén keer heeft hij een zin geschreven die kon doen hopen dat hij op de goede weg was: een zin vol deemoed en zelfvernedering waarin hij over zichzelf sprak als over "de mis-geboorte": "Ja, ik ben de minste van de apostelen, niet waard apostel te heten, want ik heb Gods kerk vervolgd." (1 Kor. 15:8-9). Maar helaas, die ene zwaluw maakte de lente niet. In een volgende brief aan dezelfde gelovigen haastte hij zich, zijn imago opnieuw en, zelfs tweemaal in reliëf te zetten (de psychologen noemen zoiets "overcompensatie"): "Toch meen ik niet achter te staan bij die aartsapostelen. Al ben ik dan onbedreven in het spreken, kennis der waarheid heb ik genoeg, zoals ik U allen op allerlei wijzen heb getoond." (2 Kor. 10:5-6).; "Al ben ik dan niets waard, in geen enkel opzicht ben ik achtergebleven bij die aartsapostelen. De waarmerken van de apostel hebben zich onder U vertoond in alles at ik heb verduurd en door wondertekenen en machtige daden." (2 Kor. 12:11-12).

En zijn geldingsdrang van "apostel van de heidenen" deed hem, na de botsing van Antiochië, steeds maar verder en onherroepelijker wegzinken in een moeras van chauvinisme. Alleen zijn eigen verkondiging telde nog: "In afwachting van de dag waarop God volgens mijn evangelie over de verborgen daden van de mens zal oordelen, door Christus Jezus." (Rom. 2:16). Hebt ge dat gelezen: "mijn" evangelie? O, dat evangelie van hem, dat unieke evangelie!

Parallel met dit egocentrisme ontwikkelde hij een onverbiddelijke haatinstelling tegenover de andere predikingen, tegenover de leer van de apostelen en hun jodenchristenen, en tegenover alles wat niet van hemzelf, van de uitverkorene Paulus kwam. Hoe groot is het verschil tussen enerzijds de tedere, verpleegstersachtige en vaderlijke toon die hij aanslaat tegenover zijn heidenchristenen, en anderzijds zijn woeste terminologie wanneer het om jodenchristenen gaat! In al zijn Brieven (met uitzondering van de hoger vermelde Brief aan Filemon) heeft hij het telkens weer aan de stok met enkelingen of met groepen uit het joodschristelijke apostelkamp, en zijn zinnen flitsen er dan op los als giftige pijlen. Ziehier een bloemlezing: "Wat ik vroeger heb gezegd, herhaal ik nu: als iemand u een ander evangelie verkondigt dan gij van mij ontvangen hebt, hij zij vervloekt!" (Gal. 1:6-9); "Wie verwarring onder u zaait zal zijn straf ondergaan, wie hij ook is!" (Gal. 5:10). Na zijn vervloekingen en bedreigingen worden de andersdenkenden "ver-mommings van Satan": "Ik zal elke kans ontnemen aan hen die elke kans willen aangrijpen om zich op één lijn te stellen met ons (= met Paulus en zijn helper Timoteüs) in dat zo begeerde apostelschap. Schijnapostelen zijn het, oneerlijke werkers, die paraderen als afgezanten van Christus. En geen wonder: de satan zelf vermomt zich als een engel van het licht. Het is dus niets bijzonders als zijn dienaars zich voordoen als dienaars van heiligheid. Maar hun einde zal beantwoorden aan hun daden." (2 Kor. 11:12-15). In zijn Brief aan de Filippenzen worden zijn tegenstanders honden: "Wacht U voor de honden, de saboteurs, de versnedenen." (Filipp. 3:2). En in zijn razernij tegen die "versnedenen", tegen de jodenchristenen die bij de bekeerlingen uit het heidendom "opruierende" propaganda voor de besnijdenis komen voeren (in de lijn van wat Petrus en de steunpilaren wensten) dreigt hij in zijn Brief aan de Galaten zelfs met een bloedige operatie. Had hij misschien, alvorens die Brief te dicteren, nog een beetje geestelijke opbeuring gaan zoeken in de psalm 12 van het Oude Testament? Daarin beklagt de psalmist zich over de slechte mensen die er maar op los liegen met valse harten, maar met vleiende lippen. En hij besluit met de liefdevolle wens: "Jahwe sneed al die vleiende lippen af, Hij snijde al die verwaande tongen uit!" Gesterkt door deze geesteslectuur, slaakte Paulus dezelfde chirurgische wensen, maar zijn aandacht richtte zich op een ander lichaamsdeel: "Zij die u opruien, zouden ontmand moeten worden!" (Gal. 5:12) (12*)

Maar het potsierlijkste moet nog komen: onmiddellijk na die verminkende zin gaat Paulus over tot de volgende alinea: "Broeders, gij werd geroepen om vrije mensen te zijn. Misbruikt echter die vrijheid niet als voorwendsel voor zelfzucht; dient elkander in liefde. Want de hele wet is vervat in dit ene gebod: bemin uw naaste als uzelf. Maar als ge elkander blijft bijten en klauwen, vrees ik dat ge elkander in het einde zult verslinden." (Gal. 5:13-15). Potsierlijk, inderdaad. En dwaas, en ongerijmd, en clownesk. Of voelt ge dat zelf niet aan, Poules? Ge hebt het daar nu opeens over liefde en verdraagzaamheid en zo. En vooral elkander niet bijten en klauwen, o broeders! Maar pas enkele regels tevoren waart ge zelf uw ont-mannigsbistouri aan 't zwaaien tegenover de andersdenkenden: en zulk een operatie (in uw tijd zonder chloroform) is toch erger. Dan bijten of klauwen, nietwaar? Is het dat wat ge noemt: dient elkander in liefde? Zijn het dergelijke liefvalligheden die ge geleerd hebt tijdens uw visioenen in Arabië? Hoe rijmt ge dat tezamen met uw beeld van zachtzinnige verpleegster (1 Tess. 2:7) en met die vaderlijke vermaningen die ge zo kwistig uitgestrooid hebt, in de zin van: "Met welk veroordeelt gij uw broeder? En gij, waarom kleineert ge uw broeder?" (Rom. 14:10); "Gun ieder zijn overtuiging" (Rom. 14:5); "Wie zal ons scheiden van Gods liefde" (Rom. 8:35); "Moge uw liefde steeds rijker worden aan inzicht en fijngevoeligheid (Fil. 1:9). En gelooft ge zelf wat ge schreef aan de Korintiërs: "Worden we beschimpt, wij zegenen, worden wij vervolgd, wij dulden het; smaad beantwoorden wij met minzaamheid." (1 Kor. 4:12-13).

Welke minzaamheid: die van het castratiemes? Al bij al doet Paulus mij denken aan het oude spreekwoord: "Als de vos de passie preekt, boer bewaak uw ganzen." Met een mengeling van ontgoocheling en galgenhumor zou ik een variëteit op die spreuk willen broderen: "Als Paulus de oecumene en de verdraagzaamheid preekt, tegenstrevers bewaak uw teelballen." En aangezien ikzelf – na deze analyse van Paulus' Brieven – door hem zal gerangschikt worden in de partij van zijn tegenstrevers, wens ik geen risico's te nemen. Ko-maan, partijgenoten, spreidt uw handen beschermend uit over uw anatomie, en we tenen behoedzaam weg, op zoek naar veiliger bladzijden.

§ V. De kijk van de jodenchristenen op Paulus

Is het na dit alles niet te verwonderen dat de jodenchristenen, die anders dachten dan Paulus en hem zijn vijandige instelling tegenover de Thora niet konden vergeven, zich op hun beurt steeds maar verder van hem en zijn aanhangers distantiëerden, en dat de kloof tussen beide strekkingen uiteindelijk onoverbrugbaar werd? Kenmerkend

in dit verband is de laatste bladzijde van de Brief aan de Kolossenzen. We vertelden reeds in de inleiding dat deze Brief nog aanleiding geeft tot discussie tussen de Bijbelgeleerden: werd hij door Paulus geschreven tijdens zijn gevangenschap in Rome? Of werd hij gepubliceerd door zijn leerlingen die zich solidair voelden met zijn bitterheid en zich van zijn naam bedienden? Wat er ook van weze, de toon van die Brief is een eindpunt achter de relatie van de heidenchristenen met de jodenchristenen; hij vermeldt vijf namen: Tychikus, Onésimus, Aristarchus, Marcus en Jezus, ook Justus genaamd. En dan besluit hij met een zin over hen, die vijf, waarachter men een afrond van moedeloosheid vermoedt: "Van de joodse christenen zijn zij de enigen die met mij werken voor het Koninkrijk van God." (Koloss. 4:7-11).

Sommige leiders van het joodschristelijke kamp formuleerden hun kritiek op Paulus in zeer voorzichtige termen. Een voorbeeld daarvan is de Tweede Brief van Petrus. Niemand kan gissen wanneer en door wie deze Brief juist geschreven werd: Origenes vermeldde hem voor het eerst in de derde eeuw, sommige kerkvaders ontleedden hem met achterdocht (13), en tegenwoordig zijn alle bijbelgeleerden het eens om de Tweede Brief van Petrus te beschouwen als een onecht document, geschreven tientallen jaren na de dood van Petrus (14). Maar niettemin is deze Brief erin gelukt (evenals enkele andere vervalste Brieven, zoals we reeds zagen), zijn plaatsje te bewaren tussen de 27 canonieke werken van het Nieuwe Testament. De anonieme auteur legde zeer diplomatisch de nadruk op de roerende eensgezindheid die er bestond tussen hem, Petrus, en zijn geliefde broeder Paulus. Doch eveneens rekende hij op behendige wijze af met de Brieven van Paulus. Hij kon die Brieven natuurlijk niet meer uitroeien, nadat er zoveel exemplaren van gekopieerd waren en verspreid onder de verscheidene christenkerken. Maar hij kon wél een waarschuwend vinger opsteken: "die Brieven liefst ongelezen laten, o lieverdjes!" Want er stonden gevaarlijke dingen in. En we weten dewelke: zoals Paulus' negatieve instelling tegenover de steunpilaren in Jeruzalem, zoals het incident van Antiochië, zoals Paulus' agressieve toon en verwensingen wanneer hij het had over de aartsapostelen en de jodenchristenen. Hier komt dan de tekst over de geliefde broeder Paulus: "Beschouwt het uitstel dat de Heer u in zijn lankmoedigheid gunt, als een genade ten heil. In deze geest heeft ook onze geliefde broeder Paulus u geschreven met de hem verleende wijsheid, evenals in alle brieven, wanneer hij over deze dingen spreekt. Daarin komt het een en ander voor dat moeilijk is, en waarvan de betekenis door onwetende en onstandvastige lieden tot hun eigen verderf wordt verdraaid, hetzelfde doen ze trouwens met de overige geschriften. Vrienden, gij zijt gewaarschuwd. Past op dat gij u niet laat meeslepen op de dwaalwegen van de goddelozen; geeft uw standpunt niet prijs. Neemt toe in de genade en de kennis van onze Heer en Heiland Jezus Christus. Hem zij de eer, nu en in eeuwigheid!" (2 Petr. 3:15-18).

Een volgende brief uit het Nieuwe Testament, de Brief van Jakobus, (waarvan én de auteur én de publicatiedatum zeer bestreden zijn, maar die in elk geval behoorde tot het kamp van de jodenchristenen) gaat nog een stap verder, en stelt zich diametraal op tegen de leer van Paulus:

Paulus

Daarin openbaart zich Gods gerechtigheid, die de mens rechtvaardigt door het geloof en het geloof alleen, volgens het woord der Schrift: Die gerechtvaardigd is door het geloof zal leven (Rom. 1:17)

Jakobus

Broeders, wat baat het een mens te beweren dat hij geloof heeft, als hij geen daden kan laten zien? Het geloof, op zichzelf genomen, zonder zich in daden te uiten, is dood. (Jak. 2:14.17)

Enkele christelijke sekten gingen tot het uiterste: ze keerden zich niet alleenlijk tegen Paulus' geschriften, maar ook tegen zijn persoon, en in hun strijd lieten ze alle fluwelen termen achterwege. Voor hen was Paulus een indringer die zichzelf wel zeer "au sérieux" nam, die zich apostel van de heidenen noemde, en die zich zelfs als superieur tegenover de eigenlijke apostelen opstelde, maar die in feite geen enkele echte geloofsbrief kon tonen: Was hij erbij geweest toen de levende Christus hun zijn wondergaven had meegedeeld en hun had gezegd: gaat en onderwijst alle volkeren en doopt hen in mijn naam? Was hij erbij geweest toen de levende Christus over zijn apostelen geblazen had om hun de heilige Geest mede te delen? Neen, Paulus had van de levende Christus geen heilige Geest ontvangen, en evenmin had hij een mandaat gekregen om te dopen: bekende hij trouwens niet zelf: "Christus heeft mij niet gezonden om te dopen" (1 Kor. 1:17)?

Nu kon diezelfde Paulus natuurlijk een massa andere dingen over zichzelf verkondigen, zowel met zijn tong als in zijn Brieven; hij kon schrijven (zoals in Gal. 1:15) dat God hem vanaf de moederschoot had afgezonderd en geroepen

door zijn genade; maar de kenners van het Oude Testament zagen daarbij al te zeer de oren van de plagiaatezel uit de muts steken: in Jesaja namelijk getuigde de dienaar van Jahwe over zichzelf: "Eilanden, luister naar mij, luister goed, verre volken: Toen ik nog in de moederschoot was, heeft Jahwe mij geroepen, nog voor mijn geboorte heeft hij mijn naam genoemd." (Jes. 49:1). Als Paulus die uitspraak van de dienaar van Jahwe naar zichzelf toehaalde, dan gaf hij daardoor geen blijk van verregaande nederigheid en bovendien kon hij er geen enkel bewijs van aanvoeren. Zelfs nog pertinenter: was Paulus, (niet gezonden om te dopen), wel zélf gedoopt? Nergens in zijn Brieven waren daar sporen van te vinden! De tegenstanders waren dan ook categorisch in hun afwijzing van Paulus en weigerden zijn Brieven als gewijde geschriften te aanvaarden.

In de loop van de drie eerste eeuwen van het christendom organiseerden ze zich geleidelijk in vier groepen: de Severianan, de Marcionieten, de Ma-nicheeën en de Ebionieten. Als keizer Constantijn in de vierde eeuw de kerken concentreerde onder één gezag, werden deze vier stromingen als kettters veroordeeld en vervolgd; maar er bleven uitlopers voortleven tot in de zesde eeuw. De oudste en heftigste van deze sekten was deze van de Ebionieten. De Ebionieten hadden een mening over Jezus, die gans anders was dan die van Paulus: voor hen was Jezus inderdaad de joodse Messias geweest, maar ze beschouwden Jozef als zijn fysieke vader: ze weigerden te belijden dat Jezus, zonder mannelijke tussenkomst, rechtstreeks door God verwekt zou zijn in de schoot van (de Maagd) Maria: volgens hen zou Jezus slechts Zoon van God geworden zijn op het ogenblik dat de heilige Geest op hem neerdaalde bij het doopsel in de Jordaan. Ze leidden een arm, vegetarisch en ascetisch leven, en onderhielden streng de wet van Mozes. Dat Paulus durfde beweren: "Christus betekent het einde van de Wet", klonk voor hen als godslasterlijk en vervulde hen met afschuw. Ze vertelde over Paulus drie dingen die we aanstonds gaan aanhalen.

Jammer genoeg beschikken we over geen enkel geschreven document van de Ebionieten zelf: aangezien hun sekte in de verdere geschiedenis van het christendom als kettters vervolgd werd, werden ook hun documenten uitgeroeid. Alles wat we over hen willen weten, moeten we zoeken in het werk "Panarion" van de kerkvader Epiphaneüs (15). Wat een temperamentvolle kerel moet die Epiphaneüs geweest zijn. Zelfs zijn collega's hadden schrik van hem, want waar hij opdook, begon het te stuiven, zoals enkele kerkelijke personaliteiten het ten overvloede moesten ondervinden: Origenes, Hiëronymus (bisschop van Jeruzalem), Johannes Chrysostomos (bisschop van Constantinopel) en Theophilus (bisschop van Alexandrië). Maar tegenover de reeks van tachtig ketterse sekten van zijn Panarion kwam zijn agressiviteit pas ten volle tot ontplooiing. Verdorie, dan was hij geen waakhondje of geen herdershond meer, dan werd hij een bloedhond! Zo kregen de Ebionieten de volle lading: vanaf de derde regel betitelt hij hen reeds als een verschrikkelijk polymorf monster en een draak met vele koppen, en het geheel van hun leerstelling noemt hij pernicious en verpestend. Zelfs rond de sobere en vleesloze voeding van de Ebionieten geeft Epiphaneüs verontwaardigd commentaar: "Ze zijn krankzinnig! Of weten ze alles misschien beter dan onze Heer? At onze Heer Jezus niet van het Paaslam?" Zo kwijlt en bijt onze Doberman maar voort. Maar zijn onversaagdheid moet wel erg in de smaak gevallen zijn van de hoogste Oosterse kerkelijke kringen, want de Grieks-orthodoxe kerk heeft Epiphaneüs heilig verklaard en viert hem liturgisch op de 12de mei.

Als we dan, na tientallen bladzijden geduldige lectuur van Epiphaneüs' proza, even namijmeren over de Ebionieten en hun aantijgingen tegen Paulus (die "smerige" aantijgingen, zoals Epiphaneüs ze noemt) dan stellen we onwillekeurig de vraag: zijn het alleen maar aantijgingen? Of steekt daar een historische kern achter? En was het juist daarom dat Epiphaneüs (en vóór hem ook andere verdedigers van het "ware" geloof) zo heftig te keer moest gaan, om de negenkoppige draak te onthoofden?

Laten we dan nu de drie punten aanhalen, die betrekkingen hebben op Paulus. Ten eerste, zo beweerden de Ebionieten: Paulus was geen jood, (en dus niet besneden geworden in zijn eerste levensdagen) Ten tweede: als hij zich dan toch had laten besnijden op volwassen leeftijd, dan was dat – steeds volgens de Ebionieten – een loutere kwestie van "cherchez la femme". Paulus zou namelijk tijdens een verblijf in Jeruzalem verliefd geworden zijn op de dochter van de hogepriester. Om echter een joodse te mogen huwen, moest hij zich bekeren tot het jodendom en moest hij zich dus laten besnijden. Paulus deed dit en werd een ijverig beoefenaar van de joodse wet. Zijn relatie met de joodse geliefde brak echter af, met alle psychologische gevolgen van dien. En in elk geval bleek zijn besnijdenis een nutteloos manoeuvre geweest te zijn. Zowel de Griekse tekst van Epiphaneüs "Panarion", als de Latijnse vertaling "Adversus Haereses" geven melding van de ruptuur tussen Paulus en zijn joodse bruid. Ze verschillen echter in één detail: de Latijnse vertaling laat veronderstellen dat het reeds tijdens de verloving tot een breuk kwam, de Griekse tekst daarentegen zegt dat dit gebeurde nadat het huwelijk reeds voltrokken was:

Vertaling uit het Latijn (16)

Paulus zou verliefd geworden zijn op de dochter van de hogepriester, en zou de besnijdenis en het Judaïsme aanvaard hebben om haar te kunnen

Vertaling uit het Grieks (17)

Toen Paulus naar Jeruzalem kwam en er zijn verblijf vestigde, huwde hij de dochter van de hogepriester. In die omstandigheid werd hij

huwen. Maar toen hij zijn doel niet proseliet en aanvaardde hij de had kunnen bereiken – om zich te besnijdenis. Maar toen het naderhand wreken – overgelopen zijn naar de tot een echtscheiding kwam, schreef oppositie en zou begonnen zijn te hij met woede tegen de besnijdenis, vechten en te schrijven tegen de de sabbat en de Wet. besnijdenis, de sabbat en de Wet.

Ik herhaal de vraagstelling van een paar bladzijden geleden: steekt er een historische kern in dit verhaal? Het nerveuze antwoord van Mgr. Ricciotti in zijn voetnota is typerend voor een zekere geestesinstelling: “De neerhalende en lasterlijke bedoeling van deze passage is evident; het verhaal is verzonnen geworden door dezelfde geestesinstelling (van de joden) die ook de rabbijnse verhalen tegen Jezus inspireerde. Deze passage verdient zelfs niet bediscussieerd te worden.” (18) En toch ga ik daar nog wél over discussiëren, Monseigneur. Ik stel me namelijk de vraag, of we hier niet de vinger op een oude wonde leggen, op een doorn in het vlees van Paulus (om zijn eigen uitdrukking te gebruiken), op één van die vele jeugdtraumata die beslissend geweest zijn voor de agressieve evolutie van zijn karakter, en zijn anti-joodse haatinstelling. Maar die discussie bewaar ik voor ons tweede deel.

En de laatste, oneerbiedige en ditmaal met humor doordrenkte pointe van de Ebionieten is een taalkundige en folkloristische kluif. Ik bied ze u aan als een frivool nagerechtje, en je doet ermee wat je wil: opknabbelen of laten liggen. Epiphaneüs schrijft uitdrukkelijk dat de Ebionieten, als ze Paulus bedoelden, hem “Tarséa” noemden (accusatief van Tarséus): “Tarséa auton légontes”. Uit de geirriteerde toon waarop Epiphaneüs die benaming citeert, kan men opmaken dat hij er niet opgetogen over is. En nu zijn er taalkundigen die er de aandacht op trekken dat die benaming inderdaad een spotnaam is. Zijn vertrekpunt ligt in een tekst van Paulus: “Toen ik in Damaskus was, liet de stadhouder van koning Aretas de stad bewaken om mij te vangen; en om aan zijn handen te ontsnappen moest ik in een mand worden neergelaten door een venster in de stadsmuur.” (2 Kor. 11:32-33) Zo'n heldhaftige vlucht per mand moet natuurlijk een bron van hilariteit geweest zijn voor Paulus' tegenstanders, en ze brodeerden er lustig op los. In een mand geeft Paulus in het Grieks weer door de woorden “en Sarganè”. Maar zoals we in onze taal verschillende woorden hebben voor vlechtwerk (korf, mand, kevie, enz.; in het Frans: claie, panier, corbeille) zo heeft ook het Grieks daar een reeks woorden voor: sarganè, kalathè, spuris en tarsos. Ja, ook tarsos. En als de Ebionieten spottend over Paulus wilden praten, dan noemden ze hem (en misschien zij voor het eerst in de geschiedenis van de jonge kerk): “Tarseus”, wat we vanuit hun optiek als volgt kunnen vertalen: “de man van de mand”. (Zat er misschien nog een tweede allusie achter die spotnaam Tarseus, met het oog op de mislukking van Paulus' liefderelatie met de dochter van de hogepriester? Korf en mand worden namelijk in vele talen gebruikt in pejoratieve uitdrukkingen en trouwens ook bij ons; zo lezen we in onze Van Dale: een korf krijgen = afgewezen worden bij een huwelijksaanzoek, een blauwtje lopen, bij een examen afgewezen worden, druipen; in zijn korf kruipen: door de mand zakken, enz...)

Folklore kan lapidair zijn: de joodse Judas de Makkabeeër werd zo genoemd omdat hij vuisten had als hamers (hamer heet in het Hebreeuws “makkabi”; ook in onze Middeleeuwen hadden we dezelfde benaming (hamer = marteau) voor de koning Karel Martel; in het leger van Napoleon kregen de foeriers die voor de voedselbevoorrading zorgden en rijst (ris), brood (pain) en zout(sel) moesten bedelen, de bijnaam “de Ripainsel”, en de naam is overgegaan op hun nakomelingen. Een enkele gebeurtenis in de geschiedenis van een gemeenschap kan bron zijn van een blijvende toenaam: zo noemt men de Gentenaars “de stroppe dragers”, omdat vier eeuwen geleden enkele notabelen van de stad vóór keizer Karel moesten verschijnen met stropen rond hun hals, als vernederende straf voor hun opstandigheid; en in Mechelen meenden enkele fuisende gildenbroeders dat hun kerktoren in brand stond en riepen alarm, waar ze in feite slechts de maan hadden zien lichten in de galmgaten: sindsdien noemt men de Mechelaars “de maneblossers”.

Ook in het leven van de enkelingen kan één enkel feit hun een toenaam bezorgen: zo denk ik bv. terug aan onze overbuur in mijn geboortedorp, die Jef Vercammen heette. Mijn ouders vertelden me dat iedereen hem Jef genoemd had, totdat hij in 1908 één van de slachtoffers werd van de zware treinramp in Kontich, waarbij men tientallen doden en gekwetsten telde; Jef kwam er levend uit, maar zijn beide benen aan stukken: hij herstelde zich en mankte kranig verder door het leven; doch van dan af tot aan zijn dood werd hij – door groot en klein – nooit anders genoemd dan Stuk Vercammen. Als men, op grond van dezelfde folklore, aanneemt dat Paulus de toenaam kreeg “de man van de mand”, dan is het niet denkbeeldig dat die spotnaam door zijn tegenstanders gecolporteed zou zijn met dezelfde schampere hardnekkigheid als die waarmede honderden andere toenamen zijn doorgedrongen in het gemeengoed van alle culturen. Er bleef dan voor de Paulusgezinden nog maar één oplossing over: van de nood een deugd maken, de naam Tarseus overnemen, maar zijn spottende inhoud behendig ombuigen tot iets neutraals; en deze oplossing lag gelukkig voor de hand, dankzij het bestaan van het stadje Tarsus in Klein-Azië. Laten we een vergelijking maken met ons taalgebied:

Veronderstel dat iemand zou geleden hebben aan geelzucht, maar dat men naderhand die diagnose (om de een of de andere reden) zou willen weg-werken: "Geelzucht? O neen! Die man heeft nooit geelzucht gehad! Maar hij heeft eens verklaard dat hij zuchtte van heimwee, telkens als men de naam vernoemde van zijn geboortestad Geel."

En zo werd Paulus-van-de-mand op een analoge wijze omgegoocheld tot Paulus-van-Tarsus, met de nodige woordenvloed. "Heeft Paulus zelf niet verklaard dat hij burger is van Tarsus (Tarseüs eimi), van Tarsus, een niet onaanzienlijke stad," zo riposteerde Epiphaneüs (als om te zeggen: wat is daar nu belachelijk aan) onmiddellijk nadat hij de spotnaam van de Ebionieten vermeld heeft. Maar sorry, Epiphaneüs, je schiet met spek: nergens in de Brieven van Paulus staat geschreven dat Paulus zelf verklaard zou hebben burger van Tarsus te zijn. Uw verklaring komt uit de pen van anderen, namelijk uit de "Handelingen van de Apostelen", en dit boek werd geschreven vele jaren na de dood van Paulus. De vraag wordt dan, én voor Tarsus én voor vele andere punten uit de geschiedenis van Paulus: zijn de "Handelingen van de Apostelen" even authentieke en geloofwaardige documenten als de Brieven van Paulus? Is de Paulus van de Handelingen dezelfde als de Paulus van de Brieven? Of bestaat er integendeel een onverzoenlijke tegenstelling tussen die twee Paulusfiguren? En zitten er in het boek "De Handelingen van de Apostelen" andere bedoelingen dan het zuivere weergeven van de historische waarheid? Het antwoord zullen we weldra te lezen krijgen in ons tweede deel. Maar vooraf gaan we even verpozing zoeken in een interludium.

Interludium: Paulus – Thekla en Spanje

§I. Paulus en Thekla

Rond het jaar 150 publiceerde een presbyter (*) van Klein-Azië een werk: "De Handelingen van Paulus". Het boek was in het Grieks geschreven, werd druk gekopieerd en vertaald, en kreeg weldra ook de titel: "Handelingen van Paulus en Thekla" (19). Het verhaal was anderhalve maal langer dan de ganse "Handelingen van de Apostelen" (die we in ons tweede deel zullen bespreken). Onmiddellijk joeg de geschiedenis veel stof op, en gaf aanleiding tot uitbundige feministische manifestaties, in zoverre dat de kerkelijke hiërarchie zich woedend tegen de presbyter keerde. De man verdedigde zich door te zeggen dat hij zijn boek geschreven had uit liefde tot Paulus, en dat hij trouwens niets anders gedaan had dan een oude, zeer verspreide mondelinge traditie schriftelijk vast te leggen; dat hij de bedoeling had zijn kerk te helpen in haar strijd tegen de ketters; en dat hij hoopte de christenen te sterken in het ware christendom. Maar zijn pleidooi kon niet baten: de arme man werd gedegradeerd uit zijn ambt, en nog meer dan twee eeuwen na zijn dood bleven zijn vijanden in de kerk woedende pijlen op hem afschieten (20). Bijbelgeleerden van onze laatste eeuw hebben eveneens aandacht aan het werk geschonken, maar bezadigder, wetenschappelijker en minder geëngageerd. Ze hebben hierbij open oog voor het feit dat er bijna een eeuw tijdsverschil lag tussen de dood van Paulus en het verschijnen van het boek: de mondelinge overlevering had in die tussentijd natuurlijk gezorgd voor de nodige opsmuksels onder de vorm van legenden en wonderen, zoals dit steeds het geval is in heiligenverhalen; maar achter dit opsmuksel wordt door sommige auteurs een werkelijke historische kern onderkend. (21)

Reeds zeer spoedig krijgen we in die "Handelingen van Paulus" een kernachtige beschrijving van zijn fysiek: "klein van gestalte, met kale schedel en kromme benen, in edele houding, met samengegroeide wenkbrauwen en een beetje vooruitgestoken neus, en zeer vriendelijk; nu eens zag hij eruit als een mens, dan weer had hij het gelaat van een engel" (22). En in de verdere bladzijden lezen we een reeks gegevens over de steden waar hij predikte en wonderen verrichte, of aanleiding gaf tot merkwaardige verschijnselen. Het ontbreekt daarbij niet aan legenden die ons doen glimlachen, zoals deze: Op een avond was de heilige op weg naar Fenicië. Hij werd uitgeleide gedaan door de weduwe Lemma en haar dochter Ammia. Terwijl ze bij een waterloop halt hielden om te bidden, kwam daar plots een grote en schrikbarende leeuw aangedraafd. Hij bleef pal voor Paulus stilstaan, wachtend tot het gebed beëindigd was, en wierp zich dan vóór de voeten van de heilige. Paulus werd vervuld van de heilige Geest, bekeek de leeuw en zegde: "Leeuw, wat wilt ge?" En de leeuw antwoordde: "Ik wil gedoopt worden". Alsdan daalden ze samen af naar het water. Paulus greep de leeuw bij zijn manen, dompelde hem driemaal onder en doopte hem in de naam van Jezus Christus. Dankbaar kwam de leeuw uit het water, schudde zijn manen en zegde tot Paulus: "Genade zij met U". En Paulus antwoordde: "En met U". Nu liep de leeuw jubelend de velden in. Een leeuwin kwam hem tegemoet. Maar hij keerde zijn gelaat niet naar haar en liep haar voorbij. (23)

De "Handelingen van Paulus" hadden niet alleen hun held, maar ook hun heldin, Thekla. En daarom werd het boek ook in vele vertalingen: "De Handelingen van Paulus en Thekla" genoemd. De kennismaking tussen onze held en zijn heldin gebeurde als volgt: In Ikonium nam Paulus zijn intrek bij Onesiphorus. Hij predikte er voor de familie van de gastheer en voor de geburen. Tussen deze geburen bevond zich de schone en temperamentvolle Thekla, die zo zeer onder de indruk kwam van de prediking van Paulus, dat ze haar verloving met de jongeheer Thamyris verbrak, en het voornemen nam voortaan maagdelijk te leven en Paulus te volgen.

De woedende Thamyris (een invloedrijke man in de stad) deed Paulus in de gevangenis werpen, maar de taaie Thekla ging reeds de eerste nacht een bezoek brengen aan Paulus in zijn cel (nadat ze de cipier had kunnen omkopen). Haar nachtelijke escapade lekte uit, en ditmaal keerden Thamyris en het stadsbestuur zich categorisch tegen Thekla: zij moest ter dood gebracht worden! Paulus kwam er vanaf met een geseling en werd dan de stad uitgejaagd. Men bracht Thekla dus naar de arena, om de wilde dieren op haar los te laten. Maar God wilde niet dat ze reeds zou sterven, en gaf dus een spectaculaire reeks wonderen ten beste, bliksem inclusief, om haar te redden uit de muil van de beren, leeuwen en krokodillen; toen men haar op de brandstapel zetten, begon het te regenen en te hagelen, enz... Als men haar dan eindelijk in arren moede terug vrij liet, vernam ze dat Paulus intussen gevlucht was in de richting van Daphne, vergezeld van Onesiphorus en diens gezin. Thekla ging hen achterna en vond hen in een grafspelonk langs de weg. Samen trokken ze voort naar Antiochië. Daar ontvlamde de potentat Alexander in liefde voor Thekla, maar onze catechumene hield er een andere mening op na: ze rukte Alexanders bovenkleed aan stukken, trok hem de krans van het hoofd, en maakte hem tot een bespotting. Dit eiste wraak: daar er circusspelen gehouden werden ter ere van koningin Tryphaena (*) die juist in de stad op bezoek was, werd Thekla nog maar eens veroordeeld tot de arena. En dat dit spektakel geen donzig lachedingetje was, vernemen we ten overvloede uit de gedetailleerde beschrijving die de "Handelingen van Paulus en Thekla" ons bieden. Maar Thekla nam glansrijk alle hindernissen: zo moest ze bv. op de rug van een leeuwin rijden, tijdens de rondgang van de wilde dieren vóór de spelen, maar de leeuwin likte haar voeten. Naderhand werd die leeuwin losgelaten in de arena en naar Thekla gejaagd, en de

vriendschap duurde voort; men bracht een vervaarlijke berin naar binnen, maar de leeuw verdedigde Thekla. Dan bracht men de private leeuw van Alexander zelf binnen, maar ook die leeuw vluchtte jankend weg, na zijn botsing met de leeuw. Nu was het de beurt aan de zeehonden, die ten aanval gejaagd werden vanuit een waterbekken. Zou dit mijn einde zijn, zei Thekla, en in het zicht van de dood sprong ze haastig naar het water en diende zichzelf het doopsel toe. Nu was ze christen, nu kon ze sterven. Maar God bliksemde met een juist gerichte schicht de zeehonden dood. En dan kwam de zwaarste beproeving, waar ook Freud zijn woordje zou kunnen over zeggen: de arme Thekla, naakt tot op een schamel broekje na, werd vastgebonden tussen twee stieren, en om die beesten nog woester te maken, hield men gloeiende ijzerstaven och arme onder hun teelballen, maar de brullende stieren, verre van zich tegen Thekla te keren, sprongen op zulke wijze naar het vuur dat de koorden doorgebrand werden en Thekla vrij kwam. De stierenepisode was voor koningin Tryphaena te veel geweest, en ze viel in bezwijming; voor de stadhouder was dit aanleiding om Thekla vóór zich te laten brengen, en haar klederen terug te geven. Tryphaena, die intussen terug bijgekomen was, omarmde Thekla en nam haar voor een week op in haar gezelschap: gedurende die tijd onderrichtte Thekla de koningin en haar dienaressen, en vele bekeerden zich. Maar Thekla, zo lezen we, verlangde naar Paulus, en zocht hem overal. Tenslotte vernam ze dat hij de wijk had genomen naar Myra. Ons dertel maagdekijn aarzelde geen ogenblik, en om nog beter incognito te kunnen reizen schikte ze haar klederen alsof ze een jongeling was; in Myra werd het een blij weerzien. Maar haar godvruchtige wittebroodsweken zouden weer niet lang duren, want in akkoord met Paulus besliste ze, terug te keren naar haar geboortestreek om er haar apostolaat voort te zetten. En Paulus' afscheidswaarden waren: "Ga en verkondig het woord Gods!" Bij haar terugkeer in haar vaderland Ikonium vernam Thekla dat haar ex-verloofde Thamyris tijdens haar afwezigheid gestorven was, en begaf ze zich verder naar Seleukia, om er het geloof te verkondigen. En ze zou aldaar gestorven zijn in de ouderdom van negentig jaar.

Na deze bondige samenvatting van een boek dat vele tientallen bladzijden beslaat, stellen we de vraag: is heel dit Theklaverhaal een verzinsel? Of hebben we te doen met een (door legenden aangedikt) historisch substraat, en lag ere waarheid in de bewering van de veroordeelde presbyter, die verklaarde niets anders gedaan te hebben dan een zeer oude mondelinge traditie schriftelijk vast te leggen? Misschien had de brave man gelijk. Dat er namelijk een vrouw was die Paulus nauw aan het hart lag, en dat ze hem (in de mate van het mogelijke) op zijn reizen vergezelde blijkt uit zijn Eerste Brief aan de Korintiërs. (Volgens de exegeten heeft hij die brief geschreven vanuit Klein-Azië, juist dat Klein-Azië vanwaar Thekla afkomstig was): "Dit is mijn antwoord aan mijn critici: hebben we geen recht om te eten en om te drinken? Hebben we geen recht een christenvrouw mee te nemen zoals de andere apostelen en de broeder des Heren en Kefas?" (1 Kor. 9:3-5) We kunnen in elk geval uit de nerveuze toon van die Brief opmaken: ten eerste dat Paulus een vrouwelijke relatie had die nogal kritiek uitlokte, en die zelfs tot in het Griekse Korinthe gecommuniceerd werd; en ten tweede dat hij op dat ogenblik geen lust scheen te hebben om zich onder de druk van de openbare opinie los te maken van de christenvrouw in kwestie. Maar waarom dan, zo zegt ge, waarom was de kerkelijke overheid dan toch zo woedend over de publicatie van de Handelingen van Paulus en Thekla? Het antwoord krijgt ge van Tertullianus.

Geboren in Carthago rond 155, kreeg Tertullianus een uitgebreide wetenschappelijke vorming, zowel in het Grieks als in het Latijn, en werd als sommitet in de rechten beschouwt. Op volwassen leeftijd bekeerde hij zich tot het christendom, werd priester, en begon onmiddellijk een massa geschriften te produceren ter verdediging van het christelijke geloof.

In het christendom waarin tot dan toe alle teksten van het Nieuwe Testament en alle geschriften van de kerkvaders in het Grieks gepubliceerd waren, was hij de eerste theoloog die in het Latijn schreef. Hierdoor verwierf hij een grote lezerskring, en uitdrukkingen die door hem voor het eerst gebruikt werden zijn sindsdien gangbaar gebleven, bv. het woord "trinitas" (drievuldigheid), de stelling dat de ziel van nature uit christelijk is ("anima naturaliter christiana"), en de treffende uitroep: "het bloed van de martelaren is het zaad van nieuwe christenen!" Door zijn succes als kerkelijke auteur werd zijn zelfzekerheid (die hij reeds had vóór zijn bekering) nog opgedreven, en onttaarde in een vitrioolachtige arrogantie.

Naast de kettters waren het vooral de vrouwen die zijn vernietigende superioriteit moesten ervaren in een reeks publicaties (24a). Niet alleen de maagden, maar zelfs de gehuwde vrouwen moesten volgens hem een sluier dragen. En daarin kon hij natuurlijk goed aanleunen bij de belangrijke on-derrichtingen van Paulus: "Een man hoeft zijn hoofd niet te bedekken, want hij is Gods evenbeeld en een afstraling van Zijn heerlijkheid, terwijl de vrouw weer de glorie is van haar man. De man is niet genomen (= geschapen) uit de vrouw, maar de vrouw uit de man, en de man is niet geschapen om de vrouw, maar de vrouw om de man. Daarom moet de vrouw een sluier op het hoofd dragen." (1 Kor. 11:7-10) "Zoals in alle gemeenten der heiligen, moeten de vrouwen in alle bijeenkomsten zwijgen. Het is hun niet toegelaten het woord te nemen; zij moeten ondergeschikt blijven, zoals trouwens de wet het voorschrijft. Willen ze

iets uitgelegd hebben, dan moet zij het thuis aan hun man vragen; het past nu eenmaal niet voor een vrouw in de gemeente het woord te voeren.” (1 Kor. 14:33-35)

Terloops weze gezegd dat Tertullianus en de eerste kerkelijke gezagsdragers wel een zonderling spelletjes peelden met Paulus' Brieven: als hij tekenen van vijandschap gegeven had tegenover de apostelen, dan gebaarde men van kromme haas en neutraliseerde men zijn Brieven door het tegengif van de brave “Handelingen van de Apostelen”, zoals we zullen zien in ons tweede deel; maar als hij daarentegen antifeministische uitlatingen elucubreerde, dan werden die gretig aangegrepen en onder de spotlights geduwd door de man-nelijke leiders van de kerk, omdat zijn uitspraken nu eenmaal pasten in hun kraam.

En nog een stapje verder: uit grondige onderzoekingen van bepaalde bijbelwetenschappers mag men zelfs afleiden, dat sommige zogezegde zinnen van Paulus – zoals die van het zwijgen van de vrouwen tijdens de bijeenkomsten – niet van hem zijn, maar in feite geschreven werden door latere tekstvervalsers, die hun instructies behendig inwerkten in Paulus' (voor het overige authentieke) Brieven met de bedoeling op die manier hun eigen meningen aan de goegemeente op te dringen, onder het mom van de grote Paulus.

De antifeministische slogans – echt of vervalst – van Paulus' Brieven waren in elk geval een machtig wapen in de hand van de mannelijke hiërarchie van de kerk, en Tertullianus omringd door zijn collega's (24b) was dus dubbel verontwaardigd over het boek van de Klein-Aziatische presbyter, dat de Paulus van de Brieven tegensprak. Wel hoe, durfde die Thekla het aan, zichzelf te dopen? En dan, die verkondiging van het woord Gods bij koningin Tryphaena en naderhand in Seleukia! Besefte Thekla dan niet, dat doopsel en prediking een specifiek mannelijke priestertaak was? En het is door zich als jongeling te vermommen dat ze die rechten kon verwerven!

De kerk, die in haar hiërarchie een kerk van mannen was en nog altijd is, aanvaardde dan ook niet dat die feiten als sympathiek voorgesteld werden, vooral daar het een leerlinge van Paulus betrof. En dus, nadat allereerst de presbyter gedegradeerd was geworden, kregen ook de “Handelingen van Paulus en Thekla” de noodzakelijke kortwieling: vele regionale kerkleiders verbooden de lectuur van het boek, en na de uniformering van de kerk in de vierde eeuw werd het door het decretum Gelasianum definitief verbannen naar de index van de apocriefe boeken. Niettemin hebben de historici en archeologen een groot aantal fragmenten en in vele talen, van de “Handelingen van Paulus en Thekla” gevonden, waaruit blijkt dat de autoriteiten machteloos stonden tegenover de volksdevotie. Thekla beantwoordde nu eenmaal aan een diepe behoefte van evenwicht.

Schematisch gezien kunnen we dat als volgt uitleggen: de Jezusfiguur van de evangeliën was geflankeerd door zijn moeder Maria en door de trouwe Maria Magdalena; Simon van Cyrene die Jezus het kruis hielp dragen, kreeg in de Middeleeuwen het gezelschap van Veronica die Jezus' aangezicht afdroogde (jaja, de Veronica van de zesde kruiswegstatie zoudt ge tevergeefs gaan opzoeken in de lijdensverhalen van de vier evangeliën; Veronica is een creatie van de latere volksdevotie, want het vrouwelijke gemoed had er niet genoeg aan dat Jezus de passieve wenende vrouwen troostte: elke christenvrouw wilde actief deelnemen aan de lijdensweg van Jezus, en identificeerde zich met Veronica. En dus werd Simon van Cyrene die in de vijfde statie zijn mannelijke kracht ten dienste stelde van Jezus, onmiddellijk in de zesde statie van de kruisweg opgevolgd door Veronica, die dank zij haar zweetdoek uiting kon geven aan haar vrouwelijk erbarmen.) Welnu, op dezelfde wijze was Thekla het vrouwelijk spiegelbeeld van Paulus, de paredra waaraan de heiden-christenen behoefte hadden. En dan is het begrijpelijk dat haar cultus een onstuitbaar verspreiding en een buitengewone populariteit gekend heeft, ook al bleef de historische figuur van Thekla omgeven door een mistgordijn (25). Tegen Tertullianus en zijn mannelijke aanhangers in, werd Thekla de vlag van een vrouwelijke emancipatiebeweging, die in het jonge christendom ijverde voor gelijkberechtiging van de vrouwen inzake de kerkelijke ambten (26a). In de stad Seleukia (26b) waar Thekla haar apostelambt had uitgeoefend, werd op een berg een basiliek ter harer ere opgericht, en dit heiligdom groeide spoedig uit tot een van de drukst bezochte bedevaartsoorden van de christenheid: bisschop Basileos van Seleukia somt 31 wonderen op die er zouden geschied zijn, en in de vierde eeuw was Seleukia reeds een indrukwekkend centrum van communiteitsleven, want de bergflanken rond de basiliek waren bezaaid met mannen- en vrouwenkloosters, zoals we kunnen opmaken uit het reisverhaal van zuster Etheria. (Wat een fenomeen zeg, dat Spaanse nonneke Etheria! Er moet veel overeenkomst geweest zijn tussen Thekla's temperament en het hare: stel u voor, zestien eeuwen geleden heeft Etheria het aangedurfd, op autostoptocht te gaan van Spanje naar Jeruzalem. Tijdens die reis hield ze een dagboek in het Latijn bij, om het naderhand te laten lezen door haar medezusters in Spanje, en dat boek is voor ons een unieke Guide Bleu van de eerste christenheid geworden (26c). Vanuit Seleukia is de cultus van Thekla uitgezwermd (26d) over Klein-Azië naar Antiochië, en naar Bethphage bij Jeruzalem; naar Lybië (Karakun) en Egypte (El Bagawat en El Karghe); in Cyprus zijn vijf plaatsen genoemd naar de heilige Thekla; en via Triëste en Parenzo is ze een Italiaanse vedette geworden, van Milaan tot Rome. Vanuit Italië is de zegetocht voortgetrokken naar Salzburg, Beieren (Welden) en Keulen. Het Zwitserse Donatyre is afgeleid van Donna Thekla, en Marseille heeft zijn sarcofaag waarop een bootje staat afgebeeld, met op zijn naam de naam van Thekla, en met Paulus aan het roer. Het diocees van Mauriemne in

Savoi (vallée de l'Arc) beroemt er zich zelfs op persoonlijk bezocht geweest te zijn door de heilige Thekla: bij die gelegenheid overhandigde ze aan de bisschop een kostbaar relikwie, namelijk twee vingers van Johannes de Doper, en sindsdien gebeuren daar vele wonderen.

En mag ik hier tot slot ook een woordje over Thekla en ons schoon Lier spreken, ook al staat dit detail in geen enkel boek vermeld? Als je rondwandelt in het Begijnhof, waar de eeuwen zijn blijven stilhangen in de nauwe straatjes met hun vertederende namen zoals Grachtkant en 't Hemdsmouwken, en waarin elk huisje nog zijn eigen naam en patroonheilige heeft, let dan eens goed op bij het nummerke 12 van de Sinte Margarethastraat? Het heet Sint Thekla.

Het is u intussen reeds lang duidelijk geworden dat Thekla –hoe apocrief ze ook moge geweest zijn, en hoezeer Tertullianus ook moge geschuimbekt hebben – het pleit glansrijk gewonnen hebben. In de Oosterse kerk wordt haar naamfeest gevierd op de 24ste september, onder de titel "Heilige Thekla, eerste vrouwelijke martelares, en de gelijke van de apostelen". (27) In onze westerse kerk wordt ze herdacht op de 23ste september, kreeg ze eveneens de eretitel van martelares, en werd ze opgenomen op de lijst van de heiligen die aangeroepen worden in het "Libera" (= gebed voor de stervenden). Daaren-tegen is het nutteloos dat ge in uw missaal op zoek zoudt gaan naar een heili-ge Tertullianus. De Carthaagse advocaat-bekeerling-priester, die gedurende enkele jaren de Latijnse kerkelijke kringen overspoeld had met zijn incisieve literatuur tegen kettters en vrouwen, heeft het op de duur ook in toenemende mate aan de stok gekregen met kerkelijke hoogwaar-digheidsbekleders, en in het jaar 207 is hij het vol woede afgestapt. Ditmaal werd hij montanist, maar weldra lag hij ook weer overhoop met zijn nieuwe sektegenoten, en stichtte dan maar zijn eigen ketterij, het zogeheten Tertullianisme. Van dan af tot aan zijn dood in 220 heeft hij niets meer gepubliceerd, ofwel hebben de kerkelijke overheden zijn mogelijke publicaties doen opsporen en uitroeien. In elk geval is hij niet in de hemel van de christelijke heiligen geraakt; misschien zelfs ligt de stouterik ergens te kissen in een hoekje van de hel van Dante.

§ II. *Paulus en Spanje*

In Paulus' Brief aan de Romeinen lezen we volgende tekst: "... Dit is dan ook de reden waarom ik telkens verhinderd was bij u te komen. Maar nu heb ik in deze streken geen arbeidsveld meer, en sinds jaren verlang ik vurig u te bezoeken wanneer ik naar Spanje ga. Ik hoop namelijk u op doorreis te zien en met uw steun mijn tocht naar Spanje voort te zetten, nadat ik eerst enige tijd in uw gezelschap genoten heb." (Rom. 15:22-24) Of Paulus werkelijk die reis vanuit Rome naar Spanje voltooid heeft, staat noch in zijn overige brieven vermeld, noch in de Handelingen van de Apostelen, noch eender waar in het Canonieke Nieuwe Testament. Voor deze informatie zijn we dan ook noodgedwongen aangewezen op apocriefe geschriften en op de teksten van de kerkvaders. De uitdrukkelijkste tekst vinden we in de apocriefe "Handelingen van Petrus" (28) Zoals deze titel laat veronderstellen, vertellen die Handelingen de activiteiten (en hoe spectaculair) van Petrus. Maar ze geven ons terloops ook de reportage van Paulus' vertrek naar Spanje, zoals we dit hier resumeren.

Toen Paulus in de gevangenis zat in Rome, bekeerde hij Candida de vrouw van zijn cipier Zuartus, en daarna Zuartus zelf. Deze stelde dan voor aan Paulus, uit de gevangenis te vertrekken waarheen hij wilde. Paulus vastte drie dagen, en kreeg dan een verschijning van de Heer, die hem volgend bevel gaf: "Paulus, sta op; en wees door uw lichamelijke tegenwoordigheid de dokter van degenen die daar op u wachten". Paulus vertrok dus naar de haven, om er de boot naar Spanje te nemen. Hij werd uitgeleide gedaan door de christen-broeders, die hem al wenend smeekten niet langer dan één jaar weg te blijven. Toen klonk er een machtige stem uit de hemel: "Paulus is door God uitgekozen tot Zijn dienaar voor gans zijn leven; en hij zal onder uw ogen sterven door de handen van Nero, die goddeloze snoodaard." Waaruit de christenen dus konden besluiten dat Paulus na zijn Spanjereis inderdaad zou terugkeren naar Rome. En de christenen gaven Paulus twee jonge dienaren mee op de boot (29).

Uit een brief van Clemens van Rome (30) blijkt eveneens dat Paulus "in zijn drang om heel de wereld de gerechtigheid te leren en om getuigenis af te leggen tegenover de heersers", was doorgedrongen "Usque ad finis terrae" (= tot het einde van de wereld). "Finis terrae" was in de Romeinse wereld de geijkte uitdrukking voor de uithoek van Spanje, het toenmalige uiterste westen, de Far West van het Romeinse Rijk. De uiterste noordwestkaap van Spanje heet trouwens nu nog "Cabo Finisterre". Ook in de Canon Muratori (31) staat dat Paulus "ab urbe ad Hispaniam" (= van de stad Rome naar Spanje) is gereisd. En bovendien zijn er nog meer dan honderd (32) andere gekende teksten die verband houden met de Spanje-reis van Paulus.

Waarschijnlijk heeft het centrum van Paulus' actie in Tarragona gelegen. Het huidige Tarragona heette toentertijd Terraco; in het jaar 45 vóór onze jaartelling werd de stad door Julius Caesar gepromoveerd tot "Colonia Julia Victrix Triumphalis", als aandenken aan zijn overwinningen; en na hem werd de stad door zijn neef Octavius Augustus verheven tot de rang van hoofdstad van Hispania Citerior (= van de Romeinse kolonie die Spanje was). De latere

keizers noemden Tarraco de “urbs opulentissima” (= de schatrijke stad), en zelfs “Roma parva” (= het kleine Rome). Welnu, Paulus had steeds een voorliefde voor hoofdsteden. En er is veel waarschijnlijkheid dat de traditie, volgens dewelke Paulus in het jaar 60 de kerk van Spanje zou gesticht hebben, op werkelijkheid berust. Het aartsbisschoppelijk paleis van Tarragona, en het daarnaast gelegen seminarie, zijn opgetrokken op de plaats waar vroeger het klooster van San Pablo stond: vanuit de koer van het seminarie heeft men nu nog toegang tot een kleine kapel van de dertiende eeuw, de capilla de San Pablo. Door heel de middeleeuwen heen vertelde de volkstraditie dat die capilla gebouwd was op de plaats waar Paulus had gestaan om te prediken.

§ III. *Thekla en Spanje*

Ja, Tarragona toont u de kapel op de plaats waar Paulus zou gestaan hebben. En vlak daarbij bevindt zich een ander kapelletje, de capilla de santa Tecla la Vella (= oude kapel van de heilige Thekla); de historici en archeologen (*) hebben ontdekt dat die kapel van Thekla gebouwd is op de plaats waar in de vroegere eeuwen een eerste gebedshuis gestaan had, en onder de bouwresten daarvan heeft men een nog oudere Romeinse constructie gevonden. En dan stellen we ons de vraag: is die capilla weer een uiting van die cultus die niet alleen Paulus, maar ook symbolisch zijn paredra van het verre Seleukia wilde vereren?

Of is die verering niet symbolisch, maar is ze gebaseerd op een historische aanwezigheid? Is het inderdaad waar wat de traditie zegt: dat Paulus bij het stichten van zijn Spaanse kerk in het jaar 60 vergezeld was van Thekla? Kunnen we daar dus uit besluiten dat de onstuimige leerlingen, die voor niets teruggedeinsd was nadat ze Paulus had leren kennen in Ikonium, hem ook later gevolgd is vanuit Seleukia naar Rome, en van daaruit naar Tarragona? Dit laatste is niet onwaarschijnlijk als men even nadenkt over de diepgaande verering die Thekla geniet in Spanje, nog intenser dan eerder waar in Europa, en die alleenlijk haar weerga vindt in haar Klein-Aziatische bedevaartsplaats. De stad Tarragona waar Paulus met Thekla zou gepredikt hebben, heeft – als enige stad in Europa – de heilige Thekla verkozen tot patrones van de stad (33). De cultus van de Capilla de Santa Tecla la Vella heeft zich voortgezet in de machtige kathedraal die in de dertiende eeuw gebouwd werd en waarin Thekla haar eigen zijkapel heeft; bovendien is het hoofdaltaar helemaal gedecoreerd met niets anders dan de belangrijkste taferelen uit het leven van de heilige, uitgevoerd in albast. Vooral de laatste afbeelding is merkwaardig, daar ze de legende van haar graf verhaalt: de heilige Thekla zou zeer oud geworden zijn; toen ze zat te bidden in de vertrouwde grot die ze als heiligdom had ingericht, stortte de grot in en bedolf haar; maar na zeven jaar stak ze op miraculeuze wijze haar arm door de steenmassa die haar bedolven had, en de arm werd processiegewijs door bisschop en gelovigen in ontvangst genomen en voortaan vereerd als een kostbare relikwie, de trots van Tarragona; de heilige arm, el Santo Brazo!

Daar zowel de Spaanse reis van Paulus als de cultus van Thekla me interesseerde, heb ik enkele jaren geleden een vakantie besteed aan een speurtocht ter plaatse. De priesters en archivariissen met wie ik in contact kwam geloofden wél dat Paulus in Spanje geweest was, maar over Thekla waren ze eerder evasief. Ook over haar levenseinde (bedolven in een grot, of martelares,) en over de plaats van haar dood (in Seleukia, in Spanje of in Rome?) waren ze onduidelijk. Maar wél verwees een archivaris me naar een preek van aartsbisschop José Sanchiz (34), die op 24 september 1692 verkondigd had dat een houten kistje met de Santo Brazo, de beroemde relikwie van Thekla, in het jaar 633 aangespoeld was in Tarragona, miraculeus bestuurd door een engel. En mijmerend stelt ge u de vraag: welke is de historische kern die verborgen steekt achter al die aanslibbels van de legende?

Verlaat je Tarragona in de richting van het Noordwesten, dan vind je als eerste cultusplaats van Thekla de dom van de stad Zaragoza. Daarna kom je in de stad Burgos met haar ontzagwekkende kathedraal, en met een grandioze zijkapel van de heilige Thekla, waarin je op een reusachtig retabel al de ge-gevens van haar leven vindt. Maar de belangrijkste aanwezigheid van Thekla's herinnering was m.i. de monte Santa Tecla, een berg op de kust van Galicië, in de uiterste Noordwesthoek van Spanje. O, dat heerlijke Galicië! Tijden de onvergetelijke dagen die ik heb doorgebracht aan zijn fjorden en heldere stranden, geraakte ik bevriend met een oude zalmvisser. Hij vertelde graag over zijn landstreek met een mengeling van geestdrift en mystieke rust in zijn stem. “Weet je waarom mijn land het schoonste is op de wereld?” vroeg hij me eens. Het was schoon, maar ik wist niet waarom. Hij wel: “Toen God zes dagen was bezig geweest met de wereld te scheppen, ging hij de zevende dag rusten. Hij legde zich neer, met een hand op de Noordwestkust van Spanje. Tussen zijn vingers ontsprongen de vier stromen die zo rijk aan zalm zijn, en zijn vingerindrukken gaven de vijf schiereilanden van Galicië.”

Welnu op het onderste van die schiereilanden, op het grondgebied van La Guardia, uitkijkend naar Portugal, ligt de berg van de heilige Thekla: el Monte Santa Tecla. Geintrigeerd ben ik dan mijn licht gaan opsteken bij de pastoor van La Guardia: het was een gemoedelijke ouderling, en met fierheid toonde hij me een perkamenten boek met de statuten van de eeuwenoude Theklabroederschap: la Hermandad del Clamor de Santa Tecla; met eenzelfde fierheid vertelde hij me dat zijn kerk een relikwie van de heilige bezat: een beensplinter, afkomstig van de Santo Brazo van

Tarragona. Naderhand heb ik een wandeltocht gedaan op de Monte Santa Tecla; die berg is trouwens een toeristische attractie, sinds de plaatselijke archeologen er een halve eeuw geleden een hele agglomeratie hebben bloot gegraven: honderden ronde ste-nen hutten, allemaal gelijk aan elkander, met een doorsnede van amper drie meter, de ene zo dicht tegen de andere aangedrukt dat er zelfs geen plaats was voor spelende kinderen, en het geheel omgeven door een driedubbele omheining; de inplanting is zo meetkundig en zo zeer in serie gebouwd dat de agglomeratie niet de indruk geeft van een organisch gegroeid dorp, maar veeleer van een constructie ten gerieve van een gemeenschap, zoals bv. een monnikenklooster. En onwillekeurig rijst dan de vraag: zou de Hermandad van Santa Tecla in die verre uithoek van Spanje een tegenhanger geweest zijn van de gemeenschappen die in Klein-Azië bestaan hebben met de heilige Thekla als patrones, zoals de kloosters van Seleukia, en waarin mannen en vrouwen samen kwamen om er een ascetisch leven te leiden? Die vraag krijgt nog meer fundering, doordat men dezelfde ronde ruinen ontdekt heeft in Ierland: daar noemt men die hutten de "bijkorven" (omwille van hun ronde muren en hun afgerond gewelf), en ze werden gebouwd door groepen van monniken, in de eerste eeuwen van het christendom. Ik heb zulke bijkorven bezocht op het Ierse schiereiland Dingle, dat er in totaal vierhonderd exemplaren van bevat, en waarvan de agglomeraties eveneens omgeven zijn door een stenen omheining; de overeenkomst met de ronde hutten van de Spaanse Monte Santa Tecla is treffend. Bovendien vertellen de historici ons dat er juist in diezelfde eerste eeuwen van het christendom een hele Keltische volksverhuizing over het water heeft plaats gevonden, vanuit Galicië naar Ierland. (De Ierse taal heet trouwens "Gaëlsch" en heeft sterke verwantschap met de oude taal die nog in sommige uithoeken van het Spaanse Noordwesten gesproken wordt). En dan vormt de associatie finaal een sluitende ring. Samenvattend en als besluit affirmeer ik mijn bescheiden mening (en niets is zo koppig als een bescheiden mening) dat Spanje niet alleen de heilige Thekla intensief vereerde, maar haar zelfs aanstelde als patrones over een Hermandad en over religieuze gemeenschappen. En dan zou het niet verwonderlijk zijn, maar integendeel zelfs psychologisch verklaarbaar dat een lijfelijke aanwezigheid van de jonge en dynamische heilige – op een bepaald ogenblik van haar leven en in gezelschap van Paulus – aan de basis zou gelegen hebben van de diepgaande Theklacultus in Spanje.

Goed. Ik heb u mijn mening gezegd. Maar plots voel ik me half beschaamd en half berouwvol, zo in de aard van een spijbelaar die zijn makkers meegelokt heeft vanuit de school om vogelnesten te gaan zoeken en dan al meteen de veldwachter voorbij ziet stappen. "Hewel?" zo zegt die handhaver van de orde en trakteeert me met een doordringende blik: "Hewel, hou jij haagschool? Ik dacht dat jij een boek aan 't schrijven waart over Paulus? Heb je dan niets anders te doen dan hier te lopen zeveren over archeologie waar je niks van kent en over ronde muurtjes in Spanje en bijkorven in Ierland en zo?" En hij heeft gelijk. De veldwachter heeft verdomme gelijk!

Komaan dus, lezeres en lezer: we springen in onze helikopter en tuftuffen haastig terug naar Palestina, want daar zit een tweede Paulus op ons te wachten. En over die man heb ik nog heel wat te vertellen.

TWEEDE DEEL: Een tweede Paulus: Het geretoucheerde portret van de Handelingen

Inleiding

Eerste Hoofdstuk:	De Hemelvaart van Christus
Tweede Hoofdstuk:	De nederdaling van de heilige geest
Derde Hoofdstuk:	Petrus en het kerkelijke oppergezag
Vierde Hoofdstuk:	De Paulus van de Handelingen

- I. Geboorteplaats en jeugd
- II. De bekering van Paulus
- III. Na de bekering: He?? Arabië???
- IV. Paulus en de Apostelen

§ I. Paulus' eerste bezoek aan Jeruzalem

§ II. De afrekening met de wet van Mozes

- a) Petrus en de heidenen
- b) Petrus en de jodenchristenen
- c) De kerkvergadering
- d) Onze dierbare Paulus
- e) Besnijden neen? Besnijden ja?
- f) De finale reiniging van Paulus

§ III. De apostel van de heidenen: Paulus of Petrus?

§ IV. De kijk van Paulus op de apostelen en op de jodenchristenen

§ V. De kijk van de apostelen en van de jodenchristenen op Paulus

Vijfde hoofdstuk: De parallele wonderen

Zesde Hoofdstuk: Het mysterieuze einde van de Handelingen

Inleiding

Meer dan een kwart eeuw lang duurde de strijd tussen de jodenchristenen en heidenchristenen. En toen kwamen de rampjaren 66 – 70: de joden revolteerden tegen de Romeinse bezetters, de opstand werd in bloed gesmoord, en Jeruzalem met zijn legendarische tempel werd verwoest. En stel u nu een jood voor, die na de verwoesting van Jeruzalem staat te treuren bij de puinen van de tempel. Een oude joodchristen komt naderbij gestrompeld en zegt: “Broeder, bekeer u tot Jezus Christus die veertig jaar geleden aan het kruis gestorven is, onder Pontius Pilatus. Ik heb hem nog gekend. Hij was de Messias.” De jood antwoordt: “De Messias? Grootvadertje, wie hou je voor de zot? Is het nog niet erg genoeg? Jeruzalem is verwoest, mijn makkers zijn vermoord, het volk van Jahwe is meer verscheurd dan ooit, en onze tempel van Salomo, die onze trots en onze hoop was, ligt voor een tweede maal in de puin. En nu kom je daar staan lullen en bazelen over uw Messias, die veertig jaar geleden gekruisigd is door een Romeinse landvoogd? Loop naar de pomp, ouwe man. De Messias die wij verwacht hadden moest niet zo'n sukkelaar zijn die zich liet kruisigen door de Romeinen, maar een held die ons ervan zou bevrijden!”

De joodse ramp van 70 had daarom ook voor het christendom een geweldige, negatieve betekenis: de werfkracht van de christenen tussen de jonge joden was dood. De oude jodenchristenen stierven één na één, en hun gemeenten van Jeruzalem en Judea waren weldra alleen nog maar een herinnering. Petrus en de overige apostelen (evenals Paulus in het kamp van de heidenchristenen) waren ondertussen reeds sinds enkele jaren weg-gegleeden in de mist van het onbekende: geen enkele eigentijds document vertelt ons iets van wat er met hen gebeurd is; we beschikken alleen over wat vage latere gissingen en legenden. Bovendien had de verwoeste hoofdstad van de joden geen enkele gezagsuitstraling meer over de kerken van heidenchristenen die nu verspreid lagen doorheen het Romeinse Rijk. En nu bleek dus, twintig jaar na de Brieven van Paulus, dat de geschiedenis deze man in het gelijk gesteld had. Hoe heftig ook zijn agressiviteit en zijn terminologie bij pozen geweest mogen zijn, toch moeten wij ondubbelzinnig kunnen erkennen dat de strategische visie van Paulus op de toekomst van het christendom als wereldreligie de juiste geweest is: hij had verklaard dat het christendom niet als een soort verlengstuk van het enge jodendom mocht beschouwd worden, en dat het onzinnig was aan heidenen, die zich tot het christendom bekeerden, de besnijdenis en de Mozaïsche spijswetten op te leggen (*). Een groeiend aantal kerkelijke leiders nam dan ook Paulus' visie over en bevrijdde zich van het jodendom: het doopsel werd een indompeling in stromend water (zoals dat van Jezus in de Jordaan) zonder dat er enige besnijdenis bij te pas kwam; en de liefdemalen van de heidenchristenen hielden geen ogenblik meer rekening met het joodse menu (**).

Maar met die verwerping van de wet van Mozes werden de principiële moeilijkheden niet opgelost. De kerkelijke leiders bleven inderdaad zitten met drie historische en zeer vervelende knelpunten: Het eerste en grootste van al: hoe kon men de kerkelijke evolutie en het opheffen van de wet van Mozes in overeenstemming brengen met de uitspraak van Jezus: “Denkt niet dat ik gekomen ben om de Wet op te heffen.” (Matt. 5:17). Ten tweede: jodenchristenen verhaalden over Simon-Petrus, ofte Keftas, dat hij door Jezus de Steenrots genoemd was, waarop de Kerk moest gebouwd worden; en dat Jezus hem de sleutels van het koninkrijk der hemelen zou geven. Het aantal jodenchristenen was echter tot een minimum geslonken; Daarentegen waren meer dan negentig procent van de christenen bekeerlingen uit het heidendom; en zij hadden hun apostel van de heidenen: Paulus. Maar Paulus had Jezus nooit ontmoet en had nooit in Galilea geleefd: zijn imago kon dus niet fungeren als opvolger van Christus, want daardoor zou de historische continuïteit van het christendom op losse schroeven geraken. Willens nillens moest men dus, ook tegenover de negentig procent heidenchristenen, een joodse apostel als eerste en hoogste figuur na Christus proclameren: en dat was Petrus. Omwille van de massa heidenchristenen was het echter nodig, Paulus in zo'n stralend mogelijk licht te stellen, onmiddellijk na Petrus, als machtig apostel tussen de andere apostelen. En dan kwam het derde knelpunt: al de tijdgenoten van Petrus en Paulus hadden geweten, hoe vijandig die twee tegenover elkander gestaan hadden; herhaaldelijk had Paulus zich tegenover de hiërarchie van Jeruzalem gemanifesteerd als een middelpuntvliepende kracht; en de geschreven bewijzen van Paulus' smalende en onverzoenlijke instelling tegenover de “steunpilaren, de mannen van Aanzien” (Gal. 2: 6.9) leefden nog voort in zijn Brieven die door de verschillende kerkelijke gemeenschappen gekopieerd en gelezen werden. Om psychologische redenen was het onmogelijk deze Brieven uit te schakelen. Maar omwille van de kerkelijke eenheid was het nodig, die vijandschap te neutraliseren door een mythe van vriendschap. De twee vijanden moesten door de sneeuwbal van de legende omgetoverd worden tot een onafscheidelijk duo: zij moesten voor de groeiende kerke een zelfde symbool worden zoals bv. Jan Breydel en Pieter de Koninck dat geworden zijn voor het nationale gevoel van Vlaanderen.

Op het einde van de eerste eeuw is die zware, driedubbele opgaven met veel brio en fantasie aangepakt geworden door een vernuftig brein dat achter de schermen werkte, en dat een geschrift in omloop bracht onder de titel: “De Handelingen van de Apostelen”. Was het slechts één brein? De Vaticaanse bijbelcommissie vernoemt Lucas als schrijver van de Handelingen. En de meeste geleerden aanvaardden de verwantschap tussen het derde evangelie (het evangelie volgens Lucas) en de Handelingen (oa. op grond van taal, stijl en woordkeuze). Of waren er meerdere breinen in het spel? Vele bijbel-kundigen geloven namelijk dat er een echte “braintrust” aan het werk geweest is, en

dat het boek “De Handelingen van de Apostelen” de resultante is van een samenvoeging uit verschillende auteurs. Bovendien bestaat er menings-verschil over het tijdstip van de publicatie: de Lucasgezinden spreken van het jaar 80; anderen opteren voor een veel latere datum: tussen de jaren 120 en 150; en sommige katholieke exegeten zoeken een compromis: de eerste versies van de Handelingen zouden ontstaan zijn rond het jaar 80, maar zouden bijgewerkt en uitgebreid zijn geweest in de eerste helft van de tweede eeuw. En tenslotte weet niemand juist waar de Handelingen ontstaan zijn: Mogelijk in het Egyptische Alexandrië, die volkrijkste stad van heel het Romeinse Rijk, met haar wereldberoemde bibliotheek en intelligentsia? Of in Antiochië? Na Alexandrië en Rome kwam de stad Antiochië als nummer drie op de lijst van de grootsteden. Ze had haar tempels en paleizen, men noemde haar de “lichtstad van het Oosten” omwille van haar duizenden olielampen in de wijken van het beroemde nachtleven. Maar er bloeide eveneens een machtige kerk: “Het was in Antiochië dat ze voor het eerst ‘christenen’ werden genoemd” (Hand. 11:26) We herinneren ons het conflict tussen Petrus en Paulus in Antiochië naar aanleiding van de spijswetten. Of ontstonden de Handelingen in Rome? In die hoofdstad van het rijk, die geleidelijk ook de hoofdstad van het christendom zou worden, ver weg van Jeruzalem en ver weg van de joden. Over al die gissingen (in verband met de auteur(s) van de Handelingen, en in verband met de datum en de plaats van de publicatie), die elk hun verdedigers hebben, gaan we niet verder uitweiden. Hoofdzaak voor ons is de inhoud van de Handelingen, met zijn weerslag op de Christenheid.

Schematisch ziet de inhoud van de Handelingen er als volgt uit:

- 1°. De Hemelvaart van Christus (1ste Hoofdstuk)
- 2°. De Nederdaling van de heilige Geest (2de Hoofdstuk)
- 3°. De wederwaardigheden en wonderen van Petrus, het hoofd van de Kerk (Hoofdstukken 2 tot 15)
- 4°. De wederwaardigheden van Paulus (Hoofdstukken 8 tot 28)

Voor onze bestudering van Paulus zijn deze hoofdstukken 8 tot 28 natuurlijk de hoofdzaak. Nochtans lijkt het mij onontbeerlijk, eerst een aantal bladzijden te besteden aan de drie eerste titels (Hemelvaart, Nederdaling van de heilige Geest, en Petrus): niet alleen omwille van de specifieke en ontzaglijke rol die deze drie gegevens gespeeld hebben in de uitbouw van de christelijke leer doorheen de kerkgeschiedenis, maar ook omdat ze een toetssteen zijn voor de waarachtigheid van de Handelingen in het algemeen, en omdat ze dus onze optiek op de tweede Paulus helpen bepalen. Want ofwel zijn die wonderbare gegevens een historische werkelijkheid, en verdienen ze dus geloofd te worden, samen met de daaropvolgende verhalen over Paulus; ofwel zijn de verhalen die ons opgedist worden door de auteur(s) van de “Handelingen van de Apostelen” slechts vrome en bewust aangedikte legenden; en in dit laatste geval verdienen deze legenden dan ook als dusdanig behandeld te worden. Maar dan zullen we ons ook noodgedwongen een verdere vraag moeten stellen: als het Hemelvaartwonder, als het pinksterwonder, als de wonderen van de Paulus van de Handelingen, als al die wonderen slechts legenden zijn, is dan ook eveneens de totale Paulus van de Handelingen slechts een collectie van vrome en doelbewuste legenden? Het antwoord op die vraag zal geleidelijk loskomen uit de nu volgende hoofdstukken.

Eerste Hoofdstuk: De Hemelvaart van Christus

Indeling van het hoofdstuk

§1. De Hemelvaart van het christelijk geloof

- A. Confrontatie met de Brieven van Paulus
- B. Confrontatie met de rest van het Nieuwe Testament
- C. De mastiekboom en de steeneik van de kuise Suzanna
- D. De chronologische groei van de hemelvaartlegende
- E. De literaire clichés van het Hemelvaartverhaal
- F. De Hemelvaart en de kerkgeschiedenis

§2. Hemelvaartverhalen in het Oude Oosten

- A. In Egypte
- B. In Mesopotamië
- C. In Indië
- D. Invloed van de Mithracultus
- E. In de Griekse cultuur
- F. In de Latijnse cultuur
- G. In de joodse traditie
 - I. In de bijbel
 - II. In de volkse traditie
 - III. In de apocalyps
- H. In de Islamitische cultuur

§3. Confrontatie met de twintigste eeuw

- A. Hemelvaart en de moderne natuurwetenschappen
- B. De Hemelvaart en de huidige theologen
- C. De pauselijke klopp met de kromstaf

Ziehier het indrukwekkend Hemelvaartverhaal van de Handelingen: “Na zijn sterven toonde Hij hen (=aan zijn apostelen), dat Hij in leven was. Hij verscheen hun gedurende veertig dagen en sprak met hen over het Rijk Gods. (Na zijn laatste gesprek) werd Hij ten aanschouwen van hen omhoog geheven en een wolk onttrok Hem aan hun ogen. Terwijl zij Hem bij zijn Hemelvaart gespannen nastaarden, stonden opeens twee mannen in witte gewaden bij hen, die zeiden: Mannen van Galilea, wat staat ge naar de hemel te kijken? Deze Jezus die van u is weggenomen naar de hemel, zal op dezelfde wijze wederkeren als gij Hem naar de hemel hebt zien gaan.” (Hand. 1:3,9,10,11).

Een indrukwekkende bladzijde, inderdaad. En tevens de enige bladzijde van de Handelingen als zichtbare hoofdacteur fungeert. Eens dat de wolk Hem heeft onttrokken aan de ogen van zijn apostelen, is ook zijn rechtstreekse rol uitgespeeld: voortaan zullen de schijnwerpers gericht zijn op de apostelen en op hun verrichtingen onder de invloed van de heilige Geest. De schrijvers van de Handelingen laten geen twijfel bestaan over hun intentie, ons hun verhaal aan te bieden als een historisch verhaal en als een uniek feit; maar kunnen wij, de lezers van de twintigste eeuw, die historiciteit aanvaarden, of moeten we integendeel de Hemelvaart klasseren als slechts een nummertje zoveel in een lange reeks van Hemelvaarten uit de oude mythologie? Het antwoord op dit dilemma gaat een lang hoofdstuk in beslag nemen; maar ik durf menen dat die lengte gemotiveerd is.

§1. De Hemelvaart van het christelijk geloof

A. *Confrontatie met de Brieven van Paulus*

Het weze nogmaals herhaald: de Brieven van Paulus zijn de oudste teksten van het christendom, ze liggen dus chronologisch het dichtste bij de historische Jezus. In zijn Brieven spreekt Paulus menigmaal over de verrijzenis van Christus; om de waarachtigheid van die verrijzenis te bevestigen, beroept hij zich op de daarop volgende verschijningen van Christus aan zijn apostelen en aan meer dan vijfhonderd broeders tegelijk, “van wie de meesten nog in leven zijn” (1 Kor. 15:6) en hij gaat zelfs zo ver dat hij uitroept: “Als Christus niet is verrezen is uw geloof waardeloos.” (1 Kor. 15:17) Indien in de tijd van Paulus ook een geloof in de Hemelvaart van Christus had bestaan, dan zou Paulus daar met nog hardnekkiger enthousiasme over geschreven hebben dan over de verrijzenis, want een verrijzenis is nog vatbaar voor discussie: men zou bv. kunnen argumenteren dat de verrezen slechts schijndood was geweest en na enkele uren was ontwaakt. Maar bij een Hemelvaart daarentegen is geen trucage mogelijk. Welnu, Paulus schrijft geen enkel woord over het feit van Christus’ Hemelvaart. Hij zegt wél dat de verrezen Christus nu zetelt aan de rechterhand van God (*), maar nergens vertelt hij waar, wanneer, en onder het oog van welke getuigen dat opstijgen van Christus naar de hemel en naar de rechterhand van God zou hebben plaats gevonden.

B. *Confrontatie met de rest van het Nieuwe Testament*

Ongeveer vijftig andere teksten uit het Nieuwe Testament maken gewag van Jezus’ verblijf in de hemel, in afwachting van zijn terugkeer voor het Laatste Oordeel. Maar dit zijn theologische motieven en geloofsaffirmaties, die niets te maken hebben met historische getuigenissen: ze laten totaal buiten beschouwing op welke wijze Jezus – met of zonder verheerlijkt lichaam – in de hemel zou gearriveerd zijn. Zijn we dus, voor ons “historisch” verslag over de Hemelvaart uitsluitend aangewezen op de Handelingen van de Apostelen? Niet uitsluitend. Wel is het reeds vermelde verhaal van de Handelingen het meest fotogenieke Hemelvaartsverhaal van het Nieuwe Testament (met zijn toekijkende apostelen, met zijn wolk die Jezus onttrok aan de ogen van het publiek, en met zijn twee mannen in witte gewaden) en als zodanig is het dan ook uiteindelijk vanaf de Middeleeuwen “het” Hemelvaartsverhaal geworden, dat model heeft gestaan voor een oneindige reeks indrukwekkende kanselpredikingen en voorstellingen in de beeldende kunsten. Maar het Hemelvaartverhaal van de “Handelingen” heeft in het Nieuwe Testament twee mini-dubbelgangertjes.

Over het eerste kunnen we kort zijn: je zult het vinden als ge uw Nieuwe Testament openslaat op het evangelie volgens Marcus, hoofdstuk 16, vers 16: “Nadat de Heer Jezus aldus tot hen gesproken had, werd Hij ten hemel opgenomen en zit aan de rechterhand van God.” Dit vers figureert inderdaad in onze officiële tekst, de “textus receptus” die in de 16de eeuw door het concilie van Trente is erkend geworden als zijnde de standaardtekst van het Nieuwe Testament. Maar de handschriftenonderzoekingen en de ontdekking van oudere teksten (tijdens deze laatste eeuw) hebben alle exegeten tot de ondubbelzinnige conclusie gebracht: de laatste bladzijde van het evangelie volgens Marcus (waartoe vers 19 behoort) bestond niet in de oorspronkelijke handschriften van dit evangelie: ze is slechts een toevoeging, dus een vervalsende inmenging van kopiïsten uit latere eeuwen. (*) Er blijft dan nog maar alleen dat tweede mini-dubbelgangertje, dat we aantreffen in het evangelie volgens Lucas. Diezelfde auteursgroep die de Handelingen geschreven heeft (of laat ons voor één keer liever zeggen, in de zin van de Vaticaanse bijbelcommissie: diezelfde Lucas die de Handelingen geschreven heeft) had vooraf een evangelie samengesteld: het derde evangelie. Welnu, in dat evangelie volgens Lucas wordt de Hemelvaart eveneens beschreven (Lv. 24:50-51) en chronologisch komt dit verhaal dus vóór het verhaal van de Handelingen. “Nu leidde Hij hen naar buiten tot bij Bethanië, hief de

handen omhoog en zegende hen. En terwijl Hij hen zegende, verwijderde Hij zich van hen en werd ten hemel opgenomen.”

C. De mastiekboom en de steeneik van de kuisse Suzanna

Lucas, auteur van uw evangelie enerzijds, en anderzijds van de Handelingen, hoe heb je het toch kunnen klaarspelen, ons twee zó tegenstrijdige versies aan te smeren? Waarom ben je er de oorzaak van dat we onwillekeurig een gedachteassociatie krijgen met de twee ouderlingen van de kuisse Suzanna? Je weet nog wel, de ene met zijn mastiekboom en de andere met zijn steeneik. Voor de vergelijking van de twee teksten zetten we links het evangelie volgens Lucas, rechts de Handelingen van de Apostelen.

1. wanneer greep de Hemelvaart plaats?	- De dag van Jezus' verrijzenis uit het graf, dus de <u>derde dag</u> na zijn dood (Lc 24:51)
- in het midden van de <u>nacht</u> (volgens de context 24:13.29.33)	- <u>veertig dagen</u> na de dood van Jezus (Hand. 1:3)
- in <u>volle dag</u> (Hand. Lc. 1:6)
2. De respectieve afscheidredevoeringen van Jezus vóór zijn Hemelvaart zijn totaal verschillend	Lees: Lc 24:44-49	Lees Hand. 1:6-9
3. Waar lag de "startbaan" van de Hemelvaart?	bij Bethanië? (Lc. 24:50) (het evangelie volgens Johannes vermeldt dat Bethanië op 15 stadiën van Jeruzalem lag, dat is +/- 2880 meter; volgens de huidige topografie ligt Bethanië (nu "el Azariye") op 6 kilometer (35)	Of op de Olijfberg? Deze lag dichtbij Jeruzalem op sabbatsafstand (Hand. 1:12) (en de maximale afstand die men op Sabbat mocht gaan was 880 meter)
4. De Hemelvaart zelf	Een beknopte uitgave: "Hij hief de armen omhoog en zegende hen. En terwijl Hij hen zegende, verwijderde Hij zich van hen en werd ten hemel opgenomen." (Lc. 24:50-51)
Dus: zonder wolk en zonder twee mannen in het wit.	Eenvermeerderde uitgave: Met een wolk en met twee mannen in het wit, zoals we reeds gelezen hebben. (Hand. 1:9-10)

Alles tezamen een confrontatie die weinig overtuigend is voor wat de congruentie betreft. En dan ligt het vóór de hand dat we verder redeneren: zoals de drie varianten van Paulus' val op de weg naar Damascus een argument blijken te zijn voor de thesist dat de Handelingen gecompileerd zijn uit verschillende auteurs, zo is ook dit verschil tussen de Hemelvaart van het evangelie volgens Lucas en de Hemelvaart van de Handelingen een argument tegen de simplistische voorstelling als zou Lucas de éne en enige auteur zijn van het evangelie en de Handelingen.

D. De chronologische groei van de Hemelvaartlegende

Op grond van de hier voorafgaande bladzijden zijn er redenen om een lange incubatie en daarna een trage aanslibbing van de Hemelvaartlegende in het Nieuwe Testament en in de verdere kerkgeschiedenis te onderkennen. Chronologisch zou men het geheel als volgt kunnen samenvatten:

1) Tijdens het leven van Paulus (tot +/- het jaar 67) nog geen enkel historisch relaas van een lijfelijke Hemelvaart van Jezus

- 2) Ook nog niet op het ogenblik dat de oorspronkelijke manuscripten van het evangelie volgens Marcus (+/- in het jaar 65) verspreid werden
- 3) Zelfde bemerking voor het evangelie volgens Matteüs (+/- in het jaar 75)
- 4) Het nog latere evangelie volgens Johannes maakt slechts enkele theologische allusies, zonder een feitelijke Hemelvaart te affirmeren
- 5) De eerste korte melding van een hemelvaart als fysische voltooiing van de verrijzenis vinden we (eindelijk, volle vijftig jaar na de dood van Jezus!) in het evangelie volgens Lucas (+/- in het jaar 80)
- 6) Dezelfde auteur – of een andere groep – oordeelde naderhand een tweede, geretoucheerde en opgesmukte versie te moeten publiceren, in de tekst van de Handelingen: er werd een marge van veertig dagen tussen de verrijzenis en de Hemelvaart gelaten, om Jezus de tijd te geven zijn aardse leven af te sluiten en zijn geestelijk testament over te maken tijdens volwaardige gesprekken met zijn leerlingen: “Na zijn sterven toonde Hij hun met vele bewijzen, dat Hij nog in leven was. Hij verscheen hun gedurende veertig dagen en sprak met hen over het Rijk Gods.” (Hand. 1:3). En bovendien streefden de auteurs ernaar het spectaculaire effect van de Handelingen te verhogen, door er drie literaire clichés bij te pas te brengen:
 - 1) de berg
 - 2) de wolk
 - 3) de twee mannen in witte gewaden.

E. *De literaire clichés van het hemelvaartverhaal*

1) De berg

Een berg was een hoogte, een hoogte was dicht bij de hemel, en in de hemel zat God. Als God iets te zeggen had aan Mozes, of hem de stenen tafelen met de tien geboden wilde overhandigen, daalde hij neer tot op de berg Sinai. En het symboliseert de godheid van Christus wanneer de evangelisten hem zijn acht zaligheden laten uitspreken in een bergpredikatie. Anderzijds beklommen de mensen met hun offerdieren de heuvel waarop bovenaan een altaar was vervaardigd, de “offerhoogte”. En waar geen heuvels voorradig waren, zocht men een hoge offerboom, of men boude het evenbeeld van een berg: de piramiden van Egypte, de ziggurats van Mesopotamië, de fameuze toren van Babel, onze duizenden kerktorens (en dan liefst gebouwd op een verhevenheid van de bodem): allemaal zoveel uitingen van onze drang naar de “allerhoogste”, die we offerend en biddend willen benaderen. En al daalden de pelgrims vanuit hogergelegen bergflanken af naar de heiligdommen van hun cultus, dan nóg spraken ze van opgaan naar Sion, opgaan naar de tempel, opgaan naar Mekka. Om diezelfde reden schrijven de evangelisten dat Jezus, om te bidden en om dicht bij zijn Vader te vertoeven, zich in de eenzaamheid op een berg terugrok; Guido Gezelle knoopt daar zijn ontroerend gedicht aan vast: “Gij badt op eenen berg alleen

en Jesu, ik en vond er geen
waar 'k hoog genoeg kan klimmen
om U alleen te vinden.”

Als we dan ook in de Handelingen lezen dat Jezus voor zijn hemelvaart opsteeg van op de Olijfberg, in plaats van uit het lager gelegen Bethanië, dan mogen we veronderstellen dat de auteurs hierbij meer aandacht hadden voor het klassieke en dichterlijke effect van het bergimago, dan voor enige historische werkelijkheid.

2) De wolk

De oude auteurs hanteerden de natuurkundige elementen zeer graag in ver-band met goddelijke manifestaties: bij een blijde geboorte glansde het licht en zongen de engelen; bij een bijzondere dood werd het duister en scheurde de aarde; en eveneens als God zijn majesteit wilde tonen of de uitspraken van zijn afgezanten wilde bevestigen, hanteerde hij een reeks indrukwekkende natuurverschijnselen zoals bliksem en donder, duisternis en trillende aarde. En wat was er beter geschikt dan een wolk, om goden incognito aanwezig te laten zijn tussen stervelingen, of om hen te onttrekken aan hun bliken? Wolken hebben zo iets mysterieus over zich: hoe konden we fantaseren wanneer we in onze jeugd op onze rug in het gras lagen en de wolkenstoeten voorbij zagen trekken, met hun levendige spel van licht en schaduw! Wat wij in onze jeugd gedroomd hebben, heeft ook de hele mensheid doorheen haar geschiedenis op zich laten inspelen. Men zou dan ook vele bladzijden kunnen vullen met de buitennatuurlijke wolkenverhalen, zoals ze verspreid liggen in de oude literaturen.

Uit de joodse bijbel doe ik een greep van drie passages, waarin Jahwe zich vermomde in een wolk:

1°. De uittocht uit Egypte: “Jahwe ging voor hen uit: overdag in een wolk-kolom, 's nachts in een vuurzuil om hun licht te zijn. Zo konden zij dag en nacht doortrekken. Nooit week de wolkkolom overdag en de vuur-zuil 's nachts van de spits van het volk.” (Ex. 13:21-22)

2°. Later, in het Sinaigebergte, zou Jahwe de tien geboden overhandigen aan Mozes: "Jahwe sprak tot Mozes: Kom tot mij op de berg en blijf daar wachten. Ik zal u de stenen platen ter hand stellen, de wetten en bepalingen die ik op schrift gesteld heb om ze hen in te prenten. Mozes begaf zich op weg, samen met zijn dienaar Jozua, en hij besteeg de berg van God. Tot de oudsten zei hij: Blijf hier op ons wachten tot wij terugkomen. Aäron en Chur blijven bij u; wie een rechtszaak heeft kan zich tot hen wenden. Mozes besteeg de berg en de wolk bedekte de berg, zes dagen lang. Op de zevende dag riep hij Mozes vanuit de wolk. De heerlijkheid van Jahwe leek voor de Israëlieten op een verterend vuur, boven op de berg. Mozes trad de wolk binnen en besteeg de top. Hij bleef op de berg gedurende veertig dagen en veertig nachten." (Ex. 24:12-18)

3°. En op de verdere veertigjarige tocht van de Israëlieten door de woestijn had Mozes zijn mysterieuze tent waarin Jahwe zich af en toe aan hem openbaarde: die tent werd de Open-baringstent, de tent met de verbondsakte of gewoonweg "de woning" genoemd. Ze was het belangrijkste onderdeel van de bagage die het nomadenvolk met zich voerde: bij aankomst op een pleisterplaats eerst opgesteld en bij het vertrek eerst afgebroken; en bij die volksverhuizing nam de wolk van Jahwe steeds de leiding als een trouwe herdershond. "Mozes sloeg telkens de tent op buiten het kamp, op een behoorlijke afstand; hij noemde haar tent van samenkomst. Iedereen die Jahwe iets wilde vragen ging naar deze tent buiten het kamp. Als Mozes zich naar de tent begaf gingen alle mensen voor de ingang van hun tent staan, en bleven hem nakijken tot hij in de tent was verdwenen. En als mozes dan bin-nen was, daalde de wolkkolom neer en bleef staan boven de ingang van de tent. Dan sprak Jahwe tot Mozes. Zodra de mensen de wolkkolom boven de ingang van de tent zagen staan bogen zij zich neer bij de ingang van hun tent." (Ex. 33:7-10)

Ook in het boek van de profeet Daniël lezen we een belangrijke passage, die we naderhand in het Nieuwe Testament terugvinden: "In mijn nachtelijk visioen zag ik toen met de wolken des hemels iemand aankomen die op een mens geleek. Hij ging naar de hoogbejaarde en werd door hem geleid. Toen werd hem heerschappij gegeven, luister en koninklijke macht; alle volken, stammen en talen brachten hem hulde. Zijn heerschappij is een eeuwige heerschappij die nooit vergaat, zijn koninkrijk gaat nooit ten gronde." (Dan. 7:13-14) Dit boek Daniël werd door het joodse religieuze oppergezag beschouwd als een apocrief boek, en figureert dus niet in de canonieke joodse bijbel. Maar het oefende een grote invloed uit op Jezus en zijn omgeving, en wordt gretig geciteerd in het Nieuwe Testament. Daarom heeft de katholieke kerk het opgenomen in haar canonieke Oude Testament.

Naast de joodse traditie wemelen ook de andere oosterse literaturen van wolken, die het symbool zijn van goddelijke hulp.

1) Uit de archeologische opgravingen van Mesopotamië bv. blijkt dat koning Asarhaddon van Assyrië, alvorens ten strijde te trekken, de volgende belofte krijgt van de godin Ishtar, die even bemoedigend klinkt als de hulp van Jahwe aan Mozes en het joodse volk: "Ik, Ishtar van Arbele, zal aan uw rechterzijde rook doen opstijgen, en vuur aan uw linkerzijde." (36)

2) En als we de Ilias van Homerus lezen, dan vinden we er dezelfde goddelijke wolken in terug als in het Oude Testament, met dit verschil dat we in plaats van Jahwe en de engel Gods dit maal een reeks Griekse goden leren kennen: "De Trojanen togen ten aanval onder aanvoering van Hektor; vóór hem uit schreed in een nevel gehuld (de god) Foibos Apolloon, met de aigis (*) in de hand, het verschrikkelijke schild dat (de god) Hephaistos voor (de oppergod) Zeus had vervaardigd om schrik te verwekken onder de mannen." (37) Tijdens het daarop volgend gevecht stormde de dappere Griek Patroklos driemaal op de Trojanen af, en doodde elke keer negen mannen. "Maar toen hij voor de vierde maal kwam aanrennen, was zijn laatste uur gekomen, want onzichtbaar in dichte nevel gehuld trad Foibos Apolloon hem tegemoet in het dichte strijdgewoel en achter hem staande sloeg hij hem met de vlakke hand op rug en schouders en rukte hem de helm van het hoofd, zodat deze met luid gekletter onder de hoeven der paarden terecht kwam en de prachtige helmbos van paardeharen werd bezoedeld door bloed en stof. Dat was het lot van de helm die eenmaal dekte het hoofd van de goddelijke Achilles: nu gaf Zeus hem aan Hektor om te dragen, maar ook zijn laatste stonde zou weldra komen. Toen brak Apolloon de lange, sterke lans van Patroklos en van zijn schouders gleed het schild met draagband ter aarde en zijn pantser maakte hij los. Patroklos verloor zijn bezinning, zijn knieën knikten en verwezen bleef hij staan. Toen trof hem van achteren in de rug tussen zijn schouders een Trojaan met scherpe speer..." (38). Niet alleen de Trojanen kregen steun van de goden: ook hun vijanden de Grieken hadden de hun goddelijke supporters, en hun voornaamste was de zeegodin Thetis. Niet te verwonderen, want de temperamentvolle godin had eens de sterveling Pëleus tot zich toegelaten, en uit die vereniging was Achilleus geboren, Achilleus de ongeëvenaarde strijder, de superman van het Griekse leger! Bij de antigriekse gedragingen van de god Foibos Apolloon zag het er naar uit dat de grieksgezinde goden zich op hun beurt gereed zouden maken om aan de strijd deel te nemen; er ontstond een heftige discussie tussen de goden. Tenslotte kon de god Poseidon de gemoederen bedaren door de wijze woorden: "Ik ben er tegen dat de goden zelf elkander bestrijden. Laten wij op een afstand blijven toezien en de strijd aan de mensen overlaten". "Na deze woorden begaven de goden onder leiding van

Poseidon zich naar de wal van Hèraklès en zetten zich daar neder, gehuld in een dichte nevel; ook de andere goden met Apollon en Arès namen plaats op een heuvel in de vlakte en keken toe, maar ook zij deinsden ervoor terug zich persoonlijk in de strijd te mengen.” (39)

De bloemlezing van de voorbije bladzijden had betrekking op goden die zich in wolken hulden. Soms gebeurde het dat ze er ook hun beschermelingen van lieten genieten, wanneer deze moesten onttrokken worden aan dreigend gevaar. (40) En een paar maal breidde de wolkenbescherming zich zelfs uit tot een landschap of tot een vloot. (41) Tenslotte vermeld ik dat eenzelfde bloemlezing van verbergende en reddende wolken ook in de latijnse literatuur kan teruggevonden worden. (42)

Uit onze opsomming blijkt dat de wolken hun voornaamste omhullende rol speelden tijdens het krijgsgedeburen. Maar in sommige andere omstandigheden – zo vertelt ons Homerus met een knipoogje – speelden ze een romantische rol, zoals die keer toen de oppergod Zeus eens duchtig wilde vrijen met zijn oppergodin Hera, en deze bezwaren opperde wegens hun momenteel tekort aan privacy. Zeus antwoordde: “Wees niet bang, Hera, noch voor goden noch voor mensen. Ik zal ons omgeven met een gouden nevel, waar zelfs Helios, de alziende zonnegod niet doorheen zou kunnen zien!” Toen nam hij zijn echtgenote in de armen, en de grond onder hen deed jong gras ontluiken en bedauwde lotus en gele crocus en ridderspoor, dicht en weelderig, en daarin lagen zij als in een bed, en om hen heen hing een schone gouden nevel, waaruit blinkende druppelen drupten. (43) Zo sterk was de invloed van de wolk in de mythologie, dat ze zelfs verpersoonlijkt en vergoddelijkt werd: Ixion, schuldig aan moord maar begenadigd door Zeus en toegelaten tot de tafel van de goden, werd verliefd op de oppergodin Hera en bekende haar zijn liefde. Haar gemaal Zeus werd hierdoor beledigd en zou Ixion eens een gedenkwaardige poets bakken: hij nam een wolk en gaf haar het uitzicht van Hera, Ixion kwam er op af, en had geslachtsgemeenschap met de wolk (het Griekse woord voor wolk is *nephèlè*, - waarin we ons woord nevel herkennen - , voortaan zou deze wolk godin Nephelè genoemd worden); en uit de paring van Ixion en Nephelè werden de Centauren – half mens, half paard – geboren.

Maar plots besef ik dat we met onze wolk wel wat al te ver afgedreven zijn: het verhaal van de liefdesaffaires van Griekse goden is helemaal iets anders dan de hemelvaart van Christus. Het wordt tijd tot de kern van ons onderwerp terug te keren, en een conclusie te trekken. Die conclusie kan m.i. samengevat worden in de laconieke zin van een hemelvaartspecialist: “De wolken zijn bij een hemelvaartscène als het ware een verplicht motief.” (44) Maar dit bevestigt meteen wat we in het begin van deze wolkenstudie schreven: de wolk in het hemelvaartverhaal van Christus is geen historisch feit, ze is slechts een letterkundig cliché.

3) Twee mannen in witte gewaden.

Het oordeel “letterkundig cliché” dat we over de wolk geveld hebben is, om analoge redenen, toepasselijk op de twee mannen in witte gewaden, die de apostelen toespraken nadat Jezus door een wolk aan hun ogen onttrokken was. Door het beeld van die twee mannen in het wit worden we er aan herinnerd, dat het Nieuwe Testament geschreven is in de volle bloeiperiode van het Hellenisme. De militaire en politieke heerschappij over het Nabije Oosten was weliswaar sinds een eeuw in handen van de Romeinen, maar de Griekse cultuur bewaarde er nog altijd het geestelijke meesterschap, vier eeuwen nadat Alexander de Grote overal zijn Hellenisme had doen triomferen. De Romeinse literatuur was honderd jaar oud, de Griekse duizend. En het summum van Griekse cultuur waren de drama's van Aischylos en Sophocles, met religieuze eerbied opgevoerd in de theatergebouwen die parels aan de kroon waren van de Hellenistische steden. Welnu, in de klassieke treurspelen speelden de koren – gekleed in witte gewaden – een belangrijke rol: ze leidden de bedrijven in, en verdwenen naderhand achter de schermen, om op het einde van elk bedrijf terug te voorschijn te komen en hun commentaar op het gebeurde te geven, in plechtige poëtische strofen.

Voor de auteur van het evangelie volgens Lucas (die ook beschouwd wordt als auteur of medeauteur van de Handelingen) droeg een sterke stempel van het Hellenisme, en de engelen met witte gewaden worden een cliché dat hij overvloedig aanwendt. We tonen dit aan met drie voorbeelden:

1) Het gekende verhaal van de herderkes in Bethlehem, dat zo ontroerend voortleeft in de volkspoëzie:

De herderkes lagen bij nachte,
Ze lagen bij nacht in het veld,
Ze hielden vol trouwe de wachte,
Ze hadden hun schaapjes geteld.
Daar hoorden zij d'engelen zingen, enz...

en waarvan de oorspronkelijke tekst te vinden is in Lucas. Dit verhaal doet helemaal denken aan een Griekse theateropvoering, met de hemelse heerschare in de rol van koor: willen we dit even samen analyseren?

Eerst krijgen we het centrale spel op scène: “In de omgeving bevonden zich herders die in het open veld gedurende de nacht hun kudde bewaakten. Plotseling stond een engel des Heren voor hen en zij werden omstraald door de glorie des Heren, zodat ze door grote vrees werden bevangen. Maar de engel des Here sprak tot hen: Vreest niet,

want zie, ik verkondig u een vreug-devolle boodschap die bestemd is voor heel het volk. Heden is u een Redder geboren, Christus de Heer, in de stad van Da-vid. En dit zal voor u een teken zijn: gij zult een pasgeboren kindje vinden, in doeken gewik-keld en liggend in een kribbe." (Lc. 2:8-12) Daarna komt het engelenkoor op, zó weggeknipt uit een Grieks drama: "Opeens voegde zich bij de engel een hemelse heerschare; zij ver-heerlijkte God met de woorden: Ere aan God in den hoge, en op aarde vrede onder de men-sen in wie hij welbehagen heeft." (Lc. 2:13-14) En dan verdwijnt het koor weer achter de cou-lissen: "Zodra de engelen weer van hen waren heengegaan naar de hemel, zeiden de her-ders tot elkaar: Kom, laten we naar Bethlehem gaan om te zien wat er gebeurd is en de Heer ons heeft bekend gemaakt." (Lc.2:15)

2) Verder in zijn evangelie, als Lucas verhaalt over het ledige graf van Jezus, voert hij weerom symmetrisch twee mannen in schitterend gewaad ten tonele (in tegenstelling met Marcus en Matteüs, die maar één engel vermelden). (Lc. 24:4; Mc. 16:5; Mt. 28:2-4)

3) En in de Handelingen treffen we andermaal het witte tweetal aan, na de hemelvaart van Jezus, zoals gezien.

Het is dan ook niet onze schuld, als we achterdochtig staan tegenover de geloofsbrieven van die mannen-in-het-wit die zich aandienen als historische personages, als engelen, of als hemelse afgezanten. In feite horen ze thuis in de theatercoulissen.

F. Hemelvaart en Kerkgeschiedenis

Voor de jonge christenkerken was het niet gemakkelijk, een rechte lijn te trek-ken in hun hemelvaartcultus, daar waar de gewijde geschriften zelf zo vaak tegenstrijdig met elkander waren. Over enkele punten was men het natuurlijk eens: over de kruisdood van Jezus, over het ledige graf, en over het uiteindelijk zetelen aan de rechterhand van God de Vader in de hemel. Maar anderzijds waren er problemen waarvoor groep A wel een oplossing vond, aan de hand van die of die gewijde tekst, maar waartegenover groepen B en C andere argumenten aanhaalden.

Die eerste groep A bestond uit de voorstanders van een onmiddellijke hemelvaart, recht van het kruis. Ze beriepen zich op de belofte van Jezus aan de goede moordenaar: "Daarop zei hij: Jezus, denk aan mij, wanneer Gij in uw Koninkrijk gekomen zijt. En Jezus sprak tot hem: Voorwaar, Ik zeg u: vandaag nog zult gij met Mij zijn in het paradijs." (Luc. 23:42-43 Jezus zei wel degelijk "vandaag"; en dus was de ziel van Jezus, samen met de ziel van zijn gerechtvaardige gebuur, recht naar het paradijs gevlogen. Maar wat doet ge dan met Christus' lichaam, en met de kruisafname, en met het graf? Hoe kon zijn ziel dan nog bij zijn lichaam komen, zo wierp groep B op. En groep C had het bovendien over Christus' tocht naar de onderwereld. Want Christus was gestorven om de zonde van Adam uit te boeten, zo onderlijnde deze groep, in het kielzog van de leer van Paulus. Pas na dit kruisoffer konden al de rechtvaardigen, die in de onderwereld op bevrijding zaten te wachten, opstijgen naar het hemels geluk. En Christus (zoals andere verlossers in andere mythologieën) had dus moeten afdalen naar de onderwereld om de uitgestoken handen van de wachtenden te grijpen en naar zich toe te trekken. Die nederdaling van Christus (vermeld in Hand. 2:24-31; Rom.10:7; en in 1 Petr. 3:19-22) is trouwens geleidelijk opgenomen als zijnde het 5^e geloofspunt in de twaalf artikelen des geloofs, zoals wij, de ouderen, het nog hebben moeten van buiten leren:

4. "die geleden heeft onder Pontius Pilatus; gekruisigd is, gestorven en begraven;
5. die nedergedaald is ter helle; ten derden dage verrezen van den dood;
6. die opgeklommen is ten hemel, enz.

En de pertinente vraag van groep C, die alle theologen in een benarde situatie bracht, was deze: wanneer juist heeft Christus, tussen zijn kruisdood en zijn verrijzenis, die nederdaling ter helle verricht? En waar bleef ondertussen die goede moordenaar? Het is onmogelijk, al die debatten te resumeren. (45) Laat ons alleen maar stellen dat volgens de meeste theologen Christus zich naar de onderwereld heeft begeven (volgens sommigen mogelijk in gezelschap van de goede moordenaar) tussen graflegging en verrijzenis in.

Maar dan komt er een ander twistpunt opdagen, hetwelk voor de jonge kerk even belangrijk was: wanneer was de verrezen Christus dan ten hemel gestegen? Op welke dag zou men voortaan die hemelvaart liturgisch vieren? En nu stond men weer voor een volledige chaos. Christus is ten hemel gevaren de dag zelf van zijn verrijzenis, dus met Pasen, zo zegden een hele reeks kerkvaders, zich beroepend op de context van Lucas in zijn hoofdstuk 24. Neen, hij is ten hemel gevaren met Sinksen, dus vijftig dagen na Pasen, zo zegden anderen die zich beriepen op de nederdaling van de heilige Geest, zoals vermeld in de Handelingen van de Apostelen. Ze zochten de staving van hun bewering in een tekst van het evangelie volgens Johannes, waarin Jezus tot zijn apostelen gezegd had tijdens zijn eerste afscheidsrede bij het laatste avondmaal: "Dit zeg Ik u, terwijl Ik nog bij u ben, maar de Helper, de heilige Geest, die de Vader in mijn Naam zal zenden, Hij zal u alles leren en u alles in herinnering brengen wat Ik u gezegd heb." (Joh. 14:25-26) Ze interpreteerden deze for-mulering als een aflossing: de eerste schildwacht verlaat zijn post als de

tweede hem aflost, niet vroeger of niet later. En tussen die twee uiterste datums enerzijds Pasen, anderzijds vijftig dagen later met Pinksteren, stond de hemelvaart van de Handelingen van de Apostelen, veertig dagen na Pasen, helemaal alleen op haar eentje: "Sie steht völlig isoliert; die andern Evangelien wissen nichts von dem 40tägigen Zeitraum", zo schrijft Holzmeister (en hoegenaamd niet spottend, want hij is een Jezuiet). (46) Het is dan ook niet te verwonderen dat de christenkerken niet konden beslissen over een unanieme hemelvaartviering. Hier werd het gebeuren herdacht met Pasen. Daar met Beloken Pasen, zoals we het vermeld vinden in de Barnabas-brief (geschreven in de tweede eeuw). (47) "Daarom dan ook brengen we de achtste dag in vreugde door, de dag immers waarop Jezus, na van de doden te zijn opgestaan en na verschenen te zijn, ten hemel opvoer." Weer elders met Pinksteren. Maar nergens werd, in de drie eerste eeuwen van het christendom, een hemevaartfeest gevierd veertig dagen na Pasen. Naast de liturgie kwam ook de plastische uitbeelding slechts aarzelend op dreef: "Christus' hemelvaart vinden we in de kunst van de eerste eeuwen weinig uitgebeeld", zo schrijft de kunsthistoricus van Vlierberghe. (48) En de hemelvaarten van Christus waren aanvankelijk veel minder "eigenmachtig" dan in de latere barokke schilderijen: in de oude schilderijen wordt Jezus "ofwel door engelen ten hemel gedragen, ofwel door de hand van God de Vader omhoog getrokken". (49)

Pas in de vierde eeuw is daar verandering in gekomen. Het weze nogmaals gezegd: de jonge keizer Constantijn zag in het voorheen vervolgd christendom een niet te onderschatten macht, en wilde die macht mede aanwenden voor de versteviging van zijn Romeinse Rijk. Hiertoe was het allereerst nodig de tegenstellingen tussen de verschillende christene kerken weg te werken, en in plaats daarvan tot een grote geüniformeerde kerk te komen. Met dit doel riep hij, - hij, de keizer en niet de paus - het eerste oecumenisch concilie bijeen in Nicea, anno 325. De grote vedette van dat concilie was keizer Constantijn. Maar een andere vedette die triomfantelijk uit het concilie kwam, was het boek: "De Handelingen van de Apostelen". (Wanneer maakt eens een jong theoloog of historicus een thesis onder de titel: "De triomf van de Handelingen in Nicea"?) Een van de overwinningen van de Handelingen was het hemelvaartfeest. Weet ge 't nog vanop de vorige bladzijde: "die andern Evangelien wissen nichts von dem 40tägigen Zeitraum"; de hemelvaart van de Handelingen "steht völlig isoliert". Maar het was als met een paardenkoers: de outsider waarop niemand had gewed, liep als eerste over de eindmeet: in de vijfde canon van het concilie van Nicea, anno 325, dus bijna drie eeuwen na de dood van Jezus werd beslist dat Hij ten hemel was gevaren op de veertigste dag na Pasen, en dat de feestviering op die datum van nu af aan bindend zou zijn voor gans de christenheid. Niet alleen de veertig dagen triomfeerden: het startbaandispuut werd eveneens uitgesproken ten voordele van de Handelingen. Weet je 't nog dat in het evangelie volgens Lucas Jezus ten hemel was gevaren vanuit Bethanië? En dat de Handelingen daarentegen een berg verkozen, en nog wel de beroemde Olijfberg? De olijfberg van de Handelingen heeft het gehaald: hij was, hij is, en hij blijft de plaats van waaruit de verheerlijkte Christus is opgestegen. Enkele jaren na het concilie van Nicea deed de heilige Helena (moeder van keizer Constantijn) er een kerk oprichten, die naar haar de Eleonakerk genoemd werd, en in de loop van de latere eeuwen vond de volksverering er haar uitweg in het bouwen van steeds nieuwe kapellen en heiligdommen.

En zijt ge nog niet overtuigd? Kom dan mee naar de kerk van de hemelvaart (die nu een moskee van de Islam geworden is, maar waar één keer per jaar, op het feest van de hemelvaart, een christelijke dienst mag gecelebreerd worden). Ziet ge hier op de rotsgrond dat keurig omlijst vierkant van één meter op één meter, waar de pelgrims eerbiedig rond samendrummen? Ziet ge, tot op de centimeter na, de omtrek afgetekend van twee voeten? Welaan, dat zijn de afdrukken die Jezus' voeten nagelaten hebben op het allerlaatste ogenblik voordat hij opsteeg. En volgens de gelukzalige Beda (die leefde in de achtste eeuw en gecanoniseerd werd in 1899, met als naamfeest de 27^e mei) bestaat er geen twijfel aan de waarachtigheid van die localisatie, want sinds mensenheugenis – zo schreef hij in zijn *Historia Ecclesiastica* – gebeurden daar jaarlijks op het hemelvaartfeest merkwaardige mirakelen, juist op de plek vanwaar Jezus ten hemel was opgestegen. En bovendien, zo vervolgde hij, zag men telkenjare bij het einde van de feestmis in de hemelvaartkerk, een grote vlam uit de hemel nederdalen, en vele andere vlammetjes verlichtten de berg zodat hij gans in vuur leek te staan.

§2. Hemelvaartverhalen in het Oude Oosten

Het hemelvaartverhaal van de Handelingen is geen historisch relaas, het is slechts een oosters sprookje: ziedaar het besluit dat voorhanden ligt na het doorwerken van de voorbije bladzijden. En die conclusie krijgt nog vastere voet, wanneer we een wandeling gaan maken in de oude literatuur, vóór en buiten het Nieuwe Testament. Sinds drie à vier eeuwen (*) weten we dat de aarde rond de zon draait, dat ons zonnestelsel slechts een stipje is tussen de vele zonnestelsels van onze melkweg, en dat er naast onze melkweg nog ontelbare andere melkwegen circuleren in het heelal. Tot vóór die ontdekkingen stelde de mensheid zich de zaken helemaal anders voor, in de lijn van het ptolemaïsche wereldbeeld. (**) Volgens Ptolemaios was de aarde het middelpunt van de wereld, en werd ze

overkoepeld door het uitspannel: het hemelgewelf met zijn zon, zijn maan en zijn sterren. De hemel zelf was samengesteld uit zeven hemelen, en de zevende hemel heette bewoond te zijn door God zelf. Tot in onze twintigste eeuw is die zevende hemel synoniem gebleven van een mysterieus paradijs: als de donder rommelde zei mijn grootmoederke met vermanende vinger "Jezeke kijft!"; als het sneeuwde zongen we daar-entegen opgewekt: "Jezeke schudt zijn beddeken uit, en laat de pluimekes vliegen!"; wie blij is voelt zich "n de zevende hemel"; verliefde dansers neuriën "Ich tanze mit dir in den Himmel hinein, in den siebenten Himmel der Liebe"; en als de ziele dienst gecelebreerd wordt voor onze overledenen, dan heffen de priesters als laatste afscheid het ontroerende koorlied aan: "in paradisum deducant te angeli" (mogen de engelen u meevoeren naar het paradijs).

Als al die beeldspraken na al die eeuwen nog steeds voortleven op onze lippen, dan is het niet verwonderlijk dat het hemelmotief een nog grotere rol speelde in de verbeelding van de mensen uit de oudheid, die er beter dan wij in konden geloven. Hun literatuur wemelt dan ook van het druk verkeer in beide richtingen tussen hemel en aarde: de goden zagen vanuit hun hemel wat er gebeurde op aarde, zonden zo nodig hun boodschappers en hun hemels heir naar beneden om de orde te handhaven, en schrikten er zelfs niet voor terug, in eigen persoon een bezoek te brengen aan aardse oorden waar zich iets belangrijks afspeelde. Tussen de vele voorbeelden van het Oude Testament is de episode van de toren van Babel de meest sprekende: "De mensen zeiden tot elkaar: laten wij een stad bouwen met een toren, waarvan de spits tot in de hemel reikt; dan krijgen wij naam en worden wij niet over de aardbodem verspreid. Jahwe daalde neer om de stad en de toren die de mensen bouwden in ogeschouw te nemen..." (Gen. 11:1-9). Ook de Ilias van Homeros geeft ons menige analoge verhalen. Eenmaal zijn het zelfs twee godinnen die per (stukje onleesbaar) om deel te nemen aan de strijd tussen de Trojanen en de Grieken: "Zo bleef de strijd woeden, zonder dat een van beide partijen beslissend voordeel behaalde, maar talrijk waren de Grieken die de dood vonden door de hand van (de Trojaan) Hektor, bijgestaan door (de god) Arès. Toen (de oppergodin) Hera dat zag van op haar Olympos, wendde zij zich tot (de godin) Pallas Athènè en sprak: Zullen we dan de ver-derfelijke Arès zijn gang laten gaan? Hebben wij niet Menelaos beloofd, dat hij Troje zou verwoesten? Komaan, laten ook wij aan de strijd deelnemen! Pallas Athènè gehoorzaamde en tezamen bestegen zij de prachtige wagen, Athènè met de aigis (*) om de schouders, waarop vastgehecht was het hoofd van de verschrikkelijke Gorgo, wiens aanblik mensen doet verstenen. De poorten van de hemel openden zich vanzelf voor de beide godinnen, en zo vlogen ze met hun wagen naar de aarde..." (50) En anderzijds verhaalde de literatuur dat aardse stervelingen soms uitverkoren werden om een reis in tegen-over-gestelde richting te ondernemen: sommigen mochten dit reeds tijdens hun leven, en keerden behouden terug op aarde (zoals de uitstap van Paulus naar de derde hemel); anderen werden op het einde van hun leven, levend of verzezen opgenomen in de hemel en verwierven er een verheerlijkt aandeel in de hofhouding van de hoogste sferen.

De hierop volgende bloemlezing uit de oude literatuur moge er ons een idee van geven, hoe algemeen die verhalen voer bevoorrechte hemelvaarten wel waren. Zal die opsomming lang en saai en vervelend worden? (*) Dan is dit een argument te meer voor wat ik juist wilde bewijzen: dat de hemelvaart van Christus geen uniek verhaal is, maar integendeel moet gerelativeerd worden als zijnde slechts een variante uit een enorme collectie legenden die voortverteld worden in alle culturen, een bloem tussen de bloemen, een boom in het woud. Voor de theoloog wordt zo'n constatering vervelend. Maar de antropoloog knikt begrijpend.

A. In Egypte

In de Egyptische pyramideteksten wordt er dikwijls gesproken over de ladder waarlangs de koning na zijn dood naar de hemel klimt; en in menig gewoon Egyptisch graf heeft men daadwerkelijk een ladder gevonden, die er in gelegd was om de dode zijn hemelbeklimming te vergemakkelijken. (51) (Die Egyptische traditie heeft blijkbaar invloed gehad op het oud-testamentische verhaal van Jacob's droom: "Hij kreeg een droom en zag een ladder die op de aarde stond en waarvan de top tot in de hemel reikte. Langs die ladder gingen God's engelen op en af, enz" (Genesis 28:12)) En in de mythe die verhaalt dat Thutmosis III door de god Amon tot Farao werd verkozen, worden volgende woorden gesproken door Thutmosis III: "Toen Amon voor mij de deurvleugels van de hemel opende, en voor mij de afsluiting van zijn lichtberg opende, vloog ik naar de hemel als een goddelijke valk. (De god) Re zelf verwelkomde mij. Hij zette een kroon op mijn hoofd." (52) (Deze intronisatietekst heeft grote invloed gehad op de oud-testamentische tekst: "de Heer sprak tot mijn Heer

B. In Mesopotamië

Het Babylonische scheppingsverhaal vertelt over Marduk, die de strijd aanbindt tegen de krachten van de onderwereld Tiamat en Kingu. Na zijn overwinning wordt hij in de hemelse kring van de goden opgenomen en krijgt een hoge post in de regering over de wereld, met Harmoerabi als zijn vertegenwoordiger op aarde. De archeologie heeft ook zondvloedverhalen aan de oppervlakte gebracht, zowel Sumerische, Babylonische als Assyrische, waarvan de meeste

veel ouder zijn dan het joodse zondvloedverhaal (met Noë als held) (53). Het jongste Babylonische zondvloedverhaal werd in 275 vóór Christus geschreven door Berossus, priester van Marduk. De held heette er niet Noë, maar Xisthros. Na de zondvloed verlaat Xisuthros zijn ark, samen met zijn vrouw, zijn dochter en de stuurman. Die vier brachten dan een offer aan de goden, en werden ten hemel opgenomen. De andere passagiers van de ark waren hierdoor gesticht, en keerden terug naar Babylonië met het voornemen voortaan niet meer te zondigen. Andere teksten uit Mesopotamië, opgegraven uit de bibliotheek van koning Assurbanipal in Ninive, spreken eveneens over hemelvaarten in ver-band met Adapa (54a) en koning Etana (54b): deze laatste zou zo hoog in de hemel geklommen zijn, dat de zeeën en landerijen hem toeschenen als broodjes in een mand.

C. In Indië

In het Indische epos Ramayana (daterend van drie eeuwen voor Christus), vinden we drie hemelvaarten:

1. Koning Daçaratha, vader van Rama, had tijdens een jacht bij vergissing een anachoreet doodgeschoten. De blinde vader en de wenende moeder van de anachoreet voerden de waterceremonie uit ter ere van hun zoon, en onmiddellijk verscheen hij hun in een hemels lichaam, stralend van licht, en gezeten in een hemelwagen; hij sprak vergevensgezinde woorden, en steeg dan in zijn wagen ten hemel. (Ramayana I 183)

2. Koning Triçankou wilde doordringen tot in de bovenste hemel, waar de goden wandelden. Da anachoreet Viçvamitra bracht daarom een groot offer, en sprak een mantra (een wondergebed) uit over de koning. Onmiddellijk steeg koning Triçankou omhoog, onder de blik van de omringende anachoreten. Maar de god Indra, die van uit zijn hemel de koning zag afge zweefd komen, werd woedend. "Val terug", riep hij. En de koning viel, met de voeten omhoog en het hoofd naar beneden. Hij begon te roepen: "Viçvamira, help mij!" De anachoreet Viçvamitra kon Indra niet overwinnen, maar hij wilde ook geen nederlaag lijden. Met een nieuwe mantra veranderde hij haastig de vallende koning in een ster, en bevestigde deze ster aan het firmament nabij de zuidpool. (Ramayana I 61-63)

3. De held Kabandha, medestrijder van Rama, was gesneuveld, en werd volgens de ritus op de brandstapel gebracht. Toen men dacht dat hij gans verkoold was, schudde hij plots de asse van zich af, en zijn schone gestalte steeg ten hemel, vol sieraden en met een bloemenguirlande; rond hem vlotte zijn lichtend kleed, hijzelf straalde zodat de hemel ervan verlicht was, en men zag hem verder opstijgen op een hemelwagen bespannen met zwanen. (Ramayana I 341)

D. Invloed van de Mithrascultus

De god Mithra heeft een belangrijke rol gespeeld gedurende meer dan twintig eeuwen, en in uitgestrekte gebieden van Azië en Europa. Zijn cultus heeft volgens vele godsdiensthistorici in menig opzicht de liturgie van het opkomende christendom beïnvloed. Reeds in de 14^e eeuw vóór Christus werd hij vermeld in een verdrag tussen de Hethieten en de Mitanni, en hij figureerde zowel in de Indische Vedanta als in de Iraanse Avesta. (55) In de Zend-Avesta, het heilige boek van de Parsees, lezen we terloops dat de schone Yima, de eerste mens waarmede de god Ahura-Mazda zich onderhoudt heeft: "Op het midden van de dag opsteeg tot aan de sterren, langs de baan die gevolgd wordt door de Zon." (56) Maar pas in het Romeinse Rijk kende Mithra zijn grootste geografische invloed. De cultus van Mithra was een typisch mannelijke aangelegenheid, en vele soldaten hingen hem aan. Ze gaven hem de titel "Solus Invictus" (= onoverwonnen zon), en ze vierden zijn aardse geboorte op de 25^e december. Die gebeurtenis had plaats gevonden in een grot, zo vertelde men, en na de geboorte waren herders met hun schapen toegesnelde gekomen om de jonge god te vereren. Als later, in de vierde eeuw van onze tijdrekening, keizer Constantijn het christendom favoriseerde, werd de viering van Mithra's geboorte vervangen door het feest van Christus' geboorte; en de katholieke herderkes van Lucas die bij nacht in het veld lagen en hun schaapjes hadden geteld, namen voortaan de plaats in van de heidense herders. Welnu, de aardse werkzaamheid van Mithra wordt op vele reliëfs besloten met de voorstelling van zijn hemelvaart in een zonnwagen met paarden bespannen. (56bis)

E. In de Griekse cultuur

Grondiger dan alle in de vorige bladzijden besproken culturen, heeft de Griekse cultuur met haar mythologie ingewerkt op het terrein, waarin de religieuze voorstellingen van het christendom zouden worden wortel schieten. (57)

1. We citeerden reeds Homerus' Ilias, met de oppergodin Hera en de godin Pallas Athènè, die per wagen van uit de hemel naar beneden reden. In diezelfde Ilias vertelt Homerus in de vijfde zang het pijnlijk avontuur van de god Arès. Deze jonge god wilde mordicus deelnemen aan de strijd van de Trojanen, maar hij had meer goeie wil dan gevechtsroutine, en vrij spoedig werd hij door Diomedes getroffen, pardaf vlak in zijn goddelijke onderbuik. "En als een zwarte wolk steeg de gewonde Arès op ten hemel, en ging zich luid jammerend beklagen bij Zeus."

2. In Homerus' *Odyssea* lezen we twee opmerkingen over de jongeling Ganymedes, die zo schoon was dat Zeus van liefde voor hem ontvlamde, en zijn goddelijke adelaar naar de aarde zond om Ganymedes te kidnappen en naar zijn Olympos te voeren, alwaar hij hem benoemde tot zijn private wijn-schenker. In latere tradities werd Ganymedes geïdentificeerd met het ster-renbeeld Aquarius. (58)

3. Tragischer was de hemelvaart van de Griekse halfgod en held Heracles (die door de Romeinse cultuur werd overgenomen onder de naam Hercules *). Zie hier in een notendop het verhaal van de krachtpatser Heracles, die zo'n grote plaats heeft ingenomen in de Griekse mythologie. En dat verhaal begint bij zijn vader, de oppergod Zeus. De Grieken wisten dat hun oppergod een goedaardig heerser was; en daarom spraken ze ook met mildheid over een ander facet van zijn persoonlijkheid; hij had namelijk af en toe de bevlieging van een oude bok die een groen blaadje lust. Soms was dat groen blaadje een schone jongeling, zoals Ganymedes. Maar meestal ging Zeus' voorkeur naar het zwakke geslacht. Zolang hij zich hierbij tot de godinnen beperkte, liet zijn echtgenote Hera zijn slippertjes oogluikend toe; wanneer hij het echter in zijn hoofd kreeg om ook van nimfen en aardse vrouwtjes te willen snoepen (wat voor een oppergod in feite een *mésalliance* was), werd Hera een horendolle jaloerse feeks, en deinsde voor niets terug in haar represaillemaatregelen tegen Zeus' liefjes: de nimf Callisto toverde ze om tot een berin, en regelde het zo dat die berin gedood werd door een pijl van de jachtgodin Artemis; de nimf Io werd door Hera gemetamorfoseerd tot een wit rund (maar dat kon Zeus' liefdevuur niet doven en hij nam de gedaante aan van een stier, met alle gevolgen van dien). Diezelfde stierengedaante kwam Zeus ook naderhand van pas toen hij de mooie Europa met haar vriendinnetjes in een weide zag spelen: Europa kroop op de rug van de stier, deze snelde naar de zee en begon zo lang te zwemmen tot hij het eiland Creta bereikte; daar werd de liefde voltooid en daar zou Europa negen maanden later het leven schenken aan de godszoon koning Minos. Om Danaë, prinses van Argolis, tot de zijne te maken, nam Zeus de gedaante aan van een gouden regen die tot in de schoot van de maagd binnendrong en haar bevruchtte. (We herkennen hierin ons middeleeuws gedicht over Onze Lieve Vrouw die overschaduwde werd door de Heilige Geest: "Het viel des hemels dauwe al op een maegdekijn.") En om de Spartaanse koningin Leda te verleiden, nam hij de gedaante aan van een zwaan.

Na dit alles, en nog meer, had Zeus nog één wens: bij een aardse schone een held te procreëren, die machtig zou zijn én tussen de goden, én tussen de mensen. Om die halfgod te verwekken liet hij zijn welbehagen vallen op Alcmena, kleindochter van de held Perseus, teneinde zonder problemen in het bed van Alcmena te geraken, nam hij (bescheiden geholpen door de god Apollo) de gedaante aan van haar wegens krijgsverrichtingen afwezige echtgenoot Amphitryon (58a) en om zijn job gewetensvol te kunnen voltooien, deed Zeus de nacht driemaal langer duren dan gewoonlijk (hierin handelend als een soort collega van onze bijbelse Josuë, die bij 't naderen van de avond de zon een volledig etmaal deed stilstaan om zijn gevecht met de Amoriëten te voltooien (zie Jos. 10:12-13). Naderhand kwam de echte Amhitryon thuis, en deed op zijn beurt zijn duit in het zakje, met het gevolg dat er een finaal een tweeling werd geboren: de halfgod Heracles en het mensenkind Iphicles. De oppergodin Hera had echter ook weer eens te meer de trucjes van haar echtgenoot doorzien en wist welk vlees ze in de kuip (of liever in de wieg) had: onmiddellijk nadat de kleine Heracles geboren was, begon ze haar ja-loersheid bot te vieren en wierp twee slangen bij de tweeling; maar de struise zuigeling Heracles wurgde de twee beestjes in een ik en gij, en meteen wist men waaraan men zich mocht verwachten: zijn hele verdere leven zou door-zaaid zijn met krachtpatserijen, waartussen zijn "twaalf werken" de belang-rijkste waren.

Even in herinnering brengen:

1)	Hij overwon de leeuw Nemea wiens leeuwenhuid hij voortaan zou	dragen
2)	Hij onthoofdde de negenkoppige draak van Lerna, in wiens giftig	bloed hij zijn pijlen drenkte
3)	Hij liep sneller dan de hinde-met-de-stalen-hoeven van Arcadia	
4)	Hij doodde het everzwijn van Erymanthosberg	
5)	Hij reinigde in een tijdspanne van één dag de stallen van koning	Augias
6)	Met zijn machtige pijlen zorgde hij voor de uitroeiing van de	monsterachtige mensenetende vogels
van het Stymphalion-meer		
7)	Hij temde de stier die Creta terroriseerde	
8)	Hij doodde koning Diomedes die zijn paarden voedde met	mensenvlees
9)	Hij ontvoerde de koeien van de driekoppige reus Geryon, die	heerste over het eiland Erytheia
10)	Hij roofde de gouden appelen uit de tuin van de Hesperiden	
11)	Hij overmeesterde de driehoofdige hond Cerberus die de on-	derwereld bewaakte, en verlost
Theseus		
12)	Hij roofde de gordel van Hippolyta, de koningin van de Amazonen	

En met die twaalf werken was de kous nog niet af: de zee-engte die wij nu de "Straat van Gibraltar" aan de zuidelijke uithoek van Spanje noemen, hebben we aan Heracles te danken, want hij duwde de rotsen van Calpea en Abyla opzij. In de oudheid heetten die twee rotsen de "zuilen van Heracles". In de Caucasus verlost hij Prometheus, die aan de rots lag vastgeklonken. Verder wurgde hij de reus Antaeus; roeide de roverhoofdman Cacus met zijn bende uit; en

deinsde er zelfs niet voor terug een gevecht aan te gaan met de god Apollo, met als inzet de heilige drievoet van Thebe: maar aangezien Zeus vader was van Heracles en vriend van Apollo, duldde de oppergod niet dat dit gevecht voltooid zou worden, en gooide een bliksemschicht tussen de twee vechtenden om te beduiden dat het gedaan moest zijn.

Ook de seksuele potentie van Heracles was weergaloos, zoals moge blijken uit zijn "nacht van Heracles": dat was de legendarische nacht waarin hij zonder inzinking vijftig gezellinnen versierde. (de vraag stelt zich of hij hiervoor niet zou mogen opgenomen worden in het Guinness Book of Records) Maar "das ewig Weibliche" zou finaal zijn ondergang worden: zoals de joodse krachtmens Samson in zijn noodlot gestort werd door het verraad van Dalila, en zoals weleer de Sumerische held Enkidu gestorven was door Ishtar's schuld, zo zou ook Heracles de dood vinden door de list van de eeuwige vrouw. Ziehier dit verhaal: in een gevecht met de riviergod Achelous bleef Heracles overwinnaar, en hij voerde de dochter van de overwonnen riviergod, Deianeira, mede als bruid: onderweg verwijderde hij zich even van de vrouw, en de centaur Nessus wilde hiervan profiteren om haar aan te randen; maar Heracles die dit van op een halve mijl afstand zag gebeuren, velde de centaur met een welgemikt schot; en bovendien was de pijl dodelijk, daar hij gedrenkt was geweest in het giftige bloed van de negenkoppige draak. De stervende Nessus verklapte haastig aan Deianeira dat zijn eigen bloed een liefdebron was, en Deianeira nam dus een reserve van dat bloed mee naar huis. Toen Heracles kort daarna weer blijken van verliefdheid gaf in de richting van een mededingster Lola, besloot Deianeira haar kans te wagen: ze bewerkte haar breiwoel met het liefdewekkende bloed van Nessus en weefde een hemd voor Herecles, teneinde zijn liefde gans voor zich te winnen. Maar de stervende centaur had haar belogen en haar tot het instrument van zijn wraak gemaakt: het bloed van Nessus was geen liefdeselixir, doch integendeel even giftig als het bloed van de negenkoppige draak: nauwelijks had Heracles zijn Nessushemd aangetrokken of zijn huid begon te branden; het was onmogelijk het weefsel te verwijderen; en ook toen hij zich brullend in de zee wierp, kon hij het giftige hemd niet baas geraken. Hij wist dat hij moest sterven, en sleepte zich met zijn laatste krachten naar de Aetaberg. (58b) Daar improviseerde hij een brandstapel met de hulp van een herder en diens zoon Philoctetes, en schonk zijn boog en pijlen aan deze jongen, die volgens een orakel voorbestemd was om een belangrijke rol te spelen in de strijd tegen Troje. Dan ging Heracles op de takkenbossen liggen. En nu zou vader Zeus voor de apotheose zorgen. Of verdiende Heracles dat niet, hij die zoveel krachten had besteed aan zijn strijd tegen de boze monsters van de onderwereld? Was ook de Babylonische Mar-duk niet beloond geworden voor zijn overwinning op de monsters Tiamu en Kingu? Vader Zeus zond dus een bliksem die de brandstapel deed ont-vlammen en het stoffelijke lichaam verteerde, maar de goddelijke substantie van Heracles steeg verheerlijkt op uit de vlammen; een wolk daalde neder uit de hemel tot op de Aetaberg, de verheerlijkte Heracles tegemoet, en omhulde hem; en onder bliksem en donder, eerbiedig nagestaard door de herder en diens zoon Philoctetes, steeg Heracles ten hemel. (59a) Daar werd hij opgenomen tussen de "gezegende goden die op de Olympos elke dag hun plezier nemen" (zoals Homerus dat uitdrukt in de zesde zang van zijn Odyssea. Ook de oppergodin Hera oordeelde dat de vroegere vijandschap nu moest vergeten worden, en dat het ogenblik gekomen was om zich te verzoenen met de verheerlijkte Heracles; als blijk van haar goodwill schonk ze hem als bruid het mooie godinnetje Hebe. Hebe was de Madelon, de Lillie Marleen van de godencantine, de gulle dienstster die met haar kruik tussen de feestende goden rondliep om hun bekertjes te vullen met nectar en ambrosijn.

4. De Griekse filosoof Empedocles van Acragas, die leefde in de vijfde eeuw vóór Christus, was een man van voorname geboorte. Toen men hem een ko-ningskroon aanbood na een politieke omwenteling, weigerde hij. Hij hield echter van een indrukwekkende allure; gekleed in een purperen mantel met gouden ceintuur, met een lauwerkrans op het lange golvende haar, wandelde hij rond, begeleid door scharen bewonderende leerlingen. Overal waar hij kwam, stroomden duizenden toe om van ziekten genezen te worden, om te horen wat de toekomst in haar schoot droeg, en wonderen te zien gebeuren. De legendarische overlevering over Empedocles' dood sluit goed aan op die van zijn leven: op een nacht na een gastmaal samen met zijn trouwste aan-hangers was hij plotseling verdwenen. Men hoorde een stem uit de hemel zijn naam roepen, er staarde een licht,... en hij was verzwonden. Hij was terug-gekeerd tot zijn godenbestaan, en voortaan brachten mensen hem offers. (59b)

5 Appolonius van Tyana

Tyana was een Griekse stad in (het huidige Turkse) Cappadocië. Appolonius was een tijdgenoot van Jezus. Zijn biografie werd in het begin van de derde eeuw in het Grieks geschreven door Philostrates (60), op verzoek van de keizerin Julia Domna, echtgenote van keizer Septimus Severus. Zo groot was de bewondering van de keizer voor deze Appolonius van Tyana, dat hij diens standbeeld deed oprichten in een private kapel naast de standbeelden van de drie andere groten: Abraham, Orpheus en Christus. Er bestaat veel over-eenkomst tussen de leer en de wonderen van Appolonius en deze van Christus, met het gevolg dat sommige apologeten van het christendom (zoals bv. Eusebius van Caesarea) verondersteld hebben dat de schrijver Philostrates zijn held verzonnen had, alleen maar om een heidense antagonist te stellen tegenover Christus. Vele moderne critici verzetten zich ten stelligste tegen deze veronderstelling. (61) Er blijken in dit levensverhaal trouwens – naast de vele romanceringen – een aantal historische gegevens en personages te figureren, die "kloppen" met andere historische bronnen, zoals bv. de keizers, van Caligula

tot Nerva. (62) Ziehier hoe Apollonius' aardse leven een einde nam op het eiland Creta: Eens kwam Apollonius binnen in de tempel van Dictynna, op een ongebruikelijk uur. De honden die de tempelschatten moesten bewaken en zo vervaarlijk waren als beren, kwamen hem de handen likken. De priesters vermoedden dat de dieren koeken met een kalmeermiddel hadden gekregen van Apollonius en sloegen hem in de boeien. Maar rond middernacht schudde hij zijn boeien af en liep naar de deur van de tempel: de deur ging vanzelf voor hem open, hij trad buiten en de deur ging terug dicht. De priesters hoorden een koor als van jonge meisjes, die zongen: "Verlaat de aarde, kom naar de hemel, kom. Verhef u boven de aarde!" (63) En Apollonius was verzwonden.

6. Parmenides, de Griekse filosoof van de zesde eeuw vóór Christus, steeg per paardengespan (door de Heliadenmeisjes geleid) op de veelgeroemde weg naar het Licht. (64) Dat verwelkomen en begeleiden van de uitverkorenen zou weer een hele uitweiding mogelijk maken: in het geval van Apollonius waren het meisjesstemmen; Parmenides werd door de Heliadenmeisjes begeleid, en zelfs goddelijke hulp was frequent: meestal Hermes, maar ook Zeus, Aphrodite, Apollo. (65) In het christendom werd die taak overgenomen (66) door heiligen, engelen, Christus, en éénmaal zelfs God de Vader. In de liturgie van de overledenen wordt nog steeds gezongen: "In paradisum deducant te angeli", "Moge de engelen u naar het paradijs meevoeren". Ook zingende vo-gels speelden een analoge rol: zwanen, zwaluwen en nachtegalen (67); de opstijgende adelaar was én symbool én een bewijs dat de ziel van de uitverkorene naar de hemel geroepen werd. (67b) En tenslotte waren er de vriendelijke sterretjes: niet alleen wezen ze de weg naar de plaats waar men een uitverkoren kindje zou vinden (*), maar ze speelden ook hun rol bij sommige hemelvaarten: zo lezen we dat bij de dood van Alexander de Grote een adelaar en een ster samen uit de hemel neerdaalden en terug opstegen. (68)

B. *In de Latijnse cultuur*

1. De Romeinen hadden een reeks verhalen over hun oorsprong, en hun dichters en annalenschrijvers hebben die verhalen in hun literatuur vereeuwigd. Rhea Silvia, dochter van koning Numitor, werd geschaakt door de god Mars die haar beminde; uit hun liefde werd een tweeling geboren: Romulus en Remus. Romulus doodde zijn tweelingbroer, en stichtte Rome. Dit gebeurde rond 750 vóór Christus. Gedurende vele jaren leidde hij als dappere koning het lot van zijn onderdanen. Toen het ogenblik gekomen was dat het aardse leven van Romulus een einde moest nemen (men dateert dat in 716 vóór Christus), ging zijn vader – de god Mars – vóór de troon van Jupiter staan en zegde: "Eens hebt gij ten overstaan van de vergaderde goden beloofd, dat gij mijn zoon zoudt opnemen van de aarde en hem een plaats zoudt voorbereiden in uw hemel. Mogen uwe woorden bewaarheid worden!" Met een teken van zijn hoofd stemde de almachtige oppergod toe: hij verduisterde de hemel met sombere wolken, en deed de bliksem flitsen en de donder ratelen; de aarde werd door schrik bevangen. De god Mars begreep dat dit allemaal tekenen waren dat de oppergod zijn belofte bevestigde; hij stapte dus in zijn goddelijke strijdswagen en joeg zijn paarden op: met een brede zwaai doorkliefde hij de lucht en landde op de Palatijnse heuvel, waar zijn zoon Romulus juist bezig was zijn koninklijke rechtspleging te houden. Romulus stapte in de wagen van zijn goddelijke vader en steeg met hem ten hemel. En tijdens die hemelvaart veranderde zijn lichaam in een gestalte van onuitsprekelijke schoonheid: vooraan zou hij in de hemel vertoeven als de vergoddelijkte Quirinus. Koningin Hersilia was ontroostbaar toen haar koninklijke gemaal van haar was weggenomen. De hemelmoeder Juno die dit zag vanuit haar hemelse troon werd erdoor ontroerd, en gaf aan de godin Iris het bevel naar de aarde af te dalen: een ster viel uit de hemel op de Palatijnse heuvel (*) en verlichtte met haar glans de gouden haren van koningin Herilia. Iris nam de koningin bij de hand en voerde haar naar de hemel, alwaar haar vergoddelijkte gemaal op haar stond te wachten. Ook Hersilia onderging een goddelijke metamorfose, en zou voortaan godin Hora heten. (69)

2. Julius Caesar, geboren in het jaar 100 vóór Christus, beriep zich op een merkwaardige afkomst: de Julii zouden afkomstig zijn van Julius, de zoon van de held Aeneas (die ontsnapte uit het overwonnen Troje) en de godin Venus: dat heeft hij verklaard in zijn lijkrede bij de begraafing van een tante in 69 vóór Christus. En zijn eigen geboorte was eveneens merkwaardig, aangezien hij zijn leven te danken had aan de rechtstreekse insnede in de buik van zijn moeder, hetgeen naar hem "incisio caesarea" (incision cesarienne, keizersnede) genoemd is, zoals we vernemen uit de geschriften van Plinius de Oudere. Caesar werd de schrandere generaal die Gallië onderwierp aan het gezag van Rome (zoals we op onze vierde latijnse klas studeerden in zijn boek "de Bello Gallico") en die in 48 vóór Christus de dictator van Rome werd. De 15^e maart van het jaar 44 vóór Christus werd Caesar vermoord door een groep samenzwerende senatoren. Volgens uiteenlopende auteurs (70) waren er in de dagen vóór de aanslag angstaanjagende voortekens waargenomen geworden: een zonsverduistering, bazuingeschal en gekletter van wapens in de wolken, jankende honden en sinistere uilen, en regen vermengd met bloed; uit ontelbare beelden van goden in de tempels begonnen overvloedige tranen te stromen, de aarde beefde, en de stomme schaduwen van de overledenen dwaalden over het forum. Vooral Ovidius gaf een aangrijpende beschrijving van die verschijnselen. Als men nu nagaat dat Ovidius de meest gelezen auteur van het Romeinse Rijk was, dat hij zijn Metamorfozen schreef in de jaren 2 tot 8 van onze tijdrekening, dan kan men zich terloops, maar ook terecht afvragen hoeveel invloed hij gehad heeft op het evangeliieverhaal volgens Matteüs, waarin we de kruisdood van Jezus als volgt beschreven vinden: "Vanaf het zesde

uur viel een duisternis over het hele land. ... Rond het negende uur... slaakte Jezus een luide kreet en gaf de geest. En zie (*), het voorhangsel van de tempel scheurde van boven tot onder in tweeën, de aarde beefde en de rotsen spleten; de graven gingen open en de lichamen van vele heilige mensen die ontslapen waren, stonden op. (Mt. 27: 45,50,52) En onmiddellijk na de dood van Julius Caesar – zo lezen we in Ovidius – sprak de oppergod Jupiter tot de godin Venus (die Caesars stammoeder was): “Zijn aardse leven is nu voltooid, nu moet hij als god toegang tot de hemel hebben en vereerd worden in de tempels. Neem nu zijn ziel, die door moord gescheiden werd van zijn lichaam, en maak er een glanzende ster van; ik wil dat de goddelijke Julius, van uit zijn nieuwe woonplaats, altijd zijn ogen kan laten rusten op het Capitool en op het Forum.” Nauwelijks had Jupiter deze woorden uitgesproken, of de ijverige Venus snelde reeds naar de plaats waar de senaat vergaderde; ongezien greep ze de ziel uit het lichaam van Caesar en steeg ermede omhoog, zonder toe te laten dat ze zou opgelost worden in de lucht. De ziel werd lichtend en kreeg een lange sliert vlammen: toen liet Venus haar los en ze ging haar plaats innemen aan de sterrenhemel. (71) En als zes jaar later zijn adoptiefzoon keizer Octavianus (= Augustus) hem officieel tot godheid uitriep, voor zichzelf tevens de titel aannam van “imperator Caesar divi filius” (keizer Caesar, zoon van de goddelijke (Julius)) en grote feesten inrichtte ter gelegenheid van die plechtigheid, schitterde Julius Caesar gedurende zeven dagen in de hemel onder de gedaante van een staartkomeet. (72)

3. De periode na Julius Caesar, en vooral het onmiddellijke tijdperk waarin Jezus leefde werd gekenmerkt door een reeks van keizerlijke hemelvaart. (73) In vele oude culturen werd de keizer reeds tijdens zijn leven als een goddelijk wezen beschouwd. Bij de Romeinen kwam men tot een tegenovergestelde wet: ondanks zijn groot gezag werd de keizer tijdens zijn leven slechts als mens beschouwd; zodra hij echter dood was, werd hij in een plechtige apotheose tot godheid geconsacreerd. (De uitzonderingen bevestigden de regel: aan de keizers Tiberius (gestorven in het jaar 37) en Caligula (vermoord in het jaar 40) werd de postume vergoddelijking geweigerd omdat ze zich te baldadig gedragen hadden; vooral de krankzinnige Caligula had de Romeinen geërgerd door zich reeds tijdens zijn leven op heiligschennende wijze te identificeren met Jupiter) Niet alleen de keizer: ook sommige vrouwelijke leden van de keizerlijke familie werden na hun dood tot godheid uitgeroepen. (73a) Het weze echter herhaald dat een keizer – afgezien van de krankzinnige Caligula – het nimmer zou durven aanvaard hebben, reeds tijdens zijn leven vergoddelijkt te worden. Ook de latere christelijke auteur Tertullianus onderlijnde dit “dogma”: “maledictum est ante apotheosis deum Caesarem nuncupare” = “het is een vervloeking de keizer als god te vereren vóór zijn verheerlijking”. (74) Zelfs keizer Nero deinsde hiervoor terug, toen een vleierige consul een petitie indiende bij de senaat, opdat men een tempel zou oprichten ter ere van de goddelijke Nero; niet alleen de senaat, maar ook Nero zelf verzette zich hiertegen uitdrukkelijk. En de geschiedschrijver Tacitus beaamde dit ten volle: “Want men bewijst de eer van de goden nog niet aan de prinsen, zolang deze nog niet opgehouden hebben tussen de mensen te leven”. (75) En keizer Vespasianus formuleerde dezelfde idee op een humoristische wijze, toen hij zijn einde voelde naderen: “Vae, puto deus fio!” zo flaptij hij eruit: “Wee mij, ik denk dat ik bezig ben god te worden!” (76) Diezelfde Tacitus, die de vergoddelijking van de keizers tijdens hun leven afwees, spande zich echter in (en mede met hem ook vele andere Latijnse geschiedschrijvers en dichters) om de postume vergoddelijking van de keizerlijke uitverkorenen wel ingang te doen vinden, hemelvaarten inclusief. Ook de Romeinse senaat moedigde die mystificatie aan: na de verbranding van het stoffelijk overschot van keizer Augustus op het Marsveld (in het jaar 14 na Christus), verklaarde een oud-praetor onder eed dat hij de ziel van Augustus als een spook van op de brandstapel naar de hemel had zien vliegen. De senaat aanvaardde die eed van de kroongetuige als een bijkomende bevestiging van de vergoddelijking. (77) Bij de verbranding van Drusilla (in het jaar 38), werd een gelijkaardige getuige gevonden. (78) En van dan af behoorde zo'n hemelvaart-onder-eeed tot de ritus van elke keizerlijke lijkverbranding. (78a) Als keizers en keizerlijke verwanten – die toch dikwijls een bedenkelijk leven gehad hadden – vereerd werden met vergoddelijking en hemelvaart, is het dan niet begrijpelijk dat christenen en nieuw- testamentische auteurs finaal de legende van een gelijkaardige apotheose gingen weven rond hun vereerde Christus, die toch met hoofd en schouders uitreikte boven zijn vergoddelijkte Romeinse tijdgenoten?

C. In de joodse traditie

1. De hemelvaart van Henoch: “Omdat Henoch betrouwbaar met God had geleefd, nam God hem weg, en men vond hem niet meer.” (Gen. 5:24) Slechts twee regeltjes, en bovendien nog zeer nevelig omlijnd. Maar wat een formidabele invloed heeft die Henoch gehad op de joodse folklore! Allereerst, misschien, omdat hij de vader was van Metuselach. (Gen. 5:21) Deze Metuselach was een merkwaardige re-cordhouder: hij was 187 jaar oud toen hij een zoon kreeg, Lamk; daarna ver-wekte hij nog andere (niet bij name genoemde) zonen en dochters; en hij bracht het tot een leeftijd van 969 jaar, de oudste leeftijd van het Oude Testament. Vandaar komt de uitdrukking; zo oud als Matusalem. (Gen. 5:25-27) Doch ten tweede en vooral heeft dat mysterieuze “en men vond hem niet meer” gesproken tot de verbeelding van vele generaties, en maakte alle fantasieën aanvaardbaar. Als dan de joden een zeer bewogen tijd door-maakten onder de Romeinse bezetting, en zich afreageerden in een reeks apocalyptische geschriften (waar we zeer spoedig zullen op terugkomen), werd Henoch een van hun grote vedetten (79), en verschenen er over hem twee boeken.

A. Volgens het eerste boek ondernam Henoch reeds een reis naar de hemel nog tijdens zijn leven. Twee grote gestalten verschenen hem: hun gelaat scheen als de zon, hun ogen waren als brandende lampen, en er kwam vuur van hun lippen. Hun vleugels waren glanzender dan goud, hun handen waren witter dan sneeuw. Ze gaven hem een paar vleugels, en zetten hem op de wolken. De winden deden hem steeds hoger vliegen. Tongen van vuur omringden hem. Zo bereikte hij één voor één de hemelen, van de eerste tot de zevende. In de derde hemel (*) zag hij het hemels paradijs met de levensboom: aan diens voet ontsprongen vier stromen: één met honig, één met melk, één met olie en één met wijn. In de zevende hemel kwam hij vóór de troon van God. Naderhand mocht hij voor een maand terug naar de aarde, om er zijn zonen en getrouwen te onderrichten over wat hij gezien had.

B. En dan volgt het tweede Henoch-boek, dat ons verhaalt over de tweede, en ditmaal definitieve hemelvaart van Henoch. Maar over de aard van dit transport bestaan drie versies (80):

- a. Op de rug van een reusachtig hert, door God gezonden
- b. Met een schone wagen, getrokken door machtige paarden, in een storm van sneeuw en grote hagelstenen.
- c. God zond duisternis over de aarde, een zwarte wolk verborg Henoch. Toen kwamen de engelen en voerden hem naar de hemel – en het werd terug licht op de aarde.

Welke van de drie varianten ook de echte moge geweest zijn, hoofdzaak is dat Henoch's hemelvaart voor de christelijke theologen een voorafbeelding was van die van Jezus (81), en ze gaf dan bij sommige auteurs aanleiding tot ly-rische ontboezemingen, zoals bij Irenaeus en Ephrem: deze laatste bejubelde Henoch "wiens lichaam het luchtruim doorkliefde, de opgetogen engelen te-gemoet". (82) En Henoch's aankomst in het paradijs werd een apotheose: hij werd door God veranderd in een engel, en kreeg de naam "Metatron", wat "engel van het Aanschijn" betekent. Bovendien werd hij in het Romeinse martyrologium opgenomen, met liturgische herdenking op de 3^e januari. Zelfs in onze twintigste eeuw spreekt Henoch (naast andere oudtestamentische vedetten) de verbeelding nog aan. Dr. Irwin Ginsburgh, geestesverwant van Erich von Dänicken, pleit in zijn boek "Eerst de mens, dan Adam" voor een theorie dat Adam en Eva als buitenaardse kosmonauten 6000 jaar geleden op aarde zouden geland zijn, en dat hun afstammeling Henoch terug zou verdwenen zijn per ruimteschip.

2. De tweede hemelvaart van het Oude Testament was die van de profeet Elia. Een uitwijding over deze legendarische profeet is gerechtvaardigd, wegens de enorme invloed die Elia gehad heeft op de joodse folklore tot op heden toe, en eveneens wegens zijn belangrijke rol in het Nieuwe Testament. Elia was de profeet die in de negende eeuw vóór Christus zich heeft durven verzetten tegen koning Achab, en belet heeft dat de cultus van Jahwe zou vervangen worden door de afgodendienst van Baal. Wie zijn heldendaden leest in het Oude Testament (1 Kon. 17 tot 2 Kon. 2) begrijpt welke legendarische figuur hij geweest is, samen met zijn leerling Elisa (= Eliseus). Doch hij trad pas ten volle het rijk van de legenden en de sprookjes binnen, dank zij wat hem overkwam toen hij samen met zijn leerling Elisa op weg was naar Jericho: "... Terwijl ze, nu pratend verder gingen, kwam er opeens een wagen van vuur met paarden van vuur, die hen van elkaar scheidde, en in een stormwind werd Elia ten hemel opgenomen." (2 Kon. 2: 11) Die hemelvaart per vurige karos was op zichzelf reeds iets weergaloos in de aanzien van het jodendom; maar dat dit gebeurd was met een springlevende profeet, gaf aan het gebeuren nog meer glans en mysterie, en werd een levendige magneet voor folkloristische anekdoten: Elia werd de Sinterklaas en de redder-in-de-nood van de joden; vanuit de hemel zag hij wie er hulp nodig had en bracht zijn financiële hulp; of bij lijfelijk gevaar kwam hij toegesnel op zijn krachtige vleugels die in vier slagen de wereld konden overvliegen van 't ene uiterste tot het ander: als wij nu in onze twintigste eeuw de held Superman op het filmscherm zien toegevoegen als een pijl uit een boog, om iemand op te vangen die van een wolkenkrabber gevallen is, dan is die prestatie geen primeur, ook al slaken we uitroepen van spanning en bewondering; want onze vliegende profeet deed eeuwen en eeuwen geleden hetzelfde, toen de arme Rabbi Kahana, valselijk beschuldigd, in wanhoop vanuit zijn bovenste verdieping sprong: op het nippertje kwam Elia aangezoefd om het vallende lichaam op te vangen. (83) Een andere specialiteit van onze dienstvaardige profeet bestond hierin, dat hij zijn activiteiten uitvoerde onder de meest gevarieerde gedaanten: soms onder die van een alledaagse man, dan weer van een Arabier, dan van een ruiter, dan van een Romeinse officier, en dan zelfs – jaja, je leest het goed! – van een hoer! (84) Maar naast dat tussendoorse hulpbetoon had Elia vooral één hoofdtaak die op hem wachtte, en waar al de opeenvolgende generaties joden bij betrokken waren: we kunnen ze opmaken uit de uitspraak van Jahwe, zoals ze te lezen staat in het laatste hoofdstuk van Maleachi, de laatste oudtestamentische profeet: "Zie, ik zend mijn heraut om voor mij uit de weg te banen. ... Weest dus de Wet indachtig van Mozes, mijn dienaar, aan wie ik op de berg Horeb voorschriften en bepalingen voor heel Israël heb gegeven. Zie, ik ga u de profeet Elia zenden voordat de dag van Jahwe komt, de grote, vreeswekkende dag." (Mal. 3:1 en 22-23) Het is dan ook niet te verwonderen dat Elia van een onverminderde belangstelling bleef genieten; als voorloper van de dag van Jahwe verwierf hij zelfs zijn vaste plaats in de joodse jaarkalender en in de feestliturgie: op de eerste avond van hun paasviering (de "Pesach", die een week duurt), houden joden hun paasmaal, de Seder; terwijl de Haggadah (het verhaal van de uittocht uit Egypte) voorgelezen wordt, worden opeenvolgend vier bekertjes wijn gedronken; op het einde wordt een vijfde beker ingeschonken: het is de beker van Elia, die door niemand geleefd wordt, want hij dient symbolisch als heildronk op de komst van de Messias; en daarna wordt de deur opengezet om de profeet de kans te

geven onder een of andere vermomming binnen te komen; intussen reciteert men als feestelijke verwelkoming het Hallel (psalmen 115 tot 118).

In zijn virtuele rol van aankondiger van de messianistische tijd onderhield Elia nauwe relaties met Mozes, die zelf ook volgens bepaalde apocriefe geschriften ten hemel was gevaren (*): Elia wordt soms de discipel van Mozes genoemd (85) en anderen beweerden zelfs dat hij even intiem was met Mozes als destijds diens broer Aäron. (86) En dan begrijpen we als finale etappe dat Elia ook een grote rol ging spelen in het Nieuwe Testament: na Mozes (die 80 maal genoemd in het Nieuwe Testament), na Abraham (73 maal), na David (59 maal) komt Elia op de vierde plaats van de oudtestamentische personaliteiten met 29 maal. Reeds onmiddellijk komt Elia ter sprake naar aanleiding van het optreden van Johannes de Doper. Was deze man, die zich aandienende als voorloper van de Messias, misschien een vermomming van de profeet Elia? Sommige commentaren waren pro, anderen waren contra. (87) Ook bij de kruisdood van Jezus werd Elia, de redder in nood, vernoemd door omstaanders: "Omstreeks het negende uur riep Jezus met luide stem uit: ELI, ELI, LEMA SABAKTANI? Dat wil zeggen: MIJN GOD, MIJN GOD, WAAROM HEBT GIJ MIJ VERLATEN? Enkelen uit de omstaanders die het hoorden, zeiden: Hij roept om Elia! Onmiddellijk ging een van hen een spons halen, drenkte die in zure wijn, stak ze op een rietstok en BOOD HEM TE DRINKEN. Maar anderen zeiden: laat dat! Wij willen eens zien of Elia hem komt redden. Jezus slaakte andermaal een luide kreet en gaf de geest." (Mt. 27: 46-50) Maar de belangrijkste episode van Elia is diegene, waarin hij samen met Mozes deelneemt aan de metamorfose, de gedaanteverandering van Jezus op de berg (Elia's olijke gedaanteverwisselingen schijnen dus aanstekelijk ingewerkt te hebben op de ernstige Jezus): "Zes dagen later nam Jezus Petrus, Jakobus en diens broer Johannes met zich mee en bracht hen boven op een hoge berg, waar zij alleen waren. Hij werd voor hun ogen van gedaante veranderd: zijn gelaat begon te stralen als de zon en zijn kleed werd glanzend als het licht. Opeens verschenen hun Mozes en Elia, die zich met hem onderhielden. Petrus nam het woord en zei tot Jezus: Her, het is goed dat wij hier zijn. Als Gij wilt zal ik hier drie tenten opslaan, een voor U, een voor Mozes en een voor Elia. Nog had hij niet uitgesproken of een lichtende wolk overschaduwde hen en uit die wolk klonk een stem: Dit is mijn Zoon, de Welbeminde, in wie Ik mijn behagen heb gesteld; luistert naar Hem. Op het horen daarvan wierpen de leerlingen zich ter aarde neer, aangegrepen door een hevige vrees. Maar Jezus kwam naar hen toe, raakte hen aan en zei: Staat op en weest niet bang. Toen zij hun ogen opsloegen zagen zij niemand dan alleen Jezus. Onder het afdalen van de berg gelastte Jezus hen: Spreekt met niemand over wat gij hebt aanschouwd, voordat de Mensenzoon uit de doden is opgestaan." (Mt. 17: 1-9 Voor wie niet kan geloven in het fysische feit van dit verhaal, is de uitleg duidelijk: de evangelist heeft willen aantonen dat Jezus de Messias en de Heer van het Nieuwe Verbond was. Na het doopsel in de Jordaan, waarbij Johannes de Doper de stem van God de Vader, en de heilige Geest (onder de gedaante van een duif) hun plechtige instemming had betuigd, liet God nu andermaal zijn getuigenis horen, met als eerste assistent de Heer van het Oude Verbond, Mozes, en als tweede assistent diens discipel, de voorloper van de Messias: Elia.

Tenslotte wil ik slechts met één voorbeeld aantonen, welke ontzaglijke invloed de legendarische profeet Elia, samen met zijn leerling Elisa, ook gehad heeft op een ander gebied van de evangeliën, namelijk in het gebied van de wonderverhalen. Men kan er zelfs niet buiten hierbij voor onze evangelisten het woord "plagiaat" te gebruiken. Links zet ik het wonder van Elisa die de broden vermenigvuldigde, en rechts zet ik Jezus; het wonder van Jezus zal ik tekstueel citeren uit het Oude Testament, dat van Jezus daarentegen geef ik schematisch om geen zes versies te moeten aanhalen: alle vier de evangelisten verhalen het (met eigen nuances), en twee onder hen spreken zelfs van twee broodvermenigvuldigingen. Tussen beide wonderdoeners ligt er een tijdspanne van volle negen eeuwen, en het aantal van de begunstigden dat bij Elisa slechts honderd man was, is bij Jezus aangezwollen tot vier a vijfduizend. Maar voor 't overige beelden beiden op identieke wijze het volmaakte archetype uit van de bezorgde vader die – aanleunend bij de hogere krachten – op zelfzekere wijze het sprookje speelt van tafeltje-dek-U. Elke christen kent het stramien van het verhaal van de evangeliën: Jezus had zich per boot teruggetrokken naar een eenzame plaats voor afzondering; maar een grote menigte kwam hem achterna en Jezus werd door medelijden beroerd, want hij wist dat ze honger hadden en ze zaten ver van elke bakkerswinkel.

<u>Het wonder van Elisa</u>	<u>Het wonder van Jezus</u>
<p>Op een dag kwam iemand uit Baäl-Silisa. In zijn tas bracht hij voor de man Gods als eerstelingen twintig gerstebroden en wat vers koren mee.</p> <p>Elisa zei: Geef dit te eten aan de mannen</p> <p>Zijn dienaar antwoordde: Hoe kan ik dat nu voorzetten aan honderd man?</p>	<p>Jezus zeide: Geeft gij hun te eten</p> <p>Maar zijn leerlingen zeiden tot Hem: Wij hebben hier slechts vijf broden en twee vissen. (En er waren ongeveer vijfduizend mannen).</p> <p>Maar Hij zeide: Laat hen in groepen</p>

<p>Maar hij herhaalde: Geeft het de mannen te eten. Want zo spreekt Jahwe: Zij zullen eten en overhouden.</p> <p>Nu zette hij het de mannen voor. Ze aten en hielden nog over, zoals Jahwe gezegd had.</p> <p>2 Kon. 42-44</p>	<p>van ongeveer vijftig gaan zitten. Hij nam nu de vijf broden en de twee vissen, zag op naar de hemel, zegende en brak ze, en gaf ze aan de leerlingen om ze de menigte voor te zetten. En ze aten en werden verzadigd. En wat hun overbleef aan brokken, werd opgenomen: twaalf korven. Mt. 14: 13-21 en 15: 32-39 Mc. 6: 32-44 en 8: 1-10 Lc. 9: 10-17 Joh. 6: 1-15</p>
---	--

1. woorden over "...Juda, die de gids is geworden van hen die Jezus gevangen namen. Hij behoorde tot ons getal en had aan dit dienstwerk zijn deel gekregen. Deze nu heeft zich met het loon van zijn misdaad een stuk grond verworven; hij stortte voorover, barstte open en al zijn ingewanden kwamen eruit" (Hand. 1, 16-18).
2. ¹Terecht stelt ge u de vraag: "Gestorven in het jaar vier vóór Christus?" Immers hoe kon die Herodes dan nog het bezoek ontvangen van de Drie koningen bij de geboorte van Jezus en de onnozele kindertjes van Bethlehem. Het antwoord op die vraag zult ge in de volgende bladzijden vinden.
3. ¹ Zie blz. III 13
4. ¹ Flavius Josephus: Joodse Oudheden, XVI, 179
5. ¹ Deze Nimrod wordt geciteerd in het Oude Testament met een zin die eerder een compliment is: "Hij was een geweldige jager voor jahwe. Vandaar dat men zegt: Een geweldige jager voor Jahwe, net als Nimrod." (Gen. 10, 9). Maar in de volkse traditie is hij stilaan de rol van de onbarmhartige en valse koning gaan spelen. Tot in onze tijden kleeft er iets pejoratiefs aan die naam. Als men over een jager schrijft: "de dappere Nimrod", dan heeft dat eerder een spottende inslag.
6. ¹ Zie: Louis Ginzberg: "The Legends of the Jews", deel ?, p. ?
7. ¹ o.c. deel ?, p. ?
8. ¹ Het Nieuwe Testament van Onze Heer Jezus Christus, Desclée De Brouwer, 1966, p. 402.

2. Hemelvaarten in de volkse traditie.

Uit de voorbijgaande bladzijden moge grondig bewezen zijn, dat naast de ca-nonieke joodse bijbel er ook een vruchtbare volkse traditie bestond, waardoor we een beter inzicht krijgen in het leefmilieu van Jezus, en waardoor we tevens duidelijker kunnen begrijpen wat er bedoeld wordt door bepaalde pas-sages van de evangeliën. Die volkse traditie verhaalt ons ook andere he-melvaarten, zoals die van Serah, dochter van Jacob en de zuster van Jozef die door zijn broeders verkocht werd en die later onderkoning van Egypte werd: Serah was vervuld van de heilige Geest en had de gave van profetie; zij stierf geen aardse dood, maar werd levend in het paradijs opgenomen. (88) Eén hemelvaart werd zelfs verteld over een "goye", een niet-jood: de Fenicische bouwmeester Hiram, die zeven jaar bestendig doorgewerkt had om voor Salomo de tempel van Jeruzalem te bouwen, werd – als beloning hiervoor – levend in het paradijs opgenomen. (89) Maar de twee machtigste aantrek-kingspolen voor het aanslibsel van legenden waren Abraham, de stamvader van het joodse volk, en Mozes, de bevrijder die zijn volk uit Egypte naar het Beloofde Land voerde. Bijna automatisch werden beiden in de volksfantasie de glanzende figuren van een hemelvaart.

A. Abraham

De aartsvader Abraham werd op het einde van zijn leven door God uitverkoren om een tocht door het hemelruim te maken. (90) De aartsengel Michaël zou hem hierbij tot gids dienen. Blijkens een eerste variëteit gebeurde het transport op een wolk; blijkens een andere en meer indrukwekkende versie werden Abraham en Michaël vervoerd op een hemelwagen, geëscorteerd door zestig cherubijnen. Abraham zag op aarde, diep beneden zich, de zonden van de mensen; Abel, geholpen door twee engelen, noteerde de daden van de mensen. (*) Op het einde van de luchtreis hoorde Abraham de stem van God die hem toesprak van uit de bovenste hemel. Daarna werd Abraham door Michaël terug naar de aarde gebracht. Intussen was zijn vrouw Sarah, ongerust over het verdwijnen van haar man, van verdriet gestorven, en werd begraven. Nu kwam ook de engel van de dood naar Abraham: hij nam hem bij de hand, en trok gradueel zijn ziel uit zijn lichaam. Met veel eerbewijzen droeg hij de ziel naar het paradijs. Daar nam de verheerlijkte Abraham zijn zoon Isaac en zijn kleinzoon Jacob op zijn schoot (***) en samen zouden zij van nu af voor altijd genieten van de heerlijkheid van Gods nabijheid.

B. Mozes (91)

1. We weten uit ons Oude Testament dat God zich aan Mozes openbaarde in een brandende braamstruik, en hem de opdracht gaf het volk van Israël te bevrijden en weg te leiden uit Egypte. De volkse traditie vertelt ons dat God alsdan, als blijk van waardering, aan Mozes toestond een eerste hemelvaart te maken: de engel Metatron (= de ex-Henoch), vergezeld van 30.000 schutengelen, nam de leiding van deze hemelvaart. Mozes bezichtigde de zeven hemelen, en toen hij op het punt stond terug af te dalen naar de aarde, hoorde hij nog de stem van Jahwe die hem aankondigde: "Ik zal U de Torah overhandigen, en de mensen zullen haar "de wet van Mozes" noemen."

2. Later, als Mozes met zijn volk in de woestijn was, beklom hij de Sinai, en van op de top van die berg ondernam hij een tweede hemelreis, van honderdtwintig dagen, om uit Gods hand de Torah te ontvangen, samen met de 613 geboden van Israël.

3. En ook het geheim rond Mozes' graf werd het vertrekpunt van een hemelvaartverhaal. Over dit mysterieuze graf lezen we in het Oude Testament: "Daar in Moab stierf Mozes, de dienaar van Jahwe, zoals deze gezegd had. Hij werd begraven in het dal, bij Bet-Peor in Moab; tot op heden weet niemand waar zijn graf ligt. (Deut. 34:5-6) Die onzekerheid werd een vruchtbare voedingsbodem voor een paar fantastische verhalen over Mozes:

a. Het Testament van Mozes

b. De tenhemelopneming van Mozes (91a)

Volgens dit laatste werk waren Josuë en Kaleb aanwezig toen Mozes stierf; maar bij zijn dood werd hij plots aan hun oog onttrokken door een donkere wolk. Nu werd het een strijd tussen de engel Michaël en de duivel Sammaël: de duivel eiste het lijk op, omdat hij meester was van de stof, en vertrok dus met het stoffelijk overschot onder de ogen van Kaleb, om het te verbergen in een dal; maar het vergeestelijkte deel van Mozes werd onder de ogen Josuë door Michaël en zijn begeleidende engelen opgenomen en met grote eer naar het paradijs gevoerd. (91b) In één versie wordt het geestelijke gedeelte van Mozes reeds tijdens die hemelvaart omgevormd tot een statige engel. En nog andere varianten verhalen de tijdelijke overbrenging van Mozes vóór zijn dood naar de hemel; aldaar werden hem het hemelse Jeruzalem en de Tempel geopenbaard, en hij vernam dat deze op aarde zouden neerdalen nadat God Israël een tweede keer zou verzameld hebben vanaf de uiteinden der aarde. (91c)

3. Hemelvaarten in de apocalypsen

Een merkwaardige collectie van hemelvaarten vinden we in de apocalyptische literatuur (apocalypse betekent openbaring), die zowel het jodendom van de twee eeuwen vóór Christus als de eerste eeuw van het christendom overspoelde als een epidemie. Welke was de uitleg voor dit verschijnsel?

Het jodendom was sinds eeuwen totaal ontredderd: de overrompeling van zijn Noordrijk door Assyrië in 720 vóór Christus, en de ineenstorting van het zuidelijke Judea in 587 met als gevolg de treurige Babylonische ballingschap, hadden het uiteengereten en verstrooid. In 539 was er een straal hoop op herleving gekomen, toen de Pers Cyrus, als Messias begroet, de joden terug naar hun land had laten keren, maar door de wereldheerschappij van Alexander de Grote in de vierde eeuw was het Hellenisme overall meester geworden en was de joodse godsdienst opnieuw verdrongen geworden tot in Jeruzalem toe; de opstand van de Maccabeeën, in 167 vóór Christus, die een herstel van het jodendom had moeten inluiden, was spoedig ontaard tot een despotisme en verscheurdheid, zodat Pompeius in 62 vóór Christus geen moeite had om Judea in te palmen en in te lijven bij het Romeinse Rijk. Elk van die ontgoochelingen was een nieuwe bittere gulp geweest in de drink-beker van het jodendom. Met de heerschappij van Rome liep de maat over, zo kon het niet langer meer, de godsvijandige machten van de duisternis zouden weldra in een verschrikkelijk cataclysme ten val gebracht worden! En dan zou God een nieuwe, triomfantelijke aeon inluiden: zijn Messias zou zich aan het hoofd van het uitverkoren godsvolk stellen, een nieuw Sion zou uit de hemel nederdalen en dit zou het begin zijn van het joodse wereldrijk. Voorlopig kon mijn Rome natuurlijk niet overmeesteren door de macht van de wapens, maar die tijd zou spoedig komen; en intussen ondervond men des te meer vol-doening in het verspreiden van ondergrondse teksten, waarin men, zo niet met het zwaard, dan toch met de pen kon inhakken op de gehate vijand Rome, de stad die door haar dichters werd bezongen als "de eeuwige stad" (naam die later door het christendom zou overgeheveld worden op de pauselijke stad), maar die door de joden "de grote hoer" werd genoemd. Als uiting van die verbeterde mentaliteit ontstonden overall in de "maquis" geschriften van obscure auteurs die zich tooiden met een klinkende naam uit de joodse bijbel om hun lading te dekken. In nagenoeg elk van die werken ondernam de held een hemelreis; daar kreeg hij een geheimzinnige openbaring (apocalypse) over de nabije gebeurtenissen (nederlaag van de bozen, overwinning van de goeden); en het science-fictionverhaal eindigde met een reeks morele vermaningen ten bate van de gelovigen. Ziehier de lijst van de joodse apocalypsen die tot ons zijn gekomen (92):

1. Henoch (twee boeken)
2. Abraham (Apocalyps en Testament)
3. Mozes (Hemelvaart en Testament)

Deze drie namen hebben we reeds hoger besproken.

4. Baruch
5. Elias (Apocalypse en Boek van Elias)
6. Esdras (Apocalypse en Boek van Esdras)
7. Jesaya
8. Sedrach
9. Sophonias (Zephania)
10. Ezra
11. Adam en Eva (Leven van Adam en Eva, Testament van Adam)
12. Isaak
13. Testament van de twaalf patriarchen
14. De Sibyllijnse boeken

De gespannen verwachtingen van de joden groeiden uit tot een superlatief bij de joden-christenen: Jezus was weliswaar gekruisigd geworden, maar dat was slechts een voorbijgaande episode geweest; weldra zou de verheerlijkte Christus als triomfantelijke Mensenzoon terugkeren op de wolken des hemels, hij zou de antichrist overwinnen, hij zou het Rijk Gods inluiden: het uitverkoren volk was niet langer meer het jodendom, voortaan was die naam toepasselijk op het christendom. En zodoende kreeg de apocalyptische literatuur van de joden een verlengstuk in het christendom: sommige bestaande joodse apocalypsen werden door christelijke kopiïsten "bijgewerkt", andere werden gecreëerd in christelijke première. De gekendste christelijke apocalypse is natuurlijk de apocalypse (of Openbaring) van Johannes: het is de enige die – na veel aarzelingen weliswaar – finaal een officiële plaats verworven heeft in het canonieke Nieuwe Testament. Al de andere apocalyptische teksten werden door de kerk opzij geduwd en in de afvalbak van de apocriefe literatuur geworpen. Men zat nu eenmaal erg verveeld met die geschriften, die het naderende wereldeinde aankondigden met een overvloed van fantasie en science-fiction. De exegeten en theologen van de latere eeuwen hebben dan ook weinig belangstelling gehad voor de apocalypsen, die ze – zo een beetje uit de hoogte – beschouwden als de marginale uitwassen van het oudste christendom. Pas in onze eeuw is de visie van onze geleerden gaan veranderen, en de ontdekking in 1947 van de Qumrânrollen bij de Dode Zee (92a) heeft nog een bijkomend licht geworpen op het belang van de apocalyptische stromingen in de twee eeuwen vóór Christus en in onze eerste eeuw. Dit is zelfs zo ver gegaan dat Ernst Käsemann in 1960 de slogan gelanceerd heeft: "De apocalypsie is de moeder van de christelijke theologie". (92b) Ziehier de belangrijkste christelijke Apocalypsen:

1. Apocalypse van Petrus
2. Paulus
3. Thomas
4. Stephanus
5. Johannes (drie varianten)
6. Philippus
7. Bartholomeus
8. Zacharias
9. Melchisedech
10. Jesaja (geadapteerd aan het christendom)
11. Onze Lieve Vrouw

In al deze geschriften stond telkens een luchttransport op het programma, en ik spaar u de opsomming. Slechts één uitzondering wil ik maken, namelijk voor nummer vijf: deze drie varianten van Johannes zijn er andere dan zijn canonieke Apocalypse van het Nieuwe Testament. In zijn drie varianten startte Johannes voor zijn hemelvaart op de top van de Olijfberg, juist zoals Jezus dat gedaan had in de Handelingen; een cherub droeg hem op zijn vleugels naar de hemel, stelde hem daar voor aan Adam, en liet hem een blik werpen in het Paradijs. Daar is voor ons nu niets merkwaardigs meer aan, we zijn er aan gewend geraakt, zo zult ge zeggen.

Maar nu komt het speciale van de Koptische (= Egyptische) variëteit: Op zijn tocht vanuit Jeruzalem naar zijn startbaan op de Olijfberg werd Johannes uitgeleide gedaan door al de apostelen. Niet te voet, niet per ezel, niet per autobus. Maar per wolk! Al die apostelen dicht bijeen op één wolk, zonder scheuren! Zou die wolk een zuster zijn van die andere grote wolken waarover de joodse rabbijnen het hadden? Want voor rabbijnen waren de wolken het vehikel van het toekomstige godsrijk, waardoor de joden naar Jeruzalem en zelfs tot vóór Gods troon zouden gebracht worden. (93) Ook Paulus, met zijn vruchtbare fantasie, en zich beroepend op het "woord des Heren", plagieerde dit massatransport van de rabbijnen, en mobiliseerde op zijn beurt alle beschikbare wolken van het Middellandse Zeegebied om bij de komst des Heren de uitverkorenen "en vrac" naar de hemel te laten vliegen: "En dit kunnen wij u meedelen volgens een woord van de Heer: wij die in leven blijven tot de komst van de Heer, wij zullen de doden in geen geval vóórgaan. Want wanneer het bevel gegeven wordt, als de stem van de aartsengel weerklinkt en de bazuin van God, dan zal de Heer zelf van de hemel neerdalen, en eerst zullen de doden die in Christus zijn verrijzen; daarna zullen wij die nog in leven zijn tegelijk met hen in een oogwenk op de wolken in de lucht worden weggevoerd, de

Heer tegemoet. En zo zullen wij voor altijd samenzijn met de Heer. Troost elkander met deze woorden." (1 Tess. 4:15-18)

Zo'n wolkenkonvooi, aangevoerd door onze visionaire Paulus, zou natuurlijk een indrukwekkend spektakel geworden zijn. Maar die fameuze trein heeft twintig eeuwen vertraging; Paulus' zelfzekere profetie op het woord des Heren is nooit bewaarheid geworden; en de slotzin: "Troost elkander met deze woorden" is slechts een stroperige fopspeen. Men vraagt zich af hoe zo'n manifeste historische nonsens in het Nieuwe Testament geraakt is, en hoe het mogelijk is dat die tekst – na bijna tweeduizend jaar – nog steeds kan voor-gelezen worden door ernstige priesterlippen vóór een eerbiedig luisterende gelovigenschaar, ter gelegenheid van een christelijke uitvaartliturgie. Of heb-ben we dan toch werkelijk behoefte aan dat soort opium om ons droevig afscheid van onze overledenen te milderden en te verdoven?

D. *In de Islamitische cultuur*

Beginnen we onze hemelvaarterij beu te worden? Voelt u zich stilaan misselijk? Goed, ik begrijp u: ik plunder mijn boordapothekje leeg, en geef u al mijn tabletten tegen luchtziekte, om u toe te late mijn laatste hemelvaartverhaal te aanhoren, "echtig en techtig" mijn allerlaatste: de hemelvaart van Mohammed, (die we reeds terloops vermeld hebben in ons eerste deel, naar aanleiding van Paulus' verblijf in Arabië). Chronologisch valt deze hemelvaart wel zes eeuwen na Christus (94) maar toch meen ik dat ze in deze studie nog thuis hoort; want ze is op en top oosters, ze voltooit op perfecte wijze de andere voorstellingen die we reeds overlopen hebben, en voor de honderden miljoenen aanhangers van de Islam is ze theologisch even belangrijk als de hemelvaart van Christus voor de honderden miljoenen christenen. Ziehier dan het verhaal, in ik-vorm, zoals de profeet Mohammed geeft in zijn Koran: "Er was een opening in het dak van mijn huis in Mekka, en Gabriël daalde er doorheen. Hij spleet mijn borst en waste ze met zemzem-water. Dan nam hij een gouden kan, gevuld met hikma-wijsheid en geloof, en goot ze leeg in mijn borst; daarna maakte hij mijn borst terug dicht. Hij nam me bij de hand en deed me opstijgen naar de hemel." (94b) En nu enkele details van die merkwaardige trip. Men vertrok uit Mekka en deed een tussenlanding in Jeruzalem. Deze tussenlanding had plaats op de Moriahberg, in de tempelruimte. Mohammed liet er zijn voetindruk achter (en die kan men dus nu nog vereren) op de steen van de Qubbat ač Cakra, waarover later de rotskoepel (= de prachtige moskee van Omar) werd gebouwd (95); en van daaruit ging de hemelvaart verder, recht tot aan de hemelpoort. De poortwachter liet Mohammed slechts binnen, nadat hij grondig de identiteit van Gabriëls metgezel had onderzocht. In de eerste hemel begroetten de engel en zijn gezel: Adam. In de tweede hemel troffen ze Johannes de Doper aan, samen met Jezus; de heilige schrift van de mohammedanen geeft ons daarbij zelfs een gedetailleerde beschrijving van Jezus, zoals Mohammed hem ontwaarde: mid-delmatige gestalte, platgekamde haren, rode gelaatstint en overvloedige sproeten. In de zesde hemel wachtte Mozes op Mohammed, en Abraham in de zevende. En als minutieus detail van Mohammeds reportage kunnen we vermelden dat hij in deze zevende hemel het krassen hoorde van de pennen, waarmede de engelen (gezetten aan de voeten van Allah) de daden van de mensen opschreven. En met deze hemelvaart van Mohammed kunnen we meteen ons overzicht van de oude literaturen besluiten. Is het zeer lang uitgevallen, dan meen ik toch dat het niet nutteloos geweest is: het heeft ons hopelijk een beetje inzicht helpen krijgen in de onuitputtelijke verbeelding van het oude Oosten, inzicht dat er nodig is om op objectieve wijze de hemelvaart van Christus te kunnen relativeren.

§ 3. Confrontatie met de twintigste eeuw

A. Hemelvaart en de moderne natuurwetenschappen

G. Lohfink vertelt een anekdote uit de vorige eeuw, die duidelijk de toene-mende vervreemding tussen de theologie en de natuurwetenschappen aantoont: In een universiteitsstad in Midden-Duitsland zaten een hoogleraar in de theologie en een in de fysica bij een officieel diner naast elkaar. In de loop van de maaltijd vroeg de natuurkundige aan de theoloog: "Kunt u mij zeggen, collega, waar de hemel eigenlijk ligt?" De theoloog, die wilde laten horen dat hij zich in de natuurwetenschappelijke taal kon uitdrukken, antwoordde: "Nog verder dan Sirius!" – "Uitstekend", knikte de fysica-professor: "En met welke snelheid heeft Christus zich van de aarde verwijderd toen Hij naar de hemel opsteeg?" – "Zo snel als een kanonskogel!" zei de theoloog triomfantelijk. Waarop de ander repliceerde: "Dan is hij nu nog altijd onderweg!"

En de man had gelijk. Ik ben geen astronoom, maar ik heb hier voor u enkele gegevens samengebracht die zijn bewering zullen verduidelijken: Sirius is de zevende naaste buur van onze zon; hij heeft echter een hogere temperatuur dan de zes andere en geeft dus meer licht: voor onze aardse ogen is Sirius de schitterendste ster van het uitspanseel. Ze maakt deel uit van het sterrenbeeld "de Grote Hond": volgens een Egyptische piramidetjes veroorzaakte Sirius het wassen van de Nijl en was de bron van al het levende groen; en volgens de Romeinen beïnvloedde ze ons

klimaat tijdens de zomerse "hondsdagen". Ook al is Sirius een van onze meest nabije sterren, toch is haar afkomst dui-zelingwekkend: de stralen die van haar naar ons toekomen met een snelheid van 300 000 km per seconde, hebben meer dan acht jaar (= acht lichtjaren) nodig om de aarde te bereiken. Een vice-versa: een lichaam of een ruimte tuig dat bij ons zou vertrekken met een supersonische snelheid van een machtige kanonkogel (zijnde gemiddeld 600 m. per seconde) zou vier miljoen jaren onderweg zijn!

En onze twintigste eeuw heeft de vervreemding nog breder in het licht ge-steld: datgene wat een eeuw geleden nog een discussie was tussen hoog-leraren, is nu gemeengoed geworden voor iedereen: onze kleinkinderen zitten aan hun lekstok te zabberen voor de televisie, en kijken bijna achteloos naar spoetniks, Apollo's, ruimtevarten en maanlandingen op het scherm; als ge hun dan toch een verhaal wilt opdissen van Jezus' hemelvaart, dan zullen ze u langs hun neus weg enkele vragen stellen: vloog hij zonder ruimtecapsule? Mar dan toch met een speciaal ruimtepak? En ging dat ook met raketten? En had hij een fles met zuurstof? En waar vloog hij naartoe? Waar naartoe, waar naartoe? Ik weet het niet, mannekes. De moderne wetenschap heeft het wereldbeeld volledig omgewerkt; onze radiotelescopen tasten het heelal af tot op onvoorstelbare afstanden, en geven ons en bilan om van te duizelen: tien miljard melkwegen, mat elk honderd miljard sterren!¹ Maar we weten niet meer waar de hemel is.

B. *Hemelvaart en de huidige theologen*

Alleen een serie theologen weten het nog wel. In volle bibliotheekrekken staan hun boeken te prijken met alles wat ze bijeengeogst hebben aan oude documenten uit heel de christenheid, aan Griekse, Syrische, Koptische varianten en noem maar op, allemaal dapper bestudeerd met het vergrootglas en op fiches gebracht. Al die kostbare folianten, rijkelijk ingebonden in dik leder en beladen met verguldsels, werden geschreven door eerbiedwaardige monniken, door strenge magisters, door zelfzekere professoren. Wie kan hun competentie in twijfel trekken? En als de Kerk van Christus zegevierend de eeuwen is doorgetrokken, geldt dat dan ook niet, en nog veel meer, voor de zegevierende tocht van Christus zelf, en voor zijn unieke hemelvaart? Die theologen zullen zich soms wel eens gewaardigen, in enkele alinea's rekening te houden met de vraagtekens die gesteld worden door de moderne wetenschap: "De intrede van de Heer in zijn hemelse toestand kunnen we onmogelijk door het coördinatenstelsel van onze ruimte en onze tijd vastleggen", zo lezen we in een gezaghebbende studie.² Zelfs zullen we de aandacht durven trekken op sommige literaire clichés, zoals we van deze zelfde auteur reeds citeerden: "De wolken zijn bij de hemelvaartscène als het ware een verplicht motief"³ Maar de natuurwetenschappen rollen van hen af als waterdruppels van een eend, want diezelfde auteurs zullen er dan, in hetzelfde werk starrig blijven op wijzen: "Dat er geen enkele ernstige reden bestaat om de hemelvaartsverhalen als een latere legende te beschouwen"⁴ Mij maakt zo iets korzelig: het heeft mij het beeld van een studax die met zijn linkerhand een partij wetenschappelijk paparrassen heeft opgestapeld, en dan plots met een zwaar van zijn rechterhand de hele boel van de tafel veegt, om ons daarna met een middeleeuwse blik te fixeren en op smalende toon te verkondigen dat die natuurwetenschappen toch maar minderwaardig zijn en dat alleen het geloof van tel is: "Zoals de verrijzenis van Christus een reëel feit is, maar als mysterie van het geloof geen werkelijkheid die louter lans de weg van de historische wetenschap met zekerheid kan worden vastgesteld, zo is ook de hemelvaart des Heren, begrepen in de zin waarover we pas spraken, een reëel feit, dat echter wegens zijn bovennatuurlijk en 'onaards' karakter niet strikt kan worden bewezen doch slechts kan worden geloofd."⁵ Ze "kan" niet alleenlijk worden geloofd, ze "moet" ook worden geloofd: de hemelvaart figureert nog altijd onder het nummer zes, midden in de reeks van de twaalf artikelen des geloofs, en men durft er haar niet tussenuit te halen, want ze is als de centrale mast waar heel de tent op rust. "Welaan dan", zo ga ik voort in mijn discussies met die theologen: "maar dan veronderstel ik dat jullie ook al die andere hemelvaarten accepteert, en dat Christus dus in feite ex aequo moet geklasseerd worden in het grote peloton van het oude Oosten?" "O neen!" antwoorden ze dan verontwaardigd, en ze zullen de enige en eigene hemelvaart van Christus redden door de andere te denigreren, zoals bv. Metzger, die na een achteloos overzicht van de verschillende hemelvaarten meent te moeten affirmeren (met de opeengekleemde kaken van een spijkerhard geloof): "De hemelvaart van Christus behoudt een eigen karakter, sui generis, doordat ze de betekenis van Christus' enige persoonlijkheid en activiteit onthult."⁶ Ja, dat antwoord van "pièce unique" kennen we, dat moesten we reeds op het college van buiten blokken voor ons examen apologetica, en frasen van die aard schijnen nog altijd "in" te zijn: ze klinken zoals die reclameslogans van een sigarettenmerk "Er is maar één Karel I". En al die andere hemelvaarten zijn dus slechts "quantité négligable"n nietwaar? Spijtig genoeg zullen we nooit tot een broedmenselijke toenadering van de wereldculturen kunnen geraken, indien elke religieuze groep zich blijft vast-

¹ En als je vindt dat ik overdrijf, dan moet je niet reclameren tegen mij, maar tegen Christ Titulaer van wie ik het heb overgeschreven. Zie: Christ Titulaer, "De mens in het Heelal", Uitg. Elsevier Amsterdam-Brussel, 1977, blz. 128.

² "De bijbel over Hemelvaart", toegelicht door J. Heuschen, J.J. Romen & Zonen, Roermond-Maaseik, 1960, blz. 73.

³ Op. Cit. Blz. 94.

⁴ Op. Cit. Blz. 43

⁵ Op. cit. Blz. 73

⁶ "The latter remains sui generis in that it reveals the significance of Christ's own unique person and work." Uit: Bruce M. Metzger, "Historical and Literary Studies, Pagan, Jewish and Christian", Brill, Leiden, 1968, bl. 80-81.

klampen aan zulke a-prioristische slagzinnen. Of wat gaan onze apologetische christelijke kampioenen antwoorden, als zekere dag een groep even apo-logetische ayatollahs zich bij hen zullen aanbieden met de kromzwaard in de hand om hen diets te maken dat de enige waarachtige hemelvaart die ooit heeft plaats gegrepen die van hun Mohammed was, en dat al die andere hemelvaarten (die van Christus inbegrepen) maar snertverhaaltjes en ersatz zijn?

Diezelfde Metzger, die we zo pas citeerden, schijnt trouwens zelf niet zo ge-lukkig te zijn met die "sui generis" hemelvaart van Christus, want hij schrijft met neerslachtige inkt op een andere bladzijde: "Tussen de hoofd-dagen van de kerkelijke kalender is de hemelvaart van Jezus Christus meer een oorzaak van onbehagen dan van vreugde voor de moderne christen....Geen enkel ander verhaal van het Nieuwe Testament scheidt voor de moderne lezer een groter gevoel van conflict tussen enerzijds datgene wat hij weet van meta-fysica en anderzijds datgene wat hij denkt dat hét bijbels hemelvaartsverhaal noodzakelijk impliceert" ⁷ En nu kunnen we zeggen: dank u, mijnheer; die regels klinken echt; het door vermelde onbehagen is er inderdaad; een hele reeks moderne christenen, en mede met hen een belangrijk contingent jongere theologen, hebben er hun bekomst van, nog langer achter-hoe-degevechten te moeten leveren om de hemelvaart als een eng natuurkundig gebeuren voor te stellen. Ze willen de gegevens van de recente fysica en menswetenschappen vertalen in een geestelijke terminologie die voor iedereen aanvaardbaar is; en in het raam van hun nieuwe ruimtevaarttheologie wordt het woord "hemelvaart" een symbolische voorstelling die geen ijzeren keurslijk mag zijn voor de geest van de gelovigen, maar integendeel verruimend moet werken. Een voorbeeld van zulk een geactualiseerde kijk leveren ons de redactoren van de Nieuwe Catechismus: "De evangelische boodschap is niet dat Jezus, toen de wolk hem aan het oog onttrokken had, is doorgegaan tot Hij, eindelijk, bij de Vader was", zo schrijven zij. Volgens hen is het opstijgen van Jezus slechts een symbolisch gebaar. ⁸ Maar helaas, in 1950 heeft Paus Pius XII al die verruimingspogingen een halt toegeroepen, zoals we nu gaan zien.

C: *De pauselijke klop met de kromstaf*

Ik heb de vooroorlogse tijd nog gekend, waarin onze geneeskunde machteloos stond tegenover de tuberculose. We hadden geen directe geneesmiddelen, en eventuele chirurgische ingrepen werden vaak de bron van droevige verwickelingen. Als de patiënt bij de begin van zijn infectie niet stierf aan meningitis, dan moest men het verdere verloop afwachten: de sterksten genazen door hun eigen afweerkrachten; sommigen hielden er –na maanden gedwongen rust- een kreupele ruggengraat of verkalkte gewrichten van over; en nog anderen teerden stilaan uit, thuis of in een sanatorium, waarbij we helaas alleen nog dienstig konden zijn met geduldige toewijding, vage beloften en zachte leugens: "Dorer l'horizon où se couche leur triste destin", was de weemoedige slagzin, waarmee een letterkundige geneesheer-directeur van een bergsanatorium de onmacht van de geneeskunde samenvatte, in zijn ontroerende novellebundel: "Une ville sur la montagne". Hoe dankbaar hebben we dan ook, na wereldoorlog II, de nieuwe dageraad inzake tuberculose begroet. Verbeterde opsporingsmethodes, specifieke chemotherapie en antibiotica hebben resultaten afgeworpen die voorheen onvoorstelbaar waren; en in gevallen waar wegens laattijdige diagnose de letsels reeds cavernen hebben uitgevreten, kan de heilkunde nu –onder dekking van medicamenten- het zieke weefsel verwijderen, bijna even eenvoudig als ware het een appendicitis. En stel u nu eens voor dat er een geneeskundig congres over tuberculose zou gehouden worden; en dat er op dat congres –tussen de spreekbeurten van de specialisten door- een stokoud pastoorke vanuit de zaal naar het posium zou gesloft komen en met een dun stemmetje vóór de microfoon zou gaan staan: "Heren professoren en dokters, ik heb met be-langstelling naar jullie uiteenzettingen geluisterd en ik feliciteer u met uw kennis. Maar past op dat ge niet hoogmoedig wordt, en vergeet datgene niet wat onze voorouders sinds alle eeuwen geweten hebben: dat de ziekte een straf van God is. Ik eis dus dat gij uw moderne behandelingsmethodes terug zoudt verlaten, en dat gij uw wetenschap uitsluitend zoudt aanwenden om te bewijzen dat de tuberculosebehandeling van vroegere eeuwen de enige goede was. Ik verklaar die vroeger behandeling tot dogma!". Ik veronderstel dat de voorzitter meewarig maar beslist, de micro zou afnemen en zich tegenover de vergadering zou excuseren wegens deze onverwachte onderbreking, terwijl enkele dienstvaardige armen het hijgend pastoorke zouden begeleiden tot aan de uitgang, op zoek naar een taxi of een ziekenwagen. Waar ik naar toe wil met die greep uit de geneeskunde? Simpel om dit te zeggen: een analoog conflict tussen geloof en wetenschap heeft zich in de kerk afgespeeld inzake de hemelvaart. Met als eerste verschil dat het oude pastoorke geen anoniem figurantje was, meer integendeel de paus van Rome; en het tweede verschil is, dat niet de oude man door de wetenschapsmensen werd buitengewerkt in de richting van een ambulance, maar dat integendeel de paus

⁷ Op. Cit. Blz. 77.

⁸ De Nieuwe Catechismus. Geloofsverkondiging voor volwassenen, samen-gesteld in opdracht van de bisschoppen door het Hoger Katechetisch Instituut te Nijmegen, in samenwerking met vele anderen. Imprimatur: Utrecht, 1 maart 1966, Bernardus Kardinaal Alfrink. Uitgegeven door: Paul Brand, Hilversum-Antwerpen, L.C.C. Malmberg 's Hertogenbosch, J.J. Romen & Zonen, Roer-mond-Maaseik, blz. 225-226.

triomfeerde. Op 1 november 1950 heeft paus Pius XII, in een “solemnia locutio ex cathedra” (= een plechtige leeruitspraak van de paus) de ten hemelopneming van Maria met lichaam en ziel tot dogma verklaard: uit de volheid van zijn apostolisch leergezag verklaarde hij dat deze waarheid door God geopenbaard is en dus aanvaard moet worden met goddelijk geloof.⁹

Deze dogmaverklaring, halverwege de twintigste eeuw, heeft dus *table rasa* gemaakt met alle wetenschappelijke gegevens van de astrofysica. Wat moet de toen 81 Einstein daarvan gedacht hebben? En Werner von Braun? En al die geleerden die moeizaam trachten de eindeloosheden te doorpeilen? Maar ze waren er niet bij; er was geen plaats voor hen aan de voet van de pauselijke cathedra in Rome: de ruimte rond de paus was ingenomen door 700 gemijterde en zwijgende bisschoppen; en de paus sloeg dus een heel wat plechtiger figuur dan het oud pastoorke van ons tuberculosecongres.

In de eerste eeuwen van het christendom was er alleen maar spraak geweest van een natuurlijke dood van de heilige Maria, maar voor de rest had men zich bitter weinig van haar aangetrokken: Paulus en het jonge christendom hadden wel belangstelling voor Christus, maar niet voor zijn moeder (zoals men ook nu geen interesse heeft voor de ouders of voor de familie van bisschoppen en pausen). Pas in de vijfde eeuw begon men zich aan haar te interesseren, doordat Egyptische monniken de cultus van hun godin Isis “verchristelijkten” en al de attributen van Isis begonnen toe te passen op Maria. Dit is niet te verwonderen: het christendom was ontstaan uit de joodse Jahwecultus, waarin Jahwe een typisch “mannelijke” God was, waarin de vrouwen buiten de cultus gesloten waren en waarin er zich nooit menswordingproblemen gesteld hadden. Maar de verdere groei van het christendom gebeurde buiten het jodendom, in een hellenistische cultuurwereld waarin de Griekse en de Egyptische moedergodinnen een grote rol speelden. De kerkvaders begonnen in toenemende mate te discussiëren: als Christus, God, is mens geworden, hoe is dat dan gegaan met de combinatie van zijn goddelijke en menselijke natuur? En hoe stond dat met Onze Lieve Vrouw: was ze alleen maar de moeder van de menselijke Christus “Christotokos”, of mocht ze ook de ertitel krijgen van “Theotokos”, “moeder van God”? Cyrillus van Alexandrië was de vaandrig van de Hellenisten die opteerden voor “Theotokos”. Nestorius, patriarch van Constantinopel, was de generaal van degenen die vochten tegen de ver-goddelijking. In 431 werd er in Efese een oecumenisch concilie bijeengeroepen om de strijdvraag te beslechten (en het wordt vervelend steeds hetzelfde te herhalen: de concilies van de eerste eeuwen werden bijeengeroepen door de keizers, en niet door de pausen; ditmaal was de keizer Theodosius II die een concilie eiste). De kerkvergadering begon en eindigde in de grootste wanorde, en achttien jaar lang gingen de discussies voort. In 449 werd op keizerlijk bevel een nieuw concilie bijeengeroepen in Efese, en deze bijeenkomst werd een hoogtepunt van brutaliteit: monniken met knuppels gewapend kwamen zich mengen in de discussies, en de conciliaire vergaderzaal werd een boks-ring. Toen paus Leo I dit vernam in Rome sprak hij smalend over dit “latrocinium Ephesianum”, de “bandieterij van Efese”, en die bijnaam heeft het sindsdien behouden in de kerkgeschiedenis. Het jaar daarna, in 450, stierf keizer Theodosius zonder dat hij bij het twistpunt tussen voor- en tegenstanders tot een oplossing had zien komen. Maar zijn zuster Pulcheria zorgde reeds een jaar later voor een derde concilie, en dit concilie van Chalcedon van 451, (derde werf, goede werf), werd de grote triomf: triomf van het Hellenisme, van de “tweenaturen”-groep, en van Maria, die officieel de ertitel van “moeder Gods” kreeg toegewezen.

Van dan af was de opgang van de cultus van Onze Lieve Vrouw niet meer te stuiten. Een apocrief boek over haar, getiteld de “Transitus Mariae” (de over-gang = de dood van Maria), werd een bestseller. En de pelgrims die naar het heilig land kwamen om de herinneringen aan Christus op te sporen, begonnen nu ook de vraag te stellen waar Onze Lieve Vrouw dan wel be-graven lag. Het antwoord hierop was niet gemakkelijk, want afgezien van andere knelpunten wisten de inwoners van Jeruzalem maar al te goed dat nagenoeg geen enkel monument de verwoestingen van de jaren 70 en 135 had overleefd. Hoe was het dan mogelijk nog het graf terug te vinden van een bescheiden vrouwtje van daar ergens Nazareth in Galilea? Maar vraag schept aanbod en zaakjes zijn zaakjes: geleidelijk en vooral toen de rijke kruisvaarders gingen arriveren, hebben de neringdoeners en indicateurs van het heilig Land de handen uit de mouwen gestoken, en op den duur krioelde het overal van herdenkingsplekjes. Finaal stond men zelfs voor overproductie en vervielen de pelgrims in l’embarras du choix: zo staat er in Nazareth een reusachtige basiliek gebouwd boven de grot in het ouderlijk huis waarin de maagd Maria zat te bidden toen de engel Gabriël haar kwam aankondigen dat ze de moeder van de zoon des Allerhoogste ging worden; maar in Jeruzalem toont men u met evenveel overtuiging Maria’s ouderlijk huis nabij de Via Dolorosa. En zo is het ook met Maria’s sterfhuis gegaan: In Jeruzalem, vlak bij het graf van David en het daarbovenliggend Cenakel, staat het klooster van de “Dormitio Mariae”, “de ontslapping van Maria”. Het klooster is gebouwd op de plaats waar een Maria’s sterfhuis gestaan had, en in een crypte zien we er de stenen afbeelding van Onze Lieve Vrouw zoals ze op haar doodsbed lag. Van daaruit, zo gaat de

⁹ De definitie van deze tenhemelopneming is vervat in de apostolische-constitutie “Munificentissimus Deus”. Uitgave van de Latijnse tekst, samen met een Nederlandse vertaling, in de reeks “Ecclesia Docens” (Pauselijke documenten voor onze tijd), NV. Gooi & Sticht, Hilversum, 1951.

traditie verder, heeft men dan het stoffelijk overschot van Maria overgebracht tot buiten de stad aan de voet van de (onvermijdelijke) Olijfberg in het hof Gethsemana: en daar kunnen we dus eerbiedig het hoofd ontbloten vóór het graf van Maria; in die grafkelder ligt Maria echter niet alleen: ook haar ouders Joachim en Anna zijn er begraven; waaruit we mogen besluiten dat de Winnetou's en Karl May's van vijf eeuwen na Christus geen moeite gespaard hebben om dank zij hun fijne speurzinnigheid de geraamten van de hele mariale familievleugel terug te krijgen.¹⁰

Daarentegen ligt de goeie oude Sint Jozef er niet bij. Reeds in de evangeliën had de voedstervader van Jezus slechts een figurantenrolletje toegewezen ge-kregen. En in de fameuze vijfde eeuw waarin men het goddelijk moederschap van Maria in het licht ging stellen, moest haar hinderlijke huwelijkspartner van de burgerlijke stand zoveel mogelijk in de schaduw gehouden worden: eertijds had hij zich uitgesloofd voor zijn zwangere vrouw, toen er voor hen geen plaats was in de herberg van Bethlehem; nu was er voor hem geen plaats in het graf. Pas in de vijftiende eeuw heeft de Oosterse kerk Sint Jozef herontdekt en hem opgenomen in haar jaarkalender; van daar uit is zijn cultus overgewaaid naar het Westen, en dan heeft Rome hem zijn feest van de 19^e maart gegeven. Vanaf dat ogenblik was hij gerodeerd en begon hij zich zelfs met politiek te bemoeien: werd hij zelfs niet benoemd tot patroon van het pas gestichte België in de 19^e. eeuw?

Maar ik dwaal af, in feite hadden we het over het sterfhuis van Maria in Jeruzalem en over haar Dormitio. Dit sterfhuis heeft af te rekenen met concurrentie, want ook in Efese (Turkije) kan men Maria's sterfhuis vereren: in een oud huisje op een berg (thans tot kapel omgebouwd) heeft Onze Lieve Vrouw haar laatste levensjaren doorgebracht, vertoeteld door de apostel Johannes.

We lezen immers in het vierde evangelie: "Toen Jezus (van op zijn kruis) zijn moeder zag en naast haar de leerling die Hij liefhad, zei Hij tot zijn moeder: Vrouw zie daar uw zoon. Vervolgens zei Hij tot de leerling: zie daar uw moeder. En van dat ogenblik af nam de leerling haar bij zich in huis" (Joh. 19, 26-27). Welnu, zeggen de supporters van Efese, heeft Johannes niet enkele jaren van zijn apostellevens doorgebracht in Efese?

Eindelijk in de zevende eeuw begon men, eerst in de oosterse kerk, daarna in Rome, poëtische en schuchtere allusies te maken op een mogelijke "Assumptio", een tenhemelopneming van het stoffelijk overschot van de moeder van God; bij het verder rollen van de mythe was het weldra niet meer haar dode lichaam, maar integendeel de levende Onze Lieve Vrouw die vereerd werd met een hemelvaart; in de achtste eeuw drong de "Assumptio" door tot in de kunst¹¹; in de negende eeuw volgde de liturgie, en dit was de volle doorbraak: voortaan werd het feest van Onze Lieve Vrouw hemelvaart officieel gevierd op de 15de augustus, en tegen het einde van de Middeleeuwen was dit feest uitgegroeid tot het hoogfeest dat het sindsdien gebleven is. Als dan in 1854 de Onbevleete Ontvangenis van Maria tot dogma verklaard werd, oordeelden uiteenlopende groepen van Maria-vereerders dat ook haar tenhemelopneming tot dogma moest uitgeroepen worden: gedurende bijna een eeuw zonden ze onvermoeibaar petitieën naar Rome, en in 1950 lagen daar reeds acht miljoen handtekens opgestapeld. Bezweek Pius XII voor die petitieberg, en moesten daardoor honderden miljoenen katholieken het onderspit delven voor enkele miljoenen? Of waren daarentegen die acht miljoen handtekens een welgekomen voorwendsel om een persoonlijke devotie van Pius XII aan de macht te brengen? In ieder geval, op 1 november 1950, -zoals gezegd- publiceerde hij zijn dogmatische bul "Munificentissimus Deus". Men heeft in die herfst van 1950 en nog lang naderhand zeer verveeld gezeten met de pauselijke handelswijze¹²: in kerkelijke kringen werd er gefluisterd dat die dogmaverklaring geschied was tegen de adviezen van vele theologen in; en dat de paus zelfs uitdrukkelijk geweigerd had het probleem voor te leggen aan een concilie, zich steeds opnieuw beroepend op zijn pau-selijke onfeilbaarheid. Van hem is trouwens de uitspraak genoteerd: "Ik heb geen medewerkers nodig, maar uitvoerders". Doch tegenover de eigen-zinnige onfeilbaarheid stonden bisschoppen en kardinalen machteloos: want hun voorgangers van het eerste Vaticaanse concilie hadden zopas in 1870, met veel pracht en praal juist de pauselijke onfeilbaarheid verheven tot een dogma! Dit dogma en die pracht en praal waren toen in 1870 de enige mogelijkheid om het concilie te redden uit de impasse waarin het verzeild was. Had men toen kunnen voorzien dat dit dogma op zijn beurt een dogma in 1950...en een nieuwe impasse zou baren?

Ja, bisschoppen en kardinalen stonden machteloos. Wanneer zal echter eens een medicus (misschien voor het heil van de kerk!) een werk publiceren over de laatste levensjaren van Pius XII, dat niet alleen een paus, maar als grijsaard ook een patiënt was, tot aan zijn dood in 1958? Wie maakt er het dossier op van zijn seniele hersenverweking? Van zijn hardnekkige pogingen om zich te handhaven door een Zwitserse behandelingsmethode met inspui-tingen van orgaanextracten van pas geslachte dieren (Frischzelltherapie)...met al de bedenkingen die

¹⁰ Over Joachim en Anna staat er niets te lezen in de canonieke vier evangeliën, maar wel kan men hun geschiedenis vinden in het als apocrief veroordeelde protoevangelie van Jakobus, waarover we zullen uitweiden in ons tweede boek: "Een andere kijk op Jezus Christus".

¹¹ De oudste (gekende) afbeelding in de kunst, daterend van de achtste eeuw kan bewonderd worden in de kathedraalschat van Sens (100 km. Ten Z.O. van Parijs): Maria omgeven door engelen, zwevend boven de apostelen. Zie: Lexikon für Theologie und Kirche, Herder, vol. V, blz. 264.

¹² O uiteenlopende reacties op de hemelvaartsdogma van Maris leze men: "Das Neue Mariendogma", uitg. Friedrich Heiler, 1951.

hierbij te pas komen? Van zijn visuele hallucinaties –zoals het wonder van de zon van Fatima dat zich extra voor hem herhaalde in zijn arteriosclerotisch brein, of zoals het bezoek dat Jezus hem bracht aan zijn lijdensbed enkele weken vóór zijn dood? Als dokters weten we dat die ge-zichtshallucinaties bij afgeleefde ouderlingen frequent zijn, en dat we ze moe-ten evalueren op hun werkelijke waarde: een zogezegde verschijning van Onze Lieve Vrouw of van het heilig Trezeke is niet noodzakelijk een attest van heiligheid, en de verschijning van een textielarme fee is geen teken van perversie: die hallucinaties zijn eenvoudigweg het gevolg van een onvoldoende doorbloeding van de hersencellen wegens toenemende arteriosclerose. Iedereen trouwens die wat ervaring heeft met ziekteverpleging kent die symptomen: de dochter die haar vadertje verpleegt en liefdevol knikt als ze naar zijn relaas luister, zal de bezoekende familieleden met een knipoogje opzij nemen en fluisteren: “Ge moet niet te nauw letten, want hij slaat er weer wat neven, eergisteren zei hij dat hij het bezoek gekregen had van een jeugdviend die al dertig jaren dood is, en gisteren van zijn moeder”. Als eender welke ouderling uit onze omgeving, als u en ik het recht hebben om te verslijten en gaga te worden, dan heeft de paus dat evenzeer. Maar laat de omgeving dan de eerlijkheid hebben die hersenverweking te erkennen, te aanvaarden, en er de consequenties uit te trekken. En dat zou men moeten doen met het seniele drama van paus Pius XII. Of mag men postuum wél psychiatrische studies maken over de ziekte van Hitler en de rampzalige gevolgen daarvan voor het mensdom, maar moet men zwijgen over de ziekte van de paus, ook wanneer die ziekte de treurigste gevolgen gehad heeft voor de Christenheid? Ach, die dogma's!

Toen Christus zijn eerste leerlingen geroepen had, zei Hij hun: “Komt Mij achterna, en Ik zal u tot mensenvissers maken” (Mt. 4, 19; Mc. 1, 17; Lc. 5, 10). In de loop van de eeuwen heeft Rome geoordeeld dat dogma's als kurken die dat vissersnet drijvend moesten houden, en hoe meer kurken hoe liever. Maar in onze twintigste eeuw is een tegenovergestelde mening gegroeid in het gemoed van vele nadenkende mensen (en men noeme hen in godsnaam niet onmiddellijk hoogmoedigaards!): zij ervaren elk nieuw dogma als een bijkomende loden bol, en het dogma waar we sinds 1 november 1950 mee opgescheept zitten is misschien de zwaarste bol van allemaal, omdat de afkondiging van dit dogma gekomen is op het meest ongelegen en ana-chronistische ogenblik: nauwelijks enkele jaren vóór de spoetniks en de maanlandingen. In elk geval: voor mij heeft de loden bol van Pius XII het vissersnet onherroepelijk doen zinken. Dat de paus het in zijn verklaring had over de tenhemelopneming van Maria, wil niet zeggen dat hij de hemelvaart van Christus negeert. Maar deze laatste is zo evident, werd reeds in 325 op het concilie van Chalcedon tot dogma verheven, staat zo centraal tussen de twaalf artikelen van het geloof, en is in de loop van de eeuwen zoveel miljarden keren beleden geworden, dat er zelfs niet moest over gediscussieerd worden. De hemelvaart van Christus wordt slechts terloops vermeld, om nog meer gezag te geven aan die van Onze Lieve Vrouw: zij, Maria, heeft “...uiteindelijk als de hoogste bekroning harer voorrechten dit privilege verworven, dat zij vrij zou blijven van het bederf des grafs, en dat zij, evenals reeds vroeger haar Zoon, na de overwinning op de dood, met ziel en lichaam in de hemelglorie zou opgevoerd worden, om daar als koningin te schitteren aan de rechterhand van haar Zoon, de onsterfelijke Koning der eeuwen.”¹³

Daarom...“op gezag van onze Heer Jezus Christus, van de heilige apostel Petrus en Paulus en dat van onszelf: roepen wij uit, verklaren en definiëren wij, dat het een door God geopenbaard dogma is, dat de onbevleete Moeder Gods altijd Maagd Maria, na het voltooien van haar aardse levensbaan, met lichaam en ziel tot de hemelglorie is opgenomen.”¹⁴ Ziezo, dat dogma is duidelijk geformuleerd, geen afpingelen mogelijk: “Roma locuta, causa finita”.¹⁵ Als Rome (en dat is de paus) gesproken heeft, is de kous af. En de hantering van de pauselijke kromstaf, die er onmiddellijk op volgt, is somber en dreigend als in de Middeleeuwen: “En daarom, als iemand, wat God ver-hoede, het zou wagen met vrije wil ofwel te ontkennen ofwel te betwijfelen, wat door ons werd gedefinieerd, hij wete, dat hij van het goddelijke en katho-lijk geloof totaal is afgevallen.” “Aan geen sterveling dus zij het geoorloofd dit **blas** onze verklaring, uitroeping en definitie te verminken, of met roekeloze dристheid te weerstreven of te weerspreken. Mocht iemand echter dit waag-stuk durven begaan, hij wete, dat hij de verontwaardiging van de almachtige God en de zalige Apostelen Petrus en Paulus zal oplopen.”¹⁶ Dat wil zeggen, lieverdjes, dat Pius XII er geen weg buitenom heeft gelaten, noch voor mij, nog voor u; en dat we moeten antwoorden in de zin van het evangelie: uw woord zij ja, ja, neen, neen. Mag ik, alvorens mijn eigen zienswijze te geven, u de vraag stellen: wat is uw antwoord? U, moderne ruimtetheologen, een-voudige leden van de kerk-van-elke-dag, progressieve catecheten, welke is uw reactie op de dogmaverklaring van 1950? Dus tóch geen symboliek? Dus tóch een echte fysieke hemelvaart? En nu word ik nog indringender met mijn vraagstelling.

Primo: U, bisschoppen van Nederland, die opdracht gegeven hebt aan het Hoger Catechetisch Instituut van Nederland –in samenwerking met vele anderen- een Nieuwe Catechismus samen te stellen; en secundo: U, Bernardus Kardinaal Alfrink, die in dato van de 1ste maar 1966 uw imprimatur verleend hebt aan die frissen en progressieve Nieuwe Catechismus, waarin we op blz. 225-226 te lezen krijgen dat Christus' hemelvaart geen natuurkundig gebeuren

¹³ Munificentissimus Deus. III 6 b. 40.

¹⁴ Op. Cit. V 44.

¹⁵ Augustinus. Sermo 131:10

¹⁶ Munificentissimus Deus. Besluit 45 en 47

geweest is, maar alleenlijk een “symbolisch gebaar”; en tertio: U kardinaal Seunens van Mechelen, die onze Belgische vedette waart op het Tweede Vaticaans concilie: U en de rest van de 700 gemijterde bisschoppen die stilzwijgend de solemnis locutio van paus Pius XII hebben laten uitspreken: hebt u werkelijk dit dogma verantwoord gevonden, en zijn afkondiging opportuun? En U, progressieve Beneluxtheologen altogader: hebt u op 1 november 1950 ingestemd met het dogma van de lijfelijke hemelvaart van Jezus en Maria, om dan in 1966 kazak te keren en via uw Nieuwe Catechismus te verkondigen dat zo'n hemelvaart toch slechts een symbolische stijfiguurtje is?

Het Tweede Vaticaans concilie ware een geschikte gelegenheid geweest om heel die scheefgetrokken situatie van het hemelvaartsdogma in het reine te trekken, door zijn annulering te koppelen aan het eerherstel van Galilei. Elk van u kent het geval Galilei: deze Italiaanse geleerde, voortgaande op de studies van Copernicus en Newton, bewees dat de aarde niet het centrum van de wereld is, maar slechts een planeet is die rond de zon draait, in een onmetelijk universum. In 1633 werd Galilei met zijn theorie door een kerkelijke rechtbank veroordeeld, en tot aan zijn dood in 1642 was zijn leven een tragedie. Onder druk van de latere evolutie van de wetenschap heeft de Kerk door een plechtige verklaring tijdens het Tweede Vaticaans concilie Galilei in eer hersteld. Dit was driehonderddertig jaar na zijn dood; maar beter laat dan nooit. Had men nu eens, naar aanleiding en als corollarium van dit eerherstel, verklaard dat –blijkens de leer van Galilei- de hemelvaart van een menselijk gestructureerd lichaam fysisch en astronomisch een absurditeit is, en dat dus de hemelvaart van Maria eerder symbolisch en genuanceerd geïnterpreteerd moest worden, evenals die van Jezus, dan zou men op eervolle wijze het dogma van 1950 hebben kunnen annuleren. Maar de annulering van het dogma van Pius XII zou tevens de erkenning geweest zijn van een pauselijke vergissing; zou dus automatisch een annulering geworden zijn van dat vorige dogma, namelijk de onfeilbaarheid van de paus. En om niet al te veel omver te kegelen heeft men dus maar liever gezwegen. Gezwegen voor altijd? Of voorlopig? Wil men misschien weer 330 jaar laten heengaan over het dogma van 1950, alvorens er in een nieuw concilie mee af te rekenen? Laten we dan alleen maar hopen voor de mensheid, dat men anno 2280 nog zal weten wat een oecumenisch concilie is.

Na al die bittere beschouwingen geeft ik u eindelijk mijn eigen zienswijze, die een onomkeerbare, vast vorm heeft aangenomen sinds een soort catharsis, die ik vier maanden aan de dogmaverklaring, in maart 51, heb doorgemaakt ter gelegenheid van een Romereis.

Nooit zal ik dat gebeuren vergeten: we stonden daar, in een overvolle basiliek, en de sedia gestatoria werd binnengedragen door twaalf mannen met de witte pausgestalte op de rijke zetel. De uitgelaten menigte omjubelde de paus, en hij kwam zachtjes naderbij, heen en weer wiegend boven onze hoofden, voorovergebogen, hypnotiserend zegenende kruisgebaren uitdelend van links naar rechts. Zijn gelaat was diafaan als albast. Maar hij keek niet naar mij, hij keek niet naar de omstaanders; zijn ogen zagen niemand, het was alsof ze zelfs niet konden kijken, zij konden slechts staren en zwijgend domineren, o zo vermorzeland domineren, vanuit het masker van zijn ascetisch gelaat. Was dit massahypnose? Was dat de men die ons amper vier maanden tevoren had willen dwingen de hemelvaart van Maria als een fysiek feit te aanvaarden, met dreigende bewoordingen waarin de inquisitiebrandstapels nog nawalmden? En dan was hij voorbij; ik zag alleen nog maar de rug van de zetel, meter en meter wegzwevend in de reusachtige middenbeuk van de renaissancebasiliek. Meter na meter? Of jaar na jaar? En eeuw na eeuw? Terug naar een duister verleden: van de Renaissance naar de Middeleeuwen, van de Middeleeuwen naar het oude Rome? Was die witte gestalte een paus, of een heidens Diocletianus? Of eender wie van die vroegere heersers die Rome had zien voorbijschuiven, met verschillende namen, maar die allemaal terug te brengen waren onder dezelfde noemer: die van het verlichte despotisme. Despoten voor wie het individu met zijn persoonlijk geweten niet telde, maar alleen de onderdanige massa waar zij in hun pralerige sedia gestatoria overheen zweefden. Dit ene uur in de Sint Pietersbasiliek is voor mij een cruciaal moment geweest, een bevestiging van de religieuze vereenzaming die ik sinds maanden had doorgemaakt, en een afscheid. Ik geloofde niet meer in deze paus, die wel het recht had een zieke oude man te zijn (met alles inbegrepen wat behoorde tot het syndroom van zijn seniele hersenverweking), maar aan wie ik het recht ontzegde, door zijn absurde dogma van de hemelvaart van Maria ons wetenschappelijk geweten van de twintigste eeuw te verkrachten. Ik geloof dat ik toen inwendig aan mijn bevrijdende zinnen gestalte heb gegeven. En nu schrijf ik ze hier neer: “Paus Pius de twaalfde, patiënt Eugenio Pacelli, vermoeide oude man, wees wat gij zijt. Maar ik wens te zijn wat ik ben, zonder nog langer mijn sacrificium intellectus te brengen. Gij hebt gemeend ons een klopp met uw kromstaf te moeten geven door uw dogma van de hemelvaart van Maria. Mijn geweten kan dat dogma niet aannemen. En dus zeg ik gelijk Walschap: Saluut en merci. In de lijn van uw pauselijk ultimatum verklaar ik mezelf ketter.” Ziezo, u die dit leest, u weet het dus: ik ben een ketter. Maar vlucht daarom niet onmiddellijk heen, nee, het is echt niet nodig dat mijn geliefden mij ontvluchten. Ik ben niet gevaarlijk radioactief; ik bijt niet; en –hemelvaart of niet- menslief, ik hou van u.

BESLUIT

Na dit lange hemelvaartshoofdstuk, waarin we, zoals de bijbelse Ruth vele verspreide korenaren hebben gelezen, binden we bij wijze van besluit onze oogst samen tot drie schoven:

1) De eerste bladzijde van de Handelingen van de Apostelen heeft ons het verhaal van Christus' hemelvaart opgedist, met realistische details, alsof dit wonderbaar gebeuren een historisch feit was. Negentien eeuwen christenheid hebben dit verhaal als zodanig met een huiverende eerbied aanvaard. Maar in feite is die hemelvaart slechts een ruimtesprookje, een literair opgesmukte oeroude zwerflegende, zoals er in het oude Oosten vele hemelvaartlegenden verhaald werden.

2) Nu hebben legenden en sprookjes iets vertederends en ontwapenends: volgens de dieptepsychologie van Jung beantwoorden ze zelfs aan alles wat er in ons sluimert aan collectief geheugen en aan archetypische behoeften. Maar een legende hoeft zich niet te tooien met het authenticiteitzegel van een historisch verslag.

3) De auteurs van de Handelingen hebben ons vanaf hun eerste bladzijde in het ootje genomen. Voor de volgend bladzijden is oppassen dus geboden: we zullen noodgedwongen onze verdere historische speurtocht doorheen de Handelingen moeten voltooien met de omzichtigheid van een peloton genietsoldaten die een landweg moeten ontmijnen.

Tweede Hoofdstuk: De nederdaling van de heilige Geest

§ 1: De heilige Geest

In het Oude Testament treffen we de term "heilige Geest" slechts vijfmaal aan, maar daarnaast bloeit er een ganse ruiker andere termen die gevarieerde nu-ances moeten weergeven: Gods heerlijkheid, Gods majesteit, Gods naam, Gods engel, Gods hand, de Geest van Jahwe, de Geest van jaloersheid, de Geest van wijsheid.¹⁷ De rabbijnen noemde tien functies¹⁸ die het kenmerk waren van de heilige Geest: tot die attributen behoorde o.a. zijn taak, telkens ja of neen te antwoorden wanneer de hogepriester zijn Urim en Tummim hanteerde¹⁹ om Gods wil te kennen. Het weze echter nadrukkelijk beklemtoond dat er nergens in het Oude Testament sprake is van een Drievuldigheid, waarvan deze heilige Geest de derde persoon zou zijn.

In het Nieuwe Testament wordt de heilige Geest veel vaker vernoemd in de evangeliën: tien maal in Matteüs, zes maal in Marcus, zestien maal in Lucas, en vijftien maal in Johannes. En toch speelt hij er meestal een secundaire rol, aangezien Jezus er de hoofdfiguur is. De verhouding werd gans anders na de Kruisdood; de boodschap die Jezus tijdens zijn leven in gang gezet had, moest nu door de apostelen verkondigd worden aan alle volkeren van de wereld, en dit onder de leiding van de heilige Geest. De heilige Geest wordt nu de hoofdpersoon. Drie van de vier evangeliën hebben die continuïteit van Christus doorheen zijn apostelen aangetoond door de woorden van de verrezen Christus zelf te citeren:

1) "Mij is alle macht gegeven in de hemel en op aarde. Gaat dus en maak alle volken tot mijn leerlingen en doop hen in de naam van de Vader en de Zoon en de heilige Geest, en leert hen te onderhouden alles wat ik u bevolen heb. Ziet, Ik ben met u alle dagen tot aan de voleinding van de wereld" (Mat. 28, 18-20).

2) "Gaat uit over de hele wereld en verkondigt het evangelie aan heel de schepping. Wie gelooft en gedoopt is, zal gered worden, maar wie niet gelooft zal veroordeeld worden" (Mc. 16, 13-16).

3) en Johannes verhaalt op de uitdrukkelijkste wijze dat de verrezen Christus zijn macht op zijn leerlingen overdroeg door middel van de heilige Geest: "Zoals de Vader mij gezonden heeft, zo zend ik u". Na deze woorden blies Hij over hen en zei: "Ontvangt de heilige Geest. Wier zonden gij vergeeft, hun zijn ze vergeven, en wier zonden gij niet vergeeft, hun zijn ze niet vergeven." (Joh. 20, 21-23). De handelingen van de Apostelen die zich aandienden als het verhaal van de apostolische activiteiten, worden dan ook meteen de triomf van de heilige Geest: welgeteld zeventig keren wordt zijn naam er in vernoemd. Dit heeft sommige kerkgeleerden er zelfs toe gebracht over de Handelingen te spreken als over "het evangelie van de heilige Geest".

Naast de woordelijke vermeldingen van zijn naam, behelst het Nieuwe Testament (evenals het Oude) ook een hele reeks allusies op de functies en op de theologische betekenis van de heilige Geest, zodat zijn omschrijving de meest verwarde roman van heel de bijbel is geworden. En Hij heeft zijn probleem zeker niet vereenvoudigd door het hokuspokus-nummertje dat Hij ten beste heeft gegeven bij het doopsel van Jezus in de Jordaan; ge weet nog wel: volgens de vier evangelisten schoof de hemel open en kwam de heilige Geest naar beneden onder de gedaante van een duif. Nu kan zo'n beeld nog aanvaardbaar geweest zijn in een tijdperk waarin de evangelisten tot in hun knieën waadden in de mythologische bloemenvelden van het Hellenisme. Maar voor ons, mensen van de twintigste eeuw, die

¹⁷ Men leze het artikel van Kirsopp Lake over "The Holy Spirit", in: "The beginnings of Christianity", blz. 98

¹⁸ Zie Strack en Billerbeck, blz. 128, 130

¹⁹ "Urim en Tummim" was één van de joodse vormen van sacrale divinatie, zoals alle oude culturen die hadden. Men onderwierp een keuze of beslissing aan de uitspraak van het lot, zoals bv. onze scheidsrechter vóór een voetbalmatch de toss goot kruis of munt, of zoals we in onze jeugd strooiKETrek speelden.

weten dat onze zon één van de honderd miljoen sterren is van onze melkweg, en dat er zo nog tien miljard andere melkwegen in het heelal verspreid liggen, is het ondenkbaar dat de Geest die dit alles doorstroomt zich zou gaan versmallen tot een duif, om wat decor bij te zetten aan een doopselintronisatie daar ergens in een Jordaanrivier van nog geen vijftig meter breed in een landje van Klein-Azië van de planeet Aarde, één van de miljarden planeten. En als we een beetje gelezen hebben over vergelijkende mythologie, gaan we onwillekeurig nog wat verder mijmeren: want die witte smierel, vermomming van een heilige Geest die dertig jaren tevoren de uitverkorene maagd Maria had overschaduwd, geeft ons een al te nadrukkelijke associatie met de witte zwaan, waaronder de Griekse godfather Zeus zich vermomde, toen hij in Sparta landde om Leda te bevruchten. En dan begrijpen we sommige bittere uitlatingen, die schijnbaar op hun kop staan maar waarin ook een heimwee naar authentieke religie doorklinkt, zoals die van Jean Jaurès: "Pour savoir une idée de l'infini, il suffit de sonder la bêtise humaine". De theologen van de eerste tijden van het christendom hebben dan ook veel moeite gehad om het dossier van de heilige Geest te ontwarren, en om uit te maken welke plaats in de goddelijke hiërarchie ze hem eigenlijk wel moesten geven. Rond het jaar 200 heeft Tertullianus een soort Salomonsoplossing gevonden en een verlossend toverwoord gelanceerd: Trinitas, Sancta Trinitas, heilige Drievuldigheid! Door sommige kerkvaders werd die formulering met geestdrift ontvangen; maar anderen wisten er geen blijf mee, en ze lieten zich zeker niet overtuigen toen Tertullianus in toenemende mate zijn pen in de vitriool begon te soppen: ik heb u trouwens reeds vroeger verteld dat hij in zijn laatste levensjaren alle contacten met de gangbare christelijke kerken heeft verbroken en een eigen ketterse sekte heeft opgezet (zie blz. 57 en 58). Dit alles bracht mee dat de heilige Geest nog lange tijd een vaag begrip bleef. Ook het eerste oecumenisch concilie, dat door keizer Constantijn bijeengeroepen werd in Nicea, in het jaar 325, heeft het probleem niet kunnen of willen oplossen, want het heeft geen enkele clausule gewijd aan de heilige Geest.

Lieve lezeres en lezer, ik heb eerbied voor de geest en voor het huiverend heimwee-naar-hoger dat elke mens, elke kunst, elke cultuur en elke religie doordringt. Maar de geest waait waar hij wil; niemand van ons kan hem ooit vatten; en het is een treurige aberratie dat in de loop van de geschiedenis mensen of godsdienstige groeperingen en hun theologen halsstarrig gaan menen zijn dat hun heilige Geest de enige juiste was, en dat de duivelse geest van de anderen desnoods met het zwaard moest weggediscussieerd worden. Ik heb geen lust om op mijn beurt zo'n discussie te beginnen, want ik ben allergisch voor de theologie, voor die zelfingenomen wetenschap die blijkbaar geen moeite heeft om het onvatbare te vatten en het onzegbare te zeggen, en die naar Waarheid onderverdeeld heeft in lange rekken vol bokalen met overal een keurig etiketje op, zoals in een ordelijke apotheek. En zeker wil ik geen theologisch debat beginnen over het bestaan en het wezen van een heilige Geest, over wat ik reeds de meest verwarde roman van de bijbel genoemd heb. In de hiernavolgende bladzijden wil ik slechts één vraagstelling beantwoorden: is het verhaal over de nederdaling van de heilige Geest over de apostelen ja dan nee een historisch relaas?

§ 2: Het pinksterverhaal in het Nieuwe Testament

A. De tekst van de Handelingen

Elke christen kent het merkwaardig verhaal dat de Handelingen ons aan-bieden. Ik vind het nog indrukwekkender in de archaische, meer dan drie eeuwen oude versie van de Nederlandse Statenbijbel²⁰: "En als de dag van het pinksterfeest vervuld werd, waren ze allen eendrachtelijk bijeen. En er geschiedde haastelijk uit den hemel een geluid, gelijk als eenen geweldigen, gedrevenen wind, en vervulde het geheele huis, waar zij zaten. En van hen werden gezien verdeelde tongen als van vuur, en het zat op een'iegeijk van hen. En zij werden allen vervuld met den Heiligen Geest, en begonnen te spreken met andere talen, zoo als de Geest hun gaf uit te spreken. En er waren Joden, te Jeruzalem wonende, godsvruchtige mannen van allen volken dergenen, die onder den hemel zijn. En als deze stem geschied was, kwam de menigte samen, en werd beroerd: want een iegelijk hoorde hen in zijne eigene taal spreken. En zij ontzettende zich allen, en verwonderden zich, zeggende tot elkander: Ziet, zijn niet allen dezen, die daar spreken, Galileërs? En hoe hooren wij hen een iegelijk in onze eigene taal, in welke wij geboren zijn?" (Hand. 2, 1-8).

B: Confrontatie met de Brieven van Paulus.

We kunnen slechts herhalen wat we geschreven hebben naar aanleiding van de hemelvaart: indien het pinkstergebeuren een waarachtig historisch feit geweest was, dan zou de herinnering eraan nog vers in het geheugen bewaard geweest zijn in de tijd van Paulus, en dan zou er hoogst waar-schijnlijk gewag van gemaakt hebben in zijn Brieven, die de oudste documenten zijn van het Nieuwe Testament. Welnu, nergens maakt Paulus ook maar de minste allusie op de drie pinksterwonderen: 1) hevige wind, 2) de vurige tongen, en 3) het tegelijk spreken van vreemde talen. Het is natuurlijk slechts een argument "per negativum", maar de versie van de Handelingen wordt er

²⁰ Bijbel, Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, 1844.

toch reeds deernlijk door verzwakt, en we stellen ons dezelfde vraag als bij de hemelvaart: "Gaaf het hier weerom om een mystificatie? Hebben de auteurs van de Handelingen nog maar eens een drietal vruchten geplukt uit de sprookjesparadijs van het oude oosten?".

C: Confrontatie met het evangelie volgens Johannes

Het pinksterverhaal van de Handelingen brengt de geloofwaardigheid van het evangelie volgens Johannes in het gedrang. We hebben enkele bladzijden geleden de volgende brok gelezen; "Nogmaals zei Jezus tot hen: Vrede zij u, zoals de Vader Mij gezonden heeft, zo zend ik u. Na deze woorden blies Hij over hen en zei: Ontvangt de heilige Geest. Wier zonden gij vergeeft, hun zijn ze vergeven, en wier zonden gij niet vergeeft, hun zijn ze niet vergeven." (Joh. 20, 21-23). Voor wie deze tekst onbevooroordeeld gelezen heeft, ligt het besluit voor de hand: met die kracht van de heilige Geest, hun rechtstreeks ingeblazen door Jezus, hadden de apostelen na zijn hemelvaart hun verkondiging logischerwijze kunnen aanvatten, zonder dat er nog enige bijkomende retouche nodig was.

D. Lucas en de Handelingen

Maar blijkbaar oordeelden de auteurs van het derde evangelie, die tevens de auteurs waren van de Handelingen dat dit meedelen van de Geest door Jezus "en petit comité" niet indrukwekkend genoeg geweest was; ze konden zo'n voorstelling ten hoogste als een officieuze avant-première dulden. Voor hen moest die nederdaling van de heilige Geest, in een verbeterde uitgave, iets veel theatralers worden, iets waar heel Jeruzalem getuige moest van zijn, iets dat als een officiële en grandioze start van de Kerk zou kunnen beschouwd worden. Daarom gingen ze te werk in twee stappen, een eerste in hun evangelie, een tweede in de Handelingen.

1) In hun evangelie volgens Lucas brodeerden ze een gans ander verslag dan de drie andere evangeliën; "Toen maakte hij hun geest toegankelijk voor het begrijpen van de Schriften. Hij zei hun: Zo spraken de Schriften over het lijden en het sterven van de Messias en zijn verrijzenis uit de doden op de derde dag, over de verkondiging onder alle volkeren, van de bekering en vergiffenis der zonden in zijn Naam. Te beginnen met Jeruzalem moet gij van dit alles getuigen. Daarom zend ik tot u wat door mijn Vader beloofd is; blijft dus in de stad, totdat gij uit den hoge met kracht zult zijn toegerust." (Lc. 24, 45-49). Het loont de moeite deze (zeer dubbelzinnige) tekst even te analyseren.

A. De verrezen Christus van Lucas gaf hoegenaamd nog geen wereld-omvattende missieopdracht aan zijn leerlingen, maar schonk hun alleen maar wat exegetische uitleg van het Oude Testament.

B. Voorlopig zouden ze enkel "te beginnen met Jeruzalem" van dit alles moeten getuigen. Maar dit voorlopig getuigen in Jeruzalem zal wel zeer miniem geweest zijn, aangezien we elders lezen dat de leerlingen met Maria en de vrouwen (samen ongeveer 120 in aantal) bijeengedrumd zaten in een bovenzaal, en verschanst achter gesloten deuren, uit vrees voor de joden. (Hand. 1, 13-15; Jo. 20,19)

C. Wat heeft de Vader beloofd: de heilige Geest? Waarom dit vage woordje "wat" in Christus' uitspraak? Waarom zendt de Vader zelf die Geest niet? Waarom moet de Zoon die zenden?

En waarom zal dat naderhand gebeuren, nadat de leerlingen een tijd in de stad gebleven zijn?

Het antwoord is eenvoudig: de auteurs van de Handelingen, mensen met letterkundige vakkennis, wisten dat het nodig was eerst een zeer duistere af-wachtend situatie te scheppen (angstige leerlingen, verschanst in een bovenzaal, met de instructie dat ze zich moesten voorbereiden op datgene wat komen ging), om daarna met des te meer brio de spectaculaire deus ex machina te voorschijn te halen: de nederdaling van de heilige Geest.

2) De nederdaling van de heilige Geest in de Handelingen. Er was één ver-velend puntje voor de auteurs van de Handelingen: volgens het vierde e-vangelie had de verrezen Jezus over zijn leerlingen geblazen met de uit-drukkelijke woorden: "ontvangt de heilige Geest". Nu Jezus ten hemel gevaren was, kon hij niet meer op dezelfde manier blazen. Maar dat blazen kon ver-vangen worden door iets wat veel spectaculairder was: een machtige wind (de heilige Geest himself) die het huis deed daveren. Voeg daar nog eens aan toe het fotogenieke effect van de vurige tongen, en tenslotte het onmiddellijke miraculeuze effect van de heilige Geest waardoor Petrus, de onbeholpen visser van Galilea, plots werd omgetoverd tot een gezagvolle redenaar die in vele talen tot het volk sprak, en drieduizend bekeerlingen oogstte. Voorwaar, een subliem debuut voor het officiële christendom!

§3: De drie pinksterwonderen.

A. De hevige wind.

1. In de oudste Indische traditie, die nog dateert van vóór ons Oude Testament, werd het woord "deva" (=god) aangewend om "de geest die blaast" te beduiden: in de macrokosmos als wind, in de microkosmos als adem-haling.²¹

²¹ Chandogya Upanishad (4, 3, 6)

En de Vedische God Indra zegde:
Ik ben de geest die blaast (prana).
Vereer me, als het leven en de onsterfelijkheid.
Het leven is de geest die blaast, en de geest die
Blaast is in werkelijkheid de onsterfelijkheid.
Want zolang de geest die blaast in het lichaam
Blijft, blijft het leven.²²

2. In het Grieks vinden we dezelfde overlapping in de betekenis van het woord "pneuma": het beduidt zowel "geest" als "adem". Vele winden werden trouwens in Griekenland, evenals elders in het oosten, beschouwd en gevreesd als individuele godheden.²⁴

3. Ook in het Oude Testament heeft de geest van God te maken met de macrokosmos van hemel en aarde, zowel als met de microkosmos van de mens. Reeds in de allereerste regels van het boek Genesis, waarin verteld wordt dat God in het begin hemel en aarde schiep, wordt zijn Geest voorgesteld als een hevige wind die de wateren opjoeg. (Gen. 1,2) En we kennen het verhaal van de schepping van Adam: "Toen boetseerde Jahwe God de mens uit stof, van de aarde genomen, en hij blies hem de levensadem in de neus: zo werd de mens een levend wezen." (Gen. 2, 7). De traditie van de Islam geeft ons over dit gebeuren nog een bijkomende bijzonderheid: nadat de ziel in Adam gedrongen was, van boven naar onder, niesde Adam; door een goddelijke ingeving zei hij: "Geloofd zij Allah, de heer van de twee werelden."; hij werd vereerd met dit antwoord van Allah: "De goddelijke zegen rust op u".²⁶ En blijkbaar heeft die traditie de eeuwen overleefd: als iemand niest zeggen oudere mensen nog graag: "God zegene u", en als iemand niest terwijl hij iets aan het vertellen is, zegt men: "Wat hij zegt is waar, want het is beniesd". Nog elders in het oude Testament lezen we over die blazende levensgeest. Zo vertelt de profeet Ezechiël dat de hand van Jahwe hem eens meenam en neerzette in een dal dat vol beenderen lag. Op bevel van Jahwe voegden de beenderen zich aaneen, en werden met pezen en huid bekleed. Maar de levensgeest was er nog niet in. Toen zei de profeet op bevel van Jahwe: "Kom, van de vier windstreken, levensgeest, en blaas in deze gevallen: dat ze weer leven". En de levensgeest kwam er in. Ze werden weer levend en gingen overeind staan: een onoverzichtbaar leger. (Ez. 37, 1-10)

Interludium

Juist dit steeds weer opnieuw benadrukte geblaas van de levensgeest is een bron van discussie geweest in verband met een vermeende minderwaardigheid van Eva en van het vrouwelijk geslacht. U kent het verhaal van het Oude Testament: "Jahwe God sprak: Het is niet goed dat de mens alleen blijft. Ik ga een hulp voor hem maken die bij hem past. Toen liet Jahwe God de mens in een diepe slaap vallen, en terwijl hij sliep, naam Hij één van zijn ribben weg en zette er vlees voor in de plaats. Daarna vormde Jahwe God uit de rib die hij bij de mens had weggenomen een vrouw, en bracht haar naast de mens. Toen sprak de mens: Eindelijk been van mijn gebeente en vlees van mijn vlees!" (Gen. 2, 18.21-23).

Jaja, de vrouw, een hulp die bij de mens past, en "been van mijn gebeente en vlees van mijn vlees". Maar nergens zegt Adam "geest van mijn geest", en evenmin verhaalt de bijbel dat Jahwe in de neus van Eva zou geblazen hebben. Het is dan ook niet verwonderlijk dat sommigen daar graten in gevonden hebben, en dat ze zelfs de vraag gingen stellen of de vrouw wel een ziel heeft. We vinden daarvan een neerslag in een kerkelijk concilie van Marcon, in de zesde eeuw, zoals we dat kunnen lezen in de "Geschiedenis van Frankrijk", geschreven door de heilige Gregorius van Tours (538-594): "Da dag van de concilievergadering brak aan, zo schrijft Gregorius van Tours, en de bisschoppen kwamen bijeen in de stad Macon, in overeenstemming met de wil van Gontran. Er was op dat concilie een bisschop die zegde dat de vrouw niet eens een mens kan genoemd worden. Maar hij legde zich neer bij de argumenten van de andere bisschoppen die hem overtuigden door een reeks aanhalingen uit het Oude en Nieuwe Testament, en hem zijn mond sloten." Op welke wijze zij hem de mond sloten vertelt Gregorius niet. Dat gebeurde in die woelige

²² Kausitaki Upanishad (3, 2).

²³ Kausitaki Upanishad (3, 2).

²⁴ Ook in onze eigen folklore vinden we nog sporen van die personificatie: neem bv. in de streek van Aalst "de hopduivel", dat is de hevige wind die in de oogsttijd de hopstaken omver kon gooien. Op heel het kapittel van de winden zullen we grondig terugkomen in ons tweede boek, naar aanleiding van de teksten die ons verhalen dat Jezus de wind en de storm bedaarde.

²⁵ Ook in onze eigen folklore vinden we nog sporen van die personificatie: neem bv. in de streek van Aalst "de hopduivel", dat is de hevige wind die in de oogsttijd de hopstaken omver kon gooien. Op heel het kapittel van de winden zullen we grondig terugkomen in ons tweede boek, naar aanleiding van de teksten die ons verhalen dat Jezus de wind en de storm bedaarde.

²⁶ Dit staat te lezen inde Rauzat-Us-Safa, het zeventig werk van de Per-zische historicus Mirkhond (1433 – 1498), vertaald in het Engels en in het Frans (dit laatste door E. Lamairesse, uitg. Deslis, Tours, zonder jaartal, blz. 7).

Merovingische tijd soms door goedgemikte vuistslagen. Uit de andere bladzijden van Gregorius' Kroniek blijkt trouwens dat hijzelf niet terugdeinsde voor hardhandige argumenten: Zo groeide een van zijn inspectiebezoeken in een klooster eens uit tot een veralgemeende knokpartij. Het zou echter onjuist zijn, zo'n incident van één bisschop in een bepaalde historische periode te gaan veralgemenen en om te buigen in de zin van wat ik eens een vurige militante hoorde zeggen: "En zeggen dat de Kerk in de Middeleeuwen zelfs leerde dat de vrouw geen ziel heeft!".

4. Wat Jahwe in het Oude Testament gedaan had om Adam zijn Geest in te blazen, deed Jezus tegenover zijn apostelen op het einde van zijn aardse leven, zoals we reeds vermeld hebben: "Na deze woorden blies Hij over hen en zei: Ontvangt de heilige Geest" (Joh. 20, 22). En de auteurs van de Handelingen, die –zoals we reeds schreven- dit blazen van Christus slechts een avant-première gevonden hadden, moesten voor hun officiële uitvoering dat simpele blazen van Christus vervangen door een blazen-met-luidsprekersamplificatie: en dus deden ze hun heilige Geest zo onstuimig waaien dat het een natuurverschijnsel werd: "Er geschiedde haastelijk uit de hemel een geluid, gelijk als van eenen geweldigen, gedreven wind, en vervulde het geheel huis, waar zij zaten".

B. De vurige tongen

Het mirakel van de vurige tongen, die zich hoofd per hoofd bovenop de apostelen gingen innestelen, is een spectaculair en uniek gebeuren voor de lezer van het Nieuwe Testament. Dit mirakel wordt echter een eindschakel in een lange ketting, wanneer we er de geschiedenis van de mensheid in het algemeen, en de joodse geschiedenis in het bijzonder bij te pas brengen. Altijd zijn duisternis en onderwereld synoniem geweest van vijandige krachten: de duivel was hun vorst, en de slechts mensen waren de kinderen van de duisternis. Daarentegen waren licht, vuur en bliksem de manifestaties van God, van goden, of van de goddelijke Geest. Bij het verbond van Jahwe met Abraham had deze een driejarige koe, een driejarige bok, een driejarige ram, een tortel en een jonge duid geofferd en in stukken gesneden en "Toen de zon was ondergegaan, en het helemaal donker was geworden, zag Abraham een rokende oven en een vurige fakkel die tussen de stukken doorgingen." (Gen. 15, 17). En God verscheen aan Mozes in een brandende braambos: "Toen verscheen hem de engel van Jahwe, in een vuur dat opvlamde uit een doornstruik. Mozes keek toe en zag dat de doornstruik in lichter laaie stond en toch niet verbrandde." (Ex. 3,2). Hij ging vóór Israël in een zuil van vuur om hen s'nachts te geleiden bij hun uittocht uit Egypte: "Jahwe ging voor hen uit: overdag in een wolkkolom, s'nachts in een vuurzuil om hun licht te zijn. Zo konden zij dag en nacht doortrekken. Nooit week de wolkkolom overdag en de vuurzuil s'nachts van de spits van het volk." (Ex. 13, 21-22). "Tegen de morgenwake richtte Jahwe vanuit de wolkkolom en de vuurzuil zijn blikken op de legermacht van de Egyptenaren en bracht hen in verwarring." (Ex. 14, 24). "Zodra de woning was opgebouwd, overdekte de wok de woning, de tent met de verbondsakte. 's Avonds leek zij als vuur er boven te hangen, en dat bleef tot de volgende morgen." (Num. 9, 13-16). En toen Jahwe de stenen tafelen van de Wet (=de Torah) overhandigde aan Mozes, was: "De Sinaï geheel in rook gehuld omdat Jahwe in vuur was nedergedaald. De rook steeg omhoog als de rook van een smeltoven." (Ex. 19, 18). Naderhand herinnerde het boek Deuteronomium aan hetzelfde gebeuren met de volgende bewoordingen: "Uit de hemel heeft hij u zijn stem laten horen om u de weg te wijzen, en op aard heeft hij u dat grote vuur laten zien, waaruit gij hem hebt horen spreken." (Deut. 4, 36). Als bemiddelaar tussen de vurige Jahwe en het joodse volk kreeg Mozes een afstraling van het goddelijk vuur: "Mozes bleef veertig dagen en veertig nachten bij Jahwe zonder te eten of te drinken. En Jahwe grifte de bepalingen van het verbond, de tien geboden, in de stenen platen. Toen Mozes de berg Sinaï afdaalde met de twee stenen platen, de tekst van het verbond, was hij zich er niet van bewust dat zijn gezicht glansde omdat hij met Hem gesproken had." (Ex. 34, 28-29).

Niet alleen Mozes zelf werd door de joodse traditie voorgesteld als stralend: ook de tekst van het Verbond, de Wet, de Torah die door hem aan Israël werd doorgegeven, kreeg via de volksfantasie een aureool van magische en vurige krachten, zoals we dit in de Talmud kunnen lezen.²⁷ De Torah, zo vermeldden we reeds, was één van de zeven dingen die geschapen werden vóór de schepping van de wereld. Ze was geschreven geworden met letters van donker vuur, op een stramien van wit vuur, en ze zou altijd haat lichtgevend vermogen bewaren.²⁸ En de stralenglas van Mozes en van de Torah ging tenslotte ook over op de uitverkoren joodse notabelen. De oorsprong van die elite vinden we terug in het Oude Testament: tijdens de veertigjarige tocht door de woestijn, met het eentonige menu van elke dag, manna, werden de Israëlieten geleidelijk nerveuzer en Mozes kon zijn leiderstaak niet meer aan. Dit was oorzaak van ruzie tussen Jahwe en Mozes: "Toen Mozes hoorde hoe het volk, familie voor familie, bij de ingang van de tenten zat te jammeren, en toen Jahwe in hevige toorn ontstak, werd hij ontstemd. Hij vroeg Jahwe: Waarom doet gij uw dienaar dit verdriet aan? Zijt gij mij zo weinig genegen, dat gij mij de last van heel het volk laat dragen?" (Num. 11, 10-11). "Jahwe zei tot Mozes: Breng van de oudsten van het volk hier zeventig mannen samen, van wie ge weet dat

²⁷ We gaven hiervan reeds een bloemlezing in ons eerste deel, zie blz. 30.

²⁸ Gen. R1: 4; Pes. 34a, en Tamud van Jeruzalem, Shek. G: 1, 48d. Men kan deze gegevens lezen in "The Jewish Encyclopedia", 12 delen, 1902 –onder "Torah", evenals in het 15de deel van de Encyclopaedia Judaica, 1971, onder dezelfde titel, kol. 1235-1240.

ze werkelijk oudsten en leiders van het volk zijn. Leid hen naar de tent van samenkomst en laten zij zich daar bij u opstellen. Dan daal ik neer om met u te spreken en leg op hen een deel van de geest die op u rust. Zo zullen ze samen met u de last van het volk dragen en draagt gij die niet langer alleen." (Num. 11, 16-17). Toen de daalde Jahwe neer in een wolk, sprak tot hem en legde een deel van de geest die op Mozes rustte, op die zeventig oudsten. En toen die geest op hen rustte, profeteerden zij." (Num. 11, 25). Die verdeling van de geest over de zeventig oudsten, zoals een taart zou verdeeld worden, sprak de verbeelding niet voldoende aan: de legende zorgde er dus in een laatste etappe voor, dat er vuurgensters bij te pas kwamen, want ook Mozes' gelaat had gestraald; en zo ontstond het beeld van de zeventig tongen: "Zoals een hamer zich in vele gensters verdeelt, zo verdeelde zich ook het woord dat uit Gods mond ging, in zeventig tongen." ²⁹

En met die ingrediënten van vuur en magische Torah werden verdere legendarische anekdoten gebroederd rond beroemde figuren uit de joodse geschiedenis. Hierbij danken we allereerst aan de apocalyptische verhalen van de twee eeuwen vóór Christus (die we reeds bespraken in onze studie van de hemelvaarten): zoals bv. het boek Henoch waarin de hemelvaarder een muur ziet, die door vurige tongen omgeven is, een hemels huis dat opgebouwd is uit vurige tongen, en een gebouw van kristallen stenen, waartussen tongen levend vuur likten.³⁰ En daarna hebben we de lange processie van de notabele rabbijnen, zoals die defileren door de galerijen van de joodse Talmud. O die Talmud! Waarom hebben onze exegeten in de loop van de eeuwen die schriftelijke neerslag van een oeroude mondelinge traditie van de joden opzij laten liggen, als een misgeprezen assepoestertje? Hadden ze die enorme stapel documenten wat gretiger doorbladerd, dan zouden ze er onder andere een reeks wonderen en wondertjes in gevonden hebben, die vanuit de joodse traditie zo maar zonder meer pasklaar zijn overgehuppeld naar ons Nieuwe Testament.³¹ En dan zouden ze er ook a gogo de vlammen in ontdekt hebben, die model gestaan hebben voor onze vurige tongen van Pinksteren. Zie hier een drietal staaltjes³² :

1) Eens waren de rabbijnen Eliëzer ben Hurkanos en Jehoshoea ben Harranja te gast in het huis van de voornaamste jood Aboeja. Terwijl de twee geleerden over de bijbel aan het spreken waren, daalde er vuur van de hemel neder en omgaf hen. De opgeschrikte Aboeja riep: "Mijne heren, wilt ge mijn huis in brand steken?". Maar zij antwoordden hem: "Nee, maar we waren juist bezig woorden van de heilige Schrift aaneen te rijgen. En de woorden verheugden zich als toen ze op de Sinäi gegeven werden, en vuur omtongde (woordelijk: belikte) de woorden, zoals het hen omtongde op de Sinäi. Want de berg brandde vurig tot midden in de hemel." (Analoge wonderen op verschillende parallelplaatsen verhaald, en bovendien nog in verband met andere rabbijnen: rabbi Abba ben Moni, rabbi ben Azzai, en rabbi Abbabu).

2) Eens was rabbi Joehanan ben Zakkai op reis, gezeten op zijn ezel. Rabbi Eleazar ben Arakh stapte te voet achter hem aan. Deze laatste begon over de Merkaba³³ te spreken. Als de eerste dit hoorde stapte hij van zijn ezel al zeggende: "Het is niet juist dat ik over de heerlijkheid van mijn Schepper hoor spreken, terwijl ik op een ezel zit". Ze gingen onder een boom zitten, en er kwam vuur uit de hemel omlaag en omringde hen, en engelen dansten vóór hen, en een engelenstem sprak hen toe vanuit het vuur, en al de bomen van het woud openden hun mond en zongen hun lied (zoals geschreven staat in Psalm 96, 12).

3) Als Jonathan ben Uzziël in zijn Torah studeerde, dan was ook hij door vlammen omgeven, en elke overvliegende vogel viel verbrand naar beneden.

²⁹ Zie Strack & Billerbeek, op. Cit. II, blz. ?. Deze tekst is kennelijk geïnspireerd geworden door een vers van de profeet Jeremias: "Is niet mijn woord als een hamer die rotsen verbrijzelt?" (Jer. 23, 29).

³⁰ Boek Henoch, 14, 8-15; 71, 5.

³¹ Wie zijn schade wil inhalen, windt een evenwichtige Trias in de drie volgende werken:

1) een wetenschappelijke synthese door A. Cohen (Doctor in de Filosofie van de Universiteit van Londen, Rabbijn van de Synagoge van Birmingham): "Le Talmud", Franse vertaling van J. Marty, in de Bibliothèque Historique van Ed. Payot, Paris, 1970.

2) een onmisbare bloemlezing in het zijspoor van het Oude Testament, door Louis Ginzberg: "The Legends of the Jews", Ed. The Jewish Publ. Soc. Of America, Philadelphia, 12de druk, 1967-1969 (7delen).

3) een systematische vergelijking tussen het Nieuwe Testament enerzijds, en de doodse niet)bijbelse literatuur anderzijds, door Hermann Strack é Paul Billerbeek: "Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrash", Becksche Verlagshandlung, München, 1924, (twee boekdelen).

³² Deze anekdoten zijn ontleend aan Strack & Billerbeek, I, blz. 602-606.

³³ De Markaba is de verschijning van een vurige hemelwagen, die beschreven wordt door de profeet Ezechiël in zijn 1^e en 10^e hoofdstuk. Moderne natuurwetenschappelijke boeken en films, aols bv. die van Erich von Dänicken, hebben dit deel van het Oude Testament geactualiseerd, door een UFO (een vliegende schotel, een ruimte tuig) in te herkennen. Men leze hierover de monografie van Josef F. Blumrich: "Da tat sich der Himmel auf", Econ Verlag; in Engelse vertaling: "The spaceships of Ezechiël" in de Corgi-reeks van Transworld Publisher.

Is het na dit alles verwonderlijk dat die mysterieuze sfeer van vuur ook overgewaaid is naar het Nieuwe Testament? Johannes de Doper predikte: "Ik doop u met water, opdat ge u bekeren moogt; Hij die na mij komt, is sterker dan ik, en ik ben niet waardig Hem van zijn sandalen te ontdoen; Hij zal u dopen met de heilige Geest en met vuur." (Mt. 3, 11). "...Ik doop u met water, maar er komt iemand die sterker is dan ik; ik ben niet waardig de riemen van zijn sandalen los te maken. Hij zal u dopen met de heilige Geest en met vuur." (Lc. 3, 16). De Handelingen zorgden voor de voltooiing: zoals in het Oude Testament de heilige Geest zich over de zeventig oudsten verdeeld had in zeventig tongen, zo verdeelde hij zich ook nu over de leerlingen van Christus, in vurige tongen. En meteen werd het voor iedereen duidelijk dat de apostelen en de leerlingen van het Nieuwe Testament de volwaardige opvolgers waren van de zeventig oudsten van het Oude Testament.

C: Elk hoorde hen in zijn eigen taal spreken.

Dit wonder –zowel spraak- als gehoorwonder- behoorde tot een gebied dat de joden vanaf hun oertijd heeft beziggehouden. De joodse filosoof Philo van Alexandrië, die een tijdgenoot was van Christus (30 vr. Christus tot 40 na Christus) vermeldt de bewering van de fabelvertellers dat er "in de tijd toen de dieren spraken" een universele diertaal bestaan had.³⁴ Een auteur van een halve eeuw later, Flavius Josephus (37 tot 100 na Christus), ging zelfs nog verder, in zijn bespreking van het Aardse Paradijs: oorspronkelijk hadden mensen en dieren allen een zelfde taal gesproken, waardoor het voor de slang mogelijk geweest was haar verleidende woorden te richten tot Eva; pas na de zondeval van Adam en Eva was de slang, en mede met haar het ganse dierenrijk, gestraft geworden en konden ze de menselijke taal niet meer spreken.³⁵ De toren van Babel, die we kennen uit ons Oude Testament, was een stap verder geweest in de taalverbroekeling: ditmaal lag de breuklijn in de hoogmoedige mensheid: "Alle mensen op aarde spraken éézelfde taal en gebruikten dezelfde woorden." (Gen.11, 1). "Nu zeiden ze: laten we een stad bouwen met een toren, waarvan de spits tot in de hemel reikt; dan krijgen wij naam en worden wij niet over de aardbodem verspreid. Toen Jahwe neerdaalde om de stad en de toren die de mensen bouwden in ogenschouw te nemen, zei hij: Nu zijn ze één volk en spreken ze allen dezelfde taal. Wat zij nu doen is nog maar een begin; later zal geen enkel van hun plannen meer te stuiten zijn. Laten wij neerdalen en verwarring brengen in hun taal, zodat de een niet meer verstaat wat de ander zegt. En Jahwe dreef hen vandaar naar alle kanten de hele aardbodem over, en er kwam een eind aan de bouw van de stad." (Gen. 14, 4-8). En de joodse traditie voegde daar alles behalve nederig aan toe: met de spraakverwarring die God onder de mensen zond, gaf hij aan elke natie een eigen taal; het hebreuws reserveerde hij voor Israël: het hebreuws was de spraak waarvan God zich bediend had bij de schepping van de wereld.³⁶

In elk geval: na het bijbels optreden van Jahwe in Babel zou voortaan alleen nog zijn goddelijke stem bekwaam zijn, zich universeel tot zijn uitverkorenen te richten, zoals blijkt uit de volgende voorbeelden uit de Talmud:

1) De jonge Mozes was uit Egypte naar Midian gevlucht, omdat hij in Egypte een slavenbewaker had doodgeslagen. Nadat hij enkele jaren in Midian had vertoefd, riep de goddelijke stem hem toe dat hij terug moest keren naar zijn broeders in Egypte. Diezelfde stem die in Midian klonk, bereikte ook het oor van Mozes' broeder Aäron in Egypte: God sprak bewonderenswaardig met zijn stem, en daarom kon dezelfde openbaring gehoord worden enerzijds in Midian en anderzijds in Egypte.³⁷

2) Nog straffer: Eens riep God tegelijkertijd Aäron, Mozes en hun zuster Myriam, die op verschillende plaatsen waren. En met één stemtoon riep hij verschillende namen tegelijkertijd: dat was een mirakel dat alleen Gods stem kon verrichten.³⁸

3) Maar vooral was de joodse verbeelding geprikkeld door de ontmoeting tussen Jahwe en Mozes op de Sinaïberg, tijdens dewelke Jahwe in vuur en rook de Torah had overhandigd.

a: zie hier hoe weerom Philo van Alexandrië in twee teksten dit Sinaï-evenement weergeeft, voortgaande op de mondelinge volksoverlevering die hij had opgetekend:

1° "God is niet als een mens; Hij heeft geen mond of een tong of een windpijp nodig; maar Hij heeft toen (bij die afkondiging van de Wet) een verbazend en heilig mirakel verricht: Hij schiep in de lucht een onzichtbaar geluid, schoner dan ooit door enig muziekinstrument is voortgebracht, van een volmaakte harmonie;dit geluid was als een

³⁴ Philo van Alexandrië. Zie: Les Oeuvres de Philon d'Alexandrie, publiées sous le patronage de l'Université de Lyon par Roger Arnaldez et autres. Paris, Ed. du Cerf, 1961, Volume 13 : De confusione linguarum, § 6-8 (blz. 45-47).

³⁵ Flavius Josephus, "Joodse Oudheden", I, 1 : 4..

³⁶ Louis Ginzberg: "The legends of the Jews", vol I, blz. 328.

³⁷ Louis Ginzberg: "The legends of the Jews", vol. III, blz. 328.

³⁸ Op. Cit. Vol. III, blz. 257.

39 Op. Cit. Vol. III, blz. 257.

ziel; het bewerkte de luchtstromingen en vormde ze om tot een soort van vlamvend vuur, en zo weerklonk er een stem met zoveel kracht dat zij die op een grote afstand waren haar evengoed hoorden als zij die er het dichtste bij waren."⁴⁰

2° "En een stem klonk van midden uit het vuur dat vanuit de hemel naar de aarde was neergedaald, en wonderbare en machtige stem, en de sprekende vlam sprak duidelijk in de eigen taal van elk van de toehoorders, en met zulke helderheid en duidelijkheid dat de menigte de taal eerder scheen te zien dan te horen."⁴¹

b: De rabbijnse literatuur bevat nog andere teksten, en daar moeten we even een taalkundige uitleg bij te pas brengen: Herinner u de tekst uit de Talmud die we reeds citeerden: "Zoals een hamer zich in vele gensters verdeelt, zo verdeelde zich ook het Woord dat uit Gods mond ging in zeventig tongen." Nu betekent het Griekse woord "glossa" zowel "tong" als "taal" (evenals het Latijnse woord "Lingua", en het Franse "Langue"). Dit heeft voor gevolg gehad dat we naast het (reeds vernoemde) citaat van zeventig tongen, de volgende variante vinden in de Talmud: "Alhoewel de tien geboden (door Jahwe) uitgevaardigd werden in één enkel stemgeluid, toch hoorden al de volkeren die stem: terwijl ze zich voortplantte verdeelde ze zich in zeven stemmen en ging dan over in zeventig tongen, en elk volk ontving de Wet in zijn eigen taal."⁴² En de wijsgeer Philo van Alexandrië, die leefde van 30 vóór Christus tot 40 na Christus en een ontzaglijke invloed gehad heeft op het geestesleven van die tijd, ging nog een stap verder en legde een uitdrukkelijk verband tussen Gods Stem en vuur: Bij de afkondiging van de tien geboden op de Sinaï, zo schrijft Philo, verrichtte God een heilig wonder: zijn stem werd als een levend orga-nisme, wol licht en klaarheid, en vervormde zich tot een vlamvend vuur, dat door iedereen kon waargenomen worden, evengoed door de toehoorders die verst af stonden, als door de dichtsbij.⁴³

Had God in het verleden wondervare blijken van polyglossie, simultaanvertaling en vlamvend vuur gegeven, dan zou hij ook diezelfde eigenschappen geven aan zijn profeet die de eindtijd moest aankondigen. De joden geloofden namelijk dat in die eindtijd alle mensen opnieuw elkander zouden begrijpen, zoals dit geestelijk hoopmotief trouwens nog steeds voortleeft in alle culturen tot op heden toe: Beethoven heeft het bezongen in zijn negende symfonie met het koorlied: "Alle Menschen werder Brüder"; en het blijft ook het stuwend ideaal van de ijverars voor Esperanto. De joden werden in hun verwachtingen gesteund door een profetie uit hun bijbel:

"Daarna zal het gebeuren:

Ik zal mijn geest uitstorten over alle mensen,
Uw zonen en uw dochters zullen profeteren,
Uw grijsaards dromen zien,
Uw jonge mannen visioenen krijgen." (Joel, 3, 1).

En ook in Jesaja lezen we de volgende uitspraak:

"Inderdaad, door mensen met een onverstaanbare tongval, en in een vreemde taal, richt Jahwe zich tot dit volk." (Jes. 28, 11).⁴⁴

§ 4: Pinksterfeest en Kerkgeschiedenis

A: Waarom de Nederdaling van de heilige Geest juist op Pinksteren?

Vraag aan een christen: "Wat is het feest van Pinksteren?" En hij zal u antwoorden: "Het is de herdenking van de nederdaling van de heilige Geest over de apostelen." Maar vraag aan een jood: "Wat is het feest van Pinksteren?". En hij zal u antwoorden: "Pinksteren, ons Shavuothfeest, is het feest dat we vieren vijftig dagen na ons Paasfeest; het is onze dankbetuiging voor de oogst van onze eerste vruchten, maar het is vooral onze feestelijke herdenking van de overhandiging van de Wet door Jahwe aan Mozes op de Sinaïberg."⁴⁵ Die herdenking was voor de joden een van de drie belangrijkste eesten in hun liturgische jaarkalender, en Jeruzalem werd in de pinksterdagen dan ook overspoeld door joden van overal uit de diaspora, die er een extra reis voor over hadden om in hun vaderland hun trouw aan de Torah te belijden. En meteen begrijpen we waarom de auteurs van de Handelingen juist gemikt Pinksteren hebben uitverkozen om hun heilige Geest te doen nederdalen over de apostelen, en een massademonstratie te geven in Jeruzalem. In het Oude Testament had Jahwe zijn Wey overhandigd aan Mozes, en die Wet was voort uitgedragen door de zeventig oudsten. Nadat Mozes gestorven was op honderdewintigjarige leeftijd, hadden de priesters van het Oude Testament weemoedig de volgende epiloog neergeschreven: "Jezus, zoon van Nun, was van de geest van

⁴⁰ Op. Cit. Vol. 23, § 33-35 (blz. 57).

⁴¹ Op. Cit. § 46 (blz. 65).

⁴² Midrash Tanhuma, 26c. Zie: Strack & Billerbeck, op. Cit. II, blz. 604-605.

⁴³ Philo van Alexandrië, De Decalogue, § 33.

⁴⁴ Deze tekst van Jesaja wordt geciteerd door Paulus in 1 Kor. 14, 21: "Door lieden met een onverstaanbare taal en in een vreemde tongval zal ik spreken tot dit volk en zelfs dan zullen zij niet naar Mij luisteren, zegt de Heer."

⁴⁵ Talmud: Pesachim 68b.

Wijsheid vervuld, sinds Mozes hem de handen had opgelegd, en de Israëlieten gehoorzaamden hem en deden wat Jahwe aan Mozes had opgedragen; maar er is in Israël geen profeet meer opgestaan als Mozes, die Jahwe van aangezicht tot aangezicht gekend had,....” (Deut. 34, 9-10). Maar voor de christenen lag de zaak anders: Christus had met zijn goddelijke Vader het Nieuwe Verbond ingeluid, en Hij was daarin volledig erkend geworden door Mozes, die Hem samen met Elia gehuldigd had tijdens zijn verheerlijking op de berg. Dit Nieuwe Verbond was dus geroepen om het Oude Verbond te voltooien en op te volgen, en tevens om de eindtijd in te luiden. En dus accapareerden de auteurs van de Handelingen al het bruikbare lateriaal van hun voorgangers: de boeken van Mozes, de profetieën van Joel en Jesaja, de rabbijnse geschriften en de teksten van Philo, om daaruit hun pinksterverhaal te componeren: de vurige Torah, de zeventig tongen, het mirakel van Jahwe’s stem die een vlamdend vuur werd en die door iedereen, kon gezien en begrepen worden, dat alles werd omgebogen tot de vurige tongen van de heilige Geest, en Petrus wonderbare redevoering met simultaanvertaling. En om te bewijzen dat het christendom juist op het pinksterfeest zijn grote veroveringstocht naar buitenuit begon, voltooiden de auteurs hun verhaal van Petrus’ inaugurale redevoering met de fiere zin: “Die mijn woord aannemen laten zich dopen, zodat op die dag ongeveer drieduizend mensen zich aansloten.” (Hand. 2, 41). Voortaan zou Pinksteren voor elk christen synoniem blijven van: nederdaling van de heilige Geest en officiële doorbraak zijn van het christendom. En niemand van ons denkt er nog aan dat Pinksteren oorspronkelijk een authentiek joods feest geweest is.

B: Pinksteren en het graf van David.

En suggestieve traditie van vurige tongen en heftige wind vinden we in verband met het graf van David. We gaan deze traditie hier even ontleden, rekening houdend met twee historische lagen.

1) Koning David had geleefd in de negende eeuw vóór Christus, als tweede koning van de joden. Het kleine rijk van de eerste koning Saül was door hem uitgebreid tot een machtig gebied. Jeruzalem, dat ten tijde van Saül nog toebehoord had aan een niet-joodse stam, de Jebusieten, was door David voor het eerst ingenomen en zou de trotse hoofdstad van de joden worden: uit verering voor David werd de stad ook Davidsstad genoemd⁴⁶ en bij zijn dood werd David er begraven op de berg Sion. Zoals dat bij de oude koningen het geval was, werd ook in David’s graf een grote schat mede verborgen. Nu weten we uit het historisch werk van Flavius Josephus: “Joodse Oudheden”, dat er tweemaal inbraak is gepleegd in dit graf (een eerste maal rond 135 vr. Christus, een tweede maal rond 15 vr. Christus), en dat rond de tweede grafschennis een lugubere legende is gegroeid zoals we hier gaan lezen; let op de vurige tongen: “De overdadige kosten die Herodes gemaakt had, zowel binnen als buiten zijn rijk, hadden zijn schatkist uitgeput. Daar hij wist dat Hyrcanus, een van zijn voorgangers, drieduizend talenten zilver uit David’s graf had genomen, geloofde hij dat daar nog wel voldoende schatten zouden in overgebleven zijn om al zijn behoeften te dekken. Hij nam al de nodige voorzorgen opdat het volk niets van zijn inzichten zou vermoeden, en deed op een nacht het graf openen; alleen zijn vertrouwdste vrienden waren hierbij aanwezig. Hij vond echter geen geld, gelijk Hyrcanus, maar wel veel bewerkt goud, zowel vaten als sieraden, en deed dit allemaal wegvoeren. Toen hij, begerig naar nog meer buit, ook de doodskisten van David en Salomo deed doorzoeken, sloegen daar vurige tongen uit, waardoor twee mannen van zijn lijfwacht verteerd werden. Dit verschrikte hem, en om voor deze roof te boeten, deed hij aan de ingang van het graf een prachtig gedenkteken van wit marmer oprichten.”⁴⁷

2) Na de verwoesting van Jeruzalem geraakten vele historische plaatsen en ook het graf Van David gedurende vele eeuwen in de vergeethoek. Maar het werd toevallig en miraculeus teruggevonden in de periode van de kruistochten, periode waarin zoveel heilige plaatsen en zo vele relikwieën toevallig en miraculeus werden teruggevonden, dat men er een dik boek zou kunnen over schrijven; maar juist omwille van die overvloed moet men de vraag stellen waar de grens lag tussen “Dichtung” en “Wahrheit”. Ziehier in elk geval de story (zonder vurige tongen, maar ditmaal mét het ons bekende gedruis van de wind), zoals ze verteld wordt door een rabbijn uit de twaalfde eeuw, Rabbi Benjamin van Tuleda, die Jeruzalem bezocht rond 1173: Ongeveer vijftien jaar geleden stortte een muur van de kerk op de berg Sion in, en de Patriarch zegde tot zijn ondergeschikte: “Neem de stenen van de heilige muren en we zullen er een kerk mee bouwen. De ondergeschikte huurde de nodige werklieden; dezen lichtten een steen op en vonden de ingang tot een holte. Een van de werklieden zegde tot een werkmakker: “Laat ons gaan zien of er hier geld te vinden is”; en ze drongen door tot ze in een grote ruimte kwamen. Maar plotseling kwam een wind met een groot gedruis op hen af, en riep met luide stem: “Weg van hier, want God wil niet dat dit gezien wordt door de mens.”⁴⁸ Het moet wel zijn dat de handelingen van de Apostelen en de legenden rond het graf van David, met hun vurige tongen en hun windgeruis, samen een sterke invloed gehad hebben op de middeleeuwse christenheid, zodanig dat uit die combinatie een nieuwe voorstelling gegroeid is.

⁴⁶ 1 Kon. 2, 10

⁴⁷ Flavius Josephus, Hoodse Oudheden, Boek XVI; XII; (Hoofdstuk VII; § 179-183).

⁴⁸ Zev Vilnay; “Israël Guide”, 1971, blz. 94-95.

1) Was Jezus bij zijn intrede in Jeruzalem niet begroet geworden als een Messias, als de Zoon van David die met palmtakken moet omjubeld worden.

2) Was het dan niet logisch dat die zijn laatste avondmaal met de apostelen zou gebruikt hebben in een eetzaal boven het graf van David (Cena = avondmaal; cenaculum = eetzaal -> cenakel). De drie eerste evangeliën hadden namelijk verteld dat het Laatste Avondmaal was genuttigd in een bovenzaal. We lezen bv. in Marcus: "Op de eerste dag van het ongedesemd brood, de dag waarop men het paaslam slachtte, zeiden de leerlingen tot Hem: Waar wilt Gij dat wij voorbereidselen gaan treffen, zodat Gij het paasmaal kunt houden? Hij zond daarop twee van zijn leerlingen uit met de opdracht: Gaat naar de stad en daar zult ge een man tegenkomen die een kruik water draagt; volgt hem en zegt aan de eigenaar van het huis waar hij binnen gaat: De Meester laat vragen: Waar is de zaal voor Mij, waar Ik met mijn leerlingen het paasmaal kan houden? Hij zal u dan een grote bovenzaal laten zien, met rustbedden en van al het nodige voorzien; maak daar alles voor ons klaar. De leerlingen vertrokken, gingen de stad binnen, vonden alles zoals Hij het hun gezegd had en maakten het paasmaal klaar. Toen de avond gevallen was, kwam Hij met de twaalf." (Mc. 14, 12-17).

3) En zou het dan ook in diezelfde bovenzaal boven David's graf geweest zijn, dat de honderdtwintig leerlingen veertig dagen lang hadden zitten wachten op de nederdaling van de heilige Geest? Als we ons Nieuwe Testament doorzoeken, vinden we het verhaal dat na de dood van Jezus "de deuren van de verblijfplaats der leerlingen gesloten waren uit vrees voor de joden" (Joh. 20, 19); en de Handelingen vertellen dat, na Jezus' hemelvaart, de apostelen van de Olijfberg teruggingen naar Jeruzalem: "Daar aangekomen gingen ze naar de bovenzaal waar ze verblijf hielden" (Hand. 1, 12). Merk op hoe vaag die teksten zijn: "de verblijfplaats" en "de bovenplaats waar ze verblijf hielden". Maar de associaties waren toch zo verleidelijk: allereerst de schen-ding van David's graf door Herodes, met een verschijnsel van vurige tongen, een legende die natuurlijk door iedereen gekend was; naderhand eveneens een verschijnsel van de vurige tongen bij de nederdaling van de heilige Geest, zoals beschreven in de Handelingen; en het gedruis van wind bij diezelfde nederdaling van de heilige Geest gaf dan tenslotte een associatie met het gedruis van wind bij de herontdekking van het graf van David in de twaalfde eeuw, ten tijde van de kruisvaarten. En zo is het voor ons allemaal blinkbaar vanzelfsprekend geworden (sinds de christelijke triomf van de eerste kruistochten in de Middeleeuwen) dat de joodse en de christelijke traditie samengeperst zijn in één gezamenlijk gebouw: graf van David, Laatste Avondmaal; en nederdaling van de heilige Geest met Pinksteren. Met andere woorden, de psychologische associatie is uitgegroeid tot een topografische associatie. En het christendom vond het dus vanzelfsprekend de joodse verering van David te accapereren om er zijn bovenzaal op te bouwen, zoals het reeds eeuwen het joodse pinksterfeest had omgebogen tot een christelijk hoogfeest.

Bij dit alles moet toch nog maar een archeologische vraag gesteld worden in verband met het graf van David, een van de drukst bezochte en vereerde monumenten van Jeruzalem (1): is het werkelijk waar dat dit graf, meer dan duizend jaar verloren en dus verwaarloosd (van het jaar 70, de verwoesting van Jeruzalem, tot in de twaalfde eeuw), inderdaad het oorspronkelijk graf van de joodse koningen David en Salomo is? En bovendien blijft onze zin voor logica onvoldaan, want we hebben nog vier opwerpingen:

1) Een grafmonument is wel denkbaar als een monument, als een mausoleum; maar wie gaat er een eetzaal bouwen boven op een eerste verdiep van een graf?

2) En zulks vooral in een joods milieu, waar een graf onrein is en niet mag overbouwd worden! We lazen daareven trouwens in het verhaal van Flavius Josephus over Herodes's grafschennis, dat deze als boetedoening een marmeren monument deed oprichten aan de ingang van het graf, maar dat was inderdaad een constructie aan de ingang en niet een verbouwing met een vergaderzaal. (In dat verband herinner ik mij dat tijdens onze Israël-reis in 1972 een heftige polemiek aan de gang was in Jeruzalem naar aanleiding van een internationaal hotel dat gebouwd werd nabij de Olijfberg en bijna voltooid was: een joodse groep eiste de afbraak van het hotel, en dulde zelfs niet dat de asfaltwegen die er naar toe leidden zouden gebruikt worden, omdat ze beweerden dat het geheel was opgetrokken op de plaats van een vroeger kerkhof).

3) Na de kruising van Jezus waren de apostelen vol angst op de vlucht geslagen. Zouden de joden dan naderhand aanvaard hebben dat die groep van honderdtwintig angstige kettters zich ongehinderd kon gaan verschuilen in een bovenzaal, uitgerekend juist boven het graf van hun vereerde koning David? Die ontluistering zouden ze zeker geen vijftig dagen geduld hebben.

4) En hoe stond het bovendien met de ravitaillering van die gebarricadeerde groep, gedurende veertig dagen? En met de hygiëne?

Maar dit gezegd zijnde, moogt ge zeker zijn dat onze zin voor logica in de kou zal blijven staan: "de strijd tussen de mythe en de logica blijft steeds mogelijk" zei Freud; en ook in Jeruzalem heeft de mythe getriomfeerd: het cenakel op

de bovenplaats boven het graf van koning David heeft acht eeuwen lang stand gehouden, en de bedevaartsplaats zal nog lang en druk bepelgrimd worden.

BESLUIT

Na dit alles vat ik mijn mening samen, kort en onomwonden: Het hele pinksterverhaal van de Handelingen van de Apostelen is een letterkundige constructie, waarvoor de auteurs –zoals elders in hun werk- dankbaar gebruikt gemaakt hebben van zwerfstenen, o.a. uit de oeroude joodse mondelinge traditie (die we kennen uit de Talmud). Ze hebben daarbij doelbewust een joods feest geaccapareerd, om te propageren dat het Nieuwe Verbond in de plaats was gekomen van het Oude Verbond. Dit kon nuttig zijn voor het opkomende christendom. Maar de nederdaling van de heilige Geest als historische gebeurtenis is een onaanvaardbare fictie, evenals de hemelvaart van Christus.

Derde Hoofdstuk: Petrus en de kerkelijke hiërarchie

§1: De groei van de Hiërarchie

In ons hoofdstuk over de hemelvaart hebben we terloops vermeld dat de twee eeuwen vóór Christus gekenmerkt waren door een apocalyptische psychose: de joden waren overtuigd dat ze het einde van de tijden beleefden. Ook Jezus blijkt doordrongen geweest te zijn van dit wandenbeeld, indien we de drie synoptische evangeliën moeten geloven; honderd generaties van christenen hebben de bibber op het lijf gekregen bij het horen of het lezen van de verschrikkingen die Jezus aankondigde: zonsverduistering, sterren die van de hemel zouden vallen, bazuinende engelen, angst onder de volkeren, radeloos door het gedruis van de zee en de branding, en de krachten der hemelen die zouden geschokt worden (Mt. 24, Mc. 13, Lc. 21). En welke moeten in bepaalde perioden van onze voorbije twintig eeuwen de gevoelens geweest zijn van de arme moedertjes die in “blijde verwachting” waren, als ze Jezus’ uitroep hoorden of lazen: “Wee de zwangeren en de zogenden in die dagen!”. Zonderlinge “blijde boodschap”, die haar culminatiepunt moest bereiken in een apocalyptische angstpsychose. En Jezus heeft zijn beweringen kracht willen bijzetten –zo wordt door alle drie de synoptische evangelisten zonder blikken of blozen neer geschreven- door de volgende plechtige eed: “Voorwaar ik zeg u: dit nageslacht zal niet voorbijgaan, totdat dit alles gebeurd is. Hemel en aarde zullen voorbijgaan, maar mijn woorden zullen niet voorbijgaan.” (Mc. 13, 30-31; Mt. 24, 34-35; Lc. 21, 32-33). Twintig jaar later, anno 50, schreef Paulus de allereerste van zijn Brieven, zijn eerste brief aan de christenen van Tessalonika. Hij was even sterk als de Christus van de evangeliën onder de invloed van de apocalyptische geschriften, en hij beweerde met de volste overtuiging (wat we reeds vroeger citeerden in onze studie over de “wolk”) dat weldra de doden zouden verrijzen, en dat deze samen met Paulus en met de levenden op de wolken in de lucht zouden worden weggevoerd, de Heer tegemoet. (1 Tess. 4, 17).

Weer twintig jaar later, anno 70, werd Jeruzalem verwoest. Verschrikkelijke gebeurtenissen voor de jodenchristenen, die zich afvroegen: is dit het einde? En nog een decennium later, anno 79, kwam gans het Romeinse rijk in paniek door de uitbarsting van de Visuvius en de verwoesting van Pompeï en Herculanium. Een vulkaanramp was niet alleen een natuurkundig gebeuren: ze werd ook geïnterpreteerd als een manifestatie van Gods woede en bedreiging, en ditmaal vroegen ook de heidenchristenen zich af: is dit nu het begin van het definitieve einde? Maar ondanks die cataclysmen ging de zon voort met haar routine van opkomen in het Oosten en ondergaan in het Westen; er vielen geen sterren van de hemel; en nergens signaleerde men een landing van wolken met een Mensenzoon: die fameuze terugkeer van Christus, war men nu reeds een halve eeuw zat op te wachten, bleek een beangstigend sprookje en een fata morgana te zijn. Had Jezus, ondanks zijn eed, zich dan zo deerlijk vergist? Het gevolg was: een groot onbehagen onder de christenen. De leiders van de kerkgemeenschappen maakten van de nood een deugd: terwijl ze de verwachting van Christus’ wederkomst, de parousia, op een lange baan moesten schuiven, trachtten ze de

ontredde van de gemoederen in te tomen en te ordenen. En zo ontstond er een geleidelijke uitbouw van een hiërarchie, waarvan we de chronologische groei kunnen volgen in de opeenvolgende evangeliën:

1) In het eerst geschrevene evangelie, dat volgens Marcus, zegt Jezus simpelweg aan zijn leerlingen dat ze –evenals de Mensenzoon– niet gediend moesten worden, maar zelf een dienaar moeten zijn (Mc. 10, 43-45).

2) De twee volgende synoptische evangeliën hebben die uitspraak braaf gekopieerd, maar hebben daar bovenover reeds een tegenovergestelde uitspraak in hun tekst binnengesmokkeld: de belofte van Christus dat zijn apostelen “zullen zetelen op tronen en de twaalf stammen van Israël zullen oordelen” (Mt. 19, 28; Lc. 22, 30). Wat helemaal anders is dan dienaren te zijn!

3) En tenslotte lezen we in het evangelie volgens Matteüs de officiële tekst van Petrus' benoeming tot paus: “Op mijn beurt zeg ik u: Gij zijt Petrus; en op deze steenrots zal ik mijn kerk bouwen en de poorten der hel zullen haar niet overweldigen. Ik zal u de sleutels geven van het Rijk der hemelen en wat gij zult binden op aarde, zal ook in de hemel gebonden zijn en wat gij zult ontbinden op aarde zal ook in de hemel ontbonden zijn.” (Mt. 16, 18-19).

En zo werd het puin van Jeruzalem's tempel, zo werden de vul-kaanuitbarstingen en de apocalyptische aardbevingen van de parousie behendig vervangen door de granieten steenrots van Petrus, waarop een nieuwe kerk gebouwd werd: de in pui liggende joodse tempel van het Oude Verbond werd vervangen door de hiërarchische gestructureerde kerk van het Nieuwe Verbond waarvan Petrus het eerste hoofd was, en die de eeuwen zou trotseren.

§ 2 De eerste christengemeente

We lezen, in onze studie van de nederdaling van de heilige Geest, dat de auteurs van de Handelingen de officiële “eerste-steen-legging” van die kerk van Christus gesitueerd hebben in het pinksterfeest van de joden, en dat die publiekelijke intronisatie van het christendom uitgroeide tot een enorm succes: onder invloed van de heilige Geest ontpopte Petrus zich tot een geestelijke Samson. Hebben de auteurs van de Handelingen bij het beschrijven van hun episode, eventjes geloerd over de schouders van de schrijvers van het Oude Testament? Daarin lezen we over Samson, de archetypische nevenknie van Gilgamesj en Heracles: Samson kreeg de geest van God over zich; en nauwelijks was dit gebeurd of onze man kreeg zoveel macht dat hij duizend Filistijnen omver begon te knuppelen met het kinnebakken van een ezel (Recht. 15, 14 en vlg.). Petrus knuppelde natuurlijk niet, en zeker mogen we niet zo oneerbiedig zijn een parallel te trekken met het kinnebakken. Meer Petrus bleek in elk geval onder diezelfde blitzinfluïd van de heilige Geest plots het spraakorgaan van een machtige redenaar te hebben, die daarbij nog gezegd werd met een miraculeuze simultaanvertaling in bijna alle gekende talen. En het resultaat overtrof de duizend Filistijnen: drieduizend toehoorders lieten zich dopen. (Hand. 2, 41).

En het verdere leven van die eerste christengemeenschap wordt dan door de schilders van de Handelingen geborsteld met de idyllische kleuren van een Arcadisch landschap: “De menigte die het geloof hadden aangenomen, was één van hart en één van ziel en er was niemand die iets van zijn bezittingen zijn eigendom noemde; integendeel, zij bezaten alles ge-meenschappelijk. Met kracht en klem legden de apostelen getuigenis af van de verrijzenis van de Heer Jezus en rijke genade rustte op hen allen. Er was geen enkele noodlijdenden onder hen, omdat allen die landerijen of huizen bezaten, deze verkochten en de opbrengst ervan meebrachten om aan de voeten van de apostelen te leggen. Aan ieder werd daarvan uitgedeeld naar zijn behoefte. Zo bezat Jozef, een leviet uit Cyprus, die van de apostelen de bijnaam Barnabas –dit betekent: zoon van vertroosting– had gekregen, een akker die hij verkocht en waarvan hij het geld meebracht om het aan de voeten van de apostelen neer te leggen.” (Hand. 4, 32-36)

In die neiging van jonge geestesbewegingen om het stoffelijke als bijkomstig te beschouwen, ligt iets indrukwekkends, iets ontroerends en iets naïefs, zoiets als handje draaien, koekebakken, vlaaien. Maar onmiddellijk daarop vertellen de Handelingen ons iets wat veel minder stichtend is: “Nu was er een man, Ananias genaamd, die in overleg met zijn vrouw Saffira een stuk grond verkocht. Met haar medeweten hield hij echter iets van de opbrengst achter en bracht dus slechts een gedeelte mee om het aan de voeten van de apostelen neer te leggen. Daarop zei Petrus: Ananias, waarom heeft de Satan bezit genomen van uw hart, zodat ge de heilige Geest bedriegt en van de opbrengst van uw land iets achterhoudt? Bleef het soms niet uw eigendom zolang het onverkocht was, en stond daarna nog de opbrengst niet tot uw beschikking? Hoe is zoiets bij u opgekomen? Ge hebt niet tegen mensen gelogen, maar tegen God. Bij het horen van deze woorden viel Ananias neer en stierf. Een grote vrees maakte zich meester van allen die dit vernamen. De jonge mannen stonden op en wikkelden hem in doeken. Zij droegen hem naar buiten en begroeven hem. Een uur of drie later kwam zijn vrouw binnen, zonder iets van het gebeurde te weten. Petrus richtte zich tot haar met de vraag: Zeg me of ge het stuk land voor zoveel verkocht hebt? Zij antwoordde: Ja, voor zoveel. Toen sprak Petrus tot haar: Hoe hebt ge met elkaar kunnen afspreken de Geest des Heren op de proef te stellen? Ik hoor de voetstappen van hen die uw man begraven hebben al bij de deur en nu zullen zij ook u wegdragen. Terstond viel zij aan zijn voeten neer en stierf. Toen de jonge mannen binnenkwamen, vonden zij haar dood. Ze droegen haar naar buiten en begroeven haar bij haar man. Een grote vrees maakte zich van heel de Kerk meester en van allen die het vernamen.” (Hand. 5, 1-11)

Petrus, luister nu eens goed. Mogen we hopen dat die weerzinwekkende doodvallerij slechts een aanslibsel van de legende is, gretig en trots voortverteld door de auteurs van de Handelingen? Of zit er achter dit incident een historische kern? Had ge een bepaald gamma van represailles dat uitgespeeld werd tegen gelovigen die niet goedschiks hun volledig kapitaal overdroegen aan de gemeenschap? Waart gij de hatelijke aanvoerde van een terreurorganisatie? Uit het evangelie kennen we natuurlijk het verhaal van de rijke jongeling die bij Jezus kwam, en die volmaakt wilde zijn. En Jezus sprak tot hem: "Wilt ge volmaakt zijn, ga dan naar huis, verkoop wat ge bezit en geeft het aan de armen" (Mt. 19, 21). De jongeling ging er niet op in en verliet Jezus; want hij was rijk! En Jezus zag hem achterna, bedroefd; bedroefd, maar zonder haat en zonder handgranaat. Helaas, hoe gans anders komt de tekst van de Handelingen over! De oudjes Ananias en Saffira waren natuurlijk niet volmaakt geweest, want van de opbrengst van hun verkoop hadden ze niet alles afgedragen aan de gemeenschap, doch integendeel voor zichzelf een appeltje voor de dorst bewaard. Maar moet zo'n appeltje bestraft worden met de dood? Mensenogtoe, dan wordt het een hecatombe! Dan moet nagenoeg iedereen gefusilleerd worden, en vooral wij ouderen van dagen, bibi en zelfs die goeie edelmoedige pastoor Schelkens inclus! Sommige theologen en exegeten kunnen misschien moeite doen om het dubbele doodstrafmirakel van Petrus goed te praten. Ik voel het echter aan als een ontorende, ontsierende bladzijde in het Nieuwe Testament, hetwelk zich toch aandient als een liefdeboodschap met goddelijke inspiratie. En ik geloof dat we onze kinderen en kleinkinderen geen goed doen met hun die bladzijden te vertellen. Die episode van Ananias en Saffira zou veeleer thuishoren in een gruwelboek over Ali Baba en zijn veertig rovers, of in een film over Chicago van een halve eeuw geleden, met Petrus in de titelrol van Big Boss Al Capone!

§ 3: Sasam open u.

Petrus, die zich in deze vijf eerste hoofdstukken van de Handelingen duidelijk heeft afgetekend als de leider van het christendom, houdt die rol vol tot in het twaalfde hoofdstuk, zeventiende vers: "Daarna verliet hij het huis en ging ergens anders heen." (Hand. 12, 17). Dat is het laatste wat we in het Nieuwe Testament over hem vernemen: de hoofdstukken dertien tot achtentwintig handelen nagenoeg nog mar over alleen Paulus. We zullen in de verdere bladzijden van dit boek terugkomen op het mysterie van Petrus. En wat de wonderen betreft die hij verrichtte in die twaalf hoofdstukken tijdens dewelke hij op de scène was (zoals de zieken genezen en de doden opwekken): die wonderen zullen we bespreken in ons tweede boek ("Een andere kijk op Jezus" waarin we –naast de andere elementen van Jezus' persoonlijkheid- ook diens mirakelen zullen ontleden en vergelijken).

Slechts voor één wonder van Petrus wil ik uitzondering maken en het hier bespreken (volgens de vergelijkende methode die we reeds enkele malen hebben toegepast), omdat dit wonder niet voorkomt in de evangeliën: namelijk de miraculeuze bevrijding uit de gevangenis. Herinner u Ananias en Saffira, die doodvielen omdat ze hun laatste frank niet hadden afgegeven. Veertien regels later lezen we dat de hogepriester en heel zijn aanhang Petrus en de apostelen grepen en hen in de stadsgevangenis wierpen. "Dat is niet meer dan juist", zo beaamt gij: "een doodstrafmirakel op twee oudjes is toch een soort moord, en vraagt een bijkomend onderzoek!". Mis; lieverds. Petrus en de apostelen werden niet in de gevangenis geworpen onder beschuldiging van moord, maar omdat het doodstrafmirakel van Petrus, en enkele daaropvolgende andere mirakelen, aan onze Petrus zoveel prestige bezorgden, dat de hogepriester en heel zijn aanhang er jaloers op werden!! Ziehier de integrale tekst van wat er gebeurde onmiddellijk na de dood van Ananias en Saffira: Door de handen van de apostelen geschiedden er vele wonder tekenen onder het volk. Allen waren eensgezind en kwamen te samen in de Zuilengang van Salomo. Van de overigen durfde niemand zich bij hen voegen, hoezeer het volk hen ook prees. Steeds meer geloofden er in de heer; mannen zowel als vrouwen sloten zich in grote groepen bij hen aan. Men bracht zelfs zieken op straat en legde ze neer op bedden en draagbaren in de hoop dat, als Petrus voorbij ging, tenminste zijn schaduw op een van hen zou vallen. Zelfs uit de steden rondom Jeruzalem stroomden de mensen toe. Zij brachten zieken mee en mensen die van onreine geesten te lijden hadden en allen werden genezen. Maar nu werden de hogepriester en heel zijn aanhang, die de partij van de Sadduceeën vormden, het hevige afgunst vervuld. Zij grepen de apostelen en zetten hen in de stadsgevangenis. Maar in de nacht ontsloot een engel des Heren de deuren van de gevangenis, leidde hen naar buiten en zei: Gaat, treedt weer op in de tempel en predikt aan het volk al deze woorden des Levens. Zij gaven hieraan gehoor, gingen tegen de morgen naar de tempel en gaven er onderricht." (Hand. 5, 12-21).

In onze tijden hebben vele grote gebouwen een toegangsdeur die voorzien is van een elektronisch oog, en automatisch opengaat zodra we ze benaderen. In de sprookjes hebben sommige toverdeuren een automatisch oor, zoals de deur van de schatkamer van Ali Baba en zijn veertig rovers: als de meester riep: "Sesam, open u", dan ging de deur open. En ook in de literaire meesterwerken van alle oude culturen vinden we hetzelfde motief terug, al of niet gecombineerd met de bevrijding van de gevangenen. Ik doe een greep uit de voorraad voorbeelden:

1) Gans het Bramaanse Indië kent het verhaal van de wonderbare ontsnapping van de maagd Devaki, zoals dit reeds eeuwen vóór Christus mondeling werd overgeleverd, en in het Sanskriet staat opgetekend in de Vishnu Purana (vijfde boek, tweede hoofdstuk). Wie de vertaling van die bladzijden leest, kan niet ontkomen aan de indruk dat deze historie een invloed moet gehad hebben op sommige sages van onze kindsheidevangeliën: denk aan de boodschap van de engel Gabriël, de maagdelijke geboorte, de oude Simeon, de boze koning Herodes, de wijzen van het Oosten, het wegwijzende sterretje, de vlucht naar Egypte en de herderkes. We zullen daarop terugkomen in ons tweede boek, maar mag ik er nu reeds een korte greep uit doen? Koning Kansa regeerde in Madura, de hoofdstad van Indië. Hij was dolverliefd op Nysumba, de eerste vrouw van zijn harem. Maar Nysumba kon niet in verwachting geraken. De koning deed een groot offervuur aanleggen, om door magische aanroepingen, en geurige kruiden de bevruchting van zijn vrouw af te smaken. Toen hij samen met Nysumba en met zijn maagdelijke zuster Devaki het vuur naderde, riep de pourohita (priester die de vlammen bestudeerde) met ontzetting uit: "O koning, er zal u geen zoon geboren worden uit de schoot van Sysumba, want ze zal onvruchtbaar blijven; maar de Heer van de wereld zal geboren worden uit de maagdelijke schoot van uw zuster Devaki!". Tijdens de volgende nacht zag de pourohita in een droom dat koning Kansa het zwaard trok tegen zijn zuster Devaki. Ontzet ging de priester de slapende Devaki wekken, en zegde dat ze zonder dralen moest vluchten naar de anachoreten, de kluizenaars in het woud. Devaki kleepte zich haastig als boetelinge, en verliet zonder moeite het zwaarbewaakte paleis en de door de vestigingsmuren omgeven stad. De volgende morgen, toen Devaki's kamer ledig bevonden werd, ontbood de koning alle poortwachters en eiste woedend rekenschap. Ze zegden allemaal dat ze een droom gehad hadden, waarin de muren van de vesting verbrijzeld werden door een lichtstraal, en dat ze een vrouw de stad hadden zien verlaten, geleid door die lichtstraal. Als Devaki in het woud van de anachoreten gekomen was, kreeg ze er weldra een extase, een hoorde een hemelse muziek als van een oceaan van harpen en goddelijke stemmen. Plots opende zich de hemel, en in een lichtgulg zag ze duizenden onbeschrijflijke schone wezens. En in de glans van een bliksem zag ze Mahadeva, de zonnegod, die haar benaderde onder menselijke gedaante. Zo heerlijk was zijn overschaduwing dat ze het bewustzijn verloor: en het was op dat ogenblik dat ze de kiem ontving van haar goddelijk kind. Naderhand riep Vasishtha, de leider van de anachoreten, de zwangere Devaki bij zich: "Uw broeder, koning Kansa, zoekt U omdat hij U wil doden. Begeef U naar de herders aan de voet van de berg Merou. Onder hun bescherming zult gij uw goddelijk kind baren en gij zult hem noemen: Krishna, de gewijde". En zo werd Krishna geboren in de grootste armoede tussen de schamele herders.

2) In de Griekse literatuur. Homerus, die zijn "Ilias" dichtte acht eeuwen vóór Christus, vertelt in zijn vijfde zang over de godinnen Hera en Pallas Athena, die van op de Olympus de strijd rond Troja gadesloegen, en beslisten deel te nemen aan de gevechten. Ze stegen op hun wagen en vlogen in de richting van de aarde. En de poorten van de hemel openden zich vanzelf om hun doorgang te verlenen. En in de vierentwintigste zang lezen we dat de god Hermes de oude koning Priamos naar het kamp van Achilleus begeleidde: "Toen ze bij de wal en de gracht van het kamp kwamen, waren de wachters juist bezig het avondmaal te bereiden; Hermes goot slaap uit over hun ogen, opende de poorten en veilig kwam Priamos binnen het kamp. Weldra bereikten zij de grote tent van Achilleus, omgeven door een sterke pallisade, waarin zich een grote deur bevond. Ook deze opende Hermes en hij geleidde Priamos naar binnen". En in zijn Historia vertrekt Heodotos (vijf eeuwen vóór Christus) dat Darius zich met zijn samenzweerders voorbereidde om Perzische koning te worden, en het paleis binnensloop zonder gehinderd te worden door de schildwachten: "Ongetwijfeld was dit te danken aan een God", zo besluit de schrijver.⁴⁹ Over de Griekse held Acoetos⁵⁰ lezen we dat hij door de stadsmagistraten van Naxos in de gevangenis was opgesloten, in het vooruitzicht van verdere foltering. Maar door bemiddeling van de god Dionysos gingen de deuren vanzelf open en de boeien vielen van Acoetos' handen. Hij kon ongehinderd uit de gevangenis geraken en vluchten. En herlees wat we reeds op blz. 62 schreven over Appolonius van Tyana, die gevangen was genomen in de tempel van Dictynna: rond middernacht schudde hij zijn boeien af, de deur ging vanzelf open, hij trad buiten, de deur ging terug dicht, en hij begon zijn hemelvaart.

3) In de Latijnse literatuur. Ovidius, de dichter van de laatste eeuw vóór Christus, en die nog meer gelezen werd door Vergilius, vertelt ons in zijn "Metamorphosen" drie verschillende malen over het opengaan van gegrendelde deuren, dank zij een tussenkomst van goden.⁵¹

4) Ook de Joodse verhalen van talmud en Midrash zijn rijkelijk gestoffeerd met analoge verhalen: Mozes en Aäron, geleid door de engel Gabriël, kwamen ongehinderd in het paleis van de farao. Daarbij vergaten niet alleen de schildwachten hun plicht, maar zelfs de leeuwen die de deuren moesten bewaken, kwamen kwispelstaartend rond de voeten van de bezoekers dartelen.⁵²

⁴⁹ Herodotos, Historia III, 77

⁵⁰ Homerische Hymne VII; Hygrinos Fabels 134; Poetikon astronomikon II, 17; Aplaothenes Naxika; en afgebeeld op de fries van het Choroische monu-ment van Lysikrates in Athena, 4^e. eeuw vóór Christus.

⁵¹ Ovidius, Metamorphosen; II 815-820; III 690-700; XIV 780-790.

⁵² Ovidius, Metamorphosen; II 815-820; III 690-700; XIV 780-790.

⁵³ Ginzberg Louis: "The Legends of the Jews", vol. II, blz. 332.

En eens toen de deur van het heilige der heiligen op slot geslagen was, bad Salomo tot God en zegde: "Gedenk de goede daden van mijn vader David!". En onmiddellijk ging de deur open, waaruit de vijanden van David konden besluiten dat God David's zonde volledig vergeven had.⁵⁴ En als Rabbi Akiba in de gevangenis gestorven was, kwam de profeet Elia onder de gedaante van een priester naar Jehoshua, de leerling van Rabbi Akiba. Samen gingen ze naar de gevangenis om het lijk te halen; alle deuren stonden open en alle bewakers sliepen. Ze droegen samen het lijk gedurende de ganse nacht, tot in Antipatris, nabij Caesarea. Daar ging voor hen een grafspel open, en ze legden het lijk erin.⁵⁵ Maar mijn grootste favoriet blijft toch nog altijd het oudtestamentische verhaal van de drie joodse jongelingen, die door koning Nabukodenesor in de vuuroven geworpen werden, omdat ze weigerden het gouden afgodsbeeld van de koning te aanbidden, en die door een engel bevrijd werden. O, hoe kon zuster Irma van onze bewaarschool vertellen over die stoute koning! Hoe dreigend kon ze met haar lage stem de o-tonen van die naam Nabukodenesor doen rollen! Hoe griezelden we bij het beeld van die uitslaande vlammen! En hoe jubelden toen die engel in actie kwam! Wil je er samen met mij nog eens van snoepen? Hou je dan gereed, want de tekst gaat volgen. Maar vooraf moet ik terloops nog zeggen dat ik van één ding spijt heb: in mijn oude Canisius-vertaling heette de koning Nabukodenesor, juist zoals bij zuster Irma; maar in de nieuwste uitgave van de katholieke Bijbelstichting is zijn naam omgebogen tot Nedukadnessar: de vier o-klanken, met hun unheimliche charme, zijn er uitgepeuterd als rozijnen uit een kramieke, doch meteen is de smaak van de naam veel fletser geworden, en daarom roep ik: leve die goeie ouwe sonore Nabukodenesor van zuster Irma! "De dienaren van koning Nebukadnessar bleven de oven waarin zij de mannen geworpen hadden met aardolie, pek, vlasvezels en takkenbossen opstoken, zodat de vlammen ongeveer negenenvertig el⁵⁶ boven de oven oplaaiden, naar alle kanten opsloegen en de Chaldeeën die zich rond de oven bevonden verbrandden. Maar een engel des Heren was met de mannen in de oven neergedaald, joeg de vlammen naar buiten en schiep binnen in de oven een klimaat als woei er een dauwwind doorheen. Het vuur deerde de mannen in het geheel niet en ze hadden er niets van de lijden. Toen hieven de drie mannen tezamen een loflied aan en verheerlijkten en prezen God van uit de oven. Toen Nebukadnessar hun lofzang hoorden was hij een en al verbazing; hij stond ijlings op en zei tot zijn raadsheren: We hebben toch drie mannen geboeid in het vuur geworpen? Zij gaven de koning ten antwoord: Zeker, koning! Hij kwam: Maar ik zie vier mannen ongeboeid en zonder letsel in het vuur bewegen; de vierde lijkt op een godenzoon. Daarop ging Nebukadnessar naar de deur van de laaiende oven en riep: Sadrak, Mesak en Abednego, dienaren van de allerhoogste God, kom er uit! Toen kwamen Sadrak, Mesak en Abednego uit het vuur te voorschijn. De gouverneurs, landvoogden en raadsheren van de koning verdrongen zich rond die mannen en zagen dat het vuur hun lichaam niet had gedeerd; zelfs het hoofd op hun hoofd was niet geschroeid, hun mantels waren nog ongeschonden en er hing zelfs geen brandlucht om hen. Toen nam Nebukadnessar het woord en zei: Geloofd zij de God van Sadrak, Mesak en Abednego; hij heeft zijn engel gezonden om zijn dienaren te redden." (Dan. 3, 46-51.91-95).

Met al die mythologische voorbeelden van opengaande deuren en reddende engelen hadden de auteurs van de Handelingen het dan ook niet moeilijk, Petrus en de apostelen op dezelfde hoge pedestal te hijsen, als andere supervedetten uit de wereldtraditie.

En zo krijgen we liefst twee bevrijdingsverhalen te lezen:

1) Een eerste verhaal over Petrus en de overige apostelen:

"Maar nu werden de hogepriester en heel zijn aanhang, die de partij van de Sadduceeën vormden, met hevige afgunst vervuld. Zij grepen de apostelen en zetten hen in de stadsgevangenis. Maar in de nacht ontsloot een engel des Heren de deuren van de gevangenis en leidde hen naar buiten." (Hand. 5, 17-19). Na hun bevrijding gingen ze naar hun eigen mensen en verhieven eensgezind een dankgebed. En de auteurs van de Handelingen willen ons hierbij op indrukwekkende wijze aantonen dat God daadwerkelijk hun gebed accepteerde: "Na hun gebed beefde de plaats waar ze bijeen waren." (Hand. 5, 31).

2) Een tweede verhaal –nog gedetailleerder– over Petrus alleen, nadat deze door Herodes was gevangen genomen:

"Terwijl Petrus in de gevangenis zat, werd door de Kerk vurig voor hem tot God gebeden. In de nacht vóór dat Herodes hem wilde laten voorleiden, lag Petrus met twee kettingen vastgebonden te slapen tussen twee soldaten, terwijl ook voor de poort van de gevangenis wacht werd gehouden. Opeens stond een engel des Heren bij hem en was de cel hel verlicht. Hij stootte Petrus in de zij, wekte hem en sprak: Sta vlug op. Meteen vielen de kettingen van zijn handen. Vervolgens zei de engel: Doe uw gordel om en bind uw sandalen onder. Petrus deed het. De engel hernam: Sla uw mantel om en volg mij. Hij ging mee naar buiten zonder nog te beseffen dat het werkelijkheid was wat de engel deed; hij meende een visioen te zien. Zij passeerden de eerste en tweede wacht en kwamen aan de

⁵⁴ Ginzberg Louis: "The Legends of the Jews", vol. IV, blz. 156.

⁵⁵ Midr. Spr. 9 Par. 2 (31a° Jellenek Beth. Ha-Midr. 27 68

⁵⁶ De "vage naukeurigheid" van die "ongeveer negenenvertig el" doet eigen-aardig aan. "Waarom dan geen vijftig?" zo zeggen we. Men bedenke echter dat zeven in de oudheid het heilig en symbolische getal was, en zeven-maal zeven (=49) nog méér. Ook in het Nieuwe Testament is dat zo: Jezus zei dat men zijn vijanden zeventigmaalzeven moet kunnen vergeven.

ijzeren poort die toegang gaf tot de stad; deze ging vanzelf voor hen open. Zij traden naar buiten, liepen een straat ver en eensklaps was de engel verdwenen. Toen kwam Petrus tot zichzelf en zei: Nu weet ik zeker, dat de Heer zijn engel heeft gezonden en mij heeft ontrukkt aan de macht van Herodes en aan alles wat het volk der joden verwachtte." (Hand. 12, 5-11).

Het moge u dan ook niet verwonderen, dat ik na dit alles in herhaling val, en u onomwonden mijn waardeoordeel geeft: zoals de hemelvaart van Christus, zoals de nederdaling van de heilige Geest, zo is ook de bevrijding van Petrus uit de kerker geen historische gebeurtenis maar alleenlijk een letterkundig cliché.

Vijfde Hoofdstuk: De Paulus van de Handelingen.

Hallo, Paulus, hier zijn we terug. Wel wat zit ge daar zo eenzaam en triestigskes te koe-keloeren? Vindt ge dat we u te lang aan uw lot hebben overgelaten? Ja, 't is inderdaad een grote brok geweest: eerst ons oneindig eerste hoofdstuk, over die hemelvaart van Christus waar de apostelen wél bij waren en gij niet; dan de nederdaling van de heilige Geest, met alle spotlights op die inaugurale speech –met simultaan vertaling- van uw rivaal Petrus (en waar je evenmin bij aanwezig was); en dan nóg een hoofdstuk over het primaatschap van diezelfde Petrus. Je moet het ongetwijfeld des Guten zuviel en zulange gevonden hebben. We nemen daar akte van, en gaan ons dus zonder verwijl opnieuw over je dossier buigen. Want we hebben nog veel te bespreken!

Petrus, nummer één. Akkoord. Daar niet meer op terugkomen. Maar, zo zegden de auteurs van de Handelingen, ook Paulus moeten we met veel pracht en praal ten tonele voeren. Want de negen tienden van de christenen waren heidenchristenen, en de naam Paulus klonk bij hen als een klok. Die christenen mochten dus niet tegen het hoofd gestoten worden; integendeel: de auteurs van de Handelingen moesten hun voorstelling zo aan boord leggen dat de Paulus-supporters van overal er blij en fier zouden over zijn. En al bij al was dat geen gemakkelijke taak. Spotnamen zoals die van de Ebionieten, "Tarsen" ("de man van de mand"), moesten geneutraliseerd worden. De twijfel rond Paulus' al of niet jood-zijn moest weggewerkt worden. Eveneens moest men –tegen sommige roddelpraatjes in- uitdrukkelijk verklaren dat Paulus een christelijk doopsel had gekregen. En in een christenheid waarin men er de nadruk op legde dat de apostelen vervuld waren van de heilige Geest (door overblazing van Christus, en door de spectaculaire wonderen van Pinksteren), moest duidelijk verkondigd worden dat –op bevel van Christus- ook Paulus de heilige Geest had ontvangen. En dan moest men (het wezen nog eens herhaald) de vijandschap van Paulus tegenover Petrus omtoveren tot een edelmoedige en onderdanige vriendschap die als model zou kunnen dienen voor al de verdere eeuwen. Zijn de auteurs van de Handelingen van de Apostelen hierin gelukt? Ja! Ze hebben de Paulus van de Brieven volledig in de hoek kunnen duwen. Of om het met een paar scheikundige en culinaire beelden te zeggen: het bijtend chloorzuur van de Brieven hebben ze geneutraliseerd door kwistige handvolle bicarbonaat; de zerpe appel van Paulus hebben ze samen met de weke peer van Petrus in één kastrol tot moes gestoofd en zodanig met wonderen besuikerd, dat de ganse christenheid er verder zou kunnen van snoepen. En die christenheid heeft gesnoept, achttien eeuwen lang, zonder te verpinken: een zoete compote is nu eenmaal smakelijker dan een zure appel. Voor de grote massa is zulks begrijpelijk. Maar het is wel verbazingwekkend dat ook een selecte reeks monniken, theologen, kerkhistorici, exegeten en godsdienstleraren doorheen de eeuwen, de Brieven enerzijds en de Handelingen Anderzijds doorgestudeerd hebben, zonder de vinger te leggen op de ene tegenstrijdigheid na de andere, en er hun consequenties uit te trekken. Of hebben ze hun kritiek niet durven uiten omwille van de draperie van eerbiedige huiver die de heilige Schrift steeds omhuld heeft?

Pas in de eerste helft van de negentiende eeuw is daar een verandering gekomen: Schröder, Schneckenburger en Bauer⁵⁷ begonnen er de aandacht op te trekken dat de Handelingen geen historisch verhaal waren, maar een doelbewust literair en "verbeterd" product: "De Paulus van de Handelingen is duidelijk een gans andere dan de Paulus van de Brieven", zo schreef Bauer⁵⁸, en verder: "Als we voor onze kennis van Paulus' persoonlijkheid geen andere bron hebben dan de Handelingen van de Apostelen, welk vals beeld zouden we ons dan moeten vormen over die persoonlijkheid!"⁵⁹. Van dan af ging het als met een dichtgevroren rivier: eens dat de eerste ijsblokken losgebroken zijn, geraakt het water aan het stromen en komt al het ijs in beweging. De thesis van Schröder, Schneckenburger en Baur werd overgenomen en verder uitgediept door een hele pleade professoren van de protestantse universiteit van Tübingen⁶⁰ en sindsdien is de lijst van internationale publicaties over hetzelfde onderwerp bijna onoverzichtelijk geworden. En steeds sterker wordt de nadruk gelegd op de tegenstelling tussen de Brieven van Paulus en de handelingen van de Apostelen. "Ge moet ofwel de Paulus van de Brieven kiezen, ofwel die

⁵⁷ Karl Schröder: "Der Apostel Paulus" – Leipzig, 1836; M. Seckenburg: „Ueber den Zweck der Apostelgeschichte“, Berg 1841; F. Chr. Bauer: „Paulus“, 1ste vol. Stuttgart, 1843; 2de vol. Postuum uitgegeven door Zeller-Leipzig, 1866.

⁵⁸ F. Chr. Bauer, op.cit., I, blz. 10.

⁵⁹ F. Chr. Bauer, op.cit., I, blz. 247.

⁶⁰ Zie A.C. Mc. Giffert: "The historical criticism of Acts in Germany", in: "The beginning of Xhristianity", Part I: The Acts of the Apostles, vol. 2, blz. 363-395, uitg. Jackson-Lake, London, 1922. En zie: W. Gasque: "A history of the Criticism of the Acts of te Apostlen" (Beiträge zur Geschichte der Biblischen Exegese, 17), Tübingen, 1973.

van de Handelingen”, schrijft Sandmel.⁶¹ En Prof. Jervell van Oslo herhaalde op zijn buurt te Leuven in 1977 op een internationaal bijbelcongres dat zich gedurende drie dagen bezig gehouden heeft met de Handelingen van de Apostelen: “de Paulus van de Handelingen is een andere dan de Paulus van de Brieven.”⁶² Waaruit moge blijken dat de stelling van Schröder, honderdveertig jaar geleden uitgesproken, steeds actueel is gebleven.

Nu kan natuurlijk de katholieke lezer zeggen: al die hierboven geciteerde namen zijn namen van sterk verdachte (want niet-katholieke) professoren, en vooral Tübingen is een bastion van het protestantisme. Leest ge dan misschien liever een andere tekst, keurig en voornaam in de Latijnse watten gelegd, en verpakt onder de veilige zegellak van een bisschoppelijk imprimatur en cum licentia superiorum? Hier volgt dan zo'n tekst: zijn auteurs zijn twee professoren die een halve eeuw geleden doceerden aan het seminarie te Brugge; en een sterk gedocumenteerd studiewerk gepubliceerd hebben over de handelingen. In hun inleiding schrijven ze met gefronste wenkbrauwen en vermanende vinger over Schröder, Bauer, Schneckenburger en die ondeugende school van Tübingen. Maar dan komt het koddige: aan het eind van hun requisitorium geven die twee seminarieprofessoren warempel een (o zo kleintjes gedrukte!) voetnota, die onder een voorzichtige formulering in feite juist hetzelfde insinueert, en waarover ze in hun vorige regels hun veroordeling hebben neergeschreven! De Latijnse tekst van onze katholieke seminarieprofessoren⁶³ plaats ik links (met Lukas bedoelen ze de auteur van de handelingen); en aan de rechterkant Ga ik, samen met de latinisten onder mijn lezers, zwoegen aan....., zoals lang geleden op onze collegebanken.

Tekst???

Dat Lucas (of de auteur van de handelingen) er inderdaad naar gestreefd heeft ons een Paulus aan te bieden, die het met Petrus volkomen eens was, (dus een andere Paulus dan de Paulus van de Brieven die Petrus vijandig behandeld) schijnt voor sommige mensen geen steen des aanstoets te zijn. Voor de inleiders van het officiële Nieuwe Testament van de katholieke Bijbelstichting is de tweede Paulus zelfs een verrijking, want ze schrijven: “Twee van elkaar onafhankelijke bronnen, zijn eigen Brieven en de handelingen, geven ons van Paulus en zijn leven een duidelijker beeld dan van enige andere persoonlijkheid van het Nieuwe Testament.”⁶⁴

Maar anderen (waartussen ik mezelf rangschik) zullen dit “duidelijker” beeld veeleer ervaren als iets negatiefs, als een onthutsende overschminking, als een tweeslachtig Paulusportret, als een verwarrend christelijk evenbeeld van de Romeinse god Janus-met-het-dubbel-voorhoofd.....En na die inleiding zijn we klaar om onze tweede Paulus te gaan loswikkelen uit de tekst van de Handelingen van de Apostelen.

§ 1: Geboorteplaats en jeugd

⁶¹ ?

⁶² ?

⁶³ Die tekst van de seminarieprofessoren is ondertussen reeds meer dan een halve eeuw oud. Sindsdien zijn er geleidelijk ook andere katholieke auteurs in dezelfde richting gaan schrijven of vragen stellen, en halen ijverig hun achter-stand op de protestanten in: ze hebben hun aandeel in bv. de 117 artikels die in 1974 gepubliceerd werden in Duitsland, en bv. de 24 boeken die in 1975 gepubliceerd werden in het Engelse taalgebied, allen over hetzelfde onderwerp: de vergelijking tussen de Brieven en de Handelingen.

De meest recente boeken, in het Nederlands taalgebied zijn ongeveer gelijktijdig verschenen:

1) Lucas Grollenberg: “Die moeilijke Paulus”, uitg. Bosch & Keuning, 1977, Baarn. Van de Dominikaan Grollenberg had ik reeds vroeger met veel geestdrift het boek “Nieuwe kijk op het Oude Boek” bestudeerd. Maar dit boekje doet flets aan: “Grollenberg noemt het wel een “praatboek” van groepjes gelovigen waartussen hij theologisch werk verricht, en hij vertelt ons zelfs dat hij met zijn Volkswagentje in Turkijë en overal heeft rondgetoerd, Paulus achterna, wat natuurlijk elk oud-padvindershart doet popelen; en toch heb ik vaak de indruk dat hij er stil blijft bij zitten, met zijn elleboog op het stuur, en zijn voorhoofd in de hand, met de verzuchting van “lieverdjes-maat-me-wat-rusten”: dit boek is een wrijven over Paulus en niet een vastnemen.

2) Gijs Bouwman: “Paulus en de anderen”, Cahiers voor levensverdieping, 27, Averbode, 1978.

Ik hou van de stijl van Bouwman: hoegenaamd niet die mottenbollenter-minologie van vele theologen. Maar wat we hier te lezen krijgen stond grotendeels in zijn boek “De derde Nachtwake”: daarin wilde hij bewijzen dat de Handelingen van de Apostelen zouden geschreven zijn tussen 61 en 63, d.i. tijdens Paulus' gevangenschap te Rome, nog vóór de afloop van diens proces; het evangelie volgens Lucas (geschreven door dezelfde auteur die de Handelingen schreef) zou volgens Bouwman later geschreven zijn. En met die visie kan ik niet instemmen, hoe graag ik het ook zou doen om een blijk van sympathie te geven aan die hartelijke Bouwman.

⁶⁴ Het Nieuwe Testament, Willebrord-vertaling, Vijfde druk, 1966, blz. 402.

² De (Grieks-schrijvende) auteurs van de Handelingen hebben hierbij geen rekening gehouden met het feit dat Paulus geen kennis had van het Hebreeuws, zoals is aangetoond door moderne taalspecialisten op grond van de analyse van Paulus' Brieven. Men leze hierover: “A Jewish understanding of the New Testament” van Samuel Sandmel, SPCK, London, 1974, blz. 44.

Ziehier hoe de auteurs van de Handelingen tweemaal na elkaar de nadruk leggen op de stad Tarsus. (De scène speelt zich af in Jeruzalem; de joden grijpen Paulus vast en willen hem doden, maar hij wordt gered door de toegesnelde Romeinse soldaten.) En dan richt hij het woord tot de Romeinse bevelhebber: “....Paulus zei: Ik ben een jood uit Tarsus in Cilicië, burger van een niet onaanzienlijke stad. En ik verzoek u: Sta mij toe het woord tot het volk te richten. Nadat dit toegestaan was, ging Paulus op de trappen staan en gaf met een hand een teken aan het volk. Er viel een diepe stilte en hij sprak hen als volgt in het hebreeuw toe⁶⁵: Mannen, broeders en vaders, luister naar wat ik u thans tot mijn verdediging ga zeggen. Toen ze hoorden, dat hij hen in het Hebreeuws toesprak, werden ze nog stiller. En hij zeide: Ik ben een jood, geboren in Tarsus in Cilicië.” (Hand. 21, 39-40; 22, 1-3).

We weidden vroeger reeds langdurig uit over de spotnaam van de Ebionieten, in verband met het woord tarsos = mand. Voor wie deze theorie verwerpt, en finaal aanneemt dat Paulus daadwerkelijk geboren werd in Tarsus, rijst er echter op de volgende bladzijden van de Handelingen een andere moeilijkheid: hoe kon die jood die zich beriep op zijn geboorte in Tarsus, tevens beweren dat hij het voorrecht genoot een civis romanus, een Romeins burger te zijn? De handelingen vertellen ons namelijk dat de Romeinse bevelhebber opdracht geeft Paulus de kazerne binnen te brengen: “...om hem onder het toedienen van geselslagen een verhoor af te nemen teneinde te weten te komen om welke reden ze zo tegen hem raasden. Maar toen ze hem hadden uitgestrekt voor de geseling, zei Paulus tot de dienstdoende honderdman: ‘Moogt ge een Romein geselen, en dat nog wel zonder veroordeling?’ Toen de honderdman dit hoorde, ging hij naar de bevelhebber toe en meldde hem dit met deze woorden: ‘Weet ge wel wat ge gaat beginnen? Die man is een Romein!’ Daarop kwam de bevelhebber naar hem toe en sprak tot hem: ‘Zeg eens, zij the een Romein?’ Hij antwoordde: ‘Ja’ De bevelhebber hernam: ‘Dat burgerrecht heeft mij een kapitaal gekost.’ Waarop Paulus zei: ‘Maar ik heb het krachtens geboorte.’ Terstond lieten diegenen die op het punt stonden hem te verhoren hem met rust. Ook de bevelhebber werd bang nu hij wist dat het een Romein was die hij had laten boeien.” (Hand. 22, 24-29). We herlezen die uitlating van Paulus, die zegt het Romeins burgerrecht te bezitten krachtens geboorte. En dat is een zware dobber voor de exegeten; want is zeker niet krachtens geboorte in het stadje Tarsus dat Paulus dit burgerrecht kon verworven hebben, zoals Mackinnon dit pertinent resumeert: “Tarsus was slechts een vrijstad door de gunst van Augustus; het was noch een colonia, noch een municipium (stad waarvan de burgers het Romeins burgerrecht hadden), en daarom verleende de geboorte in die stad niet het Romeinse burgerschap. Hoe het Paulus’ familie kwam kunnen we niet zeggen.”⁶⁶

Neen? Kunt gijlie dat niet zeggen? Maar ik wel, zei boerke Naas, ik wel! We moeten echter nog geduld hebben tot in het **derde deel**, eer boerke Naas zich zal gewaardigen ons in detail te vertellen wat hij weet over Paulus’ Romeins burgerrecht. En om het vraagteken rond Paulus’ geboorteplaats nog wat aan te dikken, vermeld ik dat er in de oudste christenheid nog een andere stadsnaam vernoemd wordt als zijnde de geboorteplaats van Paulus, namelijk: Giscala.⁶⁷ Als we dan verder speuren naar Paulus’ jeugd vallen we in de Handelingen onmiddellijk op een ketting van drie ongerijmdheden:

1) Eerste ongerijmdheid: bij de steniging van de heilige Stefanus, martelaar van het christendom (ongeveer in het jaar 35) lezen we: “zij (= de joden) sleepten hem (Stefanus) buiten de poort en stenigden hem. De getuigen legden hun mantels neer aan de voeten van een jongeman die Saulus heette....Saulus stemde in met de moord op deze man.” (Hand. 7, 58; 8, 1). Volgens de Handelingen verbleef dus de jongeman Saul(us) in Jeruzalem, ongeveer in het jaar 33. En die jongeman was jonger dan twaalf jaar, aangezien hij niet hielp bij het stenigen; want alle volwassen joden (= vanaf twaalf jaar) moesten actief deelnemen aan de steniging van een godslasteraar.⁶⁸ Maar dan is ook de laatste zin: “Saulus stemde in met de moord op deze man” een ongerijmdheid: want de instemming van een kind was van geen enkele betekenis, aangezien alleen met het oordeel van volwassenen rekening gehouden werd.

2) Tweede ongerijmdheid: Saul en Gamaliël. De Handelingen, die ons een eerste keer (naar aanleiding van Stefanus’ steniging) vertellen dat de jonge Saul in Jeruzalem vertoefde, herhalen ook nog op een andere plaats dat hij was grootgebracht in Jeruzalem en als jonge student was “opgevoed aan de voeten van Gamaliël volgens de strenge opvattingen van de voorvaderlijke wet” (Hand. 22, 3). Terloops gezegd: “aan de voeten van Gamaliël” moeten we ons niet voorstellen als enkele jonge mannekens die gehurkt zitten te luisteren rond de vertellende grootvader, want de jonge joden moesten uit eerbied recht blijven staan terwijl ze onderricht kregen in de Thora. Maar onze bespreking slaat op de naam Gamaliël. Wie was die rabbi? In de joodse overlevering wordt met veel eerbied over hem geschreven⁶⁹; hij was een kleinzoon van de beroemde rabbi Hillel.⁷⁰ En in de Handelingen wordt verhaald dat Gamaliël

⁶⁶ Albert G. Mackinnon; N.A.D.D. in „The Rome of Saint Paul“, Ed. The religious Tract Society, London, 1930, blz. 101.

⁶⁷ Vermeld door: 1° Photius: Ad Amphilocium CXVI; 2° Hiërunymus: De Viris Illustribus, MLXXIII, 613-646.

⁶⁸ Deuteronomium 17, 7.

⁶⁹ Mishnah, Gittin ‘, 1-3; Aboth 1, 16; Misnah, slotwoord van Sotah.

⁷⁰ Hillel werd geboren in het jaar 70 vóór Christus, en stierf in het jaar 10 van onze tijdrekening. In zijn onderrichtingen legde hij er de nadruk op dat ware godsvrucht moet gepaard gaan met liefde, nederigheid en geduld. In ons tweede boek: “Een andere kijk op Jezus” zullen we zien dat sommige uitspraken die aan Jezus toegeschreven worden, vóór

op vredelievende en gezagvolle wijze de stem verhieft, toen sommige joden van Jeruzalem samengeschoold waren rond Paulus en de apostelen, en aanstalten maakte om hen te doden: "Nu was er echter in het Sanhedrin een Farizeeër, Gamaliël, een wetgeleerde, die bij het gehele volk in aanzien stond. Deze liet de mannen een ogenblik naar buiten brengen. Daarop zei hij: Mannen van Israël, bedenk wel wat ge met deze mannen gaat doen. Vóór onze tijd immers trad Teudas op, die beweerde dat hij iemand van betekenis was en bij wie zich een groep aansloot van ongeveer vierhonderd man. Hij werd gedood en alleen die op hem vertrouwden werden uiteengejaagd. Na hem, in de dagen van de volkstelling, trad Judas de Galileeër op en sleepte veel volk mee. Ook hij ging ten gronde en allen die op hem vertrouwden werden verstrooid. Wat ons geval betreft zeg ik u: Bemoeit u niet met deze mensen, maar laat ze hun gang gaan. Gaat deze opzet of dit werk van mensen uit, dan zal het op niets uitlopen. Gaat het echter van God uit, dan zult ge hen niet uiteen kunnen slaan; anders zou misschien blijken dat gij tegen God in verzet zijt. Zij lieten zich door hem overreden." (Hand. 3, 34-39).

Ruikt ge de wierook die de auteurs van de Handelingen doen walmen rond het hoofd van Gamaliël? Begrijpelijkerwijze heeft die tekst aanleiding gegeven tot vele beschouwingen; Alfred Loisy werd er zelfs door geïnspireerd tot de volgende gevatte boutade: "pour un peu en ferait de lui le grand-père du christianisme!" (Het scheelde niet veel of ze hadden hem de grootvader van het christendom gemaakt!).⁷¹ In elk geval mogen we uit die tekst van de Handelingen het ondubbelzinnig besluit trekken dat rabbi Gamaliël geen christenvervolger was. Maar als Paulus er prat op ging een eerbiedige leerling van Gamaliël te zijn, hoe is het dan uit te leggen dat hij zich (in tegenstelling met zijn meester) wél als een woesteling gedroeg tegenover de christenen? De Handelingen vertellen inderdaad: "Saulus echter woedde tegen de kerk, waarbij hij het ene huis na het andere binnendrong, mannen en vrouwen wegsleepte en overleverde om gevangen gezet te worden." (Hand. 8, 3)

3) Derde ongerijmdheid. Neen, dit toon ik niet aan; ditmaal moet ge zelf de tegenstrijdigheid op heterdaad betrappen in de doorlopende tekst die ik u hier geef: "De getuigen legden hun mantels neer aan de voeten van een jongeman die Saulus heette....Saulus stemde in met de moord op deze man. Op die dag brak er een hevige vervolging los tegen de kerk in Jeruzalem. Allen verspreidden zich over het platteland van Judea en Samaria, uitgezonderd de apostelen. Vrome mannen begroeven Stefanus en hielden een grote rouwklacht over hem. Saulus echter woedde tegen de kerk, waarbij hij het ene huis na het andere binnendrong, mannen en vrouwen wegsleepte en overleverde om gevangen gezet te worden." (Hand. 7, 58; 8, 1-3). Bravo, ge hebt het gevonden: dat schooljongetje van nog geen twaalf jaar, hoe kon die huizen binnendringen en mannen en vrouwen wegslepen? De meeste exegeten zijn het trouwens ditmaal eens met ons: de verzen over de jongeman Saulus die de kleren bewaakte en instemde met de moord op Tetanus, waren volgens hen niet aanwezig in de oudste handschriften van de handelingen: het gaat hier om een latere toevoeging van de kopiïsten.

§ 2: De bekering van Paulus.

In zijn brieven had Poules slechts viermaal, en in zeer vage bewoordingen allusie gemaakt op zijn bekering. Maar juist die vaagheid betekende een buitenkansje voor de auteurs van de Handelingen van de Apostelen, die Poules in de bloemetjes wilden zetten. Waarom er niet wat rond broederen? Waarom er geen spectaculair geprofaneerd verhaal van maken? Waarom Poules niet promoveren tot de stralende vedette van een machtige film (genre Cecile de Mille) in het decor van Damascus, en waardoor hij voor alle eeuwen een legendarische held werd? Ze maakten daarbij (eens te meer) handig gebruik van de clichés die overvloedig te vinden waren in de oude literatuur: bliksemflitsen en stemmen uit de hemel. Ziehier dan dat beroemde verhaal: "Intussen ging Saulus, wiens ziedende woede nog steeds de leerlingen van de Heer met de dood bedreigde, naar de hogepriester aan wie hij brieven vroeg voor de synagogen in Da-mascus, om alle aanhangers van de Weg die hij zou vinden, mannen zowel als vrouwen, gevangen naar Jeruzalem te mogen voeren. Toen hij zijn tocht Damascus naderde, omstraalde hem plotseling een licht uit de hemel. Hij viel ter aarde en hoorde een stem die hem zei: "Saul, Saul, waarom vervolgt ge Mij? Hij sprak: Wie zijt gij, Heer? Hij antwoordde: Ik ben Jezus, die gij vervolgt. Maar sta op en ga de stad in; daar zal iemand u zeggen wat ge moet doen. Zijn reisgezellen stonden sprakeloos, want ze hoorden wel de stem, maar zagen niemand. Saul stond van de grond op, maar hoewel zijn ogen open waren, zag hij niets. Ze namen hem dus bij de hand en brachten hem Damascus binnen. Drie dagen lang kon hij niet zien en at of dronk hij niet." (Hand. 9, 1-9).

hem reeds verteld werden als zijnde afkomstig van Hillel. Een paar voorbeelden: "Mijn vernedering is mijn verheffing" (Wie zich vernedert zal verheven worden); "Doe niet aan uw naaste wat ge voor uzelf onaangenaam vint" (Shab. 31a).

⁷¹ Alfred Loisy: "Les Actes des Apôtres », Ed. Nourry, Paris, 1920, blz. 284.

Sorry, ik zit hier weeral onmiddellijk met mijn protesterende vinger omhoog. Want reeds de twee eerste verzen bevatten een historische absurditeit, en ditmaal kan de ver-gissing niet meer aan de kopiïsten toegeschreven worden. De hogepriester van Jeruzalem, en brieven voor de synagogen in Jeruzalem, dus een joodse jurisdictie? Maar waarde scribenten van de Handelingen, de hogepriester van de joden had hoegenaamd niets in de pap te brokken in Damascus! In de tijd van Paulus' bekering lag deze stad reeds sinds tientallen jaren onder Nabatees bewind en werd geregeerd door een Nabatees stadhouder. De Nabateeën waren het machtige Arabische woestijnvolk dat ten oosten van Jeruzalem leefde en Petra tot hoofdstad had. Hun koning was Aretas IV, en hij zopas een oorlog gevoerd en gewonnen tegen zijn westelijk gebuur Herodes Antipas, de viervorst van de joden. Alle joden, van welke gezindheid ook, Paulus inclusief, hadden dus alle reden om zich koest te houden in Damascus. We vinden hiervan trouwens een voorbeeld in een alinea van een brief die Paulus aan de Korinthiërs schreef (en die we reeds aanhaalden naar aanleiding van de Ebionieten): "Toen ik in Damascus was, liet de stadhouder van koning Aratas de stad bewaken om mij te vangen; en om aan zijn handen te ontsnappen moest ik in een mand worden neergelaten door een venster van de stadsmuur." (2 Kor. 11, 32-33). Daarentegen is het historisch ondenkbaar dat de hogepriester van Jeruzalem aanbevelingsbrieven zou gaan schrijven hebben voor een ketterjager die naar Damascus wilde gaan. Even ondenkbaar zou het geweest zijn tijdens wereldoorlog II, dat de aartsbisschop van Parijs een aanbevelingsdocument zou afgeleverd hebben aan een dappere Franse geloofsverdediger, die het in zijn hoofd zou gekregen hebben naar Keulen te trekken om de protestantse mannen en vrouwen gevangen te nemen en naar Parijs te transporteren!

Alvorens ernstig voort te gaan, wil ik u vlug een kwisnummertje in het oor fluisteren: als ge bij gelegenheid lust hebt in een onschuldig plagerijtje met vrienden onder elkaar, dan moet ge eens de volgende vraag stellen aan de beste bijbelkenner van het gezelschap: "Wat gebeurde er met Saul, toen hij op weg naar Damascus plots een licht zag bliksemen en de stem van Jezus hoorde?" Negen keren op tien moogt ge u verwachten aan het prompte antwoord: "Saul viel van zijn paard!" Daarentegen zal niemand u zeggen: "Saul viel van zijn bromfiets". En toch is het paard even onwaarschijnlijk als de bromfiets. Nergens in Paulus' bekeringsverhaal wordt het paard vernoemd; Jezus, de apostelen, de joden, de gewone mensen in het oude Oosten verplaatsten zich te voet of per ezel; de cavalerie was het monopolie van het leger en van de hoogste wereldlijke overheden. Maar onze westerse kunstenaars hebben in de Renaissance de schilderachtigheid van het paard ontdekt: koningen en prelaten, Jeanne d'Arc en zelfs abdissen werden gestandbeeld als ruiters; en dus kreeg toen ook Paulus een paard tussen de knieën geduwd: de val vanaf een steigerend paard is nu eenmaal veel spectaculairder dan de banale val van een voetganger; en zodoende heeft het paard in de Paulustraditie zijn burgerrechten verkregen.

En nu vooruit met het ernstige: Lucas (of sribenten) waarom zijt ge in uw verhalen over Paulus' bekering zo slordig geweest? Herinner u de geschiedenis van de kuise Suzanna: de ene ouderling zegde "onder een mastiekboom", de andere "onder een steeneik"; en finaal had die tegenstrijdigheid van hun getuigenissen een zeer nadelige invloed op hun gezondheid.

Welnu, de auteurs van de Handelingen geven ons driemaal het verhaal van Paulus' bekering, en zulks niet met twee, maar met liefst drie tegenstrijdige versies! Nu zullen we wel niet tot het uiterste gaan, en we zullen onze scribenten van de Handelingen dus niet doodstenigen, zoals dat met de twee ouderlingen gebeurde. Maar hun verhaal dat moet stoelen op zulke wankelende teksten wordt er op zijn zachtst gezegd niet geloofwaardiger door; de politieagent die in onze tijd zo'n drie uiteenlopende versies over éénzelfde verkeersongeval zou neerschrijven, zou een flinke uitbrander krijgen van zijn oversten! Hier volgen dan drie varianten:

De eerste versie (die van Handelingen, hoofdstuk 9) hebben we reeds gelezen: Saul (en hij alleen) wordt omstraald door een verblindende lichtflits uit de hemel. En de reisgezellen? "Zij stonden sprakeloos, want ze hoorden wel de stem, maar zagen niemand" (Hand. 9, 7).

Een tweede versie krijgen we te lezen in hoofdstuk 22, waarin de schrijver zagezegd een redevoering van Paulus weergeeft, redevoering gehouden in Jeruzalem, vóór een militaire bevelhebber en het verzamelde volk. Welnu, daarin vertelt Paulus over hetzelfde licht dat hem (en hem alleen) omstraalde, over zijn eigen blindheid en over de stem van Jezus. Maar de reisgezellen? "Mijn reisgezellen zagen wel het licht, maar hoorden niet de stem van Hem die mij toesprak" (Hand. 22, 9). Dus juist het tegenovergesteld van de eerste versie.

En de derde versie vinden we in hoofdstuk 26: weerom een redevoering van Paulus, maar ditmaal voor de troon van koning Agrippa; wegens het koninklijk cachet van die audiëntie zal alles nu een majestatisch verloop hebben:

1) Jezus

Jezus die tijdens zijn leven in Galilea omgang had met de simpele mensen had steeds samen met hen de eenvoudige Aramese volkstaal gesproken: nu daarentegen bedient hij zich van het Hebreeuws⁷² om een plechtige toespraak te

⁷² We citeerden reeds in noot 2, p. 107, dat Paulus geen kennis had van het Hebreeuws.

houden, met termen ontleend aan de oudtestamentische profeten Jeremia en Jesaja. En teneinde het gebeuren nog feestelijker te maken, zal Jezus ditmaal niet slechts spreken, doch zich ook vertonen in een hemels visioen.

2) Saul

Allereerst is er van blindheid geen sprake meer. Zelfs integendeel: Saul ziet een licht uit de hemel, dat hem en zijn reisgezellen omstraalt en ziet dan Jezus die aan hem verschijnt. En hoe indrukwekkend is de toespraak, waarin Jezus zijn dienaar Saul aanstelt tot apostel der heidenen!

3) De reisgezellen

In de eerste versie waren de reisgezellen passieve toeschouwers en toehoorders geweest. Alleen Paulus werd toen door het licht omstraald. In deze derde versie daarentegen worden de reisgezellen samen met Saulus omstraald, en in plaats van sprakeloos te blijven staan, kantelen ze allemaal om, solidair met Paulus. "Het was midden op de dag, o koning, toen ik onderweg een licht uit de hemel mij en mijn reisgezellen zag omstralen, feller dan de schittering van de zon. We vielen allen ter aarde en ik hoorde een stem in het Hebreeuws tot mij zeggen: Saul, Saul, waarom vervolgt gij Mij? Ik zei: Wie zijt gij, Heer? De Heer antwoordde: Ik ben Jezus, die gij vervolgt. Maar richt u op en sta op uw voeten. Daartoe ben ik u verschenen om u aan te stellen tot dienaar en tot getuige van het feit dat ge Mij gezien hebt en dat ik u nog verschijnen zal. Ik heb u weggenomen uit uw volk en uit de heidenen en tot hen zend ik u om hun ogen te openen, opdat zij zich van de duisternis keren tot het licht, en van de macht van satan tot God en opdat zij door in Mij te geloven vergiffenis krijgen van hun zonden en een erfdeel met de geheiligden. En vandaar, o koning Agrippa, ben ik nooit ongehoorzaam geweest aan dit hemels visioen." (Hand. 26, 13-19). Wat een prachtig slotwoord! Wat een vreugde voor de aanhangers van Paulus, zulke machtige dingen te lezen over hun apostel! En daarmee was tevens hun kritische zin in slaap gesust, voor het geval ze zouden willen protesteren hebben tegen andere bladzijden van de Handelingen waarin de feiten rond Paulus op kleinerende wijze verdraaid zouden worden, zoals we verder zullen zien.

Quandoque Homerus dormitat: zelfs Homerus kan af en toe een zaagske spannen. En ook de auteurs van de Handelingen konden wel eens verstrooid zijn, zoals met die flater van de drie tegenstrijdige versies van Paulus' val. Maar wat hebben die kerels anderzijds op de meest gewiekste wijze onmiddellijk na die val, drie hete hangijzers van de theologie en de kerkgeschiedenis kunnen onschadelijk maken! En dat met slechts enkele regeltjes tekst!

1) Een van de opwerpingen van Paulus' vijanden was, dat hij nergens iets geschreven had over zijn eigen doopsel: was hij eigenlijk wel gedoopt? De Handelingen zouden het antwoord geven.

2) Een tweede bezwaar was dat Paulus zich in zijn Brieven wel had voorgedaan als een apostel, en zelfs als de uitverkoren apostel van Christus: maar dat was in feite een zeer individualistische affirmatie geweest (op dezelfde manier als zou een legerkorporaal kunnen beweren: Ik ben door God vanaf de moederschoot uitverkoren om een even groot veldheer als Napoleon te worden); het was dan ook niet te verwonderen dat zijn affirmatie reacties had uitgelokt van de andere apostelen, de kolonels en generaals van Jeruzalem: "een apostel, niet gezonden of aangesteld door mensen, maar door Jezus Christus en door God de Vader" (Gal. 1, 1), moet de andere apostelen beledigd hebben in hun apostolisch gezag. De auteurs van de Handelingen zouden er dus voor zorgen dat Paulus tot geloofsverkondiger benoemd werd door een kerkelijke vertegenwoordiger, namelijk Ananias, op bevel van Christus.

3) Tenslotte was er het probleem van de heilige Geest. Nergens in de Brieven van Paulus staat er zelfs maar door een allusie te lezen, dat de heilige Geest op een bepaald moment op hem zou zijn neergedaald, in aanwezigheid van getuigen. Die officiële homologatie van een uitverkorene scheen nochtans een noodzakelijk onderdeel te zijn van de heilige Schriftuur: dit was het geval geweest met Jezus, toen de heilige Geest bij zijn doopsel in de Jordaan onder de gedaante van een duif over hem was gekomen. En dit was eveneens het geval geweest met de apostelen: een eerste keer had Jezus na zijn verrijzenis over hen geblazen en gezegd; "Ontvangt de heilige Geest" (Joh. 20, 22); en een tweede maal was de heilige Geest nog eens volledig officieel nedergedaald over de apostelen, in het pinksterverhaal van de Handelingen. Maar bij die plechtige wijdingen van de apostelen was onze Paulus niet aanwezig geweest: noch bij het blazen van Christus, noch bij het windgedruis van Pinksteren. Wat moesten de christenen daar wel van denken? Was Paulus dan toch een tweederangapostel, zonder een door de heilige Geest gehomologeerd diploma? Ook hier zouden de auteurs van de Handelingen het nodige antwoord geven. Hier volgt dan de tekst met het driedubbele antwoord; we hervatten hem bij de blinde Paulus: "Zij namen hem bij de hand en brachten hem Damascus binnen. Drie dagen lang kon hij niet zien en at of dronk hij niet. nu woonde er in Damascus een leerling die Ananias heette, en tot hem sprak de Heer in een visioen: Ananias. Hij antwoordde: Hier ben ik, Heer. De Heer vervolgde: Begeef u naar de Rechte Straat en vraag in het huis van Judas naar Saulus van Tarsus; hij is juist in gebed. -Deze zag reeds in een visioen een man, Ananias, binnenkomen en hem de handen opleggen, opdat hij weer zou zien.- Maar Ananias wierp tegen: Heer, ik heb van velen gehoord hoeveel kwaad die man uw heiligen in Jeruzalem heeft aangedaan. Ook hier heeft hij van de hogepriesters volmacht om allen die Uw naam aanroepen in boeien te slaan. De Heer beval hem: Ga, want die man is mijn uitverkoren werktuig om mijn naam uit te dragen onder heidenen en koningen en onder de zonen van Israël. Ik zal hem laten zien hoeveel hij om mijn Naam moet

lijden. Toen begaf Ananias zich naar het huis, trad binnen en legde hem de handen op met de woorden: Saul, broeder, de Heer heeft mij gezonden, Jezus die u op de weg hierheen verschenen is, opdat ge weer zien moogt en vervuld worden van de heilige Geest. Op hetzelfde ogenblik vielen hem als het ware de schellen van de ogen. Hij zag weer en terstond liet hij zich dopen. Hij nam voedsel tot zich en kwam weer op krachten.” (Hand. 9, 8-19). Wat een eenvoud! Wat een naïef raffinement! En hoe rustig zitten de drie oplossingen ingewerkt in de tekst: 1) het doopsel van Paulus, 2) zijn promotie tot apostel door tussenkomst van een kerkelijke afgevaardigde (rechtstreeks door Jezus opgevorderd), en 3) de homologatie door de heilige Geest! Als we nu eens schelms in de richting van die drie indringertjes zouden knipogen, om hun diets te maken dat we hun spelletjes doorzien, zouden ze dan misschien glunderend tegenpinken? In elk geval brave, kampioenen van de Handelingen, die gehandeld hebt in het belang van de kerk, ge hebt uw drie hete hangijzers op bewonderenswaardige wijze weggewerkt!

§ 3: Na de bekering. He?? Arabië???

We hebben bij de bespreking van Paulus' Brieven onze verbazing uitgedrukt over zijn verblijf in Arabië. Ook bij de jodenchristenen met men veel gegrinnikt hebben over die zonderlinge self-made-apostel, die op een hooghartige wijze proclameerde dat hij de apostelen en de joden niet nodig had voor de informatie over Jezus, aangezien hij al het nodige vernomen had via visioenen. Wist Paulus dan méér over die Jezus die hij nooit gekend had, dan de apostelen en de joden die met hem geleefd hadden? Ja? En dat alles dank zij zijn verblijf in Arabië? Het was dan ook een netelige taak voor de schrijvers van de Handelingen, het bezwarende element “Arabië” te verwerken. Welnu, wat doet men met een bezarend document? Men goochelt het weg uit het dossier. En zo stel ik me de volgende scène voor: We komen onze Saul-Paulus bezoeken tijdens zijn herstel in Damascus. Hij zit daar in zijn zetel, nog een beetje flauwtjes, en draagt voorlopig een zonnebril om zijn ogen nog wat te sparen. Een paar auteurs van de Handelingen staan naast zijn zetel, vol oplettendheid en toewijding. We zeggen dat we het dagbladartikel over Paulus' spectaculair ongeval gelezen hebben. “En zijt ge op uw hoofd gevallen? Hebt ge nog schedelpijnen?” vraag ik aan onze patiënt. Met het gebaar van een oude huisdokter leg ik mijn vingers op zijn pols en geef even aandacht: stevige pulsaties, regelmatig ritme, geen bradycardie. En de pupillen? Even die bril afgenomen: oogreflexen normaal. Geen tekens van hersenschudding. “Prachtig kerel. Slaap en rust nog maar veel, en over enkele dagen zijt ge weer helemaal fit!” Paulus knikt en dommelt terg in. Dan wend ik mij tot twee verzorgers en fluister: “Ja, nog enkele dagen reconvalescentie, en dan zal onze Paulus zijn reis wel aankunnen, ge weet wel, die fameuze reis naar Arabië, voor zijn mysterieus verblijf van een heleboel maanden en voor openbaringen, enzovoort.”

“Arabië? Mysterieus verblijf? Wat bedoelt ge daarmee?”, vragen de auteurs van de Handelingen. Ze werpen elkaar verbaasde blikken toe, en beginnen in hun paparassen te snuffelen daar ergens op de tafel. “Welja” zo dring ik aan. “Daar over heeft hij toch geschreven in één van zijn Brieven, de Brief aan de Galaten”. “ Brief aan de Galaten? Brieven? Heeft Paulus Brieven geschreven? Ze kijken me meewarig aan en zeggen dat ik Paulus waarschijnlijk verwar met iemand anders. Van Arabië en Paulus' Brieven weten ze niets. Want ziehier inderdaad het eindverslag van de handelingen van de Apostelen over de bekering van Paulus: “Hij zag weer en terstond liet hij zich dopen. Hij nam voedsel tot zich en kwam weer op krachten. Enige tijd bleef hij bij de leerlingen in Damascus. Terstond begon hij in de synagoge Jezus te prediken... Na verloop van tijd beraamden de joden een plan om hem uit de weg te ruimen, maar hun toeleg werd aan Paulus bekend. Terwijl zij dus dag en nacht de stadspoorten bewaakten met het oog op hun plan om hem te vermoorden, namen zijn leerlingen hem 's nachts mee en lieten hem door de stadsmuur in een mand naar beneden zakken. In Jeruzalem aangekomen deed hij pogingen zich bij de leerlingen van Jezus aan te sluiten. (Hand. 9, 18-20.23-26). En daarmee was dat onbehaaglijke Arabië weggemoffeld. Terloops gezegd: hebt ge in die bengelende mand de Paulus van de Brieven en de Paulus van de handelingen herkend?⁷³ De vlucht per mand via de standsmuur blijft dezelfde, maar de vijand voor wie onze held het hazenpad moet kiezen is verschillend; in zijn tweede Brief aan de Korinthiërs had Paulus geschreven dat hij (per mand) moest vluchten uit Damascus omdat hij achtervolgd werd door de stadhouder van koning Aretas. (Ter herinnering: Aretas was de koning van de Nabateëen, het Arabische woestijnvolk dat in de tijd van Paulus' bekering Damascus bezette). Daarentegen, toen de Handelingen geschreven werden was er reeds een groeiende tegenstelling tussen de christenen en de joden, en dus werden in toenemende mate een reeks antipathieke daden in de schoenen van de joden geschoven: in de Handelingen was het dan ook niet meer voor de Nabateëen dat Paulus moest vluchten, maar voor die stoute joden.⁷⁴

§ 4: Paulus en de apostelen

⁷³ In de Griekse teksten wordt het woord “mand” telkens weergegeven door een verschillend synoniem: Paulus schrijft “sarganè” (2 Kor. 11, 33), de Handelingen hebben het over “spuris”, en de Ebionieten speelden met het woord “tarsos” (zie blz. 32). Voor sarganè en spuris, zie Nestle-Aland, “Novum Testamentum Graece et Latine”, Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart, 1963, blz. 475 en 326.

⁷⁴ Diezelfde toenemende anti-joodse geesteshouding kan men ook op verschillende plaatsen onderkennen in het evangelie volgens Lucas, dat later geschreven werd dan de evangeliën volgens Marcus en Matteüs.

A. Paulus' eerste bezoek aan Jeruzalem

We herinneren ons uit Paulus' Brief aan de Galaten dat zijn eerste samenkomt met Petrus in Jeruzalem plaats vond drie jaar na zijn bekering; bovendien was het slechts een kort bezoek van veertien dagen; en Paulus legde er de nadruk op dat hij alleen Petrus en Jakobus ontmoet had, en geen enkel contact had opgenomen met de overige apostelen noch met de christenen van Judea. Dit alles omdat hij beweerde geen behoefte te hebben aan contact met de apostelen en met de jodenchristenen, ook niet met het oog op informatie over Jezus, aangezien hij al die informatie had gekregen in Arabië ter gelegenheid van zijn visioenen: "Ik verzeker u broeders, dat evangelie dat ik verkondigd heb, is niet door mensen uitgedacht. Ik heb het ook niet van een mens ontvangen of gehoord, maar door een openbaring van Jezus Christus." (Gal. 1, 11-12). Hoe gans anders klinkt de toon van de handelingen, hoe spannen zij zich in om ons het tegenovergestelde wijs te maken! Dit doen ze via twee teksten:

De eerste tekst volgt onmiddellijk na het verhaal van Paulus' bekering: "In Jeruzalem aangekomen deed hij pogingen zich bij de leerlingen aan te sluiten, maar allen waren bang van hem, omdat zij niet konden geloven, dat hij een leerling was. Barnabas trok zich zijn lot aan, bracht hem bij de apostelen en verhaalde hun, hoe hij onderweg de Heer gezien had en dat Deze tot hem had gesproken en hoe hij in Damascus vrijmoedig opgetreden was in de naam van Jezus. Voortaan ging hij in Jeruzalem geregeld met hen om, terwijl hij onverschrokken optrad in de naam van de Heer. Hij sprak en disputeerde met de Hellenisten. Deze probeerden hem te vermoorden. Toen de broeders dit te weten kwamen, brachten ze hem weg naar Caesarea en lieten hem naar Tarsus vertrekken. Nu genoot de Kerk in heel Judea, Galilea en Samaria vrede; ze werd steeds meer bevestigd in de vreze des Heren en nam gestadig in aantal toe door de vertroosting van de heilige Geest." (Hand. 9, 26-31).

De tweede tekst vinden we onder de vorm van Paulus' redevoering voor koning Agrippa: "En vandaar, o koning Agrippa, ben ik nooit ongehoorzaam geweest aan dit hemels visioen, maar heb ik eerst aan de mensen in Damascus en Jeruzalem en vervolgens in heel het gebied van Judea en ook aan de heidenen gepredikt, dat ze tot inkeer moesten komen en zich bekeren tot God en daden stellen die bij de bekering passen." (Hand. 26, 19-20). Schematisch zien de tegenstellingen er als volgt uit:

1) De relatie van Paulus met de apostelen.

Volgens Paulus' Brief aan de Galaten: Volgens de handelingen:

<p>"Van de apostelen heb ik enkel Petrus en Jakobus ontmoet. God is mijn getuige." (Gal. 1, 18-19)</p>	<p>"Barnabas bracht hem bij de apostelen. Voortaan ging hij in Jeruzalem geregeld met hen om." (Hand. 9, 27-28)</p>
--	---

2) De relatie van Paulus met de christenen van Judea.

Volgens Paulus' Brief aan de Galaten: Volgens de Handelingen:

<p>"De gemeenten van Judea hebben mij niet persoonlijk leren kennen." (Gal. 1, 22)</p>	<p>"Ik heb...in heel het gebied van Judea gepredikt." (Hand. 26, 20)</p>
--	--

De reden van deze "retouche" van de handelingen ligt voor de hand: door zo sterk de nadruk te leggen op die zogezegde vrijmoedige en onverschrokken inzet van Paulus in Jeruzalem en Judea, wilden de auteurs een nieuw Paulusbeeld scheppen: een Paulus die weliswaar nooit de levende Jezus ontmoet had, maar die nu op joviale wijze omgang zocht met de apostelen en jodenchristenen van Jeruzalem en Judea, en die dus via deze omgang met evenveel gezag als de apostelen, en in volle harmonie met hen, het evangelie kan prediken. Dat ze hiermee Paulus tot een meinedige vervormd hebben (want hij had geschreven "van de apostelen heb ik enkel Petrus en Jakobus ontmoet. God is mijn getuige") schijnt hen blijkbaar niet te deren.

In hun poging om dit vervormde Paulusbeeld op te dringen aan de christenen, kregen de auteurs van de handelingen nog een bereidwillig duwtje bij van die andere schrijftvervalsers waarover we het reeds vroeger hadden, en die de "Brief aan de Hebreëen" publiceerden, twintig jaar na Paulus' dood, als zijnde door hem geschreven.⁷⁵ "Nadat God

⁷⁵ Waren het "andere" schrijftvervalsers of waren het "dezelfde"? Waren de auteurs van het evangelie volgens Lucas, die ook als de auteurs van de Handelingen beschouwd worden, tevens de auteurs van de Brief aan de Hebreëen?

eertijds vele malen en op velerlei wijzen tot onze vaders gesproken had door de profeten, heeft Hij nu, op het einde der tijden, tot ons gesproken, door de Zoon..., zij die Hem hoorden hebben ons de boodschap getrouw doorgegeven." (Hebr. 1, 1-2; 2, 3). Schematisch zien de twee tegengestelde kettingen van openbaringen er als volgt uit:

<u>Volgens de Paulus' Brief aan de galaten:</u>	<u>Volgens de Handelingen en de Brief aan de Hebreëen:</u>
---	--

Openbaring van Jezus Christus ↓	God ↓ Sprekend door de Zoon ↓
Rechtstreeks aan Paulus (in Arabië) "Dit evangelie is niet door mensen uitgedacht; ik heb het ook niet van een mens ont-vangen of gehoord." (Hand. 1, 11-12).	Tot de apostelen (zij die hem hoorden) ↓ Boodschap getrouw doorgegeven aan Paulus, ter gelegenheid van geregelde contacten. (Hand. 9, 27-28; Hebr. 2, 3).

B: De afrekening met de Wet van Mozes

Ge herinnert u dat Paulus in zijn Brieven heftig te keer ging tegen de toepassing van de Mozaische besnijdeniswet. "Let op mijn woorden, ik, Paulus, zeg u: Als ge u laat besnijden, zal Christus u niets baten." (Gal. 3, 2); "Wacht u voor de honden, de saboteurs, de versnedenen." (Fil. 3, 2); "Zij die u opruien, zouden ontmand moeten worden!" (Gal. 3, 12). En ge herinnert u eveneens dat hij die principes ook in de praktijk omzette, toen hij bij zijn tweede bezoek aan Jeruzalem weigerde zijn Griekse metgezel Titus (bekeerling uit de heidenen) te laten besnijden. En hoe fier hij schreef dat hij daarbij geen moment voor de druk van de apostelen en de jodenchristenen van Jeruzalem bezweken was. (Gal. 2, 3) Op dezelfde manier verzette hij zich in Antiochië tegen de Mozaische spijswetten en deinsde er niet voor terug Petrus in het openbaar te affronteren. We weten dat de geschiedenis Paulus in 't gelijk gesteld heeft. Na de verwoesting van Jeruzalem bestonden er nagenoeg geen jodenchristenen meer: het christendom verspreidde zich uitsluitend tussen de heidenen, en de joodse besnijdenis en spijswetten waren zonder interesse voor die heidenchristenen. Gedaan dus met de Wet van Mozes. Maar intussen bleef daar de overlevering van de vervelende uitspraak van Christus: dat er geen iota van die Wet mocht afgeschaft worden. Betekende dit: een conflict tussen Christus en zijn eigen kerk? Omwille van de realiteit en de toekomst moest derhalve Christus' voorbijgestreefde uitspraak over die iota ontzenuwd en geneutraliseerd worden. Die neutralisering kon niet gebeuren door het gezag van Paulus' Brieven, want Paulus was toch maar een officier in het christelijk leger. Evenmin kon het gezag van Petrus opwegen tegen het gezag van Jezus, ook al was Petrus de generaal boven Paulus en al werd hij geruggesteund door Jakobus, de broeder van Jezus. Maar de scribenten van de Handelingen, met hun vruchtbare verbeelding, vonden de derde en goede oplossing: ze deden God zelf vanuit de hemel de zaak in handen nemen; deze boodschap uit de hemel werd ontvangen en aan de christenheid medegedeeld door Christus' plaatsvervanger op aarde, Petrus; en de hele zaak werd netjes afgerond door de heilige Geest.

1. Petrus en de heidenen

En zo krijgen we dan weer een paar merkwaardige bladzijden die we zo aanstonds in hun geheel gaan doorlezen: met een eerste visioen, waarin een engel aan de heidense honderdman Cornelius verscheen; en met een tweede visioen, dit maal bestemd voor Petrus, waarin een groot laken vol reine en onreine dieren uit de hemel naar beneden kwam en daarna weer naar de hemel werd opgetrokken; de discussie die daarbij gevoerd werd tussen God en Petrus liep duidelijk uit op een goddelijke rectificatie: van nu af waren de Mozaische spijswetten afgeschaft.

De auteurs van de Handelingen vertellen ons daarbij uitdrukkelijk in vers 6, dat Simon-Petrus dit visioen kreeg de tweede dag toen hij de gast was van een leerlooier. En dat is merkwaardig: volgens de wet van Mozes behoorde het leerlooiersberoep tot de meest onreine bezigheden, aangezien deze mensen bestendig dierenkrenge moesten hanteren (Lev. 11, 24-40). Nooit zou een jood, en zeker niet een joods priester, zijn intrek genomen hebben als gast

Naast de tendensanalytische redenen, wijst ook de taalanalytische bestudering van de Griekse teksten in die richting. Bv. het werkwoord *apallasomai* = bevrijden (*απαλλάσσομαι*) wordt enkel aangetroffen in Lc. 15, 28, Hand. 19, 12 en Hebr. 2, 13. In geen enkel ander geschrift van het Nieuwe Testament komt het voor.

Men leze dit in "Santa Pietro" van Carlo M. Martini S.J., Atti della XIX settimana Biblica, Associazione Biblica Italiana, ed. Paideia Brescia.

in het huis van een leerlooier. Op grond van wat kan Petrus, priester van het Nieuwe Verbond, zich rechtvaardigen dat hij wél ging verblijven in een onrein huis? Zeker niet op grond van het visioen dat hij pas de volgende dag zou krijgen!

Ziehier dan die pennenvrucht, die ons door de fantastische scribenten voorgesteld wordt als zijnde het relaas van een historisch gebeuren van een halve eeuw vóór de publicatie van de Handelingen. In feit is het hoegenaamd geen historisch verslag: het is veeleer een doelbewust, weloverwogen opstel, waarvoor we –elk volgens zijn eigen gemoedsinstelling- diverse bijkomende kwalificaties kunnen vinden: bv. simplistisch of fijn psychologisch, ofwel geestelijke valsmunterij. Maar één feit is zeker: voor de fundamentele studie van de evolutie van het vroege christendom zijn deze twee bladzijden –naast de evangeliën en naast Paulus' Brief aan de Galaten- een mijlpaal die niet kan weggedacht worden: 1 Een van de inwoners van Caesarea was een centurio van de Italiaanse cohort, die Cornelius heette. 2 Hij was een vroom man die, net als zijn huisgenoten, God vereerde. Hij gaf rijkelijk aalmoezen aan het volk en bad veelvuldig tot God. 3 Op een dag kreeg hij omstreeks het negende uur een visioen, waarin hij duidelijk zag hoe een engel van God zijn huis binnenkwam. Hij hoorde hem zeggen: 'Cornelius!' 4 Hij staarde de engel verschrikt aan en vroeg: 'Wat is er, heer?' De engel antwoordde: 'Je gebeden en aalmoezen zijn door God als offer aanvaard. 5 Stuur daarom een paar van je mannen naar Joppe om Simon te halen, die ook wel Petrus wordt genoemd. 6 Hij verblijft bij een leerlooier die eveneens Simon heet en in een huis aan zee woont.' 7 Toen de engel die met hem had gesproken was weggegaan, liet Cornelius twee dienaren bij zich komen en een vrome soldaat uit zijn gevolg. 8 Nadat hij had uitgelegd waar het om ging, stuurde hij hen naar Joppe. 9 De volgende dag, nog voordat de afgezanten van Cornelius in Joppe waren aangekomen, ging Petrus omstreeks het middaguur naar het dak van het huis om daar te bidden.⁷⁶ 10 Maar hij kreeg honger en wilde iets eten. Terwijl er eten voor hem werd klaargemaakt, werd hij gegrepen door een visioen. 11 Hij zag hoe vanuit de geopende hemel een voorwerp dat op een groot linnen kleed leek aan vier punten op de aarde werd neergelaten. 12 Op het kleed bevonden zich alle lopende en kruipende dieren van de aarde en alle vogels van de hemel. 13 Hij hoorde een stem zeggen: 'Ga je gang, Petrus, slacht en eet.' 14 Maar Petrus antwoordde: 'Nee, Heer, in geen geval, want ik heb nog nooit iets gegeten dat verwerpelijik of onrein is.' 15 En voor de tweede maal hoorde hij de stem: 'Wat God rein heeft verklaard, zul jij niet als verwerpelijik beschouwen.' 16 Tot driemaal toe hoorde hij de stem, en direct daarna werd het voorwerp weer in de hemel opgenomen. 17 Petrus vroeg zich verbijsterd af wat de betekenis kon zijn van het visioen dat hij had gezien. Juist op dat moment arriveerden de afgezanten van Cornelius bij de poort, nadat ze overal navraag hadden gedaan naar het huis van Simon. 18 Ze trokken door geroep de aandacht van de bewoners en vroegen of Simon Petrus in dit huis verbleef. 19 Terwijl Petrus nog nadacht over het visioen, zei de Geest tegen hem: 'Er zijn hier drie mannen die naar je op zoek zijn. 20 Ga meteen naar beneden en ga zonder aarzelen met hen mee, want ik heb hen gezonden.' 21 Petrus ging naar beneden en zei tegen de mannen: 'Ik ben degene die u zoekt. Wat is de reden van uw komst?' 22 Ze antwoordden: 'Cornelius, een centurio, een rechtvaardig man die God vereert en bij het hele Joodse volk in aanzien staat, heeft van een heilige engel opdracht gekregen u naar zijn huis te laten komen om te luisteren naar wat u te zeggen hebt.' 23 Daarop nodigde Petrus de mannen uit om binnen te komen en bood hun onderdak. De volgende dag ging hij samen met hen op weg, en enkele broeders uit Joppe gingen met hem mee. 24 Een dag later kwam hij in Caesarea aan, waar hij werd opgewacht door Cornelius, die zijn familieleden en zijn naaste vrienden bijeen had geroepen. 25 Toen Petrus het huis wilde binnengaan, kwam Cornelius hem tegemoet, en hij wierp zich eerbiedig voor zijn voeten ter aarde. 26 Maar Petrus hielp hem overeind en zei: 'Sta op. Ik ben ook maar een mens.' 27 Al pratend met Cornelius ging hij naar binnen, waar hij een groot aantal mensen aantrof. 28 Hij zei tegen hen: 'U weet dat het Joden verboden is met niet-Joden om te gaan en dat ze niet bij hen aan huis mogen komen, maar God heeft me duidelijk gemaakt dat ik geen enkel mens als verwerpelijik of onrein mag beschouwen. 29 Daarom heb ik me niet verzet toen ik naar u toe werd gestuurd. Mag ik weten waarom u mij hebt laten komen?' 30 Cornelius antwoordde: 'Vier dagen geleden zei ik op ditzelfde tijdstip in mijn huis het namiddaggebed toen er opeens een man in een stralend gewaad voor me stond, 31 die me als volgt toesprak: "Cornelius, je gebed is verhoord en God heeft je aalmoezen aanvaard. 32 Stuur daarom iemand naar Joppe om Simon, die ook Petrus genoemd wordt, te laten komen; hij verblijft bij Simon, de leerlooier, in een huis aan zee." 33 Ik heb meteen een paar mannen naar u toe gestuurd, en het is goed dat u gekomen bent. We zijn hier ten overstaan van God bijeen om te luisteren naar alles wat u door de Heer is opgedragen. 34 Daarop nam Petrus het woord en zei: 'Nu begrijp ik pas goed dat God geen onderscheid maakt tussen mensen, 35 maar dat hij zich het lot aantrekt van iedereen, uit welk volk dan ook, die ontzag voor hem heeft en rechtvaardig handelt.'" (Hand. 10, 1-35). En zoals een koninklijk besluit pas volledig kracht van uitvoering krijgt op het plechtig ogenblik waarop de koning er zijn handteken onder zet, zo moest de beslissing van Petrus (en van de kerk mede met hem) kracht van uitvoering krijgen door een uitzonderlijk handteken van de heilige Geest. Hier komt het: "44 Terwijl Petrus nog aan het woord was, daalde de heilige Geest neer op iedereen die naar zijn toespraak luisterde. 45 De Joodse gelovigen die met Petrus waren meegekomen, zagen vol verbazing dat ook heidenen het

⁷⁶ In het oude havenkwartier van de stad Jaffa (het Joppe van het Nieuwe Testament) kunt ge bij uw Israëlreis twee schilderachtige huisjes zoeken, een boogscheut van elkaar gelegen, waarvan de respectieve huisbewaarders (elk met zijn eigen zelfzekerheid en met zijn dankend knikje voor uw fooi) u de plaats op het dak aanwijzen, waar Petrus stond toen hij zijn visioenen kreeg.

geschenk van de heilige Geest ontvingen, 46 want ze hoorden hen in klanktaal spreken en God prijzen. Toen merkte Petrus op: 47 'Wie kan nu nog weigeren deze mensen met water te dopen, nu ze net als wij de heilige Geest hebben ontvangen?' 48 En hij gaf opdracht hen te dopen in de naam van Jezus Christus. Daarna vroegen ze hem of hij nog enkele dagen wilde blijven." (Hand. 10, 44-48)

2: Petrus en de jodenchristenen

Nu de auteurs van de Handelingen ons verteld hebben op welke dappere wijze Petrus (met de steun van de heilige Geest) voor het eerst een massadoopsel had toegediend aan een groep van heidenen, zonder dat er maar één voorhuid moest sneuvelen; en zulks bovendien nadat Petrus (op grond van zijn visioen) samen met die heidenen had aangezeten aan feestschotels die door de joden onrein genoemd werden, kwam het er op aan, Petrus' handelswijze tegenover iedereen te rechtvaardigen, en zelfs te veralgemenen tot een officiële en definitieve koerswijziging van gans het christendom.

Hierbij moest –volgens de Handelingen- afgerekend worden met de weerstand van de overige apostelen en de jodenchristenen: "1 De apostelen en de gemeentelieden in Judea hoorden dat ook de heidenen Gods woord hadden aanvaard. 2 Toen Petrus terugkwam in Jeruzalem, spraken de Joodse gelovigen hem hierover aan 3 en verweten hem dat hij onbesnedenen had bezocht en samen met hen had gegeten." (Hand. 11, 1-3). Bij het lezen van de tekst krijgen we een onbewuste associatie met Paulus' Brief aan de Galaten, waarin we juist het tegenovergestelde gelezen hebben; herinner u hoe Paulus in die Brief vertelde dat hij de platbroek Petrus in Antiochië geaffronteerd had omdat deze niet meer samen durfde eten met de onbesnedenen, nadat de jodenchristenen gearriveerd waren. In de Handelingen krijgen we de volledige correctie: Petrus is niet meer het bange hondje dat met zijn staart tussen de benen in een hoekje kruipt, uit angst voor de jodenchristenen; hij is integendeel de gevierde vedette geworden, de gast die ostentatief aan tafel gezeten heeft met Cornelius en met de onbesnedenen, dagen na elkaar, zonder zich te bekreunen om de mogelijke kritiek van de jodenchristenen. En aangezien de Handelingen geschreven werden rond het jaar 80, toen de jodenchristenen nagenoeg uitgestorven waren, ging al het applaus van het lezerspubliek (de heidenchristenen) nu natuurlijk naar Petrus en diens vrienden de onbesnedenen. Petrus ging zelfs nog verder: hij die (volgens Paulus) de beschaamde bangerik gespeeld had in Antiochië, hield nu een machtig pleidooi om de kritiserende jodenchristenen te beschamen! Gaf hij niet zijn visioen en zijn heilige Geest tot ruggesteun? Zijn pleidooi bestond dan ook hoofdzakelijk nog maar eens uit het lange relaas van zijn visioen: "4 Daarop zette Petrus uiteen wat er precies gebeurd was. Hij zei: 5 'Toen ik in Joppe aan het bidden was, werd ik gegrepen door een visioen: een voorwerp dat op een groot linnen kleed leek, werd aan vier punten uit de hemel neergelaten tot vlak bij mij.'" (Hand. 11, 4-5) O dat visioen! O dat steeds opnieuw met veel omhaal vertelde visioen van het grote laken dat met zijn beesten uit de hemel gear parachuteerd werd! Ons komt zulks naïef voor. Maar het is feite een formidabele psychologische stunt van de auteurs van de Handelingen. Want "Stetes Trophen höhlt den Stein" zegt een oud Duits spreekwoord: druppels die steeds op dezelfde plaats vallen, knagen op de duur een holte in de steen. Welnu, dat visioen moest diep doordringen tot in de hersenen van de christenen. Het moest: juist omdat het een visioen, en dus een goddelijke ingeving was. Want dit goddelijk cachet maakte automatisch elke verder menselijke discussie overbodig en zelfs misplaatst; en wegens zijn goddelijk karakter was het tevens machtig genoeg om de vroegere uitspraak van Jezus over de wet te neutraliseren. Te oordelen naar de tekst van de Handelingen werd trouwens het verhoopte effect op de openbare opinie van de jodenchristenen bereikt, want zoals Paulus dat vóór hen gedaan had, zo namen nu ook de jodenchristenen op hun beurt, en met opgelucht gemoed, afscheid van de wet van Mozes: "Toen ze dat gehoord hadden, waren ze gerustgesteld en loofden ze God met de woorden: 'Dan geeft God dus ook de heidenen de kans om tot inkeer te komen en het nieuwe leven te ontvangen.'" (Hand. 11, 18). O, wat een liefelijk slottoneel; O, wat een waardige epiloog; O, wat een bucoliek, herderlijk landschap vol pastel- en fondantkleuren! Zo veel geruststellender dan de heftige spijswetrutie in Antiochië, die we kenden uit Paulus' Brief aan de Galaten!

3: De kerkvergadering

Ergens tussen de jaren 50 en 60 had Paulus in zijn Brief aan de Galaten geschreven over twee ruzies met Petrus: een eerste in Jeruzalem, toen joden-christenen eisten dat zijn gezelschap Titus zou besneden worden; een tweede in Antiochië toen hij Petrus had geaffronteerd in verband met de spijswetten. Ergens rond het jaar 80 schreven de auteurs van de Handelingen over een ruzie van Paulus in Antiochië in verband met de besnijdenis. Een ruzie met Petrus, o nee, want volgens de Handelingen heeft Paulus nooit ruzie gemaakt met Petrus. Maar wel ruzie met jodenchristenen die speciaal van Jeruzalem naar Antiochië waren voor een discussie over het besnijden van de heidenen: "1 Er kwamen enkele leerlingen uit Judea, die betoogden dat de broeders zich moesten laten besnijden, overeenkomstig het door Mozes overgeleverde gebruik, omdat ze anders niet konden worden gered. 2 Dit leidde tot grote onenigheid met Paulus en Barnabas en mondde uit in een felle woordenstrijd. Besloten werd dat Paulus en Barnabas, samen met enkele andere leerlingen, naar Jeruzalem zouden gaan om deze kwestie voor te leggen aan de apostelen en de oudsten." (hand. 15, 1-2).

Dat bezoek van Paulus en de groep van Antiochië werd volgens de Handelingen aanleiding tot wat sindsdien genoemd heeft: de eerste kerkvergadering, het eerste concilie.⁷⁷ Wat ging Petrus, de leider van de apostelen en van de oudsten in Jeruzalem en van het christendom, antwoorden op deze strijdvrage? De Petrus van Paulus' Brieven, die Titus had willen doen besnijden en die in Antiochië geschipperd had met de spijsvetten, zou natuurlijk een mal figuur geslagen hebben. Maar de handelingen hadden hun eigen imago van Petrus, new-fashioned en kranig: een Petrus die dagenlang gefeest had met de honderdman Cornelius, zonder te letten op reine en onreine spijzen, en die daarna deze Cornelius en zijn hele aanhang "en vrac" gedoopt had, zonder maar een ogenblik een besnijdenis te eisen. En dat was de Petrus, die met dezelfde prinselijke waardigheid en autoriteit de kerkvergadering zou leiden. Volgens het relaas van de Handelingen situeerde hij het probleem –en verwierp hij de wet van Mozes– met de volgende lapidaire zinnen, die helemaal in de lijn lagen van de houding die hij bij Cornelius had aangenomen: "7 Toen het tot een hevige woordenstrijd kwam, stond Petrus op en zei: 'Broeders, u weet dat God mij al in het begin uit uw midden heeft gekozen om de boodschap van het evangelie onder de heidenen te verspreiden en hen tot geloof te brengen. 8 God, die weet wat er in de mensen omgaat, heeft blij gegeven van zijn vertrouwen in de heidenen door hun de heilige Geest te schenken, zoals hij die ook aan ons geschonken heeft. 9 Hij heeft geen enkel onderscheid gemaakt tussen ons en hen, want hij heeft hen door het geloof innerlijk gereinigd. 10 Waarom wilt u God dan trotseren door op de schouders van deze leerlingen een juk te leggen dat onze voorouders noch wijzelf konden dragen? 11 Nee, we geloven dat we alleen door de genade van de Heer Jezus gered kunnen worden, op dezelfde wijze als zij.'" (Hand. 15, 7-11).

Ook Jakobus, de broeder des Heren, en die ex-aequo met Petrus de kerkvergadering leidde, was volgens de reportage van de Handelingen een gans andere dan de Jakobus die we hadden leren kennen uit Paulus' Brief aan de Galaten. In die Brief had Paulus schamper geschreven over de mannen van importantie, de steunpilaren (zijnde Jakobus en Petrus, en de anderen), die hem zouden willen dwingen hebben zijn vriend Titus te laten besnijden: "Maar ik ben geen moment voor hun druk bezwiken!" schreef Paulus fier. Giern in de Handelingen wordt het gans anders: de steunpilaar Jakobus wil niemand dwingen zich te laten besnijden, o neen, hij verklaart integendeel "dat men hun die zich uit het heidendom tot God bekeren, geen onnodige lasten moet opleggen", en als een slimme Demosthes citeert hij zelfs de oudtestamentische profeet om zijn betoog te staven: "13 Toen ze waren uitgesproken, nam Jakobus het woord. Hij zei: 'Broeders, luister. 14 Simeon heeft uiteengezet hoe God zelf het plan heeft opgevat om uit de heidenen een volk te vormen dat zijn naam vereert. 15 Dat stemt overeen met de woorden van de profeten; er staat immers geschreven: 16 "Dan keer ik terug op mijn schreden. Ik zal het vervallen huis van ben ik van mening dat we de heidenen die zich tot God bekeren geen al te zware lasten moeten opleggen..." (Hand. 15, 13-19; Amos, 9, 11-12). Het verdere verloop was dan ook evident: de kerkvergadering, glanzend ingeleid en verder gedirigeerd door Petrus, met assistentie van Jakobus, de broeder des Heren, kwam tot het volgende unaniem besluit: gedaan met de joodse besnijdenis, gedaan met de joodse spijswetten. Alleen moesten de christenen: "Zich onthouden van wat door de afgoden besmet is, van ontucht, van wat verstikt is, en van bloed" (Hand. 15, 20). David herbouwen, uit het puin zal ik het weer opbouwen. Ik zal dit huis doen herrijzen, 17-18 zodat de mensen die overgebleven zijn de Heer zullen zoeken, evenals alle heidenen over wie mijn naam is uitgeroepen. Zo spreekt de Heer, die dit van oudsher heeft aangekondigd."

En daarmee was de kerkelijke koerswijziging officieel geïnterneerd: het christendom, historisch gegroeid uit het jodendom, maar het joods rampjaar 70 aangewezen op nagenoeg uitsluitende rekrutering uit het heidendom, emancipeerde zich definitief van de Wet van Mozes; zolas de vlinder zich losmaakt uit het omhulsel waarin hij als larve gevangen gezeten heeft; en die fladderend aan een nieuwe levensfase begint, zonder nog om te kijken naar de verdorpe cocon die eens zijn wieg was.

4: Onze dierbare Paulus

De kerkvergadering, waar Paulus naartoe gegaan was met een groep uit Antiochië, had helemaal in het teken van Petrus en Jakobus gestaan. Heeft Paulus er ook gesproken voor of tegen de Wet van Mozes? We weten het niet. Zijn persoonlijke inzichten werden door de Handelingen in een rookgordijn gehuld met een lovende maar nietszeggende tekst van een paar regels: "Men luisterde naar Barnabas en Paulus, die van de grote wondertekenden verhaalden die God door hen onder heidenen gedaan had." (Hand. 15, 12).

⁷⁷ Paulus sprak nergens in zijn Brieven over een algemene kerkvergadering. Maar aangezien zijn tweede bezoek aan Jeruzalem ook rond 49 gedateerd wordt, en aangezien hij naar aanleiding van dat bezoek zijn discussie had met "de steunpilaren, de mannen van importantie", betekende dit tweede bezoek waarschijnlijk zijn deelname aan de kerkvergadering.

Ook na de kerkvergadering werd Paulus door de auteurs van de Handelingen in een onbenullige secundair rolletje gehouden: "22 Daarop besloten de apostelen en de oudsten in overleg met de hele gemeente enkele afgevaardigden met Paulus en Barnabas mee te zenden naar Antiochië. De keuze viel op twee leiders uit de gemeente: Judas, wiens bijnaam Barsabbas luidde, en Silas. 23 Men gaf hun een brief mee met de volgende inhoud: 'Van de apostelen en de oudsten. Aan hun broeders en zusters in Antiochië, Syrië en Cilicië die uit de heidense volken afkomstig zijn: gegroet! 24 Wij hebben vernomen dat enkelen van ons u een bezoek hebben gebracht – zonder dat wij hun dat hadden opgedragen – en dat hun uitspraken aanleiding zijn geweest tot verwarring en verontrusting. 25 Daarom hebben we eensgezind besloten enkele broeders naar u toe te zenden in het gezelschap van onze geliefde Barnabas en Paulus, 26 mensen die hun leven op het spel hebben gezet voor de naam van onze Heer Jezus Christus. 27 We hebben Judas en Silas afgevaardigd, en zij zullen de inhoud van deze brief mondeling toelichten. 28 In overeenstemming met de heilige Geest hebben wij namelijk besloten u geen andere verplichtingen op te leggen dan wat strikt noodzakelijk is: 29 onthoud u van offervlees dat bij de afgodendienst is gebruikt, van bloed, van vlees waar nog bloed in zit, en van ontucht. Als u zich hier aan houdt, doet u wat juist is. Het ga u goed.'" (Hand. 15, 22-29).

Wat mij bij het lezen van de laatste zin van dit citaat doet glimlachen, is de associatie "In overeenstemming met de heilige Geest hebben wij namelijk besloten". Nederig nietwaar. Het klinkt zoals de boutade van die humorist: "De koning en wij hebben besloten dit jaar met vakantie te gaan naar Zarauz." Met Paulus daarentegen zit het hem anders. Hij wordt wel "onze dierbare Paulus" genoemd, maar van een echt actieve en leidende rol is er geen sprake meer: hij wordt simpelweg –samen met enkele anderen– afgevaardigd om in Antiochië een briefje te gaan overhandigen. De Belhamel van de Brieven die weleer Petrus had geaffronteerd in Antiochië, krijgt nu –met een bemoedigend schouderklopje– een facteurspetje op het hoofd gedrukt om een briefje te gaan afgeven in Antiochië.

5: Besnijden: Neen? Besnijden: Ja?

De volgende stoot van de auteurs van de Handelingen is geen schouderklopje meer: het is wat men in de bokssport een slag beneden de gordel noemt; weinig fair, efficiënt om iemand knock-out te krijgen. Of is het geen slag beneden de gordel, wanneer men over een politieke figuur of over een rechter of over een politicommissaris onthult dat hij zagezegd betrokken is in een corruptieschandaal. Of is het geen knock-out, wanneer men over een fanatieke drankbestrijder een tegenovergesteld dagbladartikel schrijft, en er als staving een getrukeerde foto bijvoegt, waarop hij ligt afgebeeld als een clochard die zijn roes uitslaapt met een cognac fles in zijn armen? En gij, moeder overste, hoe zoudt gij reageren indien men het heilig Trezeke, medepatrones van de maagdelijkheid, zou afbeelden met mijnheer de aalmoezenier in bed? Sorry, dit laatste was van mijnentwege een onfatsoenlijke interpellatie. Maar zó hebben de valsmunters van de Handelingen met Paulus gehandeld. Oordeel zelf: Ge weet nog dat de Paulus van de Brieven een heftige tegenstander was van de besnijdenis, en dat hij daarom logischerwijze in volledige oppositie tegen de leiders van Jeruzalem geweigerd had zijn metgezel, de Griek Titus, te laten besnijden. Welnu, de Handelingen laten ons een diametraal tegengesteld klokje horen, van een zagezegde gebeurtenis na de kerkvergadering. Ditmaal gaat het om een nieuwe gezelschap van Paulus: weer een Griek, evenals Titus; en zijn voornaam begint ook met een Ti (o, zo toevallig) want hij heet Timoteüs. Maar van dan af kunnen we bij de lectuur onze ogen niet meer geloven: deze Paulus van de Handelingen, schroomvallig bekommerd om de publieke opinie van de joden, is dat de vroegere vechtende Paulus van de Brieven? Want de Paulus van de Handelingen liet nu zijn gezelschap Timoteüs wél besnijden. Verdommenogtoe! En zulks nadat de dappere Petrus van de Handelingen het doopsel had toegediend aan Cornelius en zijn heidense vrienden, zonder te spreken over besnijdenis. En nog sterker zelfs: zulks nadat de kerkvergadering de besnijdenis officieel had afgeschaft! Als toppunt van stupiditeit voegen de Handelingen er dan nog uitdrukkelijk aan toe dat Paulus in de steden waar hij doorkwam, de besluiten van de kerkvergadering dienaangaande afkondigde voor de gelovigen. Dus: een Paulus die op het podium klimt om af te kondigen: "beminde gelovigen, de besnijdenis is afgeschaft!" en die onmiddellijk daarna en bistouri uit zijn zak haalt om de voorhuid van zijn Griekse vriend te gaan bewerken! Voor zo'n voorstelling hebt ge maar één woord: clownesk. Even clownesk als de anekdote zou zijn van iemand die altijd propaganda gevoerd heeft tegen de schaatssport, en die dan op het einde van de winter, juist het laatste ijs gesmolten is en de sneeuwklompjes beginnen te bloeien, plots naar de sportwinkel zou rennen om een paar schaatsen te kopen. Ziehier de bewuste tekst: "1 Hij kwam ook in Derbe en Lystra. In Lystra ontmoette hij een leerling die Timoteüs heette, de zoon van een gelovig geworden Joodse vrouw en een niet-Joodse vader. 2 Timoteüs stond goed aangeschreven bij de gelovigen in Lystra en Ikonium, 3 en Paulus wilde hem met zich meenemen op reis. Hij liet hem eerst besnijden ter wille van de Joden in Lystra en Ikonium, die immers allen wisten dat Timoteüs een niet-Joodse vader had. 4 Op hun tocht langs de steden stelden ze de gemeenteleden op de hoogte van de besluiten die door de apostelen en de oudsten in Jeruzalem waren genomen en droegen hun op zich daaraan te houden. 5 De gemeenten werden steeds sterker in het geloof en het aantal leerlingen nam dagelijks toe." (Hand. 16, 1-5).

6: De finale reiniging van Paulus

Na de knock-out van de besnijdenisanekdote, begonnen de auteurs van de Handelingen met spons en fris water en odeklonje te werken: de dertien laatste hoofdstukken van de Handelingen (16 tot 28) zijn uitsluitend en vol lof aan Paulus gewijd. Wat een activiteit als prediker en als wonderdoener tijdens zijn tweede en derde missiereis! "12 zelfs de doeken en de werkkleren die hij gedragen had werden naar de zieken gebracht, zodat ze genazen en de boze geesten hen verlieten." (Hand. 19, 12). Over Petrus daarentegen krijgen we niets meer te lezen: na het apostelconcilie van Jeruzalem blijkt hij spoorloos uit de Handelingen verdwenen te zijn; zelfs zijn naam wordt niet meer vernoemd. Ook over de moeilijkheden en heftige ruzies die Paulus met sommige gemeenten heeft gehad (vooral met de Galaten en de Korinthiërs) en waarover hij herhaalde malen heeft uitgeweid in zijn Brieven, reppen de Handelingen geen woord. Van die Brieven zelf schijnen de auteurs van de Handelingen trouwens het bestaan niet te vermoeden. Ook Thekla wordt niet vernoemd, en Paulus' reis naar Spanje evenmin. (Helemaal in de lijn van het vroegere stilzwijgen over zijn reis naar Arabië). Dus een hoop onbeantwoord vragen. Maar dat is dikwijls een veilige methode: zwijgen over vraagtekens, doen alsof er geen vuiltje aan de lucht is, en vooral geen stof opjagen. De auteurs van de Handelingen pasten die methode toe. Hun welwillende reportage over Paulus' missiereizen tussen de heidenen lag helemaal in de lijn van wat ze tevoren reeds geschreven hadden over de kerken van de jodenchristenen: "De kerk werd steeds meer bevestigd in de vrede des Heren en nam gestadig in aantal toe door de vertroosting van de heilige Geest." (Hand. 9, 31). En die welwillende bladzijden over Paulus gaven des te meer armslag aan de auteurs van de Handelingen om zijn missiereizen af te sluiten met hun verhaal van zijn laatste bezoek aan Jeruzalem. O, dat verhaal! Welke adjectieven er voor te vinden? Welwillend, vriendelijk, listig, schijnheilig en absurd? Verraderlijk als de omarming van een beer? Maar de auteurs van de Handelingen hebben er alleszins hun doel mee bereikt: het Paulusbeeld van de Brieven definitief te verminken, in het belang van de kerkelijke vrede. Herinner u de vijandige houding van Paulus tegenover Petrus in Antiochië, naar aanleiding van de joodse spijswetten. Herinner u zijn strijd tegen de besnijdenis. En doorlees zijn Brieven, die doorzaaid liggen met zijn uitlatingen tegen de Wet van Mozes: "Zij die steunen op de naleving van de Wet, liggen onder een vloek." (Gal. 3, 10); "Christus heeft ons vrijgekocht van de vloek der Wet door zelf voor ons een vervloekte te worden." (Gal. 3, 13). "Als ge uw heil in de Wet zoekt, hebt ge met Christus gebroken, hebt ge Gods genade verbeurd." (Gal. 5, 4).

"Christus betekent het einde van de Wet." (Rom. 10, 4). En voor hem was de Torah van Mozes "waarvan de oorkonde op stenen gegrift stond", brutaalweg synoniem van "de dienst van de dood" (2 Kor. 3, 7). Welnu, die Paulus van de Brieven, die vechter die nooit bezweken was voor de druk van de mannen van aanzien (Gal. 2, 3), die schuimbekkende belhamel, werd nu door de auteurs van de Handelingen opgeopiumd tot een mak schaapje, dat op verzoek van de mannen van aanzien en zonder enig portest zich naar de Tempel begaf om boete te doen voor zijn ongehoorzaamheid aan de Wet van Mozes! En op grond van welk argument? "Dan zullen allen inzien, dat er niets is van wat ze over u hebben horen vertellen, maar dat gij ook zelf trouw de Wet blijft onderhouden." (Hand. 21, 24). Niet alleen betaalde deze rouwmoedige Paulus van de Handelingen zonder verpinken de hoge kosten van zo'n omslachtige reinigingsritus, maar hij dreef zelfs zijn uitgaven op tot het vijfvoudige, door ook te trakteren voor vier toevallige joodse gezellen die zich samen met hem lieten reinigen! Hier volgt dit verhaal dat in "wij"-vorm, geschreven door de leerlingen die Paulus op zijn reis naar Jeruzalem vergezelden: "17 Bij onze aankomst in Jeruzalem ontvingen de gelovigen ons gastvrij. 18 De volgende dag ging Paulus met ons naar Jakobus, bij wie alle oudsten waren samengekomen. 19 Nadat Paulus hen begroet had, vertelde hij tot in bijzonderheden wat God door zijn verkondigingswerk onder de heidenen tot stand had gebracht. 20 Toen ze dat hoorden, prezen en eerden ze God en zeiden: 'Je hebt kunnen zien, broeder, dat ook vele duizenden Joden het geloof hebben aanvaard, en allen leven vol overtuiging volgens de wet. 21 Nu is hun verteld dat jij de Joden die onder de heidenen wonen aanspoort tot ontrouw aan Mozes; je zou beweren dat ze hun kinderen niet hoeven te besnijden en dat ze zich niet aan de voorschriften hoeven te houden. 22 Hoe weerleggen we dit? Ze zullen ongetwijfeld horen van je komst. 23 Doe daarom wat wij je zeggen. Er zijn bij ons vier mannen die een gelofte hebben afgelegd. 24 Neem hen met je mee, laat je samen met hen reinigen en betaal voor hen de kosten van de offers, waarna ze hun haar kunnen laten afscheren. Dan zal iedereen inzien dat de verhalen die over jou worden verteld onwaar zijn, en dat ook jij doet wat de wet voorschrijft. 25 Wat betreft de heidenen die het geloof hebben aanvaard, hen hebben we schriftelijk op de hoogte gesteld van onze beslissing dat ze zich in acht moeten nemen voor vlees dat bij de afgodendienst is gebruikt, voor bloed, voor vlees waar nog bloed in zit, en voor ontucht.' 26 Daarop nam Paulus de vier mannen met zich mee. De volgende dag liet hij zich samen met hen reinigen en ging de tempel binnen, waar hij bekendmaakte wanneer de reinigingsperiode zou aflopen, zodat daarna voor ieder van hen het offer gebracht kon worden." (Hand, 21, 17-26). En dan mijmer ik. Waar zit in dit alles de logica? Nu hebben we hier in de Handelingen bladzijden en bladzijden zitten lezen over het christendom dat zich afscheidde van het jodendom: visioen van Petrus, doopsel van Cornelius zonder besnijdenis, feesten bij Cornelius zonder spijswetten, eerste kerkvergadering, en officiële verwerping van de Wet van Mozes. Dit was een definitieve splitsing tussen enerzijds het jodendom dat rouw bleef aan zijn Wet van Mozes, en anderzijds het christendom dat zijn nieuwe wetten zocht op een weg zonder terugkeer, op een 'river of no return'. Maar waarom vonden de auterus van de Handelingen het dan nodig, plots de klok terug te draaien over gans de lijn? Waarom de vlinder terug gaan duwen in de cocon, waar hij uit weggefladderd was? Clownesk was reeds de scène geweest waarin de Paulus van de Handelingen zijn gezel Timoteüs deed besnijden. Nu, in het verhaal van de tempelreiniging, werd ook de ganse kerkelijke hiërarchie van Jeruzalem gecompromitteerd door het pantoffelheldhaftig optreden van de

apostelen en de oudsten die een tijd tevoren hun kerkvergadering gehouden hadden om de Wet van Mozes te verwerpen, maar die nu aan Paulus vroegen dat hij zich toch alstublieft via een reiniging in orde zou stellen met diezelfde Wet van Mozes, want anders ouden sommige mensen misschien niet goedgezinnd kunnen zijn!! Welke mening zou Christus over dit proza van de handelingen uitgesproken hebben, Hij die een hekel had aan Farizeeërs vooraan in de tempel, en die gezegd had: "Niemand kan twee heren dienen", en die aan zijn apostelen geleerd had: "Uw woord zij ja, ja, neen, neen."?"

C: De apostel van de heidenen: Paulus of Petrus?

We herinneren ons dat Paulus in zijn Brief aan de Galaten geschreven had, dat er bij zijn tweede bezoek aan Jeruzalem een sakkoord getroffen was tussen hem en de apostelen; en hij herhaalde driemaal dat door dit akkoord het missieveld van de heidenen aan hem was toegewezen. We herlezen even deze tekst: "6 De belangrijkste broeders – hun positie interesseert me trouwens niet, God slaat geen acht op het aanzien van een mens – hebben mij tot niets verplicht. 7 Integendeel, toen ze inzagen dat mij de verkondiging onder de heidenen was toevertrouwd, zoals aan Petrus de verkondiging onder de besnedenen 8 – want zoals God Petrus kracht had gegeven voor zijn werk onder de Joden, zo had hij mij kracht gegeven voor mijn werk onder de onbesnedenen –, 9 en ze dus de genade onderkennen die mij geschonken was, toen reikten Jakobus, Kefas en Johannes, die als steunpilaren golden, mij en Barnabas de broederhand: wij zouden naar de heidenen gaan, zij naar de besnedenen" (Gal. 2, 6-9). Maar nog belangrijker dan die afspraak tussen missionarissen onder elkaar, was de rechtstreekse uitverkiezing door God, zoals Paulus ze regelmatig bevestigd heeft, bv. in deze tekst: "1 Van Paulus, een apostel die niet is aangesteld of gezonden door mensen, maar door Jezus Christus en God, de Vader, die Christus uit de dood heeft opgewekt." (Gal. 1, 1). De auteurs van de handelingen oordeelden er echter anders over:

Ten eerste: de bekeerling Paulus mocht natuurlijk een ijverige missioneringsagent zijn, maar hij hoefde zich niet in te beelden dat zijn uitzending als prediker een rechtstreekse aangelegenheid was tussen hem en God. Ze geven ons integendeel een ander verhaal, waaruit moet blijken dat Paulus aanvankelijk behoort heeft tot een groep profeten en leraren in Antiochië, en dat hij samen met Barnabas zijn mandaat gekregen heeft door de kerkelijke legitieme handoplegging van de gemeenteleiders (dus van diegenen die hiërarchisch boven hem stonden in de kerk van Antiochië) en zulks na gezamenlijke aanroeping van de heilige Geest: "1 Er waren in de gemeente van Antiochië profeten en leraren, onder wie Barnabas, Simeon die Niger werd genoemd, Lucius de Cyreneër, Manaën, een jeugdvriend van de tetrarch Herodes, en Saulus. 2 Op een dag, toen ze aan het vasten waren en een gebedsdienst hielden voor de Heer, zei de heilige Geest tegen hen: 'Stel mij Barnabas en Saulus ter beschikking voor de taak die ik hun heb toebedeeld.' 3 Nadat ze gevast en gebeden hadden, legden ze hun de handen op en lieten hen vertrekken." (Hand. 13, 1-3).

Ten tweede: het verkavelingsakkoord, het gentlemen's agreement tussen Paulus en de apostelen van Jeruzalem moest herzien worden. In de tijd van dat akkoord (t:t.z. rond de jaren 30) was de verhouding tussen de jodenchristenen en de heidenchristenen nog ongeveer fiftyfifty geweest, en had dus ook de afspraak plausibel geklonken. Maar, in de periode waarin de Handelingen gepubliceerd werden, ± anno 80j. dus dertig jaar na het akkoord van Jeruzalem, en bovendien tien jaar na de ineenstorting van het jodendom, was de proportie volledig gewijzigd: het joodse missieveld dat eens door de apostelen bewerkt was geworden, was nu totaal verdord; en nagenoeg honderd procent van de christenen kwamen nu uit het heidendom. Was Paulus dus onrechtstreeks de enige reële apostel en heraut van gans het christendom? Waren Petrus en zijn apostelen "quantité négligeable" geworden? Natuurlijk niet, zo zegden de kerkelijke leiders en de auteurs van de Handelingen. Paulus moest integendeel ten koste van alles beneden de Petrusfiguur gehouden worden, omwille van de continuïteit van het christendom. Petrus had reeds andere pluimen van Paulus op zijn hoed gekregen: volgens de Handelingen was het immer hij (en niet Paulus) die als eerste apostel een groep onbesneden heidenen had binnengeloodst in de christengemeenschap (namelijk de honderdman Cornelius en zijn aanhang); en eveneens volgens de handelingen had Petrus (en niet Paulus) een einde gemaakt aan de joodse spijsvetten (dank zij de literaire truc van het visioen). Nu ging men nogmaals Paulus koppekenonder duwen en Petrus naar boven tillen. En dit gebeurde door middel van een machtige inaugurale redevoering, die de auteurs van de Handelingen zonder verpinken in de welbespraakte mond van Petrus legden, naar aanleiding van het apostelconcilie van Jeruzalem, dat we reeds besproken hebben: "6 De apostelen en de oudsten kwamen bijeen om nader op deze zaak in te gaan. 7 Toen het tot een hevige woordenstrijd kwam, stond Petrus op en zei: 'Broeders, u weet dat God mij al in het begin uit uw midden heeft gekozen om de boodschap van het evangelie onder de heidenen te verspreiden en hen tot geloof te brengen. 8 God, die weet wat er in de mensen omgaat, heeft blijk gegeven van zijn vertrouwen in de heidenen door hun de heilige Geest te schenken, zoals hij die ook aan ons geschonken heeft.'" (Hand. 15, 6-8) En meteen hebben we weer eens twee tegenstrijdige uitspraken om naast elkaar te leggen:

Paulus had beweerd in zijn Brieven: Petrus beweerde volgens de handelingen:

"God heeft mij bestemd voor.....de heidenen" (Rom. 15, 16).

"God heeft mij uitgekozen, opdat de

heidenen..." (Hand. 13, 7).

D: De kijk van Paulus op de apostelen en op de jodenchristenen.

In de analyse van Paulus' Brieven hebben we met een reeks citaten aangetoond, hoe heftig hij tekeer kon gaan tegen de mannen van importantie en tegen de honden, de saboteurs en de versnedenen. Agressiviteit was nu eenmaal één van zijn scherpste karaktertrekken. We herinneren ons in dit verband hoe meedogenloos hij de apostel Petrus onder handen nam in Antiochië, naar aanleiding van het spijswettenincident. In de logische lijn van dit karakter zou men kunnen doordenken, en zich een kerkvergadering voorstellen waarop Petrus een redevoering zou houden en zichzelf aandienen als de apostel van de heidenen, zoals we op de vorige bladzijde gelezen hebben. Hoe woest zou Paulus daarop gereageerd hebben: "Watte, Petrus? Gij? Gij de apostelen van de heidenen? Hebt ge dan vergeten wat we in Jeruzalem afgesproken hebben? Dat gij naar de joden zoudt gaan, maar ik, Paulus, naar de heidenen!" In de Handelingen wordt dat echter weerom helemaal anders. Wat lezen we na die redvoering van Petrus, die zichzelf de apostel van de heidenen noemde? "12 Daarop zwegen alle aanwezigen, en men luisterde naar Barnabas en Paulus, die vertelden welke grote tekenen en wonderen God door hen onder de heidenen had verricht." (Hand. 15, 12). Dat is alles! Geen zweem van protest bij Paulus, geen zweem van ruzie. Alleen maar een fondantkleurig verslag over de wondertekenen. En steeds opnieuw stelt ge u de vraag: "Waarom"? 'Why there is not a single word about this controversy in Acts?', zo klinkt ook de wrevelige vraag van Kirsopp Lake, de gezagvolle exegete en kerkleraar.⁷⁸ En zijn antwoord vinden we in een syllogisme waarvan we de elementen als volgt kunnen resumeren: Turbulente discussie, niet "diepe vrede", was een karakteristiek van de kerk in haar kinderschoenen (?). Lucas (= de auteur van de Handelingen) wenste echter, om opportunistische redenen, het zo voor te stellen dat de kerk een oase van welwillendheid was. (Men leze bv. Hand. 4, 32-36), geciteerd op blz. 99. En als er dan toch deiningen kwamen? Dan was dat omdat de apostolische kerk gekweld werd door vervolgingen van buiten uit (harassed by persecution from without), maar nooit werd ze verstoord door ruzie in eigen huis (but never disturbed by quarrels within). En zeker niet verstoord door ruzies tussen de kerkelijke kopstukken (no quareel and no discussion among the leaders)! Hoop en al vertellen de Handelingen een paar keren terloops over enkele marginale jodenchristenen die woordwisselingen wilden houden met Paulus of met de apostelen, doch nooit spreken ze over blijvende meningsverschillen tussen de notabelen van de hiërarchie enerzijds, en Paulus anderzijds. De ruptuur tussen Paulus en Barnabas –die volgens Paulus' Brief aan de Galaten haar oorsprong gevonden had in het zware principiële spijswettenincident van Antiochië- wordt in de handelingen (Hand. 13, 36-39) luchthartig voorgesteld als een persoonlijk incidentje, een uiteengaan van twee associés omdat hun karakters niet meer kunnen accorderen. Bij zo'n manifeste verdraaiingen verliest ge tenslotte uwe geduld, en roept ge de scribenten van de handelingen toe: "Hoed durft ge het aan, zo stelselmatig het tegenovergestelde te affirmeren van dat wat we te lezen krijgen in Paulus' Brieven?" "Brieven van Paulus? Heeft Paulus Brieven geschreven?" zo antwoorden de auteurs van de Handelingen met grote verbazing. En ze doen inderdaad alsof ze daar het bestaan niet van kennen. (Evenmin als van Paulus' verblijf in Arabië). Nergens, in heel het boek van de Handelingen van de apostelen, wordt er ooit maar één enkel woord gerept over de Brieven van Paulus.

E: De kijk van de apostelen en van de jodenchristenen op Paulus.

Door Paulus' Brieven weg te goochelen konden de handelingen het potje van zijn onverdraagzaamheid, gaande tot haat, gedekt laten; en meteen konden ze dan ook zwijgen over de reacties die Paulus uitgelokt had vanwege de apostelen en de jodenchristenen. De finale Paulus die door de geschiedenis werd ingestuurd was dus een zachtaardige lieverd, die door de kerkelijke hiërarchie "onze duurzame broeder" genoemd werd (wat zeer strelend klonk in de oren van de Paulusgezinden in het heidense missieveld); een zoete gelatinepudding die met niemand in conflict leegde; en een lammetje vol volgzaamheid en inschikkelijkheid: hij aanvaardde in volle onderdanigheid de opdrachten die het oppergezag hem toevertrouwde, als blijk van welwillendheid tegenover de joden deed hij Timoteüs besnijden, en wanneer het bleek dat sommige van zijn woorden of daden misbegrepen werden was hij zonder verwijl bereid een tempelreiniging te ondergaan. Bovendien moet de werkelijk Paulus op zeker ogenblik een weldoener geweest zijn van de moederkerk van Jeruzalem: want zowel uit zijn Brieven als uit de Handelingen blijkt dat hij haar rijkelijk financiële steun verleende. Was het dan niet wenselijk dat die dynamische Paulus tot evenwaardige apostel in de rij van de andere apostelen gepromoveerd zou worden, natuurlijk onder het oppergezag van Petrus, maar zo dicht mogelijk bij hem, tot vreugde van de heiden-christen? Ja! En dan is het interessant na te gaan, hoe de parallelle wonderen hun rol hebben gespeeld in die promotie van Paulus tot vlak bij Petrus.

Vijfde Hoofdstuk: De parallelle wonderen

⁷⁸ Kirsopp Lake in "The Beginnings of Christianity" Part I: The Acts of the Apostles. Ed. By F.J. Foakes Jackson and Kirsopp Lake, Vol. V. MacMillan & C°, London, 1933, blz. 223.

Wat bedoelen we met die uitdrukking: "Parallele wonderen"? Tot vóór honderdvijftig jaar werden de wonderen van de Handelingen (zowel de wonderen van Petrus als die van Paulus) beschouwd als werkelijke gebeurtenissen; ook de andere anekdoten, en de soms langdurige redevoeringen werden als historisch beschouwd. Nadat een kritische herziening van de Handelingen door Schröder⁷⁹ in 1836 op gang gebracht werd, is en toenemend aantal bijbelkundigen er anders over gaan nadenken. Voor hen ik het boek "De Handelingen van de Apostelen" geen historisch verslag meer, maar nog slechts een literair product, in dienst van een bepaald idee, en daarom behendig uitgebalanceerd: met redevoeringen die (in een stijl die gekopieerd is van de Griekse toneelwerken) zogezegd weergaven wat Paulus of Petrus zou verteld hebben, maar die in feite een spreekbuis waren voor de bedoelingen van de auteurs van de Handelingen, met anekdoten waarin veel belang gehecht werd aan perifere details, maar juist om een feitelijke kern te verdoezelen; en met een reeks mirakelen waarvan men zich achterdochtig afvraagt, wat ervan waar is, juist omdat de wonderverhalen van Paulus al te zeer gelijklopend zijn met de clichés van Petrus' wonderen van de eerste hoofdstukken.⁸⁰ De bedoeling van dit parallelisme ligt voor het grijpen: nadat de auteurs van de Handelingen de primauteit van Petrus hadden aangetoond, moesten ze toch ook bewijzen dat Paulus eveneens een machtig apostel geweest was. Het lag immers in het belang van de kerk, zoals we reeds vroeger schreven, dat Petrus en Paulus de geschiedenis zouden ingaan als twee helden ex-aequo, als symbolen van de verzoening tussen jodenchristenen en heidenchristenen. En in dienst van dit vooropgesteld doel togen de scribenten van de Handelingen aan het werk. "Effe kijke. Welke wonderen hebben we verteld over Petrus? Een paar genezingen en een opwekking van een dode, natuurlijk; een strafwonder; een verlossing uit de gevangenis. Komaan dan, voor Paulus eenzelfde assortiment!" En de nodige voorraad wonderen werd over hun papyrusvellen uitgestrooid, op zulke wijze dat er een nadrukkelijke symmetrie ontstond tussen de mirakelen van Petrus en die van Paulus. Dit moge blijken uit de hier volgende analyse, waarin we Petrus links zetten en Paulus rechts:

1. Rechtstreekse genezing van een lamme.

Door Petrus

1 Op een dag gingen Petrus en Johannes zoals gewoonlijk omstreeks het negende uur naar de tempel voor het middagebed. 2 Men had ook een man die al sinds zijn geboorte verlamd was naar de tempel gebracht; hij werd daar elke dag neergelegd bij de poort die de Schone heet, om te bedelen bij de bezoekers van de tempel. 3 Toen hij zag dat Petrus en Johannes de tempel wilden binnengaan, vroeg hij om een aalmoes. 4 Petrus richtte zijn blik op hem, evenals Johannes, en zei: 'Kijk ons aan.' 5 De bedelaar keek naar hen op, in de verwachting iets van hen te krijgen. 6 Maar Petrus zei: 'Geld heb ik niet, maar wat ik wel heb, geef ik u: in de naam van Jezus Christus van Nazaret, sta op en loop.' 7 Hij pakte hem bij zijn rechterhand om hem overeind te helpen. Onmiddellijk kwam er kracht in zijn voeten en enkels. 8 Hij sprong op, ging staan en begon te lopen. Daarna ging hij samen met hen de tempel binnen, lopend en springend en God lovend."
(Hand. 3, 1-8)

Door Paulus

8 In Lystra zat een man op straat die geen kracht in zijn voeten had; hij was al sinds zijn geboorte verlamd en had nooit kunnen lopen.

9 Toen deze man naar een toespraak van Paulus luisterde, keek Paulus hem strak aan en zag dat hij geloofde dat hij genezen kon worden.

10 Daarom riep hij hem toe: 'Kom overeind en ga op uw benen staan!'

De man sprong op en begon te lopen.

(Hand. 14, 8-10)

⁷⁹ Herinner u onze inleiding tot het vierde hoofdstuk, blz. 104v.

⁸⁰ Een grondige introductie tot de parallele wonderen, met opgave van een uitgebreide bibliografie, werd geleverd door de Leuvens professor Frans Neyrinck op het Colloquium Biblicum Lovaniense, 1977, onder de titel: "The Miracle in the Acts of the Apostles". Zie: "Les Actes des Apôtres", Journées bibliques de Louvain, 1977, par J. Kremer, Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium, XLVIII, Souscription Duculet, Gembloux, blz. 169-213.

2: Onrechtstreekse therapie

Door Petrus

“15 en ze legden zelfs zieken op draagbedden of matrassen buiten op straat, in de hoop dat toch ten minste de schaduw van Petrus, wanneer hij voorbijkwam, op een van hen zou vallen.”

(Hand. 5, 15)

Door Paulus

“11 Door Gods toedoen verrichtte Paulus buitengewoon grote wonderen: 12 zelfs de doeken en de werkkleren die hij gedragen had werden naar de zieken gebracht, zodat ze genazen en de boze geesten hen verlieten.

3: Opwekking van de doden

Door Petrus

“36 In Joppe woonde een leerlinge die Tabita heette, in onze taal is dat Dorkas. ✱

(9:36) Dorkas – Dorkas kan worden vertaald als ‘gazelle’.

Ze deed veel goeds voor anderen en gaf vaak aalmoezen. 37 Maar juist in die tijd werd ze ziek en stierf. Ze werd gewassen en in het bovenvertrek opgebaard. 38 Omdat Lydda dicht bij Joppe ligt, stuurden de leerlingen, die gehoord hadden dat Petrus daar was, twee mannen naar hem toe met het dringende verzoek om direct bij hen te komen. 39 Petrus ging meteen met hen mee. Na zijn aankomst werd hij naar het bovenvertrek gebracht, waar de weduwen om hem heen kwamen staan en hem huilend de tunica's en mantels lieten zien die Dorkas nog maar pas gemaakt had. 40 Petrus stuurde iedereen weg, waarna hij knielde om te bidden. Na het gebed draaide hij zich om naar het lichaam en zei: ‘Tabita, sta op!’ Ze opende haar ogen, en toen ze Petrus zag ging ze rechtop zitten. 41 Hij nam haar bij de hand en hielp haar overeind, en toen hij de heiligen en de weduwen weer binnengeropen had, liet hij hun zien dat ze weer leefde.”

(Hand. 9, 36-41)

Door Paulus

“7 Op de eerste dag van de week kwamen we bijeen voor het breken van het brood. Paulus, die van plan was om de volgende dag verder te reizen, hield een toespraak voor de leerlingen die tot midden in de nacht duurde. 8 We waren bijeengekomen in een bovenvertrek, waar veel olielampen brandden. 9 Een jongeman die Eutyclus heette, zat in het venster en werd door slaap overmand toen Paulus maar doorging met zijn toespraak. Diep in slaap verzonken viel hij van de derde verdieping naar beneden; toen men hem optilde bleek hij dood te zijn. 10 Paulus ging naar beneden, ging op hem liggen, sloeg zijn armen om hem heen en zei: ‘Houd op met dat misbaar, want hij leeft!’ 11 Hij ging weer naar boven, brak het brood en at. Daarna onderhield hij zich nog lange tijd met de leerlingen, tot het aanbreken van de ochtend. Toen vertrok hij. 12 De leerlingen namen de jongeman, die weer tot leven was gekomen, met zich mee en voelden zich gesterkt door wat er was gebeurd.

(Hand. 20, 7-12)

4: Strafwonderen

Door PetrusDoor Paulus

"1 Een zekere Ananias verkocht samen met zijn vrouw Saffira eveneens een stuk grond, 2 maar hield een deel van de opbrengst achter – ook zijn vrouw wist daarvan – en bracht de rest van het geld naar de apostelen. 3 Maar Petrus zei: 'Ananias, waarom heb je je door Satan laten misleiden en heb je de heilige Geest bedrogen door een deel van de opbrengst van het stuk grond achter te houden? 4 Je had het immers niet hoeven te verkopen, en nu je het wel verkocht hebt, had je met de opbrengst toch kunnen doen wat je wilde? Wat heeft je bezielde om je zo te gedragen? Niet de mensen heb je bedrogen, maar God zelf.' 5 Bij het horen van deze woorden viel Ananias neer en stierf, en iedereen wie dit ter ore kwam schrok hevig. 6 Enkele jongemannen wikkelden hem in een lijkwade, droegen hem naar buiten en begroeven hem."

(Hand. 5, 1-11)

"6 Ze reisden het hele eiland rond tot ze in Pafos kwamen, waar ze een Joodse magiër aantroffen, een valse profeet die Barjesus heette 7 en tot het gevolg behoorde van Sergius Paulus, de proconsul. Sergius Paulus, een verstandig man, liet Barnabas en Saulus bij zich komen omdat hij meer wilde horen over het woord van God. 8 Maar Elymas, zoals Barjesus ook wel werd genoemd – want Elymas betekent 'magiër' –, stelde zich tegen hen teweer en probeerde de proconsul van het geloof af te houden. 9 Daarop keek Saulus (die ook bekendstond als Paulus) hem strak aan, en vervuld van de heilige Geest 10 zei hij: 'U bent een bedrieger, een gewetenloze oplichter, een kind van de duivel en een vijand van elke vorm van gerechtigheid. Hoe durft u de rechte wegen van de Heer te veranderen in kronkelpaden? 11 Let op: de hand van de Heer zal u treffen, u zult blind zijn en voorlopig geen zonlicht meer zien.' Onmiddellijk werd alles donker om hem heen, zodat hij tastend zijn weg moest zoeken en anderen moest vragen of ze hem wilden leiden. 12 Toen de proconsul dit zag, aanvaardde hij het geloof, diep onder de indruk als hij was van wat hij over de Heer had geleerd."

(Hand. 13, 6-12)

5: Verlossing uit de gevangenis

Over Petrus lazen we reeds vroeger twee verlossingen

Petrus (en de apostelen) in Jeruzalem Paulus

"17 Daarop besloten de hogepriester en zijn medestanders, de Sadduceeën, in te grijpen. Vervuld van jaloezie als ze waren, 18 lieten ze de apostelen gevangennemen en opsluiten. 19 's Nachts opende een engel van de Heer echter de deuren van de gevangenis, bracht hen naar buiten..."

(Hand. 5, 17-19)

Petrus werd door Herodes in de gevangenis geworpen

"3 Toen hij zag dat de Joden hier gunstig op reageerden, liet hij ook Petrus aanhouden – dat was tijdens het feest van het Ongedesemde

"23 Nadat ze een groot aantal slagen hadden gekregen, werden ze opgesloten in de gevangenis, waar de gevangenvaarder opdracht kreeg hen streng te bewaken. 24 Overeenkomstig dit bevel bracht hij hen naar de binnenste kerker en sloot hun voeten in het blok.

25 Om middernacht waren Paulus en Silas aan het bidden en zongen ze lofliederen voor God. De andere gevangenen luisterden aandachtig naar hen. 26 Plotseling deed zich een hevige aardbeving voor, zodat de gevangenis op haar grondvesten trilde; alle deuren sprongen open en bij iedereen schoten de boeien los. 27 De gevangenvaarder schrok wakker, en

brood. 4 Na de arrestatie sloot hij hem op in de gevangenis, waar hij hem door vier groepen soldaten van steeds vier man liet bewaken, met de bedoeling hem na het pesachfeest ten overstaan van het volk te berechten. 5 Terwijl Petrus onder zware bewaking zat opgesloten, bleef de gemeente vol vuur voor hem bidden tot God.

6 In de nacht voordat hij voorgeleid zou worden, lag Petrus te slapen tussen twee soldaten, aan wie hij met twee kettingen was vastgeketend. Ook voor de deur van de kerker stonden bewakers. 7 Toen verscheen er plotseling een engel van de Heer en een stralend licht vulde de hele ruimte. De engel stootte Petrus aan om hem wakker te maken en zei: 'Vlug, sta op.' Meteen vielen de ketens van zijn handen. 8 De engel zei tegen hem: 'Doe je gordel om en trek je sandalen aan.' Dat deed hij. Daarop zei de engel: 'Sla je mantel om en volg mij.' 9 Petrus volgde de engel naar buiten, maar zonder te beseffen dat de dingen die de engel liet gebeuren werkelijk plaatsvonden; hij meende een visioen te zien. 10 Toen ze de eerste en tweede wachtpost voorbij waren, kwamen ze bij de ijzeren poort die toegang gaf tot de stad. De poort ging vanzelf voor hen open, en toen ze buiten waren gekomen liepen ze nog één straat verder, waarna de engel Petrus opeens alleen achterliet."

(Hand. 12, 3-10)

toen hij zag dat de deuren van de gevangenis openstonden, trok hij zijn zwaard om zelfmoord te plegen, want hij dacht dat de gevangenen ontsnapt waren. 28 Maar Paulus riep hem luidkeels toe: 'Doe uzelf niets aan, we zijn immers nog allemaal hier!' 29 De bewaarder vroeg om een fakkel, rende naar binnen en viel bevend voor Paulus en Silas op de grond. 30 Hij bracht hen naar buiten en vroeg: 'Zegt u mij, heren, wat moet ik doen om gered te worden?' 31 Ze antwoordden: 'Geloof in de Heer Jezus en u zult gered worden, u en uw huisgenoten.' 32 En ze verkondigden het woord van de Heer aan hem en aan iedereen die bij hem woonde.

(Hand. 16, 23-32)

6: En ten slotte moest er voor Paulus een extramirakel bij te pas komen, om hem naast Petrus te tillen, namelijk een slangenmirakel. Ziehier waarom: In alle oude culturen was de macht over slangen een teken van goddelijke bescherming; in het Oude Testament dichtte de psalmist over de uitverkorene "die vertoeft in de schuilplaats des allerhoogsten": "1 Wie in de beschutting van de Allerhoogste woont en overnacht in de schaduw van de Ontzagwekkende, ...12 Hun handen zullen je dragen, je voet zul je niet stoten aan een steen. 13 Leeuw en adder zul je vertrappen, roofdier en slang vermorzelen." (Psalm 91, 1.12-13) Welnu, de christenen wisten dat Jezus eveneens in die zin zijn volgelingen gesproken had; want het evangelie volgens Lucas vermeldde zijn toespraak tot zijn zeventig leerlingen: "9 Bedenk wel: ik heb jullie de macht gegeven om slangen en scorpioenen te vertrappen en om de kracht van de vijand te breken, zodat niets jullie kan schaden." (Lc. 10, 19). En de officiële tekst van het evangelie van Marcus, (dapper bewerkt door de kopiïsten) geeft als laatste afscheidswaard van Jezus tot zijn elf apostelen, vóór zijn hemelvaart: "17 Degenen die tot geloof zijn gekomen, zullen herkenbaar zijn aan de volgende tekenen: in mijn naam zullen ze demonen uitdrijven, ze zullen spreken in onbekende talen, 18 met hun handen zullen ze slangen oppakken en als ze een dodelijk gif drinken zal dat hun niet deren, en ze zullen zieken weer gezond maken door hun de handen op te leggen." (Mc. 16, 17-18). Vermits Petrus de allereerste was van de apostelen en van de leerlingen, was het evident dat ook hij de macht had over giftige kruipdieren. Maar Paulus was bij die toespraak van Jezus niet tegenwoordig geweest, aangezien hij niet behoord had tot de omgeving van de levende Christus. En de christenen konden zich dus met een beetje achterdocht afvragen of Paulus naderhand wel degelijk die macht van Christus bijgekregen had, om in alle opzichten op het niveau van de apostelen te staan. Ja? Neen? "Ongetwijfeld!"

antwoordden de auteurs van de Handelingen. Ze hadden reeds bij het begin van Paulus' carrière, onmiddellijk na zijn bekering bij Damascus, verteld dat Paulus vervuld was geworden van de heilige Geest (juist zoals de andere apostelen met Pinksteren); en dat hij zich eveneens terstond had laten dopen, zodat ook dit punt niet meer bediscussieerd hoefde te worden. Door hem nu nog voor te stellen als de held van een slagenmirakel (het enige slangenmirakel dat in het Nieuwe Testament verhaald wordt!) zouden ze "de facto" bewijzen dat Paulus even uitdrukkelijk als de apostelen, en rechtstreeks van God, de macht had gekregen om al die wonderen te verrichten die Christus beloofd had. Hier volgt dan het verhaal van de Handelingen, waarin een medereiziger het relaas geeft van Paulus' schipbreuk bij Malta: "1 Pas toen we veilig en wel aan land waren gekomen, hoorden we dat het eiland Malta heette. 2 De plaatselijke bevolking gedroeg zich buitengewoon vriendelijk: ze verwelkomden ons en staken een vuur aan omdat het was gaan regenen en het koud was. 3 Paulus sprokkelde een grote bos dor hout en legde die op het vuur, maar door de hitte kwam er een gifslang uit kruipen die zich in zijn hand vastbeet. 4 Toen de Maltezers het beest aan zijn hand zagen hangen, zeiden ze tegen elkaar: 'Die man is vast een moordenaar. Hij is aan de zee ontsnapt, maar Dikè wil niet dat hij blijft leven.' 5 Paulus schudde de slang echter van zich af in het vuur en bleef volstrekt ongedeerd. 6 De Maltezers verwachtten dat zijn hand zou opzwellen of dat hij plotseling dood zou neervallen. Maar toen ze na geruime tijd zagen dat hem nog steeds niets mankeerde, veranderden ze van mening en zeiden dat hij een god was." (Hand. 28, 1-6).

Na dit verhaal over Paulus' mirakel en over de Maltezen die zeiden dat hij een god was, hoeft het ons niet te verwonderen dat Paulus tot op heden nog altijd de schutspatroon is van het eiland Malta, en de toerist zal hem overal terugvinden: de Sint Paulusbaai is vanzelfsprekend de baai waarin de schipbreuk geleden werd; op het eilandje vóór de baai staat Paulus gestandbeeld, en het dorp aan de baai heet San Paolo a Maro; een kerkje is opgericht juist daar waar de schipbreukelingen gezeten hebben; op de militaire kaart vindt ge zelfs de apostelbron aangeduid; een grot in de rotsige oever heeft natuurlijk onderkomen verleend aan de heilige; en een reiziger van de zeventiende eeuw vermeldt⁸¹ de aanwezigheid van dierengeraamten die in feite voorhistorisch waren maar die door de eilandbewoners in verband gebracht werden met de wonderbare verrichtingen van Sint Paulus. Maar natuurlijk en vooral is het addermirakel zelf met brede kringen uitgedeind in het oeverloze meer van bijgeloof en legenden: zo beweerde de traditie van het middeleeuwse Malta dat Paulus' gastheer (de grootgrondbezitter die de eigenaar was van de baai) als beloning voor zijn gastvrijheid, de gave van immuniteit tegen adderbeten gekregen had, en dat dit voorrecht op zijn afstammelingen was overgebracht. En dat is natuurlijk plezant, zo zeggen we. Ja, maar soms gebeurde er iets minder plezant, want het voorrecht kon de aanleiding worden tot een hachelijk oordeel, een godsoordeel: als één van de zwartharige afstammelingen van de gastheer van Paulus op zijn beurt vader werd, en daar plots een kleine rosse in de wieg zag liggen met al de bastaardsvermoedens van dien, dan wierp bij er met middeleeuwse zekerheid een adder bij en wachtte benieuwd op de uitslag van de immuniteitstest. Hartverkwikkend spektakel voor de jonge moeder!⁸²

Zesde Hoofdstuk: Het mysterieuze einde van de handelingen

De geroutineerde lezer van de Handelingen zal zich de chronologische toedracht van de feiten herinneren. Paulus was, op het einde van zijn missiereizen, aangekomen in Jeruzalem. Aldaar onderwierp hij zich aan de joodse tempelreiniging waarover we in negatieve termen geschreven hebben in vorige bladzijden. Daags daarna werd hij – ondanks zijn tempelreiniging- aangerand door een groep joden die alle soorten betichtingen tegen hem uitbrachten en hem wilden doden. Hij wordt op het nippertje gered door de tussenkomst van een bataljon Romeinse soldaten, en werd nog tijdens de nacht voor verzekerde bewaring overgebracht naar de gevangenis van Caesaria. Aldaar verbleef hij twee jaar, kreeg in zijn gevangenis zelfs het bezoek van koning Agrippa, en drong erop aan dat hij naar Rome zou overgebracht worden na zich als Romeins staatsburger in een ordentelijk proces tegenover de keizer te rechtvaardigen en zich vrij te pleiten van de betichtingen die de joden tegen hem geuit hadden. Tenslotte werd hij inderdaad naar een boot gebracht om de zeereis naar Rome te ondernemen (en het was tijdens die zeereis dat men terloops schipbreuk leed in Malta en dat Paulus zijn addermirakel verrichte). Al bij al een spannende roman, en we begrijpen de begeesterende commentaren van die bijbeldeskundigen die volledig geloven in de historische waarachtigheid van de Handelingen, zoals bv. Deissmann:

"Met zijn frisse schildering, ook van het louter zeevaartkundige, en van de wonderbare avonturen van de schipbreukelingen is dit verhaal van Paulus' zeereis naar Rome een kleine apostolische Odyssee...en een uniek cultuurhistorisch document uit de Romeinse keizertijd."⁸³ Doch na Malta begint het verhaal eigenaardig te worden: De boottocht ging verder tot aan de uiteindelijke landing in Puteoli, de zeehaven van Rome. Rome, eindelijk! Maar waarom was de hoofdman die Paulus escorteerde helemaal niet gehaast om zijn gevangene naar Rome te brengen?

⁸¹ Otto Friedrich von der Gröben, stichter van de Duitse West-afrikaanse kolonie "Grosz-Friedrichs-burg", die in januari 1683 in 't voorbijvaren voet aan wal zette in Malta. Zie Voight, blz. 732.

⁸² Dit kunt ge lezen (maar zonder zwart of ros) in "De gulden legende". Zie: Jacques de Veragine, "La Légende dorée", Ed. Garaier-Flammarion, 1967, boek II, blz. 428.

⁸³ Deissmann: ?????

Want we krijgen te lezen: “Daar (in Puteoli) troffen we broeders aan en werden uitgenodigd zeven dagen bij hen te blijven” (Hand. 28, 14). En we stellen ons onwillekeurig te vraag: Wie was de baas, de hoofdmans of de broeders? En wat een soort gevangene was toch die Paulus, dat hij zo maar kon gaan logeren bij de geloofsgenoten, in plaats van in het prison geduwd te worden? Tenslotte gingen we dan op Rome aan”, zo vervolgt de verslaggever van de Handelingen: “Ook van daar kwamen de broeders, die al van ons gehoord hadden, ons tegemoet tot aan Forum Appii en Tros Tabernas.” (Hand. 28, 14-15). En weerom zijn we verbaasd: Dat is geen gevangenen-transport meer! Steinmann noemt het eerder en terecht, een kleine triomftocht: “Der Einzug des Apostels in Rom gestaltete sich durch die begleitende Christen zu einem kleinen Triumphzug.”⁸⁴ Maar met of zonder boeien: hoofdzaak is dat Paulus nu in Rome aangekomen is. Eindelijk! En daar gaat dus de langverwachte boksmatch beginnen: dat fameuze proces met al zijn suspense, waarop Paulus als Romeins staatsburger reeds meer dan twee jaar heeft aangedrongen en waarvoor hij speciaal naar Rome is gekomen! En we lezen gretig in ons Handelingen: “16 Bij onze aankomst in Rome kreeg Paulus toestemming om een eigen woning te betrekken, met een soldaat als bewaker...30 Paulus verbleef twee jaar in het huis dat hij gehuurd had en ontving daar iedereen die naar hem toe kwam. 31 Hij verkondigde het koninkrijk van God en onderrichtte vrijmoedig over de Heer Jezus Christus, zonder dat hem iets in de weg werd gelegd.” (Hand. 28, 16.30-31). Jaja, fijn: Prediken in alle vrijmoedigheid, zonder enige belemmering, dat is warempel een zeer mild gevangenenstatuut. Ook financieel schijnt hij geen problemen gehad te hebben. “Waar hij het geld haalde voor zijn huishuur, onttrekt zich aan onze kennis”, zo bedenkt Deissmann een beetje bedremmeld.⁸⁵ En inderdaad, dat geld zal Paulus zeker niet verdiend hebben door papieren zakjes te plakken in zijn gevangenis van Caesarea. Even verbazend is trouwens een andere zin, die we in de Handelingen lezen naar aanleiding van Paulus' gevangenschap in Caesarea: de landvoogd Felix hoopte geld van Paulus te krijgen!⁸⁶ En nog vóór zijn gevangenschap had Paulus de hoge onkosten van een tempelreiniging betaald, zowel voor zichzelf als nog voor vier andere associés, zoals we reeds vroeger gelezen hebben (Hand. 21, 23-26). Allemaal zeer verwonderlijk. (*moest Paulus dan niet alles afdragen wat hij bezat??? R.T.*) Maar kom, dat geld is hier nog een nevenkwestie. Hoofdzaak is Paulus' proces waarop hij blijkbaar reeds vier à vijf jaar zit te wachten. Want we maken een rekensommetje: eerst twee jaar gevangenis in Caesaria, daarna de boottocht met schipbreuk en zo (wat weerom enkele maanden betekende), en nu in Rome nog volle twee jaar talmen in een huurwoning alvorens het eventueel proces te laten beginnen. Dat fameuze proces, die machtige boksmatch, waarin de kranige Romeinse staatsburger Paulus zich nu eens eindelijk tegenover de keizer zou vrijpleiten van de beschuldigingen die de joden tegen hem hadden uitgebracht in Jeruzalem, meer dan vier jaar geleden! Want verdommen, scribenten van de Handelingen, het is toch omwille van dat proces dat uw Paulus naar Rome is gekomen, nietwaar? En dan plots stellen we met verbijstering vast dat de lichten doven de boksring en in de zaal gedoofd worden, en dat de zaalwachters van de Handelingen ons laconiek komen mededelen dat de vertoning afgelopen is. Want de drie woordjes “zonder enige belemmering” die het einde zijn van het citaat dat we daareven lazen, zijn tevens de eindwoorden van de Handelingen van de Apostelen! Die Handelingen die zo spectaculair begonnen waren met de hemelvaart van Jezus, het windgedruis en de vurige tongen van de heilige Geest, en de onvergetelijke val van Paulus op weg naar Damascus..., diezelfde Handelingen doven uit als een kaarsje met die povere flop over Paulus die in zijn eigen huurwoning wat **sitie** ontvangt en wat onderrichting geeft “zonder enige belemmering”. Scribenten van de Handelingen, die uw boek gepubliceerd hebt ten allervroegste in het jaar 80 na Christus, hebt ge ons dan niets meer te vertellen over dat zogezegde proces van Paulus tijdens zijn verblijf te Rome (dat min of meer gesitueerd moet worden in de jaren 60-62)? Hebt ge ons niets te vertellen over het einde van Paulus (dat volgens apocriefe geschriften zou plaats gevonden hebben rond het jaar 69, tijdens de vervolging van Nero)? Zonderling, werkelijk zonderling,. Het zijn nochtans alleen maar eenvoudige historische feiten die we u vragen; en het moet niet moeilijk zijn voor u, ons daar een antwoord op te geven, aangezien de dood van uw helden normaal gesitueerd moet worden verschillende jaren vóór de publicatie van de Handelingen. Als iemand in onze tijd een boek zou samenstellen onder de titel “Handelingen van president Kennedy” of “De handelingen van Martin Luther King”, dan zou hij onder andere ook zo gedetailleerd mogelijk verhalen over welke omstandigheden deze leiders vermoord worden. En een kunsthistoricus die een verzameld werk zou uitgeven over belangrijke filmspelers, zou ongetwijfeld het jaartal vermelden waarin Errol Flynn en Clark Gable bezweken aan hun hartinfarct; hij zou niet alleen spreken over het acteertalent van Greta Garbo die door haar fans de “goddelijke” genoemd werd, maar hij zou ook trachten het raadsel te ontsluiten van het abrupte einde van haar filmcarrière; en in verband met Charlie Chaplin zou hij niet alleen spreken over “City Lights” en “Moderne tijden”, maar ook over zijn laatste levensjaren in Zwitserland en zelfs over de herrie in verband met zijn gestolen lijk. Maar de zogenaamde historici van de Handelingen van de Apostelen hebben een andere opvatting over geschiedschrijving. Proces Paulus? Geen antwoord! Dood van Paulus? Stilzwijgen! Ze hebben hun spectaculaire bekeerling van Damascus laten verdwijnen in de nevels van de legende. Het levenseinde van Petrus is nog mistiger. Want Paulus hebben we in de Handelingen tenminste kunnen volgen tot ±

⁸⁴ Dr. Alphons Steinmann, Prof. In Theologie aan de Staatliche Akademie van Nraunsberg: “Die Apostelgeschichte”, Hausteine Verlag, Bonn, 4, 1934, blz. 313. (4de Boek uit de reeks: „Die Heilige Schrift des Neuen Testaments“, uitgegeven door Dr. Fritz Tillmann, Prof van Theologie aan de universiteit van Bonn.

⁸⁵ Op. cit. Blz. 317.

⁸⁶ Hand. 23, 24; 24, 26.

anno 62. Maar Petrus is reeds dertien jaar vroeger verdwenen: op het concilie van Jeruzalem, ± anno 49, had hij nog het hoge woord gevoerd, samen met Jakobus, de broeder van Jezus; dat was in het vijftiende hoofdstuk van de Handelingen. En onmiddellijk daarna is onze opvolger van Jezus Christus spoorloos verzwonden uit de Handelingen: in de dertien overblijvende hoofdstukken wordt zijn naam zelfs niet meer vernoemd. En naar de levensevolutie van de andere apostelen hebben we eveneens het raden: alleen over Jakobus, de broeder van Johannes, vernemen we dat hij op bevel van koning Herodes Agrippa gedood werd met het zwaard (Hand. 12, 2). Al die leemten doen wel zeer zonderling aan, in een boek dat zich had aangediend zonder de globaliserende titel "Handelingen van de Apostelen"! We zouden een rijke bloemlezing kunnen samenstellen uit de literatuur van de bijbelgeleerden, die zich krinkelen als slangenmensen om toch vooral maar een woordje van excuus te vinden voor hun heilige Lucas, die van zijn Handelingen is weggeslopen zonder ze te voltooiën. Maar ik begin niet aan zo'n bloemlezing, die ons geen stap verder zou brengen. Ik stel veel liever één categorische vraag: Hadden de auteurs van de Handelingen een dwingende reden –in het belang van het christendom- om te zwijgen over de finale Romeinse episode van Paulus, zoals ze reeds vroeger gezweven hebben over zijn aanvankelijke Arabische periode? Mijn antwoord is even categorisch: "Ja !" Omdat er een derde Paulus was! Die Paulus was een hybride en gefrustreerde afstammeling van de joodse hogepriesterlijke familie enerzijds, en anderzijds van de misprezen maar machtige dynastie van Herodes, waarvan hij het Romeinse burgerschap had overgeërfd, alsmede een aandeel van het onmeetbare familiefortuin. Dit legt dan uit wat de eerste Paulus schreef: "Wij zoeken onze roem in Christus Jezus en niet in onszelf, OFSCHOON IK VOOR MIJ ALLE REDEN ZOU HEBBEN OM OP AARDSE VOORRECHTEN PRAT TE GAAN." (Fil. 3, 3-4). Die derde Paulus was een door de joden gehate collaborateur van de Romeinse bezetters. Die Paulus is niet als een gevangene naar Rome overgebracht, maarwel als een vluchteling die zich door de Romeinse soldaten liet escorteren en beschermen tegen de joden die hem, omwille van zijn collaboratie, wilden vermoorden. En dat proces in Rome? Dat was er niet nodig, want Paulus was een vriend en vertrouweling van keizer Nero! Om al die redenen moesten de auteurs van de Handelingen zwijgen dat ze zweetten over de finale Romeinse episode van Paulus. Ben je verwonderd? De materie van mijn categorische beweringen zul je vinden in het nu volgende deel over onze derde Paulus. En als je nu grinnikt: "Verdorrie, eerste Paulus, tweede Paulus, derde Paulus, hoelang gaat die processie duren, met hoevelen waren ze daar bij hem thuis?", dan verzeker ik u dat ditmaal mijn derde Paulus mijn laatste is. Maar hij is ook mijn belangrijkste.

DERDE DEEL: Een derde Paulus: Kleinzoon van Koning Herodes de Grote

Inleiding

Ik de twee voorbije delen meen ik te hebben aangetoond dat er waarheid ligt in de uitspraak van de vele bijbelkundigen die sinds anderhalve eeuw beweren: "De Paulus van de Brieven is een andere dan de Paulus van de Handelingen". Daarom moet onze aandacht des te meer gespist worden wanneer we karakteristieken aantreffen die ditmaal identiek zijn zowel bij de eerste als bij de twee Saul(us)-Paulus. Een voorbeeld daarvan vinden we in de volgende parallelle teksten:

Uit de Brieven

Uit de Handelingen

<p>"Hij hebt het gehoord, hoe ik vroeger als jood geleefd heb, hoe ik de kerk van God fel vervolgde en haar trachtte uit te roeien." (Gal. 1, 13)</p>	<p>"Saul(us) woedde tegen de kerk, waarbij hij het ene huis na het andere binnendrong, mannen en vrouwen wegsleepte en overleverde om gevangen gezet te worden." (Hand. 8, 3)</p>
---	---

“(Ik was) een fanatieke kerkvervolger.” (Fil. 3, 6)

De gemeenschappelijke indruk die we overhouden uit die lezingen is : “Wat een gewel-denaarstemperament!” En als we nu de joodse geschiedschrijver Flavius Josephus ter hand nemen, dan zeggen we plots verbaasd: “Hé? Hier ook? Een derde woeste Saul?” Want daar vinden we warempel een soort drielingbroer van de twee eersten: ook hij heet Saul, ook hij ontplooit zijn volle activiteit in de jaren na Jezus, ook hij heeft zijn actieradius in het gebied van de joden, en ook hij is een geweldnaar, samen met zijn broer Costobarus! Maar wat onze suspens tot een toppunt doet uitstijgen is wel dat deze derde Saul en zijn broer zo ongestraft konden handelen omdat zij VAN PRINSELIJKE BLOEDE waren!! “Costoborus en Saul eveneens verzamelden rond zich een bende onzure kerels; ze waren van prinselijke bloede en werden met ontzag behandeld omwille van hun verwantschap met Agrippa, maar ze waren geweldenaars en waren er op uit om de zwakkeren uit te schudden.”⁸⁷

Die naam Agrippa is geen onbekende voor de lezers van het Nieuwe Testament:

1) Herodes Agrippa I was van 41 tot 44 koning over Judea en Samaria. We citeren terloops een tekst van de Handelingen: “Omstreeks die tijd legde koning Herodes de hand op enkele leden van de kerk om hen te mishandelen. Jakobus, de broer van Johannes, liet hij met het zwaard ter dood brengen. Omdat hij bemerkte dat dit de joden aangenaam was, liet hij ook nog Petrus gevangen nemen.” (Hand. 12, 1-3)

2) Maar vooral de volgende tekst van de Handelingen, die verhaalt over Koning Herodes Agrippa II, is van rechtstreeks belang voor onze bestudering van Saul. Agrippa II was de zoon van de vorige; hij was geboren in 27 en was vanaf het jaar 50 koning van Chalkis (een klein gebied in het noordoosten van Palestina). Van deze koning vertellen de Handelingen dat hij samen met zijn zuster Bernike een bezoek bracht aan Judea en dat hij Paulus ging opzoeken in de gevangenis van Caesarea (Hand. 25, 13v.); en daar lezen we het verwonderende verhaal van wat de koning Agrippa II tot de landvoogd Festus zegde in verband met Paulus: “Agrippa zei tot Festus: ik zou zelf die man wel eens willen horen. Morgen, antwoordde deze, zult ge hem horen. De volgende dag verschenen Agrippa en Bernika met grote praal en gingen, begeleid door de bevelhebbers en de aanzienlijkste mannen uit de stad, de audiëntiezaal binnen. Festus liet Paulus voorleiden....” (Hand. 25, 22-23)

Het heeft me steeds verbaasd dat Paulus, de man die in het woelige Jeruzalem wat religieuze herrie had geschopt, naderhand in deze gevangenis van Caesaria met zoveel grote praal werd bejegend door een koning, door diens zuster, door de landvoogd en door de stadsnotabelen. En wat aan die gevangenschap was voorafgegaan, namelijk die religieuze herrieschopperij in Jeruzalem, is al even intrigerend: een samenshoring van joden rond Paulus, waarbij hij gevaar liep vermoord te worden; het onmiddellijk opdagen van Romeinse soldaten en officieren om Paulus te ontzetten (Hand. 21, 32) en zijn overbrenging naar de kazerne (Hand. 21, 34). En in die kazerne had zich dan het beroemde gesprek ontsponnen: “Daarop kwam de bevelhebber naar hem toe en sprak tot hem: Zeg eens, zijt gij Romein? Hij antwoordde: Ja. De bevelhebber hernam: Dat burgerrecht heeft mij een kapitaal gekost. Waarop Paulus zei: Maar ik heb het krachtens geboorte.” (Hand. 22, 27-28).

Alle godsdienstleraren, exegeten en predikanten hebben steeds met onverholven fierheid dat Romeins burgerrecht van Paulus onderlijnd; vraag hen nu niet verder door welk een soort geboorte deze jood van Tarsus zijn burgerrecht had kunnen verwerven, want dan moeten zij u bedremmeld het antwoord schuldig blijven. Ik citeerde u reeds in ons tweede deel de uitspraak van de bijbelkundige Mackinnon: “Tarsus was slechts een vrijstaat door de gunst van Augustus; het was noch een colonia, noch een municipium, en daarom verleende de geboorte in die stad niet alleen het Romeins burgerschap. Hoe het in Paulus' familie kwam kunnen we niet zeggen.”⁸⁸ Wat er ook verder besproken werd tussen Paulus en de bevelhebber vermelden de Handelingen niet; maar het is een psychologisch feit dat de bevelhebber er wel wat meer over gevraagd en vernomen zal hebben. Het gevolg bleef niet uit: even later kwam de zoon van Paulus' zuster bij de bevelhebber aangelopen om te zeggen dat er ruim veertig joden een samenzwering op het touw aan het zetten waren om Paulus te doden (Hand. 23, 12-16). En dan gebeurde het formidabele: als gevolg daarvan ontbood de bevelhebber twee officieren en zei: “...Houdt tweehonderd soldaten klaar om naar Caesarea te gaan en ook zeventig ruiters en tweehonderd slingers, op het derde uur van de nacht; en zorgt voor rijdieren om Paulus daarop veilig bij de landvoogd te brengen.” (Hand. 21, 21-24). Dat brengt ons de wenkbrauwen aan het fronsen: zulk een gewelddadige militaire inspanning midden in de nacht? Zoiets doet men toch niet om een joods religieus oproermakertje in veiligheid te brengen! Zoiets doet men zeker niet voor een vulgaire gevangene! Zoiets was slechts denkbaar als het er ging om een Romeins staatsburger, die bovendien nog als belangrijke grosse légume

⁸⁷ Flavius Josephus, Joodse Oudheden, Boek XX, hoofdstuk IX, 4, vers 214

⁸⁸ Mackinnon A.G., M.A.D.D. in “The Rome of Saint Paul”, Ed. The religious Tract Society, London, 1930, p? 101

beschouwd werd! En dan, terwijl men over het onlogische van dat verhaal zit na te denken, terwijl men zich afvraagt of de auteurs van de Handelingen weer eens te meer een al te vrije teugel laten aan hun fantasie, komt opeens die fameuze zin van Flavius Josephus aangedobberd, over die prinselijke geweldenaar Saul, bloedverwant van koning Agrippa. En we hebben het zitten: als we eenmaal die flitsende zin hebben binnengeslikt, voelen we hem als een visangel en geraken hem niet meer kwijt; we gaan ons integendeel crescendo de vraag stellen: zou deze Saul van Josephus dan toch een derde gelaat zijn van de reeds tweeslachtige Saul(us)-Paulus van het Nieuwe Testament?

Laat me u vóór alles zeggen dat ik niet uit mezelf die hypothese van Paulus' prinselijke bloedverwantschap gevonden heb: ik las het eerst in het werk van Robert Ambelain: "La vie secrète de Saint Paul".⁸⁹ Maar eens dat ik dat boek onder ogen had gekregen, ben ik gretig verder gaan grasduinen in een gebied waarin heel wat materiaal te verwerken was. Heel wat materiaal, inderdaad. Want om geen prinselijk bloed te missen moest ik zowel de geschiedenis van de joodse dynastie van de Hasmoneeën (= de Makkabeeën) doorwerken, als die van de niet-joodse Idumese en Nabatese (en dus finaal Arabische) dynastie van koning Herodes. De lectuur van die werken is in elk geval een avontuurlijke ontdekkingsstocht, en uiteindelijk heb ik me helmaal aangesloten bij de reeds vermelde hypothese van Ambelain, dat de Saul van Flavius Josephus en de Saul(us)-Paulus van het Nieuwe Testament inderdaad bij elkaar horen. En dan gaat het met de nieuwtestamentische literatuur rond Paulus zoals met de Nachtwacht van Rembrandt: lang na Rembrandt had dit meesterwerk de naam Nachtwacht gekregen, omdat het schilderij zo donker geworden was en omdat die ene man vooraan blijkbaar een lantaarn droeg; maar toen men enkele jaren geleden het schilderij grondig ging reinigen kwamen er een menigte details te voorschijn, de zozegde lantaarn bleek de schaduw van een hand te zijn, en de nachtwakers waren feestvierende gildenbroeders!⁹⁰

Met het opruimen van de gewijde stof rond Paulus worden nieuwtestamentische vraagtekens en duistere punten (zoals het Romeins burgerschap van Paulus of zoals de namen Nero, Aristobulus, Herodion en Narcissus in Paulus' Brieven), eenvoudige en zelfzekere uitroepetekens; dan ontdekken we een merkwaardige historisch reliëf in bepaalde apocriefe teksten; en vooral komen we veel dichter bij de psychologie van de mens Paulus: een tragische, eenzame, hybride afstammeling met voor één vierde het joodse bloed van een hogepriesterlijk geslacht en voor drievierden het Arabische bloed van een karavaansjeik. Nooit zijn die twee bloedgroepen tot vrede kunnen komen en heel zijn leven lang heeft de verscheurde Paulus de littekens met zich meegedragen van de zielstraumata die hij in zijn jeugd heeft opgelopen bij de bloedige drama's die zich in zijn familie hadden afgespeeld.

Na dit alles zullen we dan ook als eindindruk overhouden dat de derde Saul misschien wel de meest levensechte en de volledigste van alle drie is, en dat het in elk geval pas via die derde Paulus mogelijk wordt een harmonische kijk te verwerven op Paulus' totaalbeeld.

Literatuurlijst -> 6bisv.

Eerste hoofdstuk: Flavius Josephus

De centrale figuur van de joodse geschiedschrijving van de eeuw na Christus is ontegensprekelijk Flavius Josephus; vooral de periode 50-70 na Christus (waarin hij zelf een actieve rol speelt en waarin hij onze prinselijke Saul ten tonele voert) wordt door hem met bijzondere aandacht ontleed. Het is dan ook geen verloren tijd hier een paar bladzijden aan deze man te besteden; zijn biografie is trouwens reeds op zichzelf een stuk joodse geschiedenis.

I: Flavius Josephus en Flavius Vespasianus

Josephus werd geboren in Jeruzalem in het jaar 3/ (dus enkele jaren na de dood van Jezus en juist na de bekering van Paulus); zijn vader was een priester, Matthias, en via zijn moeder stamde hij af van het hogepriesterlijk geslacht der Hasmoneeën; hij kreeg een streng godsdienstige joodse opvoeding en zocht intensief zijn persoonlijke weg in het labyrint van joodse strekkingen: eerst werd hij Farizeeër, ging dan over naar de Sadduceeën, verliet deze om aan te sluiten bij de mysterieuze sekte van de Essenen, en keerde finaal terug naar de observanten van de Wet: de

⁸⁹ Ambelain Robert, *La vie secrète de Saint Paul*, uit de reeks « Les Enigmes de l'Univers », Ed. Robert Laffont, Paris, 1972.

⁹⁰ Ik wil hier de heer Roger Grignard en Prof. Van der Spriet, gewezen professor aan de Kon. Academie voor Schone Kunsten te Antwerpen, danken voor de enkele technische gegevens betreffende dit werk van Rembrandt die zij mij verstrekten. Rembrandt schilderde een vergadering van gildebroeders; de lichtinval komt van links, zoals dat bij Rembrandt gebruikelijk was, en de studie van de schaduwen bewijst dat het om dagschaduwen en niet om nachtschaduwen gaat, dus zeker geen nachtelijk toneel. Sommige figuren meent men te kunnen identificeren, zoals bv. Kapitein Banning Cox, die zogenaamd als nachtwacht een lantaarn in de hand zou dragen. In de loop der tijden werd deze schilderij herhaalde maken bewerkt om uiteindelijk met een laag balsem bedekt te worden, wat een donkere verkleuring tot gevolg had. Zelfs traden op sommige plaatsen scheikundige reacties op, met als gevolg o.a. dat op de plaats van de schaduw van de hand van Kapitein Banning Cox, een lichtvlek ontstond, die verkeerdelijk geïnterpreteerd werd als zijnde het licht van een lantaren. De volksfantasie maakte een nachtelijk scène van het schilderij en zo ontstond de naam: "De nachtwake".

Farizeeën. In 63, 26 jaar oud, had hij reeds een gezagvolle positie verworven en werd hij naar Rome gestuurd om er aan het hof van keizer Nero (die evenals hij 27 jaar oud was) te gaan pleiten voor de vrijlating van enkele joodse priesters, die door de landvoogd Pilatus (die in Caesarea resideerde), gevangen genomen werd en naar Rome gestuurd. Zijn poging werd met succes bekroond, mede door toedoen van zijn vriend de toneelspeler Halityrus, die hem had voorgesteld aan de vrouw van Nero, Poppea. Josephus werd onmiddellijk de gunsteling van de keizerin. Die Poppea was reeds vanaf 58 Nero's minnares geweest en in 62 had Nero zijn vrouw Octavia doen doden om Poppea haar plaats te laten innemen. Poppea was een van die legendarische vrouwen van de oudheid, zoals Judith en Esther bij de joden, Helena van Troje bij de Grieken en de Egyptische Cleopatra in de eeuw vóór die van Poppea. Een van de klassieke attributen in de artikels van de vrouwen,tijdschriften is de ezellenmelk van Poppea: om haar weergalozeschoonheid te cultiveren, liet Poppea zich op haar verplaatsingen steeds vergezellen door een karavaan ezellen van 500 stuks, voor haar dagelijkse melkbad. De ezellen werden echter spoedig werkloos en Josephus zou in Palestina geen gebruik kunnen maken van Poppea's beschermende invloed, want nog vóór Josephus' terugkeer in zijn vaderland werd Poppea doodgeschot door Nero (in 66)⁹¹. Josephus was juist op tijd terug in Palestina om er de groeiende opstand van de joden tegen de Romeinse bezetting mee te maken. De toestand bij de joden was zeer verward: enerzijds waren er de opstandelingen die van geen toegevingen aan Rome meer wilden weten; vooral de Zeloten van Galilea, en anderzijds waren er de leidende priesterkringen met hun aanhang in Jeruzalem, die aandrongen op gematigdheid omdat ze goed beseften dat oorlog tegen de Romeinen gelijk stond met joodse zelfmoord. Josephus die door zijn reis naar Rome een bredere kijk had gekregen op het wereldgebeuren, deelde de inzichten van de leiders van Jeruzalem. Bovendien genoot hij hun vertrouwen: ze hadden men naar Rome gedelegeerd omdat ze geloofden in zijn capaciteiten, en het succes van zijn pleidooi aan het keizerlijk hof had zijn autoriteit nog bevestigd. En zo benoemde het Jeruzalems bestuursapparaat Josephus tot gouverneur van Galilea, geassisteerd door twee priesters. Vol goede voornemens aanvaardde Josephus zijn taak. Maar vanaf zijn aankomst in Galilea werd hij door de zeloten als een vijand beschouwd, en de onlusten namen toe. In februari 67 oordeelde Nero dat de maat daar in het Oosten vol was, en stuurde Flavius Vespasianus als gevolmachtigde veldheer naar de onlusthaard. De Romeinse legioenen kwamen in beweging. In het zicht van dit gevaar moest Josephus kiezen: zich aansluiten bij de Romeinen en vechten tegen zijn eigen volk, of vechten tegen de Romeinen samen met de joden, ook al waren de eigen joodse zeloten hem vijandig gezind. Hij deed het laatste: hij, de gouverneur die geen oorlog gewild had, liep nu met zijn weerbarstige ondergeschikten het vuur in, helemaal in de lijn van wat ooit een toneelheld declameerde: "Je suis leur chef, il faut que je les suive!". Ja, hij volgden zijn ondergeschikten in hun strijd tegen de Romeinen. Maar hij volgde hen niet tot in de dood, en daarvan zouden de Galilleeërs in het bijzonder en de joden in het algemeen hem naderhand een bitter verwijt maken. Ziehier wat er gebeurde. Tijdens hun gedwongen aftocht verschansten de troepen van Josephus zich als laatste houvast in de vesting van Jopatapa (ten noorden van Nazareth), een bolwerk op een steile rots, alleen vanuit het noorden toegankelijk. Gedurende 47 dagen boden ze weerstand aan de legers en stormtuigen van Vespasianus. En dan konden ze niet meer: hun voedsel en strijdmateriaal was uitgeput en ze waren nog maar met veertig overblijvend. Dit was, volgens de regels van de joodse vrijheidsstrijders, het dramatisch ogenblik van de collectieve zelfmoord. Josephus en zijn negen en dertig makkers trokken elk een nummer, en nummer één moest gedood worden door nummer twee, die daarna op zijn beurt gedood werd door nummer drie enz... Josephus had het nummer veertig, dus het laatste; toen er reeds achtendertig doden lagen en het Josephus' beurt was om nummer negenendertig te doorsteken, gooiden deze twee laatsten het op een akkoordje en besloten samen in leven te blijven en zich over te geven aan de Romeinen. Als het tweemanschap voor de veldheer Flavius Vespasianus gebracht werd, scheen Josephus plots in trance te geraken en begon te voorspellen dat deze veldheer weldra keizer van het Romeinse Rijk zou worden.⁹² Flavius Vespasianus liet de woorden van zijn krijgsgevangenen met schijnbare achteloosheid over zich heengaan en liet hem naar de gevangenis brengen. Maar in feite was hij er door geïntrigeerd zoals door enkele andere voorspellingen die men rond hem gedaan had in de voorbije jaren. Een zonderling figuur die Flavius Vespasianus (Flavius: familienaam; Vespasianus: voornaam)⁹³, een mengeling van graniet en sentimentaliteit: Orson Welles zou er kunnen een film over maken in de aard van zijn Citizen Kane. Geboren op het bescheiden landgoed van de Flavii in Cosa (Zuid-Etrucië) in het jaar 9 van onze tijdrekening, werd Vespasianus er opgevoed door zijn grootmoedertje waar hij heel zijn leven lang een veneratie zou voor overhouden: als keizer keerde hij regelmatig terug naar het dorpje van zijn jeugd en duldde hij niet dat er iets veranderd werd aan het huisje van zijn grootje; en zoals Citizen Kane tot op zijn sterbed de herinnering koesterde aan "Rosebud", de sneeuwlede waar hij als kind mee gespeeld had, zo dronk Vespasianus tot op het einde van zijn leven uit het zilveren bekertje waar eens zijn grootmoeder had uit gedronken. Via alle soorten ups en downs, onversaagde vechtersbaas en behendige strateeg, geraakte hij vanuit zijn eenvoudige Etrurië tot in de omgeving van

⁹¹ Wat Nero door zijn moord verwoest had, wilde hij goedmaken door een nooit geziene uitvaart. De schrijver Plinius vertelt dat daarbij meer dan een volle jaaropbrengst Arabische reukwaren opgebrand werden.

⁹² Er is reden om aan te nemen dat die profetische gok werkelijk heeft plaats gevonden, want we vinden het relaas ervan niet alleen bij Josephus (Joodse Oorlogen 3, 393-402); maar ook bij Suetonius (Vesp. 5:6) en bij Dio Cassius (66:1).

⁹³ Een sappige biografie van Flavius Vespasianus vindt men in Suetonius: "Leven van de twaalf Caesaren". Er bestaat een vlotte Franse vertaling van Pierre Grimal, in de reeks "Le Livre de poche", n° 718.

Nero, en mocht hem als opperste onderscheiding vergezellen op diens reis naar Griekenland, het toenmalige Achai (reis die ook een rol zal spelen in het leven van onze derde Paulus). Nero wilde op die reis telkens opnieuw blijk geven van hoge cultuur en gaf onder andere een reeks zangrecitals om aan de Grieken te bewijzen dat hij qua muzikale talenten hun god Apollo evenaarde. Maar die recitals werden de valkuil van Vespasianus, want als vertrouweling van Nero moest hij op de eerste rij zitten en ofwel liep hij soms te vroeg weg ofwel –wat nog erger was- viel hij in slaap en begon te snurken. Nero werd daar tenslotte zo verontwaardigd over dat hij die Etrurische boer terug naar huis joeg. Dit zou tevens het einde van Flavius Vespasianus' carrière geworden zijn, ware het niet geweest dat ondertussen de joodse opstand van het jaar 66 begonnen was. Nero beseftte dat er aar één man was die de orde kon herstellen in het Nabije Oosten, en dat was Vespasianus. En dus riep hij hem terug op tot actieve dienst. Vespasianus nam zijn zoon Titus met zich mee en samen met zijn legioenen trok hij naar Syrië en Judea. Hij leverde een paar veldslagen met zoveel overzicht en met zoveel persoonlijke moed (waarbij hij trouwens aan de knie gekwetst werd) dat hij in korte tijd legendarische werd. En nu begon hij terug te denken aan enkele vroegere voortekens, divinaties en profetieën⁹⁴; op de berg Karmel raadpleegde hij het orakel (dat hem zoals vroegere voortekens de hoogste eer voorspelde) en bij zijn overwinning op Jopatapa vernam hij eenzelfde waarzegging uit de mond van een van de twee overlevenden: Josephus. En twee jaar later zou blijken dat die voorspellingen gegrond geweest waren: in maart 68 kwam een opstand tegen Nero op gang en de negende juni zag de keizer zijn situatie als hopeloos en sneed zich de keel over. Dit was tevens het einde van de dynastie van Julius Caesar. In de daaropvolgende verwarring greep de veldheer Galba naar de keizerlijke macht. Reeds na enkele maanden werd hij vermoord en opgevolgd door een concurrerende veldheer Otho. Amper drie maanden later zat Otho reeds in zulk een uitzichtloze situatie dat hij zich zelfmoordde en het Romeinse Rijk sidderde in een grotere wanorde dan ooit. Vespasianus was op militaire campagne in Egypte toen het nieuws van Otho's dood zijn leger bereikte. En zijn soldaten beslisten voor hun veldheer: na Galba en Otho moest Flavius Vespasianus aan het gezag komen en het zou derde werf goede werf zijn! De prefect van Egypte sloot zich met zijn soldaten aan bij het plebisiet van de legioenen van Judea en Syrië, en de tocht van de kandidaat-keizer naar Rome begon. Aldaar moesten de senaat en het volk nu nog hun finale instemming betuigen.

Vespasianus voelde zich nog niet helemaal op zijn gemak en in Alexandrië –waar hij de boot naar Rome zou nemen- moest zijn populariteit reeds een eerste vuur^proef doorstaan. Daar we in die scène van Suetonius zowel de evangeliën als onze blinde en kreupele van Brueghel terug vinden, denk ik dat het de moeite loont die passage terloops te citeren, met natuurlijk steeds in petto de vraag war de grens ligt tussen Dichting und Wahrheit. Een man uit het volk, blind, en een andere die niet kon gaan, kwamen hem samen vinden en smeekten hem, hen te genezen want in een droom had de god Serapis hun gezegd dat Vespasianus de ogen van de blinde zou kunnen genezen door zijn speeksel, en dat hij de benen van de lamme zou genezen door ze met zijn voet aan te raken. Vespasianus was sceptisch en durfde aanvankelijk de proef niet wagen; maar op het aandringen van zijn vrienden deed hij het toch, zo, in volle publiek. En het lukte verdorie!⁹⁵ Ook zijn aankomst in Rome had een cruciaal moment kunnen zijn; want hij had vanaf het begin geweten dat hij een tegenkandidaat had, namelijk Vitellius, die de steun van de legers in Germanië had, en die ook op weg was naar Rome. Maar juist enkele dagen vóór Vespasianus' aankomst in Rome was de challenger Vitellius gesneuveld in een locale schermutseling. En Rome, dat na de dood van Galba, van Otho en nu ook van Vitellius aan het einde van zijn Latijn was, aanvaardde Vespasianus zonder slag of stoot.

Zo begon Vespasianus in dit berucht geworden "jaar van drie keizers", in de ouderdom van 60 jaar, een keizerlijke loopbaan die zou duren van 69 tot 79. Onder zijn bewind werd Rome terug welvarend, en hij beleefde zijn taak op intense wijze. Suetonius vertelt een massa anekdoten waaruit blijkt dat hij –vaak op humoristische wijze- hard kon zijn zowel tegenover zijn soldaten als tegenover de burgers, maar dan met humor of met flegma, zoals we kunnen opmaken uit de anekdote van die sterk geparfumeerde dandy die de keizer kwam bedanken voor een gekregen benoeming. Vespasianus snoof enkele keren en zei dan: "Jongeman, ik had liever gehad dat je naar knoflook stonk", waarop hij de benoeming annuleerde. Daarentegen had hij ook menig gebaar van eenvoud en tederheid. We vermeldden reeds zijn cultus voor zijn grootmoedertje; en toen zijn dochter Flavia Domitilla stierf, deed hij die betreunde appel van zijn oog vergoddelijken. Zulke vergoddelijking was geen uitzondering in het Rome van toen: sinds de dood van Julius Caesar was het namelijk de gewoonte geworden (op een paar uitzonderingen na) dat een keizer na zijn dood –in een grootse plechtigheid- vergoddelijkt werd; en ook sommige vrouwelijke figuren uit de keizerlijke familie konden, na hun dood, die eer van de altaren krijgen. En vanuit die vergoddelijking begrijpen we laatste en ontroerende mop van Vespasianus: die tot zijn sterfbed hield van humor: "Wee mij! Ik denk dat ik bezig ben god te worden!" Mais revenons à nos moutons.

Nauwelijks zat Flavius Vespasianus stevig in zijn keizerlijk zadel, of hij nam een draad van een paar jaar geleden terug op, namelijk dat zonderling incident van die krijgsgevangene uit Jopatapa, die in een apocalyptische uitroep, omgeven door de lijken van zijn strijdmakers, Vespasianus' keizerschap had aangekondigd. Die man moest teruggevonden worden!

⁹⁴ Suetonius (cfr. vorige noot) besteedt twee volle bladzijden aan de detaillering van die voortekens waaraan de Romeinen zoveel belang hechtten.

⁹⁵ Suetonius, op.cit. nr. 7

Josephus werd dus opgezocht en uit zijn gevangenkamp gehaald. Niet alleen schonk Vespasianus de vrijheid aan die "dienaar van de godstestem" zoals hij hem noemde, maar hij verleende hem tevens de titel van Romeins burger (civis romanus) met al de rechten vandien, en schonk hem bovendien een levenslang pensioen en een landgoed in Judea. Josephus hechtte zich als een hondje aan de keizer en nam zelfs diens familienaam Flavius over. Van nu af noemde hij zich Flavius Josephus.⁹⁶

Vespasianus kon natuurlijk zijn keizerstaak in Rome niet combineren met de leiding van de legers in het Oosten, en droeg daarom dat bevelhebberschap over aan zijn zoon Titus, die hem steeds vergezeld had. Het was Titus' taak de oorlog tegen de joden te voltooien. Zo verknocht als Josephus was aan zijn vader, zo was hij het ook aan de zoon (die twee jaar jonger was dan hijzelf); hij vergezelde Titus overal, zowel toen deze Jeruzalem belegerde, als later toen hij een expeditie ondernam naar Alexandrië; hij was Titus' taalman en secretaris en drong er voortdurend op aan bij alle joden die hij kon bereiken dat ze zich zouden overgeven aan de Romeinen, in plaats van Jeruzalem tot het uiterste te willen verdedigen. Nu was natuurlijk de collaborateur Josephus juist niet de geschikte man om de joden te kunnen overtuigen. Maar de verdere feiten stelden hem in 't gelijk: Jeruzalem en zijn tempel werden verwoest in 70 en de ruggengraat van de joodse weerstand was definitief gebroken.

Het is niet te verwonderen dat Flavius Josephus een gehate persoonlijkheid werd bij de joden die de val van Jeruzalem overleefden. Ten eerste vond men zijn nummer veertig van Jopatapa en zijn overgave verdacht. Ten tweede verweet men hem zijn manifeste collaboratie, en vooral was het een gruwel dat hij als jood aanvaard had civis Romanus te worden. Want als puntje bij paaltje kwam moest een Romeins burger bereid zijn te offeren aan de Romeinse goden; maar een jood die zo iets deed, werd beschouwd als een apostaat: de volksgemeenschap sprak over hem de verschrikkelijke "herem" uit, en hij werd definitief in de ban geslagen, zowel voor het huidige als voor het toekomstige leven.

Misschien was het misprijzen van de joden een prikkel die Flavius Josephus er toe aanzette Palestina te verlaten, zich in Rome te vestigen en er geschiedenis te gaan schrijven. In het jaar 77 publiceerde hij zijn eerste historisch werk: "Geschiedenis van de joodse oorlogen". In dit boek vinden we een uitgebreide en nauwkeurige informatie, aangezien Josephus alles van dichtbij had meegemaakt. De auteur wil er ten overvloede in bewijzen dat de Romeinse legers toch onoverwinnelijk waren en de joden er dus alle belang bij hadden te berusten in hun onderdrukking, liever dan steeds maar opnieuw nutteloos bloed te vergieten.⁹⁷

Bij het dooreenweven van al die militaire gebeurtenissen hanteerde Josephus ook zeer dikwijls en duidelijk de dikke witte draad van zijn zelfverdediging, want hij wilde zich mordicus vrij pleiten van alles wat de joden hem als verraad hadden aangewreven. En dat is begrijpelijk. Maar in één ding ging hij te ver. Nu hij daar in zijn veilig en weelderig huis te Rome de geschiedenis zat te schrijven over de Romeinse overwinningen, was het dan écht nodig de joodse vrijheidsstrijders, de zeloten, zo dikwijls "bandieten" te noemen? Toch wonder: "selon que vous serez puissant ou misérable": de overwinnende legers worden steeds "ordelijke strijdkrachten" en "loyale troepen" genoemd, maar de jongens van onze Boerenkrijg waren "brigands"; de verzetsstrijders tijdens wereldoorlog II heetten in de radio of in de dagbladen van de bezetters "masquisards" of "ondergronds gespuis" of "partizanen" of "terroristen", totdat het getij begon te keren. Ook de zeloten van Galilea werden door Josephus over dezelfde kam geschoren. Dit komt dubbel antipathiek over omdat hijzelf in het begin van de oorlog aan hun zijde gestaan had. Of had hij de zeloten van Jopatapa vergeten, die achtendertig uitgeputte jongens die elkander onder zijn ogen gedood hadden? Nu kunnen we een verschillende mening hebben over massazelfmoord, al naar gelang onze instelling, en ze betitelen als fanatiek en redeloos nationalisme, ofwel als heldhaftig en subliem idealisme, maar mannen die zoiets gedaan hebben verdienen in elk geval een positiever etiket dan dat van "bandieten".

Dit gezegd zijnde, moet de historicus dankbaar zijn dat Josephus zijn werk geschreven heeft, want zoals het Nieuwe Testament onze voornaamste informatiebron is aangaande Jezus, zo staat voor die overeenkomende periode Flavius Josephus op de voorgrond van de wereldlijke geschiedschrijving van Judea! Op meesterlijke wijze en met tekende details vertelt hij ons over de toenemende spanningen tussen Rome en de joden rond de jaren 50 na Christus, en over de tragische afloop van dit conflict: uitroeijingen van joodse verzetshaarden, verspreiding van de overlevenden en de verwoesting van Jeruzalem en zijn tempel, hetgeen doorheen de eeuwen zou blijven naetteren als een ongeneeslijke wonde van het jodendom.

Later vulde Josephus zijn "Geschiedenis van de Joodse Oorlogen" aan door een autobiografie waarin hij nog eens een pleidooi hield voor zichzelf, nadat zijn vijand Justus van Tiberias hen beschuldigd had dat hij de aanstoker zou zijn

⁹⁶ Het overnemen van een voornaam of familienaam (met toestemming van de betrokkene) was een blijk van hoogachting en van aanvaard zijn. We zullen daar verdere voorbeelden van ontmoeten in dit boek. Antipas I werd vriend van Caesar en veranderde van dan af zijn handteken tot G. Julius Antipater (blz. 63); zijn dochter noemde hij Salomé, uit verering voor zijn koningin Alexandra Salomé (blz. 57). Herodes werd de vriend van Agrippa (de rechterhand van keizer Augustus) en gaf daarom diens naam aan zijn kleinzoon Agrippa I, van wie de naam verder doorging in de Herodiaanse dynastie (blz. 84).

⁹⁷ Maar zijn stem was die van een roepende in de woestijn zoals gebleken is in 132-135 na Christus, toen de joden opnieuw in opstand kwamen onder de leiding van Bar-Kochba, ditmaal tegen het bewind van keizer Hadrianus. Bar-Kochba werd door de gezagvolle rabbijn Akiba gehuldigd als de Messias. Doch de afloop van de opstand was even bloedig en catastrofaal als die van het jaar 70.

geweest van de joodse opstand in 66. In 93 publiceerde hij zijn derde boek: "De Joodse Oudheden", in twintig boekdelen, waarin hij ons de joodse geschiedenis verhaalt vanaf de Babylonische gevangenschap tot de eerste eeuw van het christendom. Dit werk is voor ons van onvervangbare waarde inzake de studie van de "Gouden eeuw van Esau", t.t.z. de opkomst van de dynastie van Herodes.

2. Flavius Josephus en de kopiïsten van de vierde eeuw.

Wat we over de evangeliën en over de Brieven van Paulus gezegd hebben geldt ook voor de werken van Flavius Josephus.: zijn teksten hebben dikwijls corrupties ondergaan. Soms gebeurde dit uit slordigheid, maar de ernstige corrupties waren gewild, zoals dit kernachtig wordt samengevat door de Josephus-specialist Sanford, die alle nog bestaande Griekse en Latijnse handschriften bestudeerd heeft (en de Latijnse alleen reeds zijn er 230): "De historische werken van Flavius Josephus zijn voortdurend onderworpen geworden aan interpolaties, herziening en censuur in het belang van verschillende godsdienstige en politieke doeleinden".⁹⁸

Allereerst moeten we de joden vermelden. Als bepaalde teksten van Josephus tegenstrijdig bleken te zijn met de Septuagint (= de Griekse vertaling van de joodse bijbel) dan werkten de joodse kopiïsten zonder verpinken Josephus' tekst op zulke manier bij, dat hij tot overeenstemming kwam met de onfeilbare bijbel. Vanaf de vierde eeuw (nadat keizer Constantijn het christendom geofficialiseerd had) gingen de christen op hun beurt Josephus retoucheren in naam van de geschiedenistheologie. Zo wilden ze bv. bewijzen dat de verwoesting van Jeruzalem en zijn tempel (zo ontroerend beschreven door Josephus) een straf van God was, omdat de joden Jezus hadden laten kruisigen. De kopiïsten zorgden dus voor commentaar in die zin.

De oorspronkelijke papyrusteksten van Flavius Josephus hadden enerzijds geen woord gerept over Jezus van Nazareth, en de vroegste kerkvaders (bv. Origines) waren daar zeer verbolgen over geweest. De kopiïsten van de vierde eeuw vonden eveneens dat dit zwijgen over Jezus een affront was voor heel het christendom en dus zouden ze dit euvel eventjes herstellen: ze fabriceerden een bijkomende tekst, wrongen die ergens tussen in achttiende boek van Josephus' "Joodse Oudheden"⁹⁹ (zonder samenhang met het voorgaande of het volgende) en vertrouwden die verbeterde uitgave toe aan het stevige perkament waardoor die kopieën tot bij ons zijn geraakt, met dus de fameuze interpolatie die in de literaire geschiedenis de naam "Testimonium Flavianum" (het getuigenis van Flavius Josephus) gekregen heeft. Ziehier de tekst: "Rond diezelfde tijd trad Jezus op, een wijze man, indien men hem evenwel een man moet noemen. Hij was namelijk een wonderdoener en een leraar van de mensen die met vreugde de waarheid opnemen. En hij trok tot zich vele joden en vele Grieken (=heidenen). Hij was de Christus. En wanneer door toedoen van onze voornaamste burgers Pilatus hem had gestraft met de kruisdood, hielden zijn aanhangers niet op hem voort te beminnen. Hij verscheen hun namelijk drie dagen later, verzezen, zoals de goddelijke profeten samen met vele ontelbare andere wonderen aangaande hem voorspeld hadden. En de mensensoort die naar hem Christenen werd genoemd is nog altijd niet uitgestorven."¹⁰⁰

Enkele eeuwen later, in de periode van de kruisvaarten, ondergingen de reeds zo zeer gehavende versies van Josephus' handschriften (die met hun topografische gegevens als een soort Guide Michelin gebruikt werden) nog eens een nieuwe aanval van interlineaire en marginale bemerkingen en toevoegingen.

Ook in verband met onze derde Paulus zijn de kopiïsten van Flavius Josephus voor geen corrupties teruggedeinsd. Ditmaal ging het niet om toevoegingen maar integendeel om de snoeischaar. Ze hebben welbewust op drie verschillende plaatsen een stuk weggemoffeld, juist wanneer dit stuk nodig zou geweest zijn om de afkomst van Saul te situeren. Zulks is des te treffender omdat men bij het doorlezen van Josephus onmiddellijk opmerkt dat deze auteur graag namen citeert en er op uit is zijn stambomen nauwkeurig uit te werken. Als we dan specifiek op zoek willen gaan naar de juiste familierelatie van Saul en Costoborus, de twee gebroeders van prinselijke bloede, zouden we dus –dan zij Josephus' uitrafelingen- vrij spoedig klaar kunnen komen. Welnu, wat waar is voor nagenoeg alle andere stambooelementen, is het juist niet meer voor onze Saul! De enige nevelvlek in heel de Herodiaanse stamboom (in de tot ons gekomen perkamentkopieën) is juist die plaats waar Saul en Costobarus thuis horen! De drie verschillende malen dat onze radar begint te popelen met het gevoel van nu-gaan-we-'t –hebben, krijgen we –in plaats van heldere namen- slechts vage bewoordingen of zelfs manifeste tekstverminking!

Een eerste keer is dit het geval in "Joodse Oudheden", Boek V-XVIII, V4, vers 133.¹⁰¹ We lezen daar over Berenika, de dochter van Costobarus en Salomé. Maar juist in dat vers 133 stoten we op een reeks puntjes en de voetnota zegt laconiek: "Hier ontbreekt een stuk". Ging dat stuk over Antipater IV, de zoon van Costobarus en Salomé?

⁹⁸ E.M. Sanford, *Transact. And Proc. Of the Am. Philol. Ass.*, 66, 1935, 127.

⁹⁹ *Ant. Jud. XVIII c.3, §3.*, cfr. J.H. Scholten, *Flavius Josephus en Jezus*, *Theologisch Tijdschrift*, 1882, Leiden, p. 441 (griekse tekst met commentaar). Zie ook: *Flavius Josephus, Alle de werken*, p. 432.

¹⁰⁰ En zelfs in de negentiende eeuw werd Josephus' tekst nog bekritiseerd. Zo oordeelden de duitse linguïsten Martin en Keulen (die in 1852 in Keulen een vertaling van Josephus' *Joodse Oudheden* publiceerden) dat de bekoring van de kuise Jozef (*Ant. Jud. 2:39v.*) al te gortig was beschreven: in plaats van toevoegingen was er ditmaal een drastische inkorting nodig! Als motivering schreven onze duitse linguïsten (met een preutsheid die waardig was van het Victoriaans tijdvak): "De lezer moet behoed worden voor de aanstootgevende en "schmutzige" geschiedenis van Jozef" (I blz. 493)

¹⁰¹ Boek XVI, hoofdstuk 2? (cfr. *Flavius Josephus, Alle de Werken*, p. 383b) (=noot R. Tas)

Een tweede keer, vijf verzen verder, in vers 138, wordt wel gesproken over het huwelijk van Antipater IV met Cypros en over hun dochter Cypros (junior), maar dat dit echtpaar ook twee zonen zou gehad hebben, Saul en Costobarus, wordt niet vermeld (of is er uitgeknipt). Dus kunnen we ook niet vernemen wie van de drie de oudste of de jongste is. En een derde maal, ditmaal in de "Joodse Oorlogen", boek I, XVIII, 2, vers 557 en 5, vers 565, zijn er –tegen de gewoonte van Josephus in- zoveel eigennamen vervangen door de vage term "een zoon" en "een dochter", dat we weer niets stevigs meer kunnen bevestigen.

Ware het slechts één leemte geweest dan kon men nog spreken van een toeval. Is het tweemaal, dan wordt men achterdochtig. Maar met drie leemten op drie mogelijkheden om de nevelvlek te doorlichten kan men geen andere uitleg meer vinden dan een welbewuste "uitzuivering". Het "waarom" van die uitzuivering ligt voor de hand: de christenen mochten niet weten dat Paulus een kleinzoon van Herodes was!

Tengevolge van die nevelvlekken in het werk van Flavius Josephus, staan we dan ook tegenover Saul en zijn broer Costobarus, zoals de politie en de wetsdokters zouden staan tegenover de lijken van twee jongens die aangespoeld zijn op het strand, met als enig kledingstuk hun badpak en dus zonder identiteitspapieren. Zullen we toch tot identificatie geraken? Via de immatriculatienunder van een verlaten auto of van een gekapseisd bootje? Of via speciale lichamelijke kenmerken zoals geboortevlekken, of littekens of vals gebit? We gaan proberen, in het veilige voetspoor van een professorale detective; Walter Otto.

3. Flavius Josephus en de stamboom van Saul.

Tussen de vele geleerden die de Herodesdynastie bestudeerd hebben (en daarbij Flavius Josephus als de voornaamste informatiebron gebruikten) geldt Prof. Walter Otto als de meest gezaghebbende.¹⁰² In zijn studie laat Walter Otto zich op geen enkel ogenblik gaan tot het trekken van parallellen tussen de Saul van Flavius Josephus en de Saul-Paulus van het Nieuwe Testament. De ernstige en wetenschappelijke Herr Professor kan dus niet verdacht worden van het feit dat hij u een "carte forcée" in de hand wil duwen (zoals ik dat daarentegen wel aan het doen ben!). Daarom is het dubbel belangrijk dat Otto zelf ook zo verwonderd is over de nevelvlek rond Saul en Costobarus, in zoverre dat hij op het einde van zijn boek, bij het geven van de stamboom van de Herodesdynastie (waarop dozijnen en dozijnen namen en vertakkingen prijken), geoordeeld heeft links onderaan de volgende voetnota te moeten plaatsen: "De gebroeders Costobarus en Saul, die in de jaren 60 na Christus een belangrijke plaats in het joodse volk hebben ingenomen, zijn in deze stamboom niet opgenomen "wei luns nur ihre Zugehörigkeit zum Königsgeschlecht , nicht aber ihre Verwandtschaftsverhältnis nahmhaft gemacht wird." Wat wil zeggen: "Josephus vertelt ons wel dat Saul en Costobarus behoorden tot het koninklijk geslacht, maar hij zegt ons niet bij name via welke afstamming ze tot dit geslacht behoorden...en dus kunnen we hen niet op de stamboom plaatsen." Maar dan vervolgt Otto: "Ik zou nochtans, wegens de naam Costobarus, de gebroeders Costobarus en Saul afstammelingen van Salomé en Costobarus willen beschouwen."

Salomé en Costobarus hadden vier kinderen:

- 1) Een zoon, Antipater IV, die trouwde met zijn nicht Cypros, dochter van Koning Herodes en Mariamme.
- 2) Een dochter, Berenike, die trouwde met haar kozijn Aristobulus, zoon van koning Herodes en Mariamme. (Bij deze kinderen ging het dus om een kruishuwelijk dat deel uitmaakte van een spectaculair viervoudig huwelijk in de familie van Herodes, in het jaar 17 vóór Christus.¹⁰³)
- 3) Een tweede dochter (waarvan we de naam niet kennen) trouwde met haar oom koning Herodes I en was een van de tien vrouwen van de koning, maar bleef kinderloos.¹⁰⁴
- 4) Een derde dochter (waarvan we de naam niet kennen) trouwde met een zoon van Alexas.¹⁰⁶

Van welke van die vier kinderen van Salomé en Costobarus was onze Saul een Zoon?

- 1) De tweede dochter wordt reeds onmiddellijk geëlimineerd, aangezien zij kinderloos was.

En Paulus, in zijn Brief aan de Filippenzen, brengt ons nog een stapje verder (dit natuurlijk in de veronderstelling dat de nieuwtestamentische Saul-Paulus dezelfde is als de Saul van Flavius Josephus). Paulus schrijft namelijk dat hij afstamt uit de stam van Benjamin (Fil. 3,5).

- 2) Welnu, hij kan niet afstammen van de laatste (naamloze) dochter: als dochter van Salomé was zij een Idumese, dus geen jodin, en haar echtgenoot, zoon van Alexas, was geen afstammeling van Benjamin.
- 3) en 4) Daarentegen komen Salomé's zoon Antipater en dochter Bernike wel in aanmerking als mogelijke vader of moeder van Saul-Paulus. Want zij trouwden, in kruishuwelijk, respectievelijk met Cypros en Aristobulus, t.t.z. met de

¹⁰² W. Otto, Herodes. Beiträge zur Geschichte des letzten jüdischen Königshauses, Stuttgart, J.B. Metzlersche Buchhandlung, 1913.

¹⁰³ We zullen hier indetail op terugkomen op blz. 103.

¹⁰⁴ Zie nota's d) en g) van de stamboom door W. Otto gemaakt.

¹⁰⁵ Zie nota's d) en g) van de stamboom door W. Otto gemaakt.

¹⁰⁶ Zie nota g) van diezelfde stamboom.

107 Zie nota g) van diezelfde stamboom.

dochter en de zoon van Mariamme. Welnu, Mariamme was een volbloed Hasmonese jodin en haar stamvader was een priester uit de stam van Benjamin.¹⁰⁸ Ik zou durven stellen dat Saul-Paulus geboren is uit een van die twee kinderen van Mariamme –zoon Aristobulus of dochter Cypros- via een van die kruishuwelijken tussen nicht en kozijn, die ingezegend waren in het jaar 17 vóór Christus, ter gelegenheid van de spectaculaire vierdubbele huwelijksplechtigheid.

Zo komen we tenslotte tot onze laatste eliminatie. Ik geloof niet dat Saul-Paulus en Costobarus de zonen waren van Mariamme's zoon Aristobulus en Salomé's dochter Berenike. Ziehier waarom. Aristobulus was vanaf zijn jeugd, samen met broer Alexander, de hoop van vele joden. Het was de joodse betrachting dat die twee zonen van Mariamme, na de dood van Herodes, de Hasmonese dynastie terug op de troon zouden brengen. Maar reeds in het jaar 7 vóór Christus (dus amper tien jaar huwelijksleven) werden Aristobulus en Alexander door hun koninklijke vader Herodes ter dood veroordeeld onder beschuldiging van hoogverraad. Tijdens zijn tienjarig huwelijksleven (en tijdens zijn intriges om koning van de joden te worden) kreeg Aristobulus met zijn vrouw Berenika vijf kinderen. Herodes, die later koning van Chalkis zou worden; Agrippa I, die koning over de joden zou zijn van 37 tot 44; Aristobulus, die zou trouwen met Jopata, dochter van de koning van Emesa; de fameuze Herodias, die in zijn evangeliën vernoemd wordt in verband met de onthoofding van Johannes de Doper (Mc. 6, 17; Luc. 3, 19) en tenslotte en andere dochter: Mariamme. Om bovendien nog een zesde en zevende kind (Saul en Costobarus) te winnen was de biologische tijdruimte erg kort. Maar het hoofdargument is dit: het is ondenkbaar dat Aristobulus met zijn Hasmonese naam en met zijn joodse ambities, aan een zontje de Idumese naam Costobarus zou geven, want dat zouden de joden hem nooit vergeven. Zoals we verder zullen zien herinnerde juist die naam Costobarus aan de oude Idumese en Nabatiese woestijngod Qos, waarvan Costobarus (tweede echtgenoot van Salomé en grootvader van Saul) de cultus terug hadden willen invoeren tot grote ergernis van de joden.

En daarom opteer ik uiteindelijk voor het feit dat Saul-Paulus geboren werd uit het huwelijk van Salomé's zoon Antipater met zijn nicht, Mariamme's dochter Cypros. Antipater had een Idumese naam en had waarschijnlijk (in de voetstappen van zijn moeder Salomé) een Idumese oriëntering. En dan is het denkbaar dat hij op zijn beurt ook de Idumese naam van zijn vader, Costobarus, wilde doorgeven aan een van zijn twee zonen.

Dit huwelijk van Antipater met zijn nicht Cypros was (samen met de drie andere huwelijken, zoals reeds gezegd) ingezegend geworden in het jaar 17 vóór Christus, toen Antipater zestien en Cypros veertien jaar oud waren. Biologisch gesproken kunnen we de geboorte van Cypros' eerste kind situeren in het jaar 16, het tweede in het jaar 14 en het derde ca. 12 vóór Christus.

Van de dochter vinden we de naam in Flavius Josephus. Ze heette Cypros zoals haar moeder en overgrootmoeder. Maar was ze de oudste, de tweede of de jongste van het gezin? Dat vernemen we niet.

Over Saul en Costobarus, uit de stamboom weggesnoeid door de kopiïsten, maar volgens de gissing van Walter Otto hier thuis horend als kleinzonen van Costobarus, wordt evenmin gezegd wie van beiden de oudste is. Maar aangezien elders bij Josephus de naam Saul telkens eerst genoemd wordt, vóór Costobarus, kunnen we Saul als de oudste van de twee broers beschouwen. Zo zou dan de geboortedatum van onze Saul-Paulus ergens in het jaar 16 of 14 vallen. Laat ons bij benadering zeggen: het jaar 15 vóór Christus.

Helaas, we moeten het herhalen, dit is slechts een kaartenhuisje van gissingen. De exacte gegevens over Saul en Costobarus zijn waarschijnlijk in de oorspronkelijke tekst van Josephus te vinden geweest op drie verschillende plaatsen. Maar een welbewuste censuur heeft drie maal het nodige gedaan om de sporen uit te wissen. Ik schreef "helaas". Of is er misschien voor ons geen reden om helaas te schrijven of te zeggen. Misschien zijn die mutilaties en camouflages van de censuur integendeel juist een bewijs per negativum dat onze radar wel degelijk in de goede richting gezocht heeft!?! Misschien hebben we de waarheid gevonden. Misschien is het begrip "Paulus = kleinzoon van Herodes" zo iets als het Eureka van Archimedes of als de vondst van Champollion, waardoor hij Egyptische hiërogliefen kon gaan ontcijferen!?! In elk geval stel ik u voor, samen met Archimedes en Champollion te spelen in de hoofdstukken die nu gaan volgen. Er zal een historische aanloop van vele bladzijden nodig zijn eer we aan ons Nieuw Testament geraken. Maar u zult verbaasd zijn hoeveel hiërogliefen geleidelijk begrijpelijk worden. En u zult meteen een andere (en naar mijn mening een echtere) kijk op Paulus krijgen.

¹⁰⁸ De voorvaderlijke familie, behorende tot de priesterafdeling Jehoiarib had oorspronkelijk gewoond in of rond Jeruzalem (= op het grondgebied Benjamin). Bij het naderen van de Babylonische legers in 587 was er nog juist vóór de verwoesting van Jeruzalem en zijn tempel westwaarts kunnen uitwijken naar het stadje Modin (in de vlakte van Lydda op de grens tussen Judea en Samaria). Zie: Encyclopaedia Judaica, deel 4 kolom 522 betref. "Benjamin", en deel 7 kolom 1456 betref. "Hasmoneans". In de donkere eeuw vóór onze tijdrekening was een afstammeling uit deze familie reeds een gekende persoonlijkheid: Hasmon. Maar pas een eeuw later, in 187, zou de priesterdynastie van het stadje Modin ten volle haar rol gaan spelen in de geschiedenis van Israël, dank zij de priester Mattatias en zijn dappere zonen (waartussen de sterke Judas de Makkabeeër): zij weigerden te offeren aan de heidense goden van het Hellenistisch bewind en ontketenden de beroemde opstand van de makkabeeën: de Makkabeeën verdreven de Hellenistische heersers, namen het bewind in handen en regeerden twee eeuwen over Israël. Zij noemden hun dynastie "Hasmoneeën", ter ere van hun voorvader Hasmon.

TWEEDE HOOFDSTUK: DE VOORGESCHIEDENIS VAN SAUL'S DUBBELE STAMBOOM

Voor één vierde jood via zijn moederlijke grootmoeder Mariamme, voor drie vierden Idumeeër via zijn moederlijke grootvader Herodes, zijn vaderlijke grootmoeder Salomé en zijn vaderlijke grootvader Costobarus. Dit is de genetische steekkaart van Saul-Paulus. Dat betekent met andere woorden dat hij voor één vierde afstamt van Jacob en voor drie vierden van Esau. En zo werd in zijn ene persoon de eeuwenoude vijandschap van de bijbelse twee-lingbroer gepolariseerd.

1. Jacob en Esau

1.1. Reeds vijanden "in utero".

Elke lezer van het Oude Testament kent het verhaal (Gen. 25) van die vijandschap die reeds begon in de schoot van hun moeder Rebekka, de echtgenote van Isaak. Toen de kinderen in haar schoot tegen elkaar stootten, dacht Rebekka: "22 De kinderen in haar lichaam botsten hard tegen elkaar. Als het zo moet gaan, dacht ze, waarom leef ik dan nog? En ze ging bij de Jahwe te rade. 23 De Jahwe zei tegen haar: 'Twee volken zijn er in je schoot, volken die uiteengaan nog voor je hebt gebaard. Het ene zal machtiger zijn dan het andere, de oudste zal de jongste dienen.' (Gen. 25, 22-23). En ook tijdens de bevalling ging de ruzie door: "24 Toen de dag van de bevalling was gekomen, bracht zij inderdaad een tweeling ter wereld. 25 Het kind dat het eerst te voorschijn kwam was rossig¹⁰⁹ en helemaal behaard, alsof het een haren mantel aanhad; ze noemden het Esau. 26 Toen daarna zijn broer te voorschijn kwam, hield die Esau bij de hiel beet; hij werd Jakob genoemd Isaak was zestig jaar toen zij geboren werden." (Gen. 25, 24-25).

1.2. Het eerstgeboorterecht van Esau.

Juridisch was er geen probleem: Esau was eerst op de wereld gekomen en zou later de belangrijkste erfgenaam van de twee worden op grond van het Oosterse eerstgeboorterecht. Bovendien kon Esau rekenen op zijn oude vader, want "Isaak hield van Esau (de jager) omdat zijn wild hem smaakte". (Gen. 25, 28). "Maar Rebekka beminde Jakob" (Gen. 25, 28), en dat was het vertrekpunt van een jarenlange intrige, met als resultaat dat de sluwe Jakob geholpen door zijn moeder, Esau's geboorterecht naar zich toehaalde.

1.3. De sluwe troeven van Jakob en Rebekka.

1.3.1. De eerste zet: een afgetruggelde eed.

27 Toen de jongens opgegroeid waren, werd Esau een uitstekend jager, iemand die altijd buiten was, terwijl Jakob een rustig man was, die het liefst bij de tenten bleef. 28 Isaak was zeer op Esau gesteld want hij at graag wildbraad, maar Rebekka hield meer van Jakob. 29 Eens was Jakob aan het koken toen Esau uitgeput thuiskwam van de jacht. 30 'Gauw, geef me wat van dat rode dat je daar kookt, ik ben doodmoe,' zei Esau tegen Jakob 31 'Pas als jij me je eerstgeboorterecht verkoopt,' antwoordde Jakob. 32 'Man, ik sterf van de honger,' zei Esau, 'wat moet ik met dat eerstgeboorterecht?' 33 'Zweer het me nu meteen,' zei Jakob. Dat deed Esau, en zo verkocht hij zijn eerstgeboorterecht aan Jakob. 34 Daarop gaf Jakob hem brood en linzensoep. Esau at, dronk en ging meteen weer weg; hij hechtte geen enkele waarde aan het eerstgeboorterecht. " (Gen. 25, 27-34).

1.3.2. De tweede zet: een blinde grijsaard bedrogen.

Het volgende verhaal is zeer belangrijke. Het betreft de vaderlijke zegen door de oude Isaak uitgesproken en waardoor Jakob's uitverkiezing en Esau's achteruitstelling zou bestendigd worden. Zoals dit verhaal staat opgetekend

¹⁰⁹ Dit gebruik van het woord "rossig" is een folkloristische woordspeling op het hebreeuwse woord "adom" dat rood betekent: Adom->Edom. Esau zou de stamvader worden van de Edomieten.

in de bijbel, komt het zeer naïef voor. Geen enkele huidige historicus zou zijn hand in het vuur durven steken om de authenticiteit van het gebeuren te bevestigen. De hele scène is veeleer een voorbeeld van folkloristische fantasie; en de Jakob die het vel van een bokje over zijn arm trok om Isaak te verschalken, is voor de antropologen een archetypische weergave van de wolf uit het sprookje die zijn poot in de bloem stak om met die witte poot moeder geit na te bootsen en zo de argeloze zeven geitjes te verschalken. Maar deze bijbelse passage heeft doorheen de eeuwen een ontzaglijke invloed gehad op de mentaliteit van de joden. Zij dulden niet dat men hier gewag maakt van een sprookje of folklore of fantasie, en zij aanvaardden niet dat het verhaal een discussieobject zou worden onder de loupe van de antropologie. Voor hen gaat het hier om een postulaat van de theologie.

Er is trouwens nog meer dan alleen die vaderlijke zegen van Isaak, zo zeggen de joden: Jahwe zelf heeft nog driemaal tot Jakob gesproken om zijn uitverkiezing te bevestigen! Dus: geen discussie, de discriminatie tussen Jakob en Esau beantwoordt aan de wil van God. En op dit bijbels dogma hebben de zonen van Jakob zich doorheen gans hun geschiedenis beroepen om hun superioriteitscomplex tegenover de afstammelingen van Esau te rechtvaardigen. Is het dan te verwonderen dat ernstige denkers hierbij termen gaan gebruiken als eigennuttig, ethnocentrisch, nationalisme en racisme? En wie op objectieve wijze de huidige gebeurtenissen in het Nabije Oosten volgt, vindt meer dan ooit dit joodse superioriteitscomplex terug in de discriminatiemaatregelen van Israël (de zonen van Jakob), tegenover de Palestijnen (de zonen van Esau), met alle gevolgen van dien. Het lijkt me dan ook logisch de volledige passage weer te geven die na meer dan dertig eeuwen nog steeds actueel is in zijn consequenties: "1 Toen Isaak oud geworden was en zijn ogen zo zwak waren geworden dat hij niet meer kon zien, riep hij Esau bij zich, zijn oudste zoon. 'Mijn zoon,' zei hij. 'Wat wilt u mij zeggen?' vroeg Esau. 2 Toen zei Isaak: 'Luister, ik ben oud, iedere dag kan voor mij de laatste zijn. 3 Neem daarom je jachtgerei, je pijlkoker en je boog, ga het veld in en schiet een stuk wild voor me. 4 Maak dat voor me klaar zoals ik het lekker vind en breng me dat te eten; het zal mij de kracht geven om je te zegenen voordat ik sterf.' 5 Rebekka had gehoord wat Isaak tegen zijn zoon Esau zei, en nadat Esau erop uit was getrokken om een stuk wild voor zijn vader te schieten, 6 zei ze tegen haar zoon Jakob: 'Luister, ik hoorde je vader tegen je broer zeggen: 7 "Maak een lekker maal van wildbraad voor me klaar en breng me dat te eten, want ik wil je voor mijn dood zegenen met de HEER als getuige." 8 Doe jij nu precies wat ik je zeg, mijn zoon. 9 Ga naar de kudde en zoek twee malse bokjes voor me uit. Die maak ik dan voor je vader klaar zoals hij het lekker vindt. 10 Daarna breng jij ze je vader te eten, en dan zal hij jou voor zijn dood zegenen.' 11 Jakob wierp tegen: 'Maar Esau is toch helemaal behaard, terwijl ik juist een gladde huid heb! 12 Misschien raakt vader me aan, dan zal hij me een bedrieger vinden en breng ik een vloek over me in plaats van zegen.' 13 Maar zijn moeder zei: 'Die vloek moet mij dan maar treffen, mijn zoon. Doe nu wat ik zeg en ga die bokjes voor me halen.' 14 Dus ging hij ze halen en bracht ze naar zijn moeder, en zij maakte ze klaar zoals zijn vader het lekker vond. 15 Toen pakte Rebekka kleren van haar oudste zoon Esau, de kostbaarste die ze kon vinden, en die liet ze haar jongste zoon Jakob aantrekken. 16 En over zijn handen en over zijn gladde hals trok ze het vel van de bokjes. 17 Hierna overhandigde ze Jakob het smakelijke gerecht dat ze had klaargemaakt, met brood erbij. 18 Zo ging hij naar zijn vader. 'Vader,' zei hij. 'Ja, mijn zoon,' zei Isaak, 'wie ben je?' 19 Jakob antwoordde zijn vader: 'Ik ben Esau, uw eerstgeboren zoon. Ik heb gedaan wat u me hebt gevraagd. Kom, ga overeind zitten en eet van wat ik heb geschoten; dat zal u de kracht geven om mij te zegenen.' 20 'Hoe heb je zo snel iets kunnen vinden, mijn zoon!' zei Isaak. En hij antwoordde: 'Doordat de HEER, uw God, alles zo gunstig voor me liet verlopen.' 21 Toen zei Isaak tegen Jakob: 'Kom eens wat dichterbij, mijn zoon, zodat ik kan voelen of je inderdaad mijn zoon Esau bent of niet.' 22 Jakob kwam dichterbij zijn vader staan en deze betastte hem. Het is Jakobs stem, dacht hij, maar het zijn Esau's handen. 23 Omdat Jakobs handen even behaard waren als die van zijn broer Esau, herkende Isaak hem niet en dus zegende hij hem. 24 'Ben je echt mijn zoon Esau?' vroeg hij nog. 'Ja,' antwoordde Jakob. 25 Toen zei hij: 'Zet het wildbraad dan dichterbij me, zodat ik ervan kan eten, mijn zoon, en de kracht vind om je te zegenen.' Jakob zette het dichterbij hem en Isaak at ervan. Ook bracht hij hem wijn, en hij dronk ervan. 26 Toen zei Isaak tegen Jakob: 'Kom eens dichterbij, mijn zoon, en kus me.' 27 Hij kwam dicht bij hem staan en kuste hem. Toen Isaak zijn kleren rook, sprak hij deze zegen over hem uit:

'De geur van mijn zoon is de geur van het veld,
het veld dat de HEER heeft gezegend.

28 God geve je dauw uit de hemel
en vette, vruchtbare aarde,
een overvloed van koren en wijn.

29 Volken zullen je dienen,
naties zich voor je buigen.

Je zult heer zijn over je broers,
macht hebben over je moeders zonen.

Vervloekt wie jou vervloekt,
gezegend wie jou zegent.' (Gen. 27, 1-29).

1.4. De arme Esau.

30 Toen Isaak Jakob gezegend had en Jakob nog maar net bij zijn vader was weggegaan, kwam zijn broer Esau thuis van de jacht. 31 Ook hij maakte een smakelijk gerecht klaar, bracht het zijn vader en zei tegen hem: 'Ga overeind zitten, vader, en eet van wat uw zoon heeft geschoten; dat zal u de kracht geven om mij te zegenen.' 32 'Wie ben jij?' vroeg zijn vader Isaak hem. 'Ik ben het, Esau, uw zoon, uw eerstgeborene.' 33 Toen schrok Isaak hevig en zei: 'Maar wie was het dan die mij net een stuk wild heeft gebracht dat hij geschoten had? Ik heb ervan gegeten voordat jij kwam en ik heb hem gezegend. En die zegen zal op hem blijven rusten!' 34 Toen Esau dat van zijn vader hoorde, slaakte hij een wilde, wanhopige kreet en hij smeekte zijn vader: 'Zegen mij, zegen ook mij, vader!' 35 Maar Isaak antwoordde: 'Je broer is me komen bedriegen en is er met jouw zegen vandoor gegaan.' 36 Toen zei Esau: 'Niet voor niets heet hij Jakob: hij heeft me nu al twee keer beetgenomen. Eerst heeft hij me mijn eerstgeboorterecht afgenomen en nu ook nog mijn zegen!' Daarna vroeg hij: 'Hebt u dan geen zegen meer over voor mij?' 37 Isaak antwoordde hem: 'Ik heb hem heer en meester over je gemaakt, hem al zijn broers als dienaar gegeven, en hem voorzien van koren en wijn. Wat zou ik dan nog voor jou kunnen doen, mijn zoon?' 38 'Hebt u dan maar één zegen, vader?' vroeg Esau hem. 'Zegen mij, zegen ook mij, vader!' En hij barstte in tranen uit. (Gen. 27, 30-38).

En zo zaten ze daar, de twee bedrogenen: vader Isaak en zoon Esau. Ten slotte prevelde Isaak ook een zegenformule voor Esau. Het was een schamele poging om nog enkele druppels te halen uit een leeggeperste citroen. Het volstaat inderdaad die tweede zegenformule neer te schrijven naast de zegen die Isaak even tevoren uitgesproken had om te beseffen dat het batig saldo aan de kant van Jakob lag: voor Jakob een zegen van twaalf verzen, druipend van overvloed; voor Esau slechts zes verzen, schraal en scherp en revolterend.

Isaak sprak tot Jakob

'De geur van mijn zoon
is de geur van het veld,
het veld dat de HEER heeft gezegend.
God geve je dauw uit de hemel
en vette, vruchtbare aarde,
een overvloed van koren en wijn.
Volken zullen je dienen,
naties zich voor je buigen.
Je zult heer zijn over je broers,
macht hebben over je moeders zonen.
Vervloekt wie jou vervloekt,
gezegend wie jou zegent.'
(Gen. 27, 27-29)

Isaak sprak tot Esau

Ver van de vruchtbare grond zul je wonen,
ver van de dauw uit de hemel van boven.
Van je zwaard zul je leven,
en je broer zul je dienen.
Maar als je je losrukt,
Schudt je zijn juk van je nek.
(Gen. 27, 39-40)

Dank zij Isaak's zegen zou Jakob de erfgenaam worden van het vruchtbare Kanaän (Gen. 37, 1) en zou hij heersen over Esau. Esau daarentegen zou moeten verhuizen naar een landstreek "ver van de vruchtbare grond en ver van de dauw uit de hemel. "6 Met zijn vrouwen, zijn zonen en dochters en al zijn slaven en slavinnen, met zijn hele veestapel en alle bezittingen die hij in Kanaän verworven had, trok Esau naar een ander land, weg van zijn broer Jakob. 7 Beiden bezaten namelijk zo veel vee dat het land waar zij toen woonden niet groot genoeg was om bij elkaar te blijven. 8 Esau, ook Edom genoemd, vestigde zich in het Seirgebergte." (Gen. 36, 6-8).

1.5. En Jahwe? Die bevestigde driemaal Jakob's uitverkiezing!

Het manifeste bedrog waarmede Jakob Isaak's zegen had ontfutseld zou in onze tijd aanleiding kunnen geven tot procesvoering en tot verbreking. Joodse rabbi's, christelijke kerkvaders en bijbelkundigen hebben trouwens steeds zeer verveeld gezeten met de dubbelzinnige en antipathieke wijze waarop Jakob zijn blinde vader bedrogen heeft.¹¹⁰ Sint Augustinus, die vóór zijn bekering advocaat was, heeft er het beste pleidooi voor gevonden: "Mysterium, non mendacium" (een geheim, maar geen leugen)!¹¹¹ Doch welke ook de discussies mogen zijn over datgene wat aan een zegen (of aan een vervloeking) voorafging, eenmaal dat de zegen- (of vloek)formule was uitgesproken, was ze in het Oude Oosten onherroepelijk.¹¹² En Jahwe zelf bleek volledig in te stemmen met de sluwe fopperij, want driemaal opnieuw vermeldt de bijbel Jahwe's bevestiging van Jakob's uitverkiezing.

¹¹⁰ Men leze bv. het artikel van H.W.R. Lillie: "Did Jakob tell a lie?" in: Clergy Review, 10, 1935, 97-108.

¹¹¹ Augustinus: "De Mendacio", 5, 44, 491, Migne, Series Latina.

¹¹² Zie: "Die Israelitischen Anschauungen von Segen und fluch im Lichte Altorientalischen Parallelen" in Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 79, 1925, 20-110.

Eerste bevestiging van Jakob's uitverkiezing. Nadat Jakob Isaak's zegen had afgetrosgeld, was hij beducht dat broer Esau zich zou wreken, en vluchtte hij naar oom Laban in Mesopotamië. En onderweg gebeurde dit: "11 Op zijn tocht kwam hij bij een plaats waar hij bleef overnachten omdat de zon al was ondergegaan. Hij pakte een van de stenen die daar lagen, legde die onder zijn hoofd en ging op die plaats liggen slapen. 12 Toen kreeg hij een droom. Hij zag een ladder die op de aarde stond en helemaal tot de hemel reikte, en daarlangs zag hij Gods engelen omhoog gaan en afdalen. 13 Ook zag hij de HEER bij zich staan, die zei: 'Ik ben de Heer, de God van je voorvader Abraham en de God van Isaak. Het land waarop je nu ligt te slapen zal ik aan jou en je nakomelingen geven. 14 Je zult zoveel nakomelingen krijgen als er stof op de aarde is; je gebied zal zich uitbreiden naar het westen en het oosten, naar het noorden en het zuiden. Alle volken op aarde zullen wensen zo gezegend te worden als jij en je nakomelingen.'" (Gen. 28, 11-14).

Tweede bevestiging. Jakob verblijft twintig jaar bij zijn oom Laban in Mesopotamië en nam diens twee dochters Lea en Rachel als vrouwen. Toen hij na die twintig jaar, met vrouwen, slavinnen en kroost, terugkeerde naar Kanaän, ontmoette hij 's nachts een man die de vormomming was van Jahwe: "25 Maar zelf bleef hij achter, helemaal alleen, en er worstelde iemand met hem totdat de dag aanbrak. 26 Toen de ander zag dat hij het niet van hem kon winnen, raakte hij Jakobs heup aan, en daardoor raakte Jakobs heup tijdens die worsteling ontwricht. 27 Toen zei de ander: 'Laat mij gaan, het wordt al dag.' Maar Jakob zei: 'Ik laat u niet gaan tenzij u mij zegent.' 28 De ander vroeg: 'Hoe luidt je naam?' 'Jakob,' antwoordde hij. 29 Daarop zei hij: 'Voortaan zal je naam niet Jakob zijn maar Israël, want je hebt met God en mensen gestreden en je hebt gewonnen.' 30 Jakob vroeg: 'Zeg me toch hoe u heet.' Maar hij kreeg ten antwoord: 'Waarom vraag je naar mijn naam?' Toen zegende die ander hem daar." (Gen. 32, 25-30).

Derde bevestiging, later in Kanaän: "9 Nu Jakob was teruggekeerd uit Paddan-Aram, verscheen God hem opnieuw, en hij zegende hem. 10 Hij zei: 'Tot nu toe heette je Jakob. Die naam zul je niet langer dragen: Israël is je nieuwe naam.' Zo gaf God hem de naam Israël. 11 En hij vervolgde: 'Ik ben God, de Ontzagwekkende. Wees vruchtbaar en word talrijk; je zult uitgroeien tot een volk, tot een hele menigte volken, en er zullen koningen uit je voortkomen. 12 Ik geef jou het land dat ik aan Abraham en aan Isaak heb gegeven; ook aan je nakomelingen geef ik dit land.' 13 Hierna ging God weg van de plaats waar hij met Jakob had gesproken." (Gen. 35, 9-13).

Men kent het verder verhaal: uit zijn twee parallelle vrouwen en uit hun slavinnen won Jakob-Israël de twaalf zonen die de stamvaders zouden worden van de twaalf stammen van Israël:

aanvullen!!!	Uit Zilpa(slavin van Lea)		
	7. Gad (Gen. 30, 10-11) 8. Aser (Gen. 30, 12-13)		

Rachel was Jakob's lievelingsvrouw en haar eerste zoon, Jozef, was zijn lievelingszoon. Daarom werd Jozef benijd door de tien oudere broers en ze wilden zich van hem ontmaken. Ze verkochten hem aan een voorbijtrekkende karavaan en zo belandde hij in Egypte alwaar hij het bracht tot onderkoning. Toen er een hongersnood kwam in Kanaän, kwamen de broers graan kopen in Egypte. Jozef herkende hen en er volgde een verzoening met het gevolg dat de broers met hun oude vader Jakob naar Egypte kwamen wonen. Daar vermenigvuldigden zij zich sterk en werden tijdens de drie verdere eeuwen verdrukt door de farao's. Toen kwam Mozes, die op bevel van Jahwe, zijn volk Israël terugvoerde naar Kanaän, het Beloofde land. En een drietal eeuwen later kende Israël zijn gouden eeuw, met koning David en koning Salomo.

§ 2 Israël en Edom

I. Israël

Over de gouden eeuw van Israël die we grondig zullen bestuderen in ons tweede boek ("Een andere kijk op de joodse bijbel"), zullen we hier slechts enkele stenografische gegevens opsommen. De voorloper van de gouden eeuw was de profeet Samuel. Tussen 1050 en 1030 wijdde hij de eerste koning van de joden, Saul, uit de stam van Benjamin. Na een tijd kwam Samuel in conflict met Saul, dankt hem af en wijdde de tweede koning van de joden, David, uit de stam van Juda. Tussen die twee koningshuizen zou een eeuwenlange ruzie onder de asse blijven doorsmeulen.¹¹³ De jonge

¹¹³ Het verbaast en bedroeft me telkens opnieuw dat onze bijbelcritici zo eenzijdig en goedsmoeds akte nemen van die joodse gruweldaden, zoals bv. Bruce, de beroemde hoogleraar van Manchester, in zijn "Geschiedenis van het Oude Israël", Aula, nr. 315, blz. 34. Geen woord van afkeuring voor die schending van de mensenrechten. Alleen maar de panoramische blik van een strateeg die belangstellend zijn vlaggetje hanteert op de landkaart van de generale staf:

koning David liet echter niets onverlet om de familie van Saul zo grondig mogelijk uit te roeien, en hij slaagde er in een uitgebreid en machtig rijk bijeen te sabelen tijdens een bewind van veertig jaar (1010-970). Na zijn door werd hij opgevolgd door zijn jonge zoon Salomo.

II. Edom

Intussen hadden de afstammelingen van Esau een meer bescheiden geschiedenis gehad in het land Edom. Maar de jaren hadden Jakob en Esau niet dichterbij elkaar gebracht. Dit moge blijken uit de handelwijze van koning David tegenover de Edomieten: "David heeft de roem verworven door in het Zoutdal achttienduizend Edomieten neer te slaan. In Edom legerde hij garnizoenen, overal in Edom, zodat de Edomieten aan David onderworpen waren. Aldus gaf Jahwe aan David de overwinning bij al zijn veldtochten." (2 Sam. 8, 13-14); "Tijdens Davids verblijf in Edom, toen Joab, de legeroverste, uitgetrokken was om de gesneuvelden te begraven, sloeg deze al wat mannelijk was in Edom neer. Zes maanden hield Joab zich daar op, met heel Israël, tot hij al wat mannelijk was in Edom uitgeroeid had." (1 Kon. 11, 15-16). Gelukkig voor de Edomieten waren er toch enkelen tijdig kunnen ontsnappen naar het Zuiden, zodat het volk niet volledig uitgeroeid werd. Tot de ontsnapt behoorde ook Hadad, het zoontje van de koning van Edom. De getrouwen die hem gered hadden, trokken met hem nog verder naar het Zuiden, tot in Egypte; aldaar werden ze gastvrij ontvangen door de Farao; en als de prins Hadad volwassen was, kreeg hij de jonge schoonzuster van de Farao tot vrouw. (vgl. 1 Kon. 11, 14-19).

In 970 stierf David en er ontbrandde een strijd rond de troonopvolging. De rechtmatige kandidaat was Adonia, oudste levende zoon van David en gesteund door de legeraanvoerder Joab. Maar Bethseba, de jongste van de tien vrouwen van David speelde het klaar om haar zoontje Salomo op de troon te krijgen als derde koning van Israël; en dit was meteen een doodvonnis voor de legeraanvoerder Joab. Prins Hadad van Edom had in Egypte zitten wachten op dit ogenblik. David dood! Joab dood! Nu konden de Edomieten herademen en nog voordat Salomo de tijd had represailles te treffen kwam Hada vanuit Egypte opdagen. Al de beschikbare ouderen en de jonge Edomietjes die intussen nog geboren en volwassen geworden waren kroonden Hadad tot koning en bonden samen met hem de strijd aan tegen de joodse garnizoenen die hun land bezetten. Hun inspanning werd beloond: ze konden het juk van de joodse bezetting afschudden, ze mochten weer vrij ademen.

Was koning Hadad dus een held? Natuurlijk!, zo jubelden de zonen van Esau. En elke nationale traditie is het eens met die vreugde over helden die eerst naar het maquis of naar het buitenland waren gevlucht om naderhand als bevrijders terug te keren: van Robin Hood tot generaal De Gaulle. Maar Salomo en de zonen van Jakob zagen het gebeuren vanaf de overkant en ze beoordeelden de koning Hadad met andere normen zoals we dit te lezen krijgen in de bijbel: "Hadad bleef een vijand van Israël gedurende gans de regering van Salomo. En dit is het kwaad dat Hadad deed: Hij drong Israël terug en werd koning van Edom." (1 Kon. 11, 25b)¹¹⁴

Twee eeuwen na David ondernamen de zonen van Jakob nog eens een nieuwe uitroeiingspoging tegen de zonen van Esau; ditmaal werden ze aangevoerd door koning Amasja van Jeruzalem die met zijn volk "moedig ten strijde trok tegen Edom", zo schrijft de bijbel. Tienduizend Edomieten sneuvelden en tienduizend vielen de joden levend in handen. Wat aanvangen met die krijgsgevangenen? Ze onderbrengen in Stalags met prikkeldraad en bewaking? Neen, de moedige overwinnaars hadden een gemakkelijker oplossing zoals blijkt uit het zakelijk bijbels verslag: "Zij brachten de Edomieten op de top van de Rots en gooiden ze vandaar naar beneden, zodat ze allen te pletter vielen." (2 Kon. 25, 11-12).

Na dit alles begrijpen we de volksverhuizing van de Edomieten, die door de etnologen genoteerd is. Uit angst voor de joden hebben de gedecimeerde Edomieten in de loop van de tiende tot de zevende eeuw vóór Christus een migratie naar het zuiden ondernomen en hebben er een nieuw woongebied betrokken ten zuidoosten van de Dode zee. Nog later waagden ze de overtocht van de Araba (die diepe en onherbergzame aardkloof die de zuidelijke verlenging is van de Dode Zee), om zich meer westelijk te vestigen in de Negeb-woestijn ten zuiden van Israël. Naburige nomadische bevolkingsgroepen uit het oosten, de Nabateëën, sterker en mobieler, namen geleidelijk de leeggekomen territoria in en zouden vanaf de vierde eeuw (in de tijd van het Hellenisme, zoals we weldra zullen zien) een belangrijke rol gaan spelen in de wereldeconomie.

§ 3. Israël's Babylonische gevangenschap.

I. Israël

"De verovering van Edom betekende dat David dit gebied beheerste in zuidelijke richting tot aan de golf van Akaba. Dat is de enige commentaar die Bruce opbrengt voor die slachting van een half jaar.

¹¹⁴ Wegens onduidelijke vertaling van de Willibrord-bijbel heb ik hier een inter-polarie gemaakt van drie teksten: de Willibrordvertaling, de Canisiusvertaling en de Engelse Oxfordvertaling.

De kloof tussen Israël en Edom werd nog groter tijdens de donkere eeuwen die volgden op de gouden eeuw van David en Salomo. Men kent de geschiedenis: na de dood van Salomo in 930 vóór Christus werd het land verdeeld in twee: het Noordrijk, met tien stammen, en het Zuidrijk met Jeruzalem en de twee resterende stammen Juda en Benjamin. Het Noordrijk werd in 721 overrompeld door Assyrië en de belangrijkste volkslagen werden in ballingschap weggevoerd naar Azië. Het Zuidrijk werd op zijn beurt in 587 onder de voet gelopen door de legers van Babylonië. Jeruzalem werd verwoest samen met zijn trotse Tempel van Salomo en de bevolking kende de verschrikking van puinen en hongersnood zoals de profeet Jeremias het aangrijpend neerschrijft: "Mijn ogen zijn moe van gewezen, hoe branden mijn ingewanden, ontzonken is mij de moed: mijn volk is zozeer geslagen, kinderen en zuigelingen sterven op straat." (Klaagl. 2, 11); "De tong van de zuigeling kleeft van dorst aan het gehemelte vast; de kinderen roepen om brood, maar niemand breekt het voor hen." (Klaagl. 4, 4).

De situatie werd nog tragischer toen de leidende lagen van de bevolking werden weggevoerd naar Babylonië, de zo beruchte Babylonische gevangenschap. Het heimwee van de bannelingen vond zijn neerslag in de ontroerende psalmen. Zo zijn de beginverzen van psalm 137 beroemd geworden: "'Aan de stromen van Babylon daar zaten wij neer, en wij schreiden wanneer wij dachten aan Sion. Aan de populieren hadden wij onze harpen gehangen.'" (Psalm 137, 1-2). En even gekend is het "Rorate coeli desuper, et nubes pluant justum": "Hemelen dauwt uit den hoge, en wolken, regent den gerechtigde" (Is. 45, 8). Het christendom heeft dit motief overgenomen en verwerkt in zijn adventliturgie waarin reikhalzend wordt uitgekeken naar de geboorte van Christus, de reddende Messias.

Maar waarom moesten die joodse bloemenruikers-van-heimwee-en-verlangen ontsierd worden door scherpe doornen? Waarom moest de "hij" (de Messias) die zijn volk zou bevrijden uit de gruwel van de verdrukking op zijn beurt zelf zo'n woesteling zijn dat hij er niet voor terugdeinsde de kinderen van de verdrukkers te pletter te slaan, met spattend bloed en onder luid applaus? Ik overdrijf niet: diezelfde psalm 137 eindigt met de volgende elucubratie die ons doet kokhalzen: "Dochter Babels, gij, straks verwoest, geprezen die u vergeldt wat gij bij ons aan hebt gericht. Geprezen die grijpt en verplettert uw kinderen tegen de rots!" (Psalm 137, 8-9).

II Edom

De Babylonische legers die Israël en Jeruzalem hadden verwoest, hadden blijkbaar geen lust meer om nog verder door te dringen naar de zuidelijke Negebwoestijn, en zo werden de Edomieten gerust gelaten. Deze laatsten moesten het hele gebeuren met gemengde gevoelens gevolgd hebben: schrik dat de Babyloniërs toch misschien ook hén op het lijf zouden kunnen vallen en anderzijds tevredenheid omdat het machtige Israël van weleer nu zodanig gekraakt was dat het geen bedreiging meer was voor Edom. Ja, Israël was gekraakt: van Jeruzalem, verwoesting van de tempel en wegvoering van de joodse leidersfamilies in Babylonische ballingschap. Voortaan zou Esau op zijn twee oren kunnen slapen want Jakob was niet meer in staat hem te verontrusten!

Esau ging zelfs nog verder. Door de wegvoering van de joden naar Babylon was er in Judea een ontvolking ontstaan en daarvan profiteerden de Edomieten, nadat het gros van de Babylonische legers terug was weggetrokken. Van uit hun Negebwoestijn ondernamen ze geleidelijk infiltratiepogingen naar het noorden toe tot aan de Hebron; en daar ze hierbij van de schaarse en verzwakte joodse bevolking geen weerstand ondervonden, wortelden ze steeds dieper in. Het was de eeuwige pendelwet van de geschiedenis: nadat vier eeuwen geleden de Edomieten onder de druk van de Israëliëten ten Oosten van de Dode zee naar het Zuiden hadden moeten migreren, voltrokken de nazaten van de Edomieten nu, ten westen van de Dode zee, een migratie in de omgekeerde richting, van het zuiden naar het noorden. Het moet ons dan ook niet verwonderen dat we in de joodse literatuur van die tijd niet alleen haat tegen Babylonië vinden, maar ook toenemende haat tegen Edom, want had Esau zich niet in de handen gewreven toen Jakob gevankelijk werd weggevoerd? En brachten de toevallige berichten in Babylon niet het nieuws dat Esau vanuit de zuidelijke Negebwoestijn was doorgedrongen tot in Judea om daar de ledige plaats van Jakob in te nemen? De psalmdichter roept dus Jahwe's wraak af over de Edomieten: "Reken toe, Heer, de zonen van Edom de dag van Jeruzalem, hoe zij riepen: 'Haal neer, haal neer, tegen de grond ermee!'" (Psalm 137, 7). En alle verdere uitspraken van de profeten uit dat tijdperk zijn een mengeling van dezelfde gevoelens: hoop op herstel van Israël en haat tegen Edom.¹¹⁵ En zo u na dit alles nog dacht dat God een liefhebbende vader is voor al zijn schepselen, dan denkt Jahwe er volgens de profeet Maleachi anders over: "Een uitspraak. Een woord van Jahwe tot Israël gericht, bij monde van Maleachi. Ik heb u lief, zegt Jahwe. Gij vraagt: Hoe hebt Gij uw liefde voor ons dan getoond? Was Esau niet de broer van Jakob?, luidt de godsspraak van Jahwe. Toch had ik Jakob lief en haatte ik Esau: van zijn bergland heb ik een wildernis gemaakt en zijn erfdeel heb ik prijsgegeven aan de jakhalzen van de woestijn. En als Edom zou zeggen: Wij zijn wel neergeslagen, maar wij zullen weer opbouwen wat in puin ligt –dan spreekt Jahwe van de legerscharen aldus: Laat hen maar bouwen, ik sloop het weer; goddeloos land, zal men van hen zeggen en: dat volk waarop Jahwe voor eeuwig vertoornd is." (Mal. 1, 1-4).

De religieuze mens van de éénnentwintigste eeuw huivert bij zo'n voorstellingen waarin God neergehaald wordt tot een meedogenloze stamgodheid, een Jahwe van Jakob die Esau haat en voor eeuwig op hem vertoornd is. Hoe is het toch mogelijk dat onze godsdiensthistorici dat allemaal zo maar klakkeloos aannamen en dat ze zonder protest hun schepje

¹¹⁵ Cfr. Ob. 1, 10.17-19; Am. 1, 11-12; 9, 11-12; Ez. 25, 12-14; 35, 1-15; Jes. 34, 5-6; 63, 1-4; Jer. 49, 8.10.13.17.18

laten meegezogen worden in het kielzog van het joodse nationalisme? Als de joden jubelen om Jahwe's hulp dan knikken onze kampioenen mee; als de joden kwaad zijn op de Edomieten dan steken ook onze geschiedschrijvers een berispende vinger op naar die stoute zonen van Esau. Weinig objectief! Als voorbeeld citeer ik nog maar eens uit de "Geschiedenis van het Oude Israël" van F.F. Bruce. Ik bedoel hierbij geen persoonlijke aanval te doen. Die man is voor mij slechts een prototype, een soort grootste gemene deler van onze commentatoren van het Oude Testament.

Bij de uitmoording van de mannelijke Edomieten door koning David's generaal Joab en door koning Amasja, had Bruce geen woord van afkeuring, alleen maar een (goedkeurend) strategisch hoofdknikje. De val van Jeruzalem is voor Bruce echter iets anders. Dat de Babyloniërs de stad en de tempel verwoestten en de joden deporteerden, was natuurlijk al erg. Maar de houding van de Edomieten was nog veel erger dan die van de Babyloniërs, zo zegt Bruce, dit maal met een streng moraliserende vinger en gefronste wenkbrauwen: "Moelijker te verwerken dan de wraak van de Babyloniërs was de handelswijze der Edomieten, de oude vijanden van Juda. Ze staken hun vreugde over de ellende van Juda en Jeruzalem niet onder stoelen of banken en jubelden openlijk over de val van de stand. De woorden van Ps. 137, 7 geven uitdrukking aan Juda's bittere wraakgevoelens: "Reken toe, Heer, de zonen van Edom de dag van Jeruzalem, hoe zij riepen: haal neer, haal neer, tegen de grond ermee.". Over die 'inval' van Edom in Juda had Bruce zich wel wat genuanceerder kunnen uitspreken en ik wil me even opwerpen als advocat du diable:

1. De Edomieten ondernamen een infiltratie in Juda omdat het ontvolkt was na de wegvoering van de joden naar Babylon;
2. die wegvoering is niet het werk van de Edomieten maar van de Babyloniërs;
3. en de infiltratie van de Edomieten in Juda was geen bloedige inval met zwaard zoals die van David en Joab en Amasja in Edom, maar een vreedzaam bezetten van een leeggekomen stoel.

De hele kwestie was: wat zou er met die stoel gebeuren na de terugkeer van Israël uit de Babylonische gevangenschap?

§ 4. Het einde van de Babylonische gevangenschap

I. Israël

In 539 vóór Christus kwam aan de hegemonie van Babylon een einde. Een onaanzienlijke Pers, Cyrus, vestigde een enorm middenaaziatisch rijk en paste een brede pacificatiepolitiek toe. Onmiddellijk vaardigde hij een decreet uit dat blijk gaf van staatsmanschap en waardoor hij de dankbaarheid en trouw van alle ontheemden won. Specifiek met betrekking tot de joden decreteerde Cyrus dat een groep van hen mocht terugkeren naar Judea en dat dezen hun tempel te Jeruzalem mochten heropbouwen, met zijn gedeeltelijke financiële steun. Cyrus werd dan ook door de joden van Babylon beschouwd als een Messias, als Gods herder van de volken, als de man wiens rechterhand God zelf had gevat. Uit de oudtestamentische literatuur kunnen we ten overvloede opmaken hoe dankbaar de maatregel van Cyrus begroet werd door de dichters van het jodendom.¹¹⁶

De terugkeer van een massale groep ballingen uit Babylon en Assyrië had voor de joden het begin kunnen zijn van een eendrachtige hereniging van Noord en Zuid en van een nieuw tijdperk. De realiteit was echter anders.

1. De ballingschappen hadden te lang geduurd; zeker de Assyrische (bijna twee eeuwen), maar ook de Babylonische (een halve eeuw). Van de Assyrische ballinge keerde nagenoeg niemand terug. De tien noordelijke stammen bleven voor Israël verloren. En ook de groep joden van de stam van Juda en Benjamin die uit Babylon terugkeerde naar Jeruzalem was veel kleiner dan men theoretisch zou kunnen denken. Een halve eeuw, dat is twee generaties. De stokoude joodse grootvaders en grootmoeders konden aan hun kleinkinderen nog wel het verhaal opdissen van de inval der Babyloniërs in hun verre vaderland, van de verwoesting van de tempel en van hun eigen deportatie; en de kinderen in de synagoge moesten wel mede luisteren naar de droevige psalmen over de harpen die in de bomen hingen, maar dat klonk voor hen als voorbijge geschiedenis. De realiteit van het heden haalde de overhand: de meeste joden hadden zich aangepast aan Babylon of aan de streek waar ze zaten; hadden er hun job, hun handelszaken, hun vriendenkring, hun welstand (zoals Joakim van de kuise Suzanne met zijn park en zijn zwemdok). Nu vonden ze de geste van Cyrus zeer lief en hij gaf hun een geestelijk gevoel van bevrijding, maar in het zetten van de volgende stap hadden ze geen zin, vooral nu het nog beter ging worden. Naar Palestina trekken om daar opnieuw vanaf zero te beginnen leek voor weinigen een optie. Het gevolg was dat de karavaan die finaal de tocht naar Jeruzalem ondernam onder leiding van twee nazaten van David: Sesbattar en Zerubbabel, slechts een symbolische kleine groep was: wat oude dromers en een groep jonge idealisten die zich in een rond Jeruzalem gingen vestigen en die het Rijk van David en de tempel zouden gaan herstellen, maar die reeds zeer spoedig verlamd werden door onvermijdelijke hinderpalen, ontmoedigingen en onderlinge verdeeldheid.

2. Bovendien gelukten deze teruggekeerden er niet in constructieve contacten te leggen met de landsjoden in het vaderland. Deze joden waren vroeger niet meegevoerd in ballingschap omdat ze de eenvoudige bevolkingslaag uitmaakten. Na de wegvoering van de bovenste leiderslagen hadden deze in het land gebleven joden wat touwtjes in

¹¹⁶ Cfr. Jes. 41, 2; 44, 24-28; 45, 1-2.

handen gekregen **on** de Babylonische voorgedij en hadden geleidelijk een deel van de leegstaande huizen en verlaten landerijen bezet. Dat er daar nu opeens een karavaantje teruggekeerde bannelingen kwam opdagen was hoegenaamd geen reden voor de thuisgeblevenen om de schoolkinderen met welkomvlaggetjes te doen wuiven. Ze gaven niet graag hun huizen en land terug aan de mensen die ze van haar noch pluim kenden en ze wensten niet opnieuw ondergeschikten te worden in de naam van stambomen van een halve eeuw geleden.

Toch gaven de landsjoden op religieus gebied blijk van goede wil. Als de teruggekomen leider Zerubbabel –na veel getalm- eindelijk werk van de tempel begon te maken, kwamen delegaties van Jeruzalem en van Samaria hun hulp bieden. Maar Zerubbabel ontving hen op hooghartige toon: het decreet van Cyrus dat toeliet de tempel herop te bouwen, was bestemd geweest voor de repatriërende ballingen –zo zei hij- en niet voor de simpele mensen die in het land waren gebleven, in het noorden of in het zuiden, in Samaria of in Juda! Zo werd de terugkeer van de ballingen die een cement van eenmaking had moeten worden, in feit een bron van afgunst en haat. De heropbouw van de tempel werd door al die herrie niet begunstigd. Het metselen van de idealisten die amper een truweel konden vasthouden, werd een slordige improvisatie en een reeks grote droogten en daaruit voortvloeiende krappe oogsten deed alle pogingen nog eens verzanden. Kortom: de terugkeer uit de Babylonische gevangenschap waar de joden zo verlangend naar uitgekeken hadden en waar de dichters zulke jubelende psalmen hadden over geschreven, werd een ontgoocheling; en het leven in Palestina bleef verder stagneren gedurende twee eeuwen.

II Edom.

Voor één bevolkingsgroep was het natuurlijk best zo, nl. voor de Edomieten. Als een massale groep joden vanuit Babylon zou teruggekomen zijn, dan zou het er voor de zonen van Esau niet rooskleurig uitgezien hebben, want de zonen van Jakob zouden zich met al hun opgekropte haatgevoelen op hen geworpen hebben en zouden de zuidelijke gebieden van Juda terug veroverd hebben. Maar het klein groepje teruggekeerde idealisten had zijn handen vol met zijn activiteiten en discussies in Jeruzalem en was te zwak om iets te ondernemen tegen de Edomieten, die ingenesteld bleven ten zuiden van het stagnerende Israël. Zo gingen twee eeuwen voorbij. De naam Edom werd geleidelijk verbasterd tot Idum, hun landstreek kreeg de naam Idumea en de benaming Edomieten veranderde in Idumeeën.

En toen kwam Alexander de Grote, de vestiger van het Hellenisme.

Alexander de Grote, geboren in 358 vóór Christus, begon op twintigjarige leeftijd vanuit Griekenland een duizelingwekkende veldtocht over Klein-Azië langs de kust van de Middellandse Zee tot in Egypte waar hij de stad Alexandrië stichtte en vandaar terug doorheen Azië tot India. Hij stierf tijdens zijn veldtocht in 323, amper drieëndertig jaar oud. Maar het Rijk dat hij veroverd had was –naast dat van Cyrus twee eeuwen vóór hem– het grootste van de Oude geschiedenis. Hij had zich niet alleen militair geaffirmeerd maar ook cultureel: Griekenland (Hellas) moest de culturele koningin van de wereld worden. Overal waar hij was doorgelopen had hij onmiddellijk het signaal gegeven voor het oprichten van Griekse scholen, bibliotheken, kunstacademies, sportinstituten en theaters. Het Grieks werd de internationale voertaal en in de dertien jaren van zijn campagne waren al de overgenomen gebieden min of meer vergriekst. Dat is wat men het Hellenisme noemt. Na Alexanders dood werd het Rijk verdeeld tussen zijn generaals en weldra zaten die elkaar in de haren. Maar één ding was er waarin ze het roerend eens waren, namelijk in hun ijver om het Hellenisme in stand te houden. Alexandrië, de rijke hoofdstad van de Egyptische graanschuur speelde een hoofdrol in die hellenisering en de invloedrijke diaspora die naar hier was gevlucht in de tijd van Jeruzalems verwoesting, bleef hierbij niet achter in zoverre dat vele joden zelfs geen Hebreeuws meer kenden¹¹⁷. Bepaalde wetsgetrouwe joodse kernen in Jeruzalem zagen echter met lede ogen toe hoe het Hellenisme steeds meer invloed kreeg. Waar ging het naar toe als ernstige Israëlieten hun joodse naam vergrieksten, als de jeugd van Jeruzalem met de Hellenistische scholen en sportinstituten begonnen te dwepen en als de priesters zodanig opgingen in het spektakel van de sportwedstrijden dat ze te laat kwamen in de eredienst van de tempel? Het werd nog erger toen Antiochus IV Epiphanes in 175 vóór Christus koning werd over de landstreek die vroeger onder David Israël had geheten (ze kreeg nu de naam Palestina, verbastering van de oude naam Filistijnen). Deze koning wilde in de lijn blijven van sommige onder zijn voorgangers die zichzelf vergoddelijkt hadden (zoals Alexander de Grote “zoon van Zeus”, of zoals Antiochus II die zichzelf “Theos” = “God” liet noemen in de officiële documenten. Dus noemde Antiochus IV zich “Epiphanes” (= geopenbaarde God) en vaardigde voor heel zijn rijk het bevel uit dat al zijn onderdanen (dus joden inbegrepen) een universele godsdienst moesten aankleven. Voor de joden betekende dit de afschaffing van de besnijdenis, de sabbat, de tempeldienst en deelname aan de heidense offers ter ere van Antiochus Epiphanes. De Bijbel beschrijft de ontzetting van de wetsgetrouwe joden: *“...in de steden van Juda werden afgodsaltaren opgericht en voor de ingang der huizen en op de pleinen brandde men wierook. Alle schriftrollen die men kon opsporen werden verscheurd en verbrand en degenen bij wie men een boek van het verbond aantrof of die de wet nog onderhielden werden volgens koninklijk besluit ter dood gebracht. De beambten deden de Israëlieten hun macht gevoelen door maandelijks in hun steden degenen terecht te stellen die op overtreding betrappt waren. De vijftiendertigste van elke maand werd er een offer opgedragen op het afgodsaltaar dat op het brandofferaltaar stond. De vrouwen die hun kinderen hadden laten besnijden werden volgens het voorschrift van de koning ter dood gebracht, met de zuigelingen vastgebonden aan de hals van hun moeder. Ook doodde men de familieleden en degenen die de besnijdenis hadden voltrokken. Toch bleven vele Israëlieten standvastig en waren ze vast besloten geen onreine spijzen te eten; zij wilden liever sterven dan zich met verboden spijzen te besmetten en het heilig verbond te schenden. Niet weinigen stierven dan ook.” (1 Makk. 1, 54-63)*

VOETNOTEN

¹¹⁷ Dit bracht problemen mee, o.a. inzake de lectuur van de bijbel. Daarom zond de Egyptische koning Ptolemeus II Philadelphus (regeerde van 285 tot 246 vóór Christus) een verzoekschrift naar de hogepriester Eleazar in Jeruzalem, teneinde een Griekse vertaling van de Hebreeuwse tekst te bekomen. Deze vertaling werd bewerkt door een groep van zeventig wijzen (zeventig = septuaginta) en kreeg de naam Septuagint. De eerste vertaling in de derde eeuw vóór Christus had zich beperkt tot de Pentateuch, de vijf boeken van Mozes. In de tweede eeuw vóór Christus volgden de overige vierendertig boeken van de Hebreeuwse bijbel. Maar in het Hellenisme van de tweede eeuw vóór Christus circuleerden bovendien nog zeven veelgelezen boeken van recente datum: Tobit, Judit, Makk. 1 en 2, Wijsheid, Sirach en Baruch, alsmede twee losse hoofdstukken van het boek Daniël. Geleidelijk werden deze losse hoofdstukken en de zeven boeken toegevoegd aan de negendertig vorige. De eerste christenen die het Grieks als internationale voertaal hadden en meestal geen Hebreeuws kenden, namen automatisch de Septuagint als hun officiële Oude Testament aan. In 382 na Christus gaf paus Damasus opdracht aan de kerkvader Hiëronymus deze Griekse tekst in het Latijn te vertalen: de Vulgaat.

Het bestaan van de Septuagint en de Vulgaat betekende natuurlijk niet het einde van de oorspronkelijke Hebreeuwse bijbel. Deze werd doorheen de eeuwen bijgehouden zowel door de joden die achtergebleven waren in Palestina, als door hen die in de diaspora van Babylon leefden. Rond het jaar 1000 van onze tijdrekening werden de verschillende varianten samen verwerkt tot één Hebreeuwse standaardbijbel: de Massoretische tekst. Deze tekst die voortaan de officiële was, beperkte zich tot de oorspronkelijke negendertig boeken en verwierp als apocrief de zeven boeken en de hoofdstukken 13 en 14 van het boek Daniël die door de Griekse Septuagint waren geadopteerd. In de tijd van de Hervorming beslisten de hervormde kerken hetzelfde te doen en namen de Hebreeuwse bijbel met zijn negendertig boeken als basistekst. De katholieke kerk opteerde voor de Septuagint met haar zesenveertig boeken.

In zulke omstandigheden staat er in elke cultuur een held op die het symbool is van de reactie: een Jan Breidel, een Robin Hood, een Willem Tell. In Israël was dat de priester Mattatias uit de stam Benjamin¹¹⁸ die in 168 vóór Christus met zijn vijf zonen in het stadje Modin het sein gaf tot de opstand: *“Op zekere dag kwamen de koninklijke beambten die de bevolking tot afval van de wet moesten dwingen ook in de stad Modin om er offers op te dragen. Vele Israëlieten gingen naar hen toe maar Mattatias en zijn zonen hielden zich afzijdig. De koninklijke beambten richtten zich daarom tot Mattatias met deze woorden: U bent een man van gezag in deze stad; u geniet eer en aanzien en hebt de steun van zonen en broers. Treed dus als eerste naar voren om het bevel van de koning te volbrengen. Alle volkeren hebben er al gevolg aan gegeven en ook de Judeeërs, met name degenen die nog in Jeruzalem wonen. Doet u wat de koning vraagt, dan zullen u en uw zonen worden opgenomen onder de vrienden van de koning, dan zullen u en uw zonen geëerd worden met goud, zilver en allerlei andere geschenken. hierop antwoordde Mattatias met luider stem: Al gehoorzamen ook alle volken in het rijk van de koning, al valt iedereen van de godsdienst zijner voorvaderen af om zich te voegen naar zijn bevelen, ik, mijn zonen en mijn broers blijven trouw aan het voorvaderlijk verbond. Moge God ons ervoor behoeden de wet en haar geboden te verloochenen. Wij geven geen gehoor aan het bevel van de koning en zullen in geen enkel opzicht afwijken van wat onze godsdienst ons gebiedt. Nauwelijks had hij dat gezegd of voor aller ogen trad een jood naar voren om volgens het bevel van de koning op het afgodenaltaar van Modin te offeren. Toen Mattatias dat zag ontstak hij in hevige woede en hij trilde van verontwaardiging: hij gaf de vrije loop aan zijn rechtmatige toorn, sprong vooruit en sneed de jood op het afgodsaltaar de keel af; daarna doodde hij ook de koninklijke beampte die gekomen was om het volk tot offeren te dwingen en vernielde het afgodsaltaar. Zo toonde hij zijn ijver voor de wet.... Onmiddellijk trok Mattatias door de stad en riep met luider stem: alwie zijn ijver voor de wet wil tonen en het opneemt voor het verbond, volge mij! Hijzelf en zijn zonen lieten have en goed in de stad achter en vluchtten het gebergte in. In die tijd waren velen die rechtvaardig en volgens de wet wilden leven uitgeweken naar de woestijn en daar hadden ze zich gevestigd met hun zonen, hun vrouwen en hun vee; de toestand was hun ondraaglijk geworden.” (1 Matt. 2, 15-25.27-30).*

Deze vogelvrijverklaarden vormden het begin van een leger dat aangevoerd werd door Mattatias en zijn vijf zonen; de oudste heette Simeon; de derde zoon was niet alleen een geboren veldheer maar ook een weergaloze vechtersbaas met vuisten als hamers en kreeg daarom de bijnaam Makkabi (= hamer).¹¹⁹ En de joden die meer dan vier eeuwen onder vreemde heerschappij hadden geleefd, vochten in een razende roes om hun eigen rijk van David terug uit te bouwen. Maar waarom moesten Mattatias en zijn zonen zo spoedig in hetzelfde chauvinisme vervallen als datgene waartegen zij stredden? Waarom konden deze strijders voor de eigen vrijheid geen eerbied opbrengen voor de vrijheid van anderen? Hun bevrijdingsoorlog was nog maar enkele maanden oud of zij die tevoren hun kleren hadden stukgescheurd, zich in zakken hadden gehuld en zich hadden overgegeven aan bittere weelachten (1 Makk. 2,14) omdat de joden hun zoontjes niet meer mochten besnijden, begonnen nu reeds blijkt te geven van een zelfde onverdraagzaamheid: *“Mattatias en zijn vrienden trokken door het land, vernielden de afgodsbeelden, lieten onbesneden kinderen die ze in het gebied van Israël aantreffen, desnoods met geweld besnijden en verjoegen diegenen die in hun grote overmoed een einde wilden maken aan de wet. Onder hun leiding kwam het verzet op gang; zij reddden de wet uit de greep van de heidenen en hun koningen en ontnamen de zondaars hun macht.” (1 Makk. 2, 45-48)*

Vader Mattatias stierf twee jaar na het begin van de opstand. Zijn zoon Judas de Makkabeeër was al zulk een idool geworden dat iedereen hem als generaal wilde, en de krachtpatser stormde er nog duchtiger op los. *“Die zich om de wet niet bekommerden spoorde hij op en joeg hen na; die zijn volk in verwarring brachten gaf hij aan de vlammen prijs; voor hem krompen ze in schrik ineem en de bewerkers van het kwaad werden met ontzetting geslagen. Onder zijn leiding werd de weg gebaad naar de bevrijding.” (1 Makk. 3, 5-6)*

Maar met het militair “baas” zijn van Judas de Makkabeeër was niet alles gezegd; daarnaast was er ook het politieke gezag en vooral de geestelijke autoriteit: het hogepriesterschap. En geleidelijk begonnen twee broers van Judas, Jonathan en Simeon, van deze machtspositie te dromen. Dit werd het vertrekpunt van een drama, want het hogepriesterschap van vader Mattatias en zijn vijf zonen was slechts één van de vierentwintig priesterklassen van Israël. Het hogepriesterschap echter was sinds David een erfelijk voorrecht van het priestergeslacht Sadok, uit de afstamming van Aäron (Ex. 28, 1). Nu had er sinds de terugkeer uit de Babylonische gevangenschap wel een grote wanorde geheerst in de hogepriesterlijke benoemingen en de laatste wettelijke hogepriester Onias III werd zelfs vermoord in 170 vóór Christus (2 Makk. 4, 34), dus twee jaar vóór de opstand van de Makkabeeën, met het gevolg

¹¹⁸ De voorvaderlijke familie had oorspronkelijk gewoond in en rond Jeruzalem (= op het grondgebied van de stam Benjamin) (1 Makk. 2,1). Ze behoorde tot de priesterlijke familie van Jojarib, een van de vierentwintig priesterklassen (1 Makk. 2,1; 1 Kron. 24, 2.4.7.). Overigens zijn er tegenstrijdige details te vinden. Is de familie in Babylonische gevangenschap geweest (Neh. 12, 1.6.19), of is ze bij de verwoesting van Jeruzalem en zijn tempel kunnen uitwijken naar het stadje Modin in de vlakte van Lydda, tussen Judea en Samaria? (zie: Encyclop. Judaica, deel 7, kolom 1456).

Ook tegenstrijdigheden over de namen van Mattatias' voorgangers in de bijbel en bij Flavius Josephus: was Hasmon de vader of de overgrootvader van Mattatias? (1 Makk. 2,1; Flavius Josephus, Bell. Jud. 1,36 en Antiq. Jud. 12, 265).

¹¹⁹ Volgens de meeste bijbeldeskundigen slaat de bijnaam Makkabi inderdaad op het substantief Maqqabi = hamer. Zo hebben we ook in de middeleeuwen onze Karel Martel gehad, van het woord marteau = hamer. A. Bevan meent echter dat de bijnaam eerder afgeleid is van het werkwoord maqab = aanstellen; dan wordt het: Judas, de aangestelde (van Jahwe).

dat de post van hogepriester vacant was. De bijbelgetrouwe joden verzetten zich echter tegen de kandidatuur van Jonathan en Simeon en schoven hun eigen kandidaat naar voren: Alkimus, een bloedzuivere afstammeling van Aäron uit het hogepriesterlijke geslacht van Sadok.¹²⁰ Om hun favoriet Alkimus te pousseren aarzelden deze antimakkabese joden zelfs niet de hulp in te roepen van de Hellenistische generaal Nikanor. Dat wil zeggen dat er ging gevochten worden. En de godvruchtige lezers van de bijbel, (evenals de joodse kinderen in het godsdienst- en geschiedenisonderricht) worden dan verder vergast op de horrorfilm van wat er gebeurde met Nikanor, de veldheer die de euvele moed gehad had Alkimus' aanspraak op het hogepriesterschap te steunen: *"Terwijl het leger van Nikanor onder trompetgeschal en krijgsgezag aanrukte, stormden de soldaten van Judas op de vijand af, terwijl ze smekend God aanriepen. Strijdend met de handen baden ze in hun hart tot God. Zo sloegen ze niet minder dan vijfendertigduizend man neer, ten zeerste verheugd over de zichtbare hulp van God. Toen de strijd ten einde was en ze zich vol vreugde terugtrokken, vonden ze Nikanor in volle wapenuitrusting dood op de grond liggen. Na het geschreeuw en gejoel dat toen losbarstte, hieven ze in hun moedertaal een loflied aan voor de Heer. De man die zich geheel en al, met hart en ziel had ingezet voor de verdediging van zijn medeburgers en die de toewijding voor zijn volksgenoten van zijn jeugd af onverminderd had bewaard (= Judas), gaf bevel Nikanor het hoofd en de rechterarm af te slaan en ze naar Jeruzalem te brengen. In Jeruzalem gekomen riep hij zijn volksgenoten bijeen en liet de priesters voor het brandofferaltaar plaats nemen. Daarna ontbood hij de bezetting van de burcht en toonde hun het hoofd van de smerige Nikanor en de hand die de godslasteraar brutaal tegen de heilige woning van de Almachtige had uitgestoken. Daarna liet hij de tong van de goddeloze Nikanor uitsnijden en in stukjes aan de vogels voeren; als loon voor zijn dwaasheid hing hij zijn afgehouden rechterhand tegenover de tempel op. Allen zonden hun dank ten hemel en prezen de Heer die hen zo zichtbaar geholpen had, met de woorden: geloofd zij hij die zijn heiligdom ongerept heeft bewaard! Het hoofd van Nikanor bevestigde Judas aan de muur van de burcht als een zichtbaar en duidelijk bewijs dat de Heer hen geholpen had."* (2 Makk. 15, 23-35)

Zo had Judas "zichtbaar en duidelijk geholpen door de Heer" de overwinning behaald op de snode veldheer Nikanor en de valse hogepriester Alkimus. Spijtig genoeg voor Judas vergat de Heer zijn dienaar een volgende maal opnieuw te helpen: Judas sneuvelde in 160 vóór Christus. Intussen hogepriesterde Alkimus er lustig op los tot verontwaardiging van de Makkabeeën: o.a. *"In de tweede maand van het jaar honderddrieënvijftig gaf hij bevel de muur van de binnenste voorhof van de tempel af te breken. Zo wilde hij het werk van de profeten vernietigen. Reeds was men met de afbraak begonnen toen Alkimus door een beroerte werd getroffen. Daardoor kon hij geen werk meer verrichten en verloor hij ook de spraak. Hij was verlamd en kon geen woord meer uiten en zijn huis niet meer beheren. Onder die omstandigheden vond Alkimus, ten prooi aan hevige pijn, de dood."* (1 Makk. 9, 54-56)¹²¹

Na de dood van Alkimus in 158, bleef de hogepriesterlijke functie zeven jaar vacant. En dan in 152 op het Loofhuttenfeest (waar gans Israël naar toestroomde), "bekteedde Jonathan zich met de heilige gewaden." (1 Makk. 10, 21) Zo had de broer van Judas finaal zijn slag thuisgehaald. Maar de reacties van allerhande aard bleven niet uit, met het gevolg dat Jonathan in 142 vóór Christus, verraderlijk werd vermoord (1 Makk. 12, 48) en dat de laatste overlevende Makkabeeër, Simeon, voor de opvolging moest instaan.

De Laatste...maar niet: "un homme fini". Integendeel, Simeon wilde zijn familie bestendigen in haar gezag over Israël. Hij benoemde zich niet alleen tot hogepriester, maar tevens tot ethnarch en deed door een grote verzameling van priesters uit zijn aanhang en van supporters afkondigen dat deze dubbele titel een blijvend voorrecht zou zijn van zijn familie (1 Makk. 14, 41). Hij noemde zijn familie voortaan "de dynastie van de Hasmoneeën" (naar de naam van de bedovergrootvader Hasmon) en het land kreeg de pompeuze titel "Theocratie", een aan God gewijde en door God geregeerde joodse staat. De titel Theocratie klinkt schoon en het was een eerbiedwaardige religieuze vlag, maar een vlag die zeer dikwijls een wrede lading moest dekken, vol haat en intriges en niet het minst binnen zijn eigen familie zoals hij trouwens zelf moest ondervinden: zeven jaar na zijn machtsbekleding werd Simeon, samen met twee van zijn zonen, vermoord door zijn ambitieuze schoonzoon die de Hasmoneeën wilde verdringen. De enige overlevende zoon van Simeon, Hyrcanus I, won echter de strijd tegen zijn schoonbroer en kon meer dan dertig jaar regeren tot aan zijn dood in 104 vóór Christus. Het gelukte hem zelfs zoveel gebieden te heroveren dat zijn rijk het vroegere rijk van David evenaarde. Maar de machtswellust van de Hasmoneeën, die gelijke tred hield met de gebiedsuitbreiding, werd ook de oorzaak van hun ondergang. Het was al een eerste flater van de Hasmoneeën geweest de hogepriesterlijke macht naar hun familie toe te halen, daar waar de hogepriesterlijke titel een erfelijk recht was van het geslacht van Sadok. Nu begingen ze een tweede en nog grotere flater: vermits hun rijk qua oppervlakte even groot was als dat van David oordeelden ze dat ze ook recht hadden op het koningschap, evenals David. En rond het jaar 104 of 103 usurpeerde de regerende hogepriester-ethnarch de titel "koning van Israël".¹²² Voor de wetsgetrouwe joden was dit een gruwel en ge herinnert u waarom: de hasmoneeën waren nl. uit de stam van Benjamin.¹²³ De

¹²⁰ Zie Flavius Josephus "Antiq. Jud." XX, 10,1: "Er bestaat bij ons een wet dat niemand hogepriester kan worden die niet van Aäron stamt. Uit een andere familie mag niemand, zelfs al ware hij de koning zelf, op deze waardigheid aanspraak maken

¹²¹ We herkennen in deze geraaktheid dezelfde goddelijke straf als die van Nabal (zie blz. 107).

¹²² De historici weten nog steeds niet wie de eerste koningstitel aannam: Hyrcanus I, in de laatste maanden vóór zijn dood in 104 vóór Christus? (Hieron. Ad Ez. 21, 30v.), of zijn opvolger Aristobulos I die slechts één jaar regeerde (Fl. Jos.: Ant. Jud. XIII 11, 1; XX 10, 3; Bell. 1, 3) of Alexander Jannaeus die in 103 zijn broer Aristobulos I opvolgde (Strabo, Geogr. XVI 12, 40)?

¹²³ Zie blz. 226 bis.

eerste koning van de Joden, Saul, was afkomstig uit diezelfde stam (1 Sam. 9,1; 10,20). Maar staat het niet te lezen in de bijbel dat Saul door Jahwe (bij monde van de profeet Samuël) verworpen werd als koning over Israël (1 Sam. 15, 23.26.28).¹²⁴ Op bevel van diezelfde Jahwe was koning Saul vervangen geworden door de jonge David uit de stam van Juda (1 Sam. 16, 4-13.17,12). Nog later had Jahwe David gezegd, bij de geboorte van diens zoon Salomo: *“Hij zal een huis bouwen voor mijn naam; hij zal mij een zoon zijn en ik hem een vader en ik zal voor altijd zijn koningstroom in Israël bevestigen.”* (1 Kron. 22, 10)

Als na de dood van Salomo het rijk verbrokkelde in twee stukken, Noord en Zuid, gevolgd door de Assyrische en Babylonische ballingschappen, dan klampte een groot deel van de joden zich des te heftiger vast aan de hoop dat het rijk van David en Salomo ooit eens in zijn volle luister hersteld zou worden door een Messias uit het huis van David. Die hoop steunde trouwens uitdrukkelijk op de uitspraak van Jahwe door de mond van zijn profeet Ezechiël: *“Dit zegt jahwe de Heer: Ik haal Israël weg uit de volken waar ze heengevoerd zijn, uit alle richtingen breng ik ze weer bijeen en voer ze terug naar hun eigen grond. En daar, op de bergen van Israël, maak ik één volk van hen: één koning zal heersen over hen allen. Niet langer zullen het twee volken zijn, over twee rijken verdeeld.”* (Ez. 37, 21-22), *“En in het land van hun voorouders, dat ik aan mijn dienaar Jakob gegeven heb, zullen ze wonen, zij, hun kinderen en hun kleinkinderen, voor altijd; en mijn dienaar David zal hun vorst zijn voor altijd. Dan sluit ik met hen een altijddurend verbond van vrede. Ik maak hen weer talrijk en vestig mijn heiligdom in hun midden voor altijd. Bij hen zal ik wonen; ik zal hun God zijn en zij mijn volk. En als mijn heiligdom voor altijd in hun midden staat, zullen de volken erkennen dat ik Jahwe ben, degene die Israël heiligt.”* (Ez. 37, 25-27)

In de donkere eeuwen had ook de profeet Jeremia de hoop op een terugkeer van het huis van David levendig gehouden: *“Geloof mij, de tijd komt dat ik een wettelijke afstammeling van David doe opstaan –godsspraak van Jahwe-; hij zal met bekwaamheid regeren en het land rechtvaardig en eerlijk besturen. Dan wordt Juda bevrijd, leeft Israël veilig. Dit is de naam die men het geeft: Jahwe, onze gerechtigheid.”* (Jer. 23, 5-6)

De profeet Hosea sprak in dezelfde zin: *“Want de zonen van Israël zullen lange tijd wachten, zonder koning en vorst, zonder offer en wijsteen, zonder afgod en terafs. Maar daarna zullen de zonen van Israël zich bekeren, zullen zij Jahwe, hun God en David, hun koning weer zoeken en bevend naar Jahwe en zijn goedheid komen op het einde der tijden.”* (Hos. 3, 4-5)

Het apocrief werk “De psalmen van Salomo” drukte de verontwaardiging van de joden uit in verband met de Hasmonese koningstitel: *“Tegen ons hebben zich mannen opgesteld voor wie uw belofte niet geldt. Met geweld hebben ze ons geannexeerd, hebben ze het koninkdom in plaats van hun hoge rang gesteld en hebben ze de troon van David verwoest door de overmoed van hun usurpatie.”* (17, 5-6)

En ook de teksten van de Qumrânrollen wijzen op een sterke antihomonese geestesinstelling.¹²⁵ Het onvermijdelijke gevolg was dan ook een burgeroorlog die zes jaar zou duren en waarin de Farizeeën zich ontpopten tot de onverzoenlijkste tegenstanders van koning Alexander-Jannaeus. Naast de principiële bezwaren die de joden hadden tegen het koningschap van de Hasmoneeën, kreeg men ook in toenemende mate een afkeer van de menonwaardige gedragingen van sommige leden van de Hasmonese dynastie. Bij de dood van Hyrcanus I in 104 wierp zijn troonopvolger Aristobulus zijn moeder en zijn broer Alexander-Jannaeus in de gevangenis uit schrik voor intriges. Aristobulus stierf één jaar later in verdachte omstandigheden. Moeder was intussen uitgehongerd gestorven. Broer Alexander-Jannaeus werd bevrijd door Alexandra, weduwe van Aristobulus I, waarop een huwelijk tussen die twee volgde. De andere broer, Antigonos, die een bedreiging kon zijn voor broer Alexander-Jannaeus, werd geëxecuteerd. En intussen deed de koning duizenden joden kruisigen omdat ze in opstand kwamen tegen zijn koninklijke ambities.

Samenvattend: wat als een volksbeweging was begonnen onder Mattatias en zijn vijf zonen, wat een idealistische strijd was geweest als die van Willem Tell, bleek bij de achterkleinzoon al verloederd te zijn tot een bloedige orgie van machtswellust.

De Romeinse historicus Tacitus schreef dan naderhand terecht over het Hasmonese regime: *“Deze prinsen waren niet gegeerd door het aarzelende volk. Maar ze handhaafden hun macht door het geweld van de wapens, verbanden vrijgeboren mannen, verwoestten steden, vermoordden eigen broeders en vrouwen en aanverwanten en begingen de overige misdaden van tyrannen. Daarbij exploiteerden ze de waardigheid van het (hoge)priesterschap om hun politiek gezag te verstevigen.”*¹²⁶

In 76 stierf de gehate Alexander-Jannaeus. Zijn weduwe, koningin Alexandra, nam het bewind in handen. Zij was de enige koningin die ooit in de geschiedenis van Israël regeerde. Ze streefde verzoening na met de joden in ‘t algemeen en met hun machtige partij, de Farizeeën in het bijzonder. Maar de demon van de Hasmonese ambitie zou verder doorgaan met haar familie te verwoesten. Omdat ze een vrouw was kon de koningin geen priester worden. Ze moest dus de hogepriesterlijke functie van de overleden koning overdragen op haar oudste zoon, Hyrcanus II en na haar dood zou deze zoon haar ook opvolgen als koning. Maar Hyrcanus was een slappeling, een slumpudding. Zijn jongere broer Aristobulus echter zal boordevol ambitie en wist hoe hij kon dingen naar de volksgunst. En wat te verwachten

¹²⁴ Zie blz. 56.

¹²⁵ “Der nichtdavidide (Hasmonäer) Alexander Jannaeus konnte in den Augen der Frommen unmöglich der Messias sein” schrijft Joachim Schoeps in “Studien zur unbekanntem Religions- und Geistesgeschichte” Munster Schmidt – Verlag Göttingen 1983, waarin hij Qumrândocumenten aanhaalt om dit nog duidelijker aan te tonen.

¹²⁶ Tacitus, Historia v8.

was gebeurde: koningin Alexandra stierf in 67 en haar lijk was nog niet koud of het zat er reeds bovenarms op tussen de twee broers. Aristobulus II verzamelde een leger rond zich en bracht een verpletterende slag toe aan de troepen van Hyrcanus II in een strijd nabij Jericho. Hij beleefde daarbij nog een dubbele triomf dat vele soldaten van Hyrcanus II onmiddellijk naar hem overliepen. En Aristobulus liet er geen gras over groeien: dadelijk deed hij zich uitroepen tot koning der joden, terwijl zijn oudere broer met zijn aanhangers zijn heil moest zoeken in het maquis. Het koningschap van Aristobulus zou echter van korte duur zijn: drie jaar en drie maanden. De reden was dat in die tijd de wereldkaart grondig aan het veranderen was: de Romeinse veldheer Pompeius was in aantocht! De nauwelijks veertigjarige Pompeius was al een legende. Men beschouwde hem als een nieuwe Alexander de Grote. Hij had triomfen gevierd in Afrika en in Spanje, hij had de Middellandse Zee gereinigd van piratennesten en nu was hij bezig Azië te veroveren. Reeds had hij Klein-Azië bezet en schoof hij vooruit naar Syrië als een bulldozer. De verslagen Hyrcanus zag heil in een collaboratie met Pompeius en voor de Romeinse generaal was natuurlijk elke collaboratie welkom. Het gevolg was: een bloedige burgeroorlog tussen de jonge koning Aristobulus en zijn aanhangers enerzijds en anderzijds de oudere broer Hyrcanus, gesteund door Pompeius. Toen deze laatsten de overwinning behaalden op Aristobulus en finaal Jeruzalem overrompelden in 63 vóór Christus, telde men er de lijken van 12000 joden. Hyrcanus werd beloond voor zijn collaboratie: Pompeius bevestigde hem in zijn geestelijk en wereldlijk oppergezag over de joodse natie. De koningstitel werd echter afgeschaft vermits Judea in het Romeinse Rijk werd ingeschakeld. Hyrcanus voerde voortaan opnieuw de titel "hogepriester en ethnarch" zoals zijn voorvader die tachtig jaar eerder had ingehuldigd. Voor de overwonnen Aristobulus echter begon een minder prettige episode: samen met zijn twee jonge zonen werd hij gevankelijk naar Rome gebracht om er smadelijk vertoond te worden in de triomfstoet van Pompeius. Bovendien werden duizenden joden in de keizerlijke hoofdstad verkocht als slaven. Van deze slaven zouden er enkelen na verloop van jaren vrijgelaten worden en zouden ze de kern vormen van de joodse kolonie waarvan later meermaals sprake is in de geschiedenis van Rome. Voor de zonen van Jakob was de overrompeling van Rome het einde van een eigen staat. Ze trachten wel in telkens hernieuwde opstanden het Romeinse juk af te schudden, maar dit waren stuiptrekkingen die zwakker en zwakker werden naarmate het einde dichterbij kwam. Dit alles zullen we bespreken in ons vierde deel. Een laatste hectische opstoot was de joodse opstand van 66 na Christus: het was tevens een pauwenschreeuw die uitstierf in de rook van het verwoeste Jeruzalem in het jaar 70. Die sombere eeuw van Jakob onder Romeins bewind is niet alleen van historisch belang, ze heeft ook een enorme rol gespeeld in het ontstaan van het christendom zoals algemeen geweten is. Minder aandacht hebben onze kerkhistorici geschonken aan het feit dat die sombere eeuw van Jakob samenviel met de gouden eeuw van Essau. En iets wat hoegenaamd niet geweten is door de christenen wil ik hier in één volzin samenvatten:

ER ZOU GEEN SINT PAULUS GEBOREN ZIJN
ALS ER GEEN GOUDEN EEUW VAN ESAU WAS GEWEEST.

Lijkt mijn bewering Sybillijns? Ja, voorlopig nog. Ze zal voor u echter helder worden in het vierde deel van dit boek, maar vooral in ons tweede boek dat de titel zal dragen: "Een andere kijk op Paulus".

DE ZONEN VAN ESAU

In de tijd van de uittocht uit Egypte, toen Israël nog maar een beginnend volk was, had Edom al een eigen ontwikkeling bereikt met een eigen koning. Maar over die voorgeschiedenis heeft de ethnologie geen buitenbijbelse gegevens.¹²⁷ Jahwe sprak tot Mozes en Israël: "...ge moet er wel voor zorgen geen strijd met hen aan te gaan, want ik zal u van hun land zelfs geen voetbreed geven: aan Esau immers heb ik het Seirgebergte¹²⁸ in eigendom gegeven." (Deut. 2, 4-5)

Drie eeuwen later had koning David blijkbaar die instructie van Jahwe vergeten: hij sloeg in het Zoutdal 18 000 Edomieten neer en legerde garnizoenen in Edom, zodat alle Edomieten aan hem onderworpen waren (2 Sam. 8, 13). En alsof dat nog niet genoeg was hield zijn veldheer Joab zich daar nog zes maanden op, met heel zijn leger, tot hij al wat mannelijk was in Edom uitgeroeid had (1 Kon. 11, 16). Jahwe had aan Mozes gezegd: "geen voetbreed". Het inpalmen van Edom door David en het uitmoorden van zijn manskerels was heel wat meer dan "een voetbreed", m.a.w. helemaal tegen de instructies van Jahwe in. Ging David er dus van langs krijgen? Nee. Want Jahwe zelf had

¹²⁷ De afstammelingen van Esau, de Edomieten (Gen. 36, 6-8), vormden in feite ethnologisch een zeer complex volk, aangezien Esau verschillende vrouwen had, afkomstig uit verschillende volksstammen: Kanaänitisch (Gen. 36,2), Hethietisch (Gen. 26, 34), Ismaelitisch (Gen. 28,9; 36,3), Chivwitisch (Gen. 36,2). Bovendien kozen zijn zonen op hun beurt vrouwen uit de oorspronkelijke bewoners van Seir, zodat zijn stamboom nog aangevuld werd door bijkomende Churrieten (Gen. 36,20.21.29.30), Amalekieten (Gen. 36,16) en globaal hadden de Edomieten een Arabische inslag.

¹²⁸ Herinner U dat in de bijbel het land van Edom, het Zoutdal en het Gebergte van Seir als synoniemen gebruikt worden en dat Zoutzee de benaming is die gebruikt werd voor de huidige Dode Zee.

blijkbaar zijn instructies vergeten, zoals we kunnen opmaken uit de trotse commentaar van de Bijbel bij die overrompeling van Edom: *Aldus gaf Jahwe aan David de overwinning bij al zijn veldtochten.*" (2 Sam. 8, 14)

Over de zes maanden lange uitroeiing van al wat mannelijk was in Edom, het "broedervolk" van Jakob, lezen we echter geen woord van protest bij Jahwe.

We lazten vroeger dat Salomo een stevige alliantie opbouwde met Fenicië en dat hij een bloeiende Noord-Zuidhandel uitbouwde, gecombineerd met de industriële ontplooiing van Edoms koper- en ijzermijnen en met een intense scheepvaart in de Rode Zee. Toen echter Israël in twee brak na de dood van Salomo was dit tevens een genadeslag voor de handel en de industrie van Edom. Wel was er een eeuw na Salomo eventjes sprake van een herstel van de vroegere economie, toen er een alliantie ontstond tussen koning Achab (Noord) en koning Josafat (Zuid) en bovendien een hernieuwd bondgenootschap met Fenicië dank zij Achabs huwelijk met de Fenicische Izebel. Maar die alliantie werd kapotgeslagen door het chauvinistische optreden van de twee opeenvolgende profeten Elia en Elisa. Edom profiteerde daarvan om zijn onafhankelijkheid te heroveren (tussen 850 en 840 vóór Christus).

Nog eenmaal in hun donkere eeuwen hebben de zonen van Jakob Edom terug overmeesterd (en dat weer in overleg met Jahwe). Dat was rond 800 vóór Christus onder het bewind van de jonge koning Amasja van Juda. Deze mobiliseerde zijn 300 000 strijdbare mannen en wilde er bovendien nog 100 000 huurlingen van het Noordrijk aan toevoegen. Maar een man Gods kwam met hem discuten, want Jahwe eiste dat Amasja zou strijden met uitsluitend zijn eigen 300 000 Judese soldaten. *"Amasja vatte moed en voerde zijn leger naar het Zoutdal. Daar aangekomen versloeg hij tienduizend mannen van Seir. Vervolgens namen de Judeërs nog tienduizend anderen levend gevangen. Zij brachten ze op de top van de Rots en gooiden ze vandaar naar beneden zodat ze allen te pletter vielen."* (2 Kron. 25, 11-12)

"De Rots" wordt door de bijbelhistorici vereenzelvigd met het latere Petra en de toerist die ooit de diepe nauwe rotskloof van Petra doorlopen heeft, beseft hoe gruwelijk de lichamen van die arme Edomieten moeten uiteengespat zijn op de bodem van de kloof. Dit is naar onze begrippen een manifeste inbreuk op het volkerenrecht.¹²⁹ Maar Jahwe had andere normen van volkerenrecht, hij die zich al zo dikwijls ontpopt had als de uitsluitende stamgod van de Israëlieten. We vinden in de bijbel dan ook geen gebenedijd woord van protest vanwege Jahwe naar aanleiding van die tienduizend verbrijzelde krijgsgevangenen. Wel krijgen we onmiddellijk daarna te lezen over de flirtpartij van koning Amasja met de concurrerende stamgoden van de overwonnen Edomieten. En dat was iets wat op Jahwe inwerkte als een rode doek op een stier. En dàar zou Amasja dan ook voor boeten: *Toen Amasja na zijn overwinning op de Edomieten thuis kwam bracht hij de afgodsbeelden van de mannen van Seir mee; hij stelde ze op als zijn eigen goden, wierp er zich voor neer en bracht er offers voor. Toen ontbrandde de toorn van Jahwe tegen Amasja. Hij stuurde een profeet naar hem toe en liet hem vragen: Hoe komt u erbij de goden te vereren van een volk die niet eens hun eigen volk uit uw hand hebben kunnen redden?"* (2 Kron 25, 14-15).

Alsof de militaire overwinningen de maatstaf zouden zijn voor de waarachtigheid van de stamgod! Maar zo was het nu eenmaal in de oudheid...en zo is het misschien nog steeds, volgens de boutade van Voltaire: "God staat altijd aan de kant van de winnende legers". In elk geval, Amasja zou niet ontsnappen aan de straf die hij verdiende voor zijn verering van de Edomitische goden: *"Van het ogenblik af dat Amasja Jahwe afviel werd er tegen hem in Jeruzalem samengespannen, zodat hij naar Lakis moest vluchten. De samenzweerders echter stuurden mannen achter hem aan die hem in Lakis vermoordden."* (2 Kron. 25, 27).

De oorlog van Amasja was een zware aderlating geweest voor de Edomieten. Ze gaven echter de moed niet op, vooral omdat ze getuigen waren van de toenemende twisten tussen Noord en Zuid. Drie generaties na Amasja waren ze sterk genoeg om zich los te worstelen uit het juk van Juda en heroverden hun onafhankelijkheid in 732 vóór Christus.

Over de eerste tijden van Edom na zijn herwonnen onafhankelijkheid weten we weinig. De etnologen menen dat de Edomieten in de drang naar meer veiligheid, uitbreiding zochten naar het Westen toe. Zij trokken door de Araba (de diepe ravijn die de zuidelijke verlenging is van de Dode Zee) en belandden in de Negebwoestijn waar ze met hun kudden een nomadisch leven bleven leiden. Mogelijk werden de Edomieten in hun tocht naar het Westen beïnvloed door de druk van een andere Arabische volksgroep: de Nabateëën, die uit het Oosten kwamen en sterker waren dan de gedecimeerde Edomieten. Maar aangezien de geschiedenis geen oorlogen tussen die volksstammen vermeldt, mogen we aannemen dat ze hun nomadisch leven in vreedzame coëxistentie konden uitbouwen.

Intussen was het weleer zo machtige rijk van David geleidelijk bergaf gegleden naar zijn donkere eeuwen: in 721 vóór Christus werd het Noordrijk overrompeld door Assyrië (en de belangrijkste volkslagen van deze tien stammen werden in ballingschap weggevoerd naar Azië). En in 587 werd het Zuidrijk op zijn beurt onder de voet gelopen door de legers van Babylonië: verwoesting van Jeruzalem en zijn tempel, hongersnood en Babylonische gevangenschap. De

¹²⁹ Ook in de klassieke Griekse Oudheid werd het afslachten van krijgsgevangenen beschouwd als een misdad. Zo lezen we dat Phocische krijgsgevangenen door hun Agylleische overwinnaars werden doodgestenigd. De goden waren hierover zo vertoornd dat elk levend wezen dat voorbij de lijken ging misvormd en verlamd werd, zowel mensen als dieren. Ten einde raad zonden de Agylleeën een afvaardiging naar het orakel van Delphi en daar werd hun door de Pythia (de zieneres) opgelegd hun slachtoffers te eren door grootscheepse sportspelen en paardenrennen. Tot in de tijd van Herodotos werden die uitboetplechtigheden nog jaarlijks hernomen. Zie: Herodotos, Historia I 167).

Babylonische legers die Israël en Jeruzalem hadden verwoest hielden blijkbaar geen lust meer over om nog verder door te dringen naar de zuidelijke Negebwoestijn en zo werden de Edomieten met rust gelaten. Deze laatsten moesten het hele gebeuren rond Jeruzalem met gemengde gevoelens gevolgd hebben: schrik dat de Babyloniërs toch misschien ook hén op het lijf zouden vallen, en anderzijds tevredenheid omdat het machtige Israël van weleer nu zodanig gekraakt was dat het geen bedreiging meer was voor Edom. De zonen van Esau gingen zelfs nog verder: door de wegvoering van de joden naar Babylon was er in Juda een ontvolking ontstaan en daarvan profiteerden de Edomieten nadat het gros van de Babylonische legers terug was weggetrokken. Vanuit hun Negebwoestijn ondernamen ze geleidelijke infiltratiepogingen naar het Noorden toe tot aan Hebron; en daar ze hierbij van de schaarse en verzwaakte joodse bevolking geen weerstand ondervonden, wortelden ze steeds dieper in. Het moet ons dan ook niet verwonderen dat we in de joodse literatuur van die tijd niet alleen haat tegen Babylonië vinden, maar ook toenemende haat tegen Edom. Had Esau zich niet in de handen gewreven toen Jakob gevankelijk werd weggevoerd? En brachten de toevallige berichten in Babylon niet het nieuws dat Esau vanuit de zuidelijke Negebwoestijn was doorgedrongen tot in Juda om de lege plaats van Jakob in te nemen? De psalmdichter roept dus Jahwe's wraak af over de Edomieten: *"Reken toe, Heer, de zonen van Edom, De dag van Jeruzalem, Hoe zij riepen: 'Haal neer, haal neer, Tegen de grond ermee!' (Psalm 137, 7)*

En alle verdere uitspraken van de profeten uit dat tijdperk zijn een mengeling van dezelfde gevoelens: hoop op een herstel van Israël en haat tegen Edom. Ik heb hier zo ge wenst vóór mij een twaalfstal citaten die samen drie bladzijden in beslag nemen: zo ge wenst kunt ge ze nalezen in uw bijbel. Slechts twee ervan zal ik hier citeren. Het eerste komt van onze kakaartenfakir Ezechiël die profeteerde tegen Edom: *"Zo waar ik leef, luidt de godsspraak van Jahwe de Heer, de woede, de naijver en de haat waarmee gij tegen Israël bent opgetreden, zal ik u vergelden en in het vonnis dat ik over u voltrek zal ik mij aan Israël openbaren. Die smadelijke taal die gij over de bergen van Israël hebt uitgeslagen, dat ze verwoest waren en u als buit waren toegefallen, die heb ik, Jahwe, gehoord en dat zult ge weten. Ge hebt een grote mond tegen mij opgezet en u schuldig gemaakt aan grootspraak; ik heb het gehoord. Dit zegt Jahwe, de Heer: ik zal van u een woestijn maken en heel de aarde zal er zich over verheugen, zoals gij u verheugd hebt toen het erfdeel van het volk van Israël verwoest werd. Ik zal u hetzelfde lot doen ondergaan. Een woestijn zult gij worden, gebergte van Seir en heel Edom; zo zullen ze erkennen dat ik Jahwe ben."* (Ezech. 35, 11-15), *"Een uitspraak. Een woord van Jahwe tot Israël gericht, bij monde van Maleachi. Ik heb u lief, zegt Jahwe. Gij vraagt: 'Hoe hebt gij uw liefde voor ons dan getoond?' Was Esau niet de broer van Jakob, luidt de godsspraak van Jahwe. Toch had ik Jakob lief en haatte ik Esau: van zijn bergland heb ik een wildernis gemaakt en zijn erfdeel heb ik prijsgegeven aan de jakhalzen van de woestijn. En als Edom zou zeggen: 'Wij zijn wel neergeslagen maar wij zullen weer opbouwen wat in puin ligt' – dan spreekt Jahwe van de machten aldus: Laat hen maar bouwen, Ik sloop het weer; 'goddeloos land', zal men van hen zeggen en 'dat volk, waarop Jahwe voor eeuwig vertoornd is'" (Mal. 1, 1-4)*

Onze christelijke theologen zijn echter weer de advocaten van Jahwe en van de Bijbel. In het kielzog van het joodse nationalisme laten ze hun scheepje meegezogen worden en zijn dus mede verontwaardigd op de zonen van Esau. Als voorbeeld uit de vele neem ik het boek "Geschiedenis van het Oude Israël" van F.F. Bruce, de internationaal gereputeerde hoogleraar in bijbelkritiek en exegese aan de universiteit van Manchester. Om de slipdragerspartijdigheid van zijn werk aan te tonen recapituleer ik drie hoogtepunten uit de geschiedenis van Edom:

1. Overrompeling door David (tegen de vroegere instructies van Jahwe in). Zijn veldheer besteedt een half jaar aan het uitmoorden van de mannelijke Edomieten.

Waarom zou Bruce hierbij protesteren, aangezien Jahwe's protest ook nergens te lezen staat? Het enige wat onze theoloog doet is met de blik van een strateeg vóór de landkaart van de generale staf plaats te vatten om vlaggetjes te planten: "De verovering van Edom betekende dat David dit gebied beheerste in Zuidelijke richting tot aan de Golf van Akaba", zo schrijft hij waardierend.¹³⁰

2) Later, bij de nieuwe inname van Edom door koning Amasja, heeft hij geen enkel woordje van erbarmen ten beste voor de 10 000 krijgsgevangenen die van de rots gestoten werden.¹³¹

3) Maar: de val van Jeruzalem wordt voor Bruce iets anders! Dat de Babyloniërs de stad en de tempel verwoesten en de joden deporteerden, was natuurlijk al iets ergs. Doch de houding van de Edomieten was nog veel laakbaarder dan die van de Babyloniërs. Zo zegt Bruce, ditmaal met zijn vinger streng moraliserend in de hoogte:

"Moeilijker te verwerken dan de wraak der Babyloniërs was de handelswijze der Edomieten, de oude vijanden van Juda. Ze staken hun vreugde over de ellende van Juda en Israël niet onder stoelen of banken en jubelden openlijk over de val van de stad. De woorden van Ps. 137, 7 geven uitdrukking aan Juda's bittere wraakgevoelens: "Reken toe, Heer, de zonen van Edom de dag van Jeruzalem, hoe zij riepen: 'haal neer, haal neer, tegen de grond met hen'". Het niet zeer broederlijk gedrag van Edom werd streng berispt door de profeten en de herinnering eraan zou nog lang de betrekkingen tussen beide volken vertroebelen. De Edomieten stelden zich trouwens niet tevreden met gejubel

¹³⁰ F.F. BRUCE, Geschiedenis van het Oude Israël, Aula, Utrecht-Antwerpen, nr. 315, 1967, p. 34.

¹³¹ Idem. p. 64

132 Idem. p. 64

over Juda's ongeluk: zij deden een inval in het zuidelijk deel van Juda en bezetten het."¹³³ Over die 'inval' van Edom in Juda had Bruce zich wel wat genuanceerder kunnen uitspreken en ik wil me even opwerpen als *avocat du diable*: Primo: De Edomieten ondernamen een infiltratie in Juda omdat het ontvolkt was na de wegvoering van de joden naar Babylon.

Secundo: Die wegvoering naar Babylon was niet het werk van de Edomieten, maar van de Babyloniërs.

Tertio: De infiltratie van de Edomieten in Juda was geen bloedige inval met het zwaard zoals weleer die van David, Joab en Amasja in Edom, maar een vreedzaam bezetten van een leeggekomen stoel: het was geen militaire schok, het was slechts een etnologische evolutie.

We lazten in vroegere bladzijden dat Israël, onder leiding van de Hasmoneeën, zich aanvankelijk verzette tegen de Hellenistische cultuur van Alexander de Grote. Maar een dergelijk geografisch beperkte weerstand was niet bij machte de invloedssfeer van de Griekse cultuur te fruniken. Gedurende eeuwen zou het Hellenisme zijn stempel blijven drukken op de geestesstromingen rond de Middellandse Zee. Een tweede en zo mogelijk nog belangrijker gevolg van Alexanders expeditietoht was van economische aard: door de deuren naar Indië te openen, had Alexander samen met zijn troepen ook een sprookjesrijk ontdekt. Vijf eeuwen vóór Alexander had Salomo eventjes contact gehad met het Zuidoosten van Azië, toen hij samen met de Feniciërs een vloot stationeerde in de golf van Akaba. Maar dit was slechts een stovuur geweest en was al lang vergeten. Maar nu ontstond er dankzij de ontdekkingstocht van Alexander een intensieve handelsuitwisseling tussen dat verre maar rijke Azië enerzijds en de Hellenistische wereld anderzijds. Normaal gesproken had het grootste gedeelte van die handelstrafiek over het Aziatische vasteland kunnen gebeuren, maar tussen Indië en de poorten van Europa lagen de gebieden van de Armeniërs en de Parthen, twee ervvijanden van Europa, zodat elk transport doorheen die landstreken een hachelijke onderneming was. Daarom verkozen de handelaars de langere maar veiligere zeeroute van de Indische Oceaan langsheen Arabië naar de Rode Zee tot in de uithoek van de golf van Akaba, met zijn eindhaven Elat. Nu die trend eenmaal op gang gekomen was via de Rode Zee, ontstond er ook een handelsaanbod vanuit alle kusten waarlangs die zeeroute voorbij kwam, vooral de zuidwesthoek van het Arabische schiereiland waar op een smalle kuststrook een overdadige weelde heerste (het vroegere Thebe = Arabia Felix = het huidige Jemen). Weldra ontstond er ook eenzelfde handelsbeweging vanuit de oostkust van Afrika en dat allemaal naar dezelfde eindhaven: Elat. Alle soorten ladingen werden daar ontscheept: goud en edelstenen, ivoor, edele houtsoorten, specerijen¹³⁴, tapijten, verfijnd weefsel en zijde uit China, wilde dieren voor de private dierentuinen van de machtshebbers of voor de circusspelen, en zelfs olifanten¹³⁵ voor het leger. Maar tussen de Rode Zee en de Middellandse Zee (de zee van het Hellenisme die vanaf de eeuw vóór Christus door de Romeinen "Mare nostrum" (onze zee) zou genoemd worden) lag de woestijn. Welke ook de eindbestemming mocht zijn van de goederen (Athene, Alexandrië of Rome), onmiddellijk na het verlaten van hun schepen in de havens van de Rode zee stonden de handelaars met hun koopwaren vóór het sombere massief van de Nabatese woestijn en de enige bruikbare weg verliep noordwaarts naar Petra, de hoofdstad van de Nabateëën. Petra was de draaischijf van waaruit de verdere woestijnwegen vertrokken: naar Damascus in het Noorden, naar het Arabische schiereiland in het Oosten en naar Alexandrië en Gaza in het Westen. Maar telkens weer woestijn! Transport doorheen de woestijn was synoniem van karavaan. En dit was een ander paar mouwen:

1. Wie kon er een karavaan leiden? Wie kende de schaarse waterputten? Wie wist iets van de geheimen van de woestijnwinden, van de plotse opstekende gierende zandstormen en de vliegensvlugge maatregelen die nodig waren om te redden wat er te redden viel? Alleen die volksstammen die in de loop der eeuwen vertrouwd waren geworden met de landstreek.

2. Als er toch eens een groepje westerlingen het gewaagd zou hebben hun koopwaar op eigen houtje te vervoeren doorheen de woestijn, wie garandeerde hun dan dat de nomaden van het gebied waar ze doortrokken zich hier of

¹³³ Idem. p. 109

¹³⁴ In onze 21^e. eeuw hoeven we maar even binnen te springen in een kruidenierswinkel achter de hoek om kaneel, peper, muskaatnoot, saffraan en curry te kopen. Maar vóór Alexander waren die artikelen niet gekend, en het luxueuze Hellenisme werd er dol op: koninklijke geschenken, rijke bruidsschatten en giften aan de tempels bevatten niet alleen goud, edelstenen en reukwaren maar ook peperbolletjes en kruidnagel. De zucht naar rijke specerijgebieden heeft aan de basis van vele veroveringstochten gelegen, tot ver in onze tijdrekening toe. Men hoeft bv. slechts de verhalen over Magelhaen, Vasco de Gama en Christoffel Columbus te lezen om te beseffen welke belangrijke motivering er in het verwerven van specerijen lag. Men leze hierover: "Le Livre des épiques, des condiments et des aromates" van Louis Lagriffe, uitg.: Tobert Morel.

¹³⁵ Bij Alexander's gevechten in Indië was het voor hem en zijn soldaten een verbazend schouwspel geweest te zien welke belangrijke rol de olifanten speelden in het Indisch leger. Het hellenisme spande zich dus naderhand in om zoveel mogelijk olifanten naar Europa te krijgen. In het Oude Testament lezen we hoe die dieren gebruikt werden in het leger: "De olifanten hield men sap van druiven en moerbeien voor om ze strijdlustig te maken. Daarna werden de dieren over de falanxen verdeeld: bij elke olifant stelde men duizend man voetvolk op, in maliënkolders gestoken en met bronzen helmen op het hoofd, alsmede vijfhonderd uitstekende ruiters die de vaste begeleiders van zo'n olifant waren en het dier steeds vergezelden waar het ook ging, zonder er zich ooit van te scheiden. Op elke olifant was op een speciale wijze een sterke, goed afgedekte houten toren vastgegorde, waarin buiten de kornak een drietal soldaten zaten die van daaruit aan de strijd deelnamen." (1 Makk. 6, 34-37). De spectaculairste olifanten zijn die van Hannibal geweest: in 218 vóór Christus vertrok hij vanuit Carthago met 46 000 soldaten en 38 olifanten om Rome in te nemen. In plaats van overzee deed hij de enorme omweg via Spanje, de Pyreneeën, Frankrijk en de Alpen.

daar niet plots zouden ontpoppen tot een roversbende die de onervaren sukkelaars zou overrompelen en mogelijk uitmoorden, maar in elk geval hun duur gekochte koopwaren zouden stelen, zoals dat gebeurde bij de transporten doorheen Armenië en Parthië?

Hoe men de zaken ook draaide of keerde, de lokale volksstammen waren de meesters van de situatie. Deze lokale volksstammen waren de Nabateëen en de Edomieten. De Nabateëen waren de Arabische volksstam die de Oostelijke woestijn in bezit hadden genomen toen de Edomieten doorheen de Araba naar het Westen waren getrokken. De Nabateëen bouwden Petra tot een karavaancentrum uit. De Edomieten (Zonen van Esau) beheersten de Westelijke woestijn tussen de Araba en de Middellandse Zee. Onder invloed van de Griekse taal werd de woordstam Edom verbasterd tot Idum en voortaan sprak men niet meer van Edomieten maar van Idumeeën. En die twee Arabische broertjes, Nabateëen en Idumeeën, meesters van de woestijn wreven dus de handen in een entente cordiale en begonnen kamelen te fokken als konijnen. De karavaanbusiness werd een georganiseerde onderneming. De leider was een sjeik die heerste als een monarch. De trajecten waren vast uitgestippeld langsheen zorgvuldig bewaakte waterreserves en de rustplaatsen aan het einde van de dagreizen waren stevige serails waar de koopwaren veilig konden overgemaakt worden aan de karavaan die het transport zou verzekeren tijdens de volgende etappe. De karavaansjeiks waren fier op hun werk. Men heeft bas-reliëfs teruggevonden waarop de karavanen staan afgebeeld, vergezeld van bereden politiemacht en zelfs met beschermgoden (eveneens bewapend) rijdend op de rug van kamelen.¹³⁶ Door de omslachtige karavaanuitbouw was het transport doorheen de woestijn een dure geschiedenis. Maar de handelaars hadden tevens de garantie dat hun koopwaren veilig aan de oevers van de Middellandse Zee geraakten. En dat was de hoofdzaak. En daarom betaalde het Hellenisme zijn steeds hoger wordende transport- en douanekosten aan de karavaansjeiks van de twee Arabische broedervolken. Liever dat dan zonder woestijntransport te vallen zoals het westen van ruim twintig eeuwen later willens nillens zijn steeds hogere olieprijsen afdokt aan de verre afstammelingen van de karavaansjeiks (nu oliesjeiks geworden), liever dan zonder benzine te vallen. "Niets nieuws onder de zon!" zo kunnen we nog maar eens zeggen met de oudtestamentische wijsgeer en er ad libitum bij glimlachen of grimlachen. Het enige verschil ligt in de deviezen: onze huidige oliesjeiks hebben miljarden dollars gedeponneerd in de Zwitserse banken; hun voorouders de Nabatase en Idumese karavaansjeiks van het Hellenisme hebben enorme hoeveelheden goud geogst uit hun transitbusiness. Het volstaat trouwens de sprookjesachtige archeologische resten van Petra te zien of er over te lezen (sommigen noemen Petra zelfs het achtste wereldwonder), om er uit te besluiten welke onuitputtelijke bedragen de Nabateëen in hun hoofdstad konden investeren.¹³⁷ En de Idumeeën bleven niet ten achter: de karavaanweg naar Gaza die door hun gebied liep was de kortste en dus drukste verbindingsweg naar de Middellandse Zee, de laatste en dikste schakel in een gouden keten!

Terwijl de Idumeeën druk bezig waren met hun Hellenistische karavaanbusiness in het Zuidelijk woestijngebied, kenden de zonen van Jakob onder leiding van de Makkabese broeders en hun opvolgers (de Hasmonese heersers) een andere drukte: die van het militarisme. In hun drang om zoveel mogelijk gebieden van het vroegere rijk van David terug te naasten, sloegen ze toe naar alle windstreken rond Jeruzalem. Zo moesten tenslotte ook de Idumeeën eraan geloven tijdens de regering van Hyrcanus I, tussen 135 en 104 vóór Christus. Deze koning wist hoe rijk de zonen van Esau waren geworden, maar hij wist ook dat het niet gemakkelijk zou zijn hen te overwinnen. Om toch zijn doel te bereiken nam hij zijn toevlucht tot een heiligschennis. Wetende dat er in het graf van David een grote schat bewaard werd, deed Hyrcanus I de tombe openbreken en gebruikte zijn enorme buit van drieduizend zilveren talenten¹³⁸ om een leger Anatolische huurlingen op de been te brengen. De rijke Idumeeën die meer routine hadden van karavaanbusiness dan van georganiseerde oorlogsvoering, konden niet op tegen de joden en de Anatoliërs en moesten capituleren. Hyrcanus eiste een hoge belasting en stelde de zonen van Esau voor de keuze: ofwel zich bekeren tot het jodendom en de zonen van Jakob dienen, ofwel uitgeroeid worden. Wat dit laatste werkwoord betekende hadden de Edomietische voorzaten van de Idumeeën moeten ervaren toen tienduizend krijgsgevangenen zo maar van de Rots in de diepte waren geduwd en vroeger toen Joab een half jaar lang had besteed om alle bereikbare Edomieten een kopje kleiner te maken. Het dilemma van de Idumeeën was dus: ofwel een stukje voorhuid laten afsnijden, ofwel niet jood worden en een heel hoofd moeten missen. En dus begonnen ze in file aan te schuiven om zich te laten besnijden. Ten einde zeker te zijn dat dit geen strovuurtje was, eiste Hyrcanus dat de Idumeeën uit

¹³⁶ Zie Fr. Cumont, "Un dieu Syrien à dos de chameau", *Syria* X, 1929, p. 30-135.

¹³⁷ Over Petra leze men: A.B.W. Kennedy, *Petra, its story and monuments*, 1925; P.C. Hammond, *Excavation at Petra in 1959*, in: *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, nr. 159, Oct. 1960; Lancaster Harding, *The Antiquities of Jordan*, 1959; Rostovtzeff, *Caravan Cities*, Engl. Translat. Talbot Rice, 1932, vooral de hoofdstukken 1 en 2.

Over de realisaties van de Nabateëen buiten hun hoofdstad vertelt de archeoloog Nelson Glueck in de vijf boeken die we reeds vermeld hebben naar aanleiding van koning Salomo, op blz. 202.

In de eeuwen na Christus ontstond een nieuwe karavaanroute met Palmyra als knooppunt. Dit was het einde van Petra en het geraakte zelfs totaal vergeten. Pas in 1812 werden zijn puinen opnieuw ontdekt door de Zwitserse ontdekkingsreiziger J.L. Burckhardt (die zich als een Arabier kleepte en zich Sheik Ibrahim ibn Abdullah noemde om het vertrouwen van de plaatselijke stammen te winnen); men leze van hem: *Travels in Syria and the Holy Land*, 1822, en *Travels in Arabia*, 1829.

Tegenwoordig is Petra een weergaloos attractiepunt van het Jordaans toerisme.

¹³⁸ Zie Flavius Josephus: "Joodse Oudheden", VII: 393 en XIII: 249, en "Joodse oorlogen", I: 61. Vanaf nu wil ik uw aandacht vestigen op het feit dat Flavius Josephus onze belangrijkste informatiebron is over de geschiedenis van de Idumeeën en vooral van Koning Herodes.

hun midden een "epimeletes" zouden kiezen, een soort gouverneur die tegenover Jeruzalem verantwoordelijk zou blijven voor de betaling van de belasting en voor de verdere verjoodsing. Tot gouverneur werd benoemd: Antipater, de rijkste karavansjeik van Idumea.¹³⁹

Eenmaal zijn epimelestestaak aanvaard, trachtte Antipater I met volle toewijding de twee belangen te behartigen: die van zijn Idumese volk en die van zijn Jeruzalemse meester Hyrcanus. Als Arabier en gewiekst handelaar bleek hij ook een degelijke diplomaat te zijn en de gouden handdrukken die hij wegens zijn grote rijkdom gul kon uitdelen, dienden terdege de zaak van Jeruzalem. Doch de man moet het niet altijd gemakkelijk gehad hebben met de relatie tussen Israël en Idumea. Want hoe was het gesteld met de joden? Na die bekering van de Idumeeën tot de joodse godsdienstpraktijken en gezien de goodwill van Antipater, zou men kunnen hopen hebben dat de spanningen tussen de afstammelingen van Jakob en die van Esau eindelijk tot het verleden zouden behoren. Maar de haat van de joden tegen de Idumeeën bleef voortleven. We vinden daarvan het beste bewijs in de eerste boek van het Makkabeeën dat geschreven werd verschillende jaren nadat de Idumeeën zich onderworpen hadden aan de gedwongen verjoodsing. Op dat ogenblik hadden ze dus toch mogen verwachten door de joden geaccepteerd te worden. Welnu, de acht keren dat er in dat boek geschreven wordt over de Idumeeën is het acht maal negatief en als over vijanden¹⁴⁰; twee keren komt daar weer de misprijzende uitdrukking "zonen van Esau" bij te pas.¹⁴¹ En de Idumeeën van hun kant zullen in hun hart weinig liefvalligheid gevoeld hebben voor hun joodse 'broeders'. Na de kloof van haat en bloed die eeuwenlang gegaapt had tussen hen en Israël, was een karrenvracht voorhuiden, afgesneden onder bedreiging van het zwaard, zeker niet van aard om Idumea ineens om te toveren tot een paradijs van Judaïsme. Trouwens de bekering van Antipater I zelf bleef blijkaar slechts iets epidermisch en ondanks zijn loyale plichtsvullingen scheen hij zijn relatie met Israël aan te voelen als een onzekere situatie. We kunnen daarvan een symptoom terugvinden in zijn keuze van een bruid voor zijn zoon Antipater II.

Het zou in de lijn van de diplomatie gelegen hebben dat de gouverneur van Idumea die intense contacten onderhield met het hof van Jeruzalem, daar een bruid zou gezocht hebben voor zijn zoon Een huwelijk van zijn Idumese erfgenaam met een dochter van een joodse notabele zou de pacificatie van Idumea in de hand kunnen werken. Maar Antipater I was een afstammeling van Esau en de Israëlieten waren afstammelingen van Jakob. Hoe belangrijk en rijk Antipater I ook was en ook al was hij joods besneden, toch zou elke vooraanstaande familie de huwelijkskandidatuur van Antipater II als een *mésalliance* hebben beschouwd. Daarom dacht de oude Antipater in een andere richting: was het niet verkieslijk zijn alliantie met zijn Arabisch buurvolk de Nabateeën te consolideren door zijn zoon uit te huwelijken aan een Nabatees meisje? Waarschijnlijk heeft deze laatste redenering meegespeeld. In elke geval, de jonge Antipater trouwde Cypros, de dochter van een karavaansjeik van Petra. Dit huwelijk leverde voor Antipater II drie winstpunten op:

Eerstens: Een oud burgerlijk spreekwoord zegt: "Geld moet met geld trouwen", en Cypros was een goudklompje, want haar vader was een machtige Nabatees karavaansjeik.

Tweedens: Dat huwelijk tussen Idumees en Nabatees kapitaal –een soort multinational- garandeerde aan weerskanten een economische stabiliteit.

Ten slotte: Tevens zou die alliantie ook een sterke politieke steun betekenen wanneer in de toekomst Antipater II beroep zou doen op de Nabatees familie en stamverwanten van Cypros. Antipater II en Cypros kregen vijf kinderen: vier zonen en één dochter: Phasaël, Herodus (die later koning Herodes de Grote zou worden), Joseph, Pheroras en Salomé.

Antipater I stierf in 70 vóór Christus en werd opgevolgd door Antipater II. De jonge epimeleet bleek een even gewiekste diplomaat te zijn als zijn vader en naar het vaderlijke voorbeeld stelde hij ook op gulle wijze zijn rijkdommen ter beschikking van Jeruzalem zoals we dit kunnen opmaken uit Flavius Josephus: "Antipater bevorderde Israëls vriendschap met de naburige Arabieren, de bevolking van Gaza en van Ascalon, en won ieders welwillendheid door vele rijke geschenken".¹⁴² En zo gelukte hij er in –ondanks zijn Idumese afstamming en zijn huwelijk met een Nabatees- door de invloedrijke joodse kringen (vooral de farizeïsche aristocratie) aanvaard te worden. Weldra werd hij de vertrouweling van het hof in Jeruzalem, de "éminence grise", "der allmächtige Majordomus" zoals prof. Walter Otto hem noemt. Intussen had ook de klok van de tijd voortgetikt in de Hasmonese dynastie. Hyrcanus I (die Idumea had onderworpen en verjoodst tussen 135 en 104 vóór Christus) was gestorven in 104 en werd opgevolgd door Alexander-Jannaeus en diens echtgenote Alexandra-Salomé. In beroerde omstandigheden en tegen de Davidsgezinden in, waarvan hij er duizenden deed kruisigen, had Alexander-Jannaeus, ethnarch-hogepriester, zichzelf tot koning gepromoveerd en sindsdien vierde hij zijn koningschap in een onafgebroken reeks slempartijen. Hij stierf in 76 vóór Christus. Zijn weduwe Alexandra-Salomé hield na zijn dood het bewind nog negen jaar in handen, als enige koningin die ooit over Israël regeerde. Zoals al gezegd kon ze rekenen op de toewijding van de jonge Idumese gouverneur Antipater II. Deze gaf trouwens uiting aan zijn verknochtheid door zijn enig dochttertje Salomé te noemen, naar de

¹³⁹ De meeste gegevens over Antipater en zijn nakomelingen, zoals ze zullen voorkomen in de volgende bladzijden, zijn ontleend aan het geschiedkundig boek: "Joodse Oudheden" van Flavius Josephus.

¹⁴⁰ 1 Makk. 3,41; 4,29; 4,61; 5,3; 5,65; 6,31; 10,14; 11,65.

¹⁴¹ 1 Makk. 5,3 en 5,65.

¹⁴² Flavius Josephus, "Joodse Oudheden", XIV, 11

naam van koningin Alexandra-Salomé. We zagen in ons eerste deel¹⁴³ dat koningin Alexandra twee zonen had: een slappeling, Hyrcanus en een ambitieuze tweede zoon: Aristobulus. Bij de dood van Alexandra ontbrandde de strijd tussen de twee broeders. Antipater, die de invloedrijke raadsman was geweest van koningin Alexandra, koos partij voor haar wettelijke troonopvolger Hyrcanus. Maar Antipater was een zoon van Esau. "Gaan wij, zonen van Jakob, ons de les laten spellen door deze opdringerige Antipater?", zo moet de leuze van de opstandige Aristobulus geklonken hebben. En we zagen het al: Aristobulus werd overwinnaar en liet zich haastig koning zalven, terwijl Antipater en Hyrcanus zich in een guerrillaoorlog moesten verschansen. Bij dit alles geraakte Antipater, de voorlopige overwonnenen samen met Hyrcanus, hoegenaamd niet in paniekstemming. Hij, de Idumeeër waarvan de vaders rijk waren geworden door het Hellenisme, beseftte dat Jeruzalem slechts een minimaal stipje was in het machtige economische imperium dat sinds Alexander de Grote was opgebouwd rond de Middellandse zee. En nu was Rome met zijn overwinnende legioenen bezig die reusachtige erfenis naar zich toe te halen. Wat doet Antipater? Onder het bewind van de onwettige nieuwe koning Aristobulus meevechten tegen de aanrollende legioenen van Pompeius? Ofwel het tegenovergestelde: wedden op het winnende paard, collaboreren met de Romeinse Generaal, met diens steun opnieuw de wapens in de hand nemen en vechten tegen Aristobulus? We lazen in deel I het resultaat van de burgeroorlog: Hyrcanus werd hersteld in zijn functie van hogepriester en burgerlijk hoofd van de natie, ethnarch. De koninklijke titel werd echter afgeschaft omdat het land van de joden nu onder Romeins bewind was. De overwonnen Aristobulus echter werd met zijn twee zonen gevankelijk naar Rome overgebracht, samen met duizenden joden die er als slaven verkocht werden. Het Israël van de Hasmonese dynastie behoorde tot het verleden, evenals de verjoodsing van Idumea, verjoodsing die zich voor velen beperkt had tot het verlies van de voorhuid. Jakob en Esau begonnen parallel in Israël en in Idumea aan een nieuwe en felbewogen eeuw: die van de Romeinse overheersing.

HET ROMEINSE RIJK, JAKOB EN ESAU

1. ANTIPATER

Toen Antipater besliste te collaboreren met de naderende Pompeius, voorzag hij dat Israël en Jeruzalem het slagveld zouden worden van een niets ontziende burgeroorlog. En hij was bereid zijn rol grondig te spelen, Daarom bracht hij zijn vrouw Cypros met de kinderen in veiligheid bij haar familie in Petra. De jonge Herodes, nu een knaap van tien jaar, kreeg hierdoor de gelegenheid het bruisende leven van de wereldstad Petra mee te maken. Hij zag er de Arabieren met hun karavanen, de rijke makelaars van Petra, de kooplieden van alle landen die hier samen kwamen: Grieken, Indiërs, Perzen, Afrikanen en Romeinen en dat alles zou op hem de onuitwisbare stempel drukken waardoor hij later zou uitgroeien tot de machtige Herodes de Grote. Nu zijn familie in veiligheid was kon Antipater zich inzetten voor de oorlog en manoeuvreerde zo listig dat de naderende Pompeius de zijde van Hyrcanus koos, wat meteen het einde zou betekenen voor Aristobulus. Judea's overrompeling door Rome werd inderdaad een bloedige burgeroorlog. Toen Pompeius' leger, geholpen door de manschappen van Hyrcanus en Antipater, finaal in het jaar 63 Jeruzalem overrompelde, telde men er de lijken van twaalfduizend joden. Pompeius' leger had zoveel energie verspeeld in zijn verovering van Syrië en in zijn doorstoot naar Jeruzalem, dat de veldheer geen lust meer had om ook de Nabateëen te gaan onderwerpen. Een poging om hun land in te palmen zou zijn al vermoeide troepen nog eens extra gewongen hebben tot een genadeloze woestijnoorlog en de handel in oosterse luxegoederen zou bovendien stop zijn geraakt, tot groot ongenoegen van de verwende Romeinse Aristocratie. Bovendien had hij haast om naar Rome terug te keren en er in triomf onthaald te worden. En zo bleven de Nabateëen zoals voorheen, de meesters over het overjordaanse, van de Rode Zee tot Damascus en bleef ook de business van Idumea op volle toeren draaien. Nu de militaire inspanningen voorbij waren, haalde Antipater zijn familie naar Jeruzalem. De jonge Herodes werd er student en genoot de farizeïsche opvoeding die er gegeven werd aan de kinderen van de leidende kringen. In 57 ontmoet hij daar als zestienjarige de tien jaar oudere Romeinse officier Antonius en er ontstond een blijvende vriendschapsband tussen beiden wat van geweldige betekenis zou blijken te zijn wanneer Antonius op de hoogste toppen van de Romeinse macht zou staan.

De jaren 49-48 vóór Christus werden een beslissend tijdsgewricht voor de geschiedenis van Rome. De strijd tussen Pompeius en Julius Caesar was tot een hoogtepunt gekomen. Pompeius zat in Rome en was 57 jaar oud. Julius Caesar kwam vanuit het noorden en was er 51. Beiden hadden alle waters doorzwommen en ze kraakten tot in hun voegen van ambitie. We herinneren ons uit onze geschiedenis dat Caesar, gouverneur van Gallië, het vuur aan de lont stak toen hij nabij de Rubicon "alea jacta est!" (het lot is geworpen) uitriep en met zijn soldaten overstak. De Rubicon is maar een klein stroompje ten zuiden van Ravenna, maar hij vormde de grens tussen Gallia Cisalpina en Italië en was dus het zuidelijke eindpunt van Caesars jurisdictie. Door in zijn opmars vanuit het noorden binnen te dringen in Italië, verklaarde hij de oorlog aan de Senaat en aan de Romeinse Constitutie. Hij rekende op zijn populariteit en het volk koos inderdaad zijn zijde. Overal waar hij doorkwam tijdens zijn legertocht naar Rome juichte men hem toe en in

¹⁴³ Zie deel I blz. 234

Rome aangekomen stelde hij zich aan tot dictator. Pompeius en zijn aanhangers, totaal overdonderd, waren ondertussen al naar Brindisi gevlucht om er de zee over te steken naar Griekenland, maar Pompeius' vijanden zaten in Rome te jubelen van vreugde omdat met de komst van Caesar nu ook hun eigen bevrijding en het uur van hun rehabilitatie gekomen was. Tot deze laatsten behoorde Aristobulus. Herinner u dat Pompeius hem veertien jaar geleden in Jeruzalem smadelijk gevangen genomen had, samen met zijn kinderen en hem naar Rome had overgebracht. Zou Caesar zich nu over hem ontfermen? Hij vroeg een onderhoud aan en hij bofte: Caesar had begrip voor wat zijn vijand Pompeius de jood had aangedaan en beloofde dat Aristobulus zich mocht gereed maken om als president naar Judea te keren en het bewind in handen te nemen, ter vervanging van Hyrcanus II en diens éminence grise Antipater, die geheuld hadden met Pompeius. Caesar gaf aan Aristobulus zelfs twee legioenen soldaten. Maar alvorens de gerehabiliteerde president Aristobulus Rome kon verlaten, stierf hij, vergiftigd. Niemand heeft ooit geweten door wie, maar het gezonde verstand zegt dat de moordenaar moet behoord hebben tot het kamp van Hyrcanus II en Antipater. De vergiftigingsdood van Aristobulus loste echter niet alle problemen van Hyrcanus en Antipater op. Wel werden ze daardoor bevrijd van hun onmiddellijke aartsvijand, maar daarmee kwamen ze nog niet op een zuiver blaadje te staan bij Julius Caesar. Hadden ze niet gecollaboreerd met Pompeius? Zouden dus ook zij, lijk zovele trawanten van Pompeius, geëxecuteerd worden door Caesar? Maar andermaal zou Antipater bewijzen wat een voortreffelijke schaakspeler hij was, zelfbeheerst en berekenend in de snelle maalstroom van de gebeurtenissen. De strijd tussen Caesar en Pompeius die ontstaan was toen Caesar de Rubicon had overgestoken, was niet kunnen voltooid worden, omdat Pompeius naar Griekenland gevlucht was. Nu stak Caesar op zijn beurt de Adriatische zee over en behaalde er de beslissende overwinning op zijn rivaal in de slag van Pharsalus op 9 augustus 48 vóór Christus. Pompeius zelf gelukte er in te ontsnappen in de richting van Egypte, maar dat zou tevens zijn dood zijn. De volgende maand werd hij daar vermoord aangetroffen op een strand. Enkele dagen later kwam de achtervolgende Caesar op zijn beurt aan in Egypte met een leger van 4000 man. Maar aangezien Pompeius dood was moest er niet meer gevochten worden en de soldaten van Caesar konden pintjes gaan pakken in het havenkwartier van Alexandrië. Caesar zelf werd als een vereerde gast ontvangen door de verlokkelijke twintigjarige koningin van Egypte, Cleopatra. Deze wist wat zij wilde; de Romeinse vijftiger wilde hetzelfde en als een oude schuur in brand vliegt dan is ze niet meer te blussen. Cleopatra werd zwanger en zou in 47 het leven schenken aan een zoontje dat ze officieel Ptolemaius Caesar zou noemen, maar waaraan ze in de dagelijkse omgang de troetelnaam Caesarion (= klein Caesartje) zou geven. Welnu, dit liefdesavontuur van Julius Caesar werd de redding van Antipater. Ziehier waarom. Koningin Cleopatra leefde in onmin met één van haar generaals, de ambitieuze Achilles die haar van de troon wilde stoten. Tot nu toe had ze hem niet aangedurfd, maar nu ze Julleke Caesar op haar canapé en in haar bed had gekregen, had ze tevens de kans verworven van een oppermachtig bondgenootschap tegenover Achilles. Tussen haar vrijpartijtjes in bekloeg ze zich terloops (met de vele snikjes van een zwak ontmoedigd vrouwtje) over die snode Achilles die ze helaas niet aankon. "Wat?", zo moet de anders zo ernstige maar nu liefdesdronken Caesar geroepen hebben, en we zien hem in onze verbeelding rechtspringen met de opgestoken borst zoals een heldhaftige operettezanger: "Wat? Wees getroost o mijn geliefde! Ik, Julius Caesar, zal die ellendeling eens mores leren!". En in oktober 48 vóór Christus verklaarde hij dus zijn oorlog aan Achilles. Maar zeer spoedig werd hij ontuchtend, want tegenover zijn 4000 soldaten zag hij het leger van Achilles steeds maar aanzwellen tot 22 000 manschappen. Vertwijfeld zond hij dus een ijlbode naar zijn vriend Mithridates in Pergamum (Klein Azië) en smeekte om versterking. Maar het ontmoedigende antwoord van Mithridates was, dat hij te zwak was om als enige bondgenoot mee te komen vechten in Egypte. Onze Antipater die door de informatiediensten op de hoogte was gebracht van de doortocht van die ijlbode, wist wat er aan de gang was en sloeg toe: niet door woorden maar door daden zou hij Caesar voor zich winnen! En nu werd het versnelde film: vanuit Emesa en Ituraea deed hij zijn vrienden in stormtempo detachementen zenden. Op geld moest er niet gekeken worden, hij was rijk genoeg. Malik, de nieuwe koning van de Nabateëen (die in Petra woonde waar Antipaters vrouw Cypros haar invloedrijke familie had) stuurde cavalerie. Antipater zelf bracht 3000 Idumeeën op de been en Hyrcanus (die reden had om te jammeren van de schrik omdat hij door Pompeius zaliger gedachtenis - Caesars vijand- benoemd was geworden tot hogepriester-president!) bezorgde Antipater 3000 joden en een introductiebrief. Holderdebolder stormde Antipater met zijn leger naar Egypte. Overal waar hij doorkwam en gans in het bijzonder in de twee grote joodse kolonistennederzettingen aan de buitenzijde van Alexandrië, zwaaide hij met de brief van hogepriester Hyrcanus, waarin deze zijn geloofsgenoten aanzette om mede te strijden. En zo groeide het leger van Antipater nog voortdurend aan met joden die in naam van Jahwe de heilige oorlog gingen helpen voeren...ten voordele van het liefje van Caesar. Voor Julius Caesar was deze plots toekomstige versterking wat een boomstam is voor een drenkeling. Antipater leidde als een leeuw de strijd tegen de Egyptenaren, werd zelfs gekwetst aan de borst, maar gelukte er toch in de omsingelde Romeinen te ontzetten. En zo was het dank zij Antipater dat Julius Caesar in maart 47 vóór Christus als glansrijk overwinnaar zijn oorlog tegen Achilles kon voltooien nadat hij zich wekenlang op het ergste had voorbereid. Nu kon de film eindigen in een rustig adagio. Antipater was Caesars vriend geworden en de driedubbele beloning bleef niet uit.

Eerstens: Caesar schonk aan Antipater II de titel "civis Romanus" (Romeins burger), een benijdenswaardige onderscheiding en een indrukwekkend vrijgeleide. En dit burgerrecht gold niet alleen Antipater persoonlijk; het zou ook krachtens geboorte overgaan op zijn nakomelingen. In afwachting van ons tweede boek: "Een andere kijk op Sint Paulus", werp ik hier zoals Klein Duimpje op zijn weg door het woud een eerste steentje uit. *"De Romeinse*

bevelhebber kwam naar Paulus toe en sprak tot hem: Zeg eens, zijt gij Romein? Hij antwoordde: Ja. De bevelhebber hernam: Dat burgerrecht heeft mij een kapitaal gekost. Waarop Paulus zei: Maar ik heb het krachtens geboorte (Hand. 22, 27-28). Geen enkel exegeet kan hier een uitleg voor vinden. Die geef ik u op het einde van het tweede boek!

Tweedes: naast het Romeinse burgerrecht kreeg de reeds zo rijke Antipater ook nog vrijstelling van belastingen.

Ten derde: hij werd benoemd tot procurator van Judea. Procurator! Meester over de joden!

In zijn vreugde over die benoeming moet Antipater II met een flashback beseft hebben hoezeer het getij kan keren. Een halve eeuw geleden had de Hasmoneeër Hyrcanus I Idumea overrompeld en Antipater I aangesteld als zijn ondergeschikte, als epimeleet. Daarna had Antipater II de strijd meegemaakt tussen de twee Hasmonese koningszonen Hyrcanus II en Aristobulus. En nu werd het eeuwenoude spreekwoord bewaarheid: als twee honden vechten om een been, loopt een derde er mee heen. O, dat oppergezag over Judea, o dat been waar de twee Hasmonese zonen van Jakob zo voor gevochten hadden! En nu werd het in de schoot van Antipater geworpen, zo maar in de schoot van een zoon van Esau! Dat betekende dat Jakob niet meer meester was over Esau. Voortaan zou Antipater en zijn dynastie de scepter zwaaien: de gouden eeuw van Esau was begonnen. De zestigjarige Hyrcanus II van zijn kant verloor zijn presidentstitel "ethnarch", maar mocht zijn priesterschap behouden met recht van overerving voor zijn nakomelingen. En daar was hij al heel blij mee, hij die aanvankelijk gevreesd had een koppeke kleiner gemaakt te worden! Maar de joden van Jeruzalem werden razend toen ze de promotie van Antipater vernamen. Zolang hij de majordomus, de éminence grise van koningin Alexandra en van Hyrcanus II geweest was, hadden ze hem nog enigszins geduld. Want hoe invloedrijk hij in die functie ook mocht geweest zijn, toch had Esau –in de lijn van de bijbel- Jakob gediend. Maar nu? Esau zonder meer meester over Jakob? Onduldbaar! Dat Hyrcanus zo'n platbroek was geweest zulks te aanvaarden, dat was zijn zaak. Maar de joden hadden nog een andere erfgenaam uit het geslacht der Hasmoneeën, namelijk de jonge Mattatias Antigonos. Hun eis was dus: afzetting van Hyrcanus en benoeming van hun jonge kandidaat tot hogepriester voor de joden. En met die hogepriester als leider zouden de joden dan de strijd zonder genade aanbinden tegen Antipater II. Als dan een tijd later Caesar naar Antiochië, de hoofdstad van Syrië kwam, haastte een joodse delegatie zich naar hem toe, om haar eisen voor te leggen. Maar Antipater die via zijn informateurs wist wat er omging, zorgde ervoor op dezelfde tijd in Syrië te zijn en verscheen samen met de joodse delegatie voor Caesar. De joden begonnen met veel door-elkaar-geschreeuw hun gal uit te spuwen. Ze eisten de benoeming van Mattatias Antigonos. En ze eindigden met Caesar toe te roepen dat Antipaters toewijding aan Caesars zaak niets anders was dan een komedie. Antipater die hen had laten razen, wist dat de korte pleidooien de beste zijn. Nu trad hij vóór de vergadering. "Komedie"? Dan rukte hij zijn kleed open en toonde het grote litteken dat hij in de strijd voor Caesar had opgelopen en riep met pathetische stem: "En dit dan? Is dit ook komedie?"¹⁴⁴ Caesar drukte glimlachend de hand van Antipater en joeg de joden haar huis. Door dat spectaculaire gebaar had Antipater II nog sterker dan te voren de gunst van de keizer verworven en als bijkomende blijk van Caesars waardering mocht hij diens familienaam overnemen: voortaan tekende Antipater al zijn officiële documenten met de handtekening: "G. Julius Antipater"¹⁴⁵ Zo had Antipater nu de volle wind in de zeilen. Maar was er een diep inzicht dat deze Idumeeër waarschuwde niet al te zeer te vertrouwen op die gunstige barometerstand? Voelde hij aan dat hij het toeval of het kwade opzet vóór moest blijven in de stormen die Jeruzalem en het Romeinse Rijk doorwoelden? In elk geval haastte hij zich zijn Idumees gezag te stabiliseren: hij benoemde zijn oudste zoon Phasaël tot prefect van Jeruzalem en zijn tweede zoon, Herodes (28 jaar oud, getrouwd met een Idumese Doris en vader van een zoontje dat de naam van grootvader Antipater gekregen had) tot gouverneur van Galilea. En nauwelijks waren die benoemingen gebeurd of er sloeg een bliksem neer op Rome: de 15^e. maart van het jaar 44 vóór Christus wordt Julius Caesar vermoord.

In het machtige Romeinse rijk, waarvan de teugels in handen gehouden werden door een relatief klein percentage Romeinen, gonsde het van ambities. De weg bergop naar roem en macht was echter niet gemakkelijk te beklimmen. Er lagen teveel losse stenen op het rotspad. Een machthebber van gisteren kon vandaag door een rivaal omvergeworpen worden en de nieuwe machthebber stond achterdochtig tegenover morgen en tegenover de ondergeschikten die te veel blijken van verknochtheid hadden gegeven aan zijn voorganger hetgeen dan soms zeer onaangename gevolgen kon hebben voor de ondergeschikten. Wisselvalligheid en stress zijn de eerste kenmerken die

¹⁴⁴ Ge weet dat de Middeleeuwen en de Renaissance een sterk anti-joodse instelling hadden. En met een parafrase zou men kunnen zeggen: "les ennemis de mes ennemis sont mes amis": alles wat anti-joods was, werd door de christenen sympathiek onthaald.

En zo kan men in het oude boekje: "Seculum humanae salvationis" een voorstelling vinden van Antipater die aan Caesar zijn litteken toont, als tegenhanger van Jezus daarnaast die aan God de Vader zijn kruiswonden toont!

¹⁴⁵ Het overnemen van een voornaam of familienaam (met toestemming van de betrokkene) was een blijk van hoogachting en van aanvaard-zijn. Zo had Antipater reeds de naam Salomé gegeven aan zijn dochter uit verering voor zijn koningin Alexandra-Salomé. Later zou Antipaters zoon Herodes, als blijk van trouw aan Agrippa (de rechterhand van keizer Augustus) diens naam geven aan zijn kleinzoon Agrippa I, van wie de naam verder zou doorgaan in de Herodiaanse dynastie.

En nog later zou de geschiedschrijver Josephus, in slaafse onderworpenheid aan de keizer Flavius Vespasianus, zichzelf Flavius Josephus gaan noemen.

29 zie blz. 236

ons treffen wanneer we de geschiedenis van de Romeinse bewindvoerders bestuderen. Maar eveneens worden we in het oude Rome steeds weer getroffen door een tegenovergesteld kenmerk dat als een stabiliserende onderlaag de wisselvalligheden van het lot opving en neutraliseerde. We zouden het als volgt kunnen formuleren: Het Romeinse rijk had wel veel wisselende en tegenstrijdige meesters maar het had slechts één meesteres: Rome. Antipater gaf zich daar met een verbazende intuïtie rekenschap van. Misschien was dat omdat hij in het Idumea van zijn jeugd een gelijkaardige stabiliteit had ervaren met de karavanen die kwamen en gingen, maar met de woestijn als blijvend aanwezige meesteres. De onpersoonlijke meesteres van het Romeinse machtsapparaat stelde andere eisen dan de toevallige vrienden of vijanden die vochten om de leiding. Rome zelf eiste discipline, continuïteit en een stevige infrastructuur: belastingen, gebouwen, toegewijde soldaten, garnizoenen, ravitaillering, wegen en waterleidingen. Het besef van die wet had Antipater al een eerste maal gered toen hij met een haastig bijeengetrommeld leger naar Egypte was gesneld om Caesar en Cleopatra te ontzetten. Julius Caesar die voor hem een bedreiging had kunnen zijn was na Egypte een vriend en een beschermer geworden.

Zeer spoedig na de dood van zijn vriend Caesar zou Antipater weer een nieuwe periode van paniek kennen. En wel om de volgende reden. De leiders van de samenzwering tegen Caesar waren Brutus en Cassius. In de verwarring na de dood van Caesar waren de twee samenzweerders met een grote aanhang naar het Oosten gevlucht. Brutus veroverde het gezag in Macedonië en Cassius installeerde zich als legaat in Syrië. Voor Antipater (procurator van Judea onder het regionale oppergezag van de Syrische legaat) nam dit het beeld aan van een catastrofe. Hij, waarvan iedereen wist dat hij Caesars vriend geweest was, kreeg nu als rechtstreekse baas boven zich, de moordenaar van Caesar! Hij had dus alle redenen om zich in het nauw gedreven te voelen, juist zoals in 48 toen Caesar getriomfeerd had over Pompeius. Maar andermaal vond Antipater de reddende toets: niet jammeren, geen zak en as, maar daadwerkelijke en overvloedige blijken van goede wil tegenover de nieuwe machthebber. "Le roi est mort, vive le roi"! Ditmaal moest er geen leger op de been worden gebracht, maar wél had Cassius behoefte aan geld, veel geld, en dus hief hij een zware uitzonderingsbelasting. Antipater schoot samen met zijn twee zonen aan het werk. Deels door een lawine van opeisingen, deels zelfs door aanpassingen uit zijn persoonlijk fortuin, gelukte het hem in een minimum van tijd de geëiste geldsommen bijeen te krijgen. En om nog meer panache te maken ging Antipater, procurator van Judea, samen met zijn zonen en met een indrukwekkende escorte naar Antiochië, om er persoonlijk de uitzonderingsbelasting te overhandigen aan Cassius, lang vóór elk andere prefect uit de nabijgelegen landstrekken. Het resultaat bleef niet uit: Antipater, Herodes en Phasaël waren gered. De hongerige Cassius had geen lust meer om sancties te treffen tegen deze drie bakkers die zijn huis vol versgebakken brood kwamen gooien! Hij deed zelfs het tegenovergestelde. Hij benoemde de jonge Herodes tot epimeleet over Coele-Syria, Samaria en Galilea. "Epimeleet", de hoogste rang na Cassius' eigen titel van "legaat". Wat een vreugde voor de zonen van Esau!

De zonen van Jakob hadden met argwaan en wrevel de opgang van Antipater II, zoon van Esau, meegemaakt. Schatrijke karavaansjeik, epimeleet van Idumea, had hij zijn vader Antipater I opgevolgd. Hij was een invloedrijk personage geworden aan het hof van Jeruzalem, niet alleen omdat hij herhaaldelijk zijn financiële mogelijkheden gebruikte om koningin Alexandra-Salomé een handje toe te steken, maar vooral omdat hij door psychologische présence een onmisbare raadgever was geworden. De wederzijdse hoogachting tussen de joodse koningin en de Idumese éminence grise vertaalde zich in de naam van Salomé, waardoor de koningin als meter fungeerde over het dochttertje van Antipater. En de zoon van Esau had zijn invloed ook overgedragen op Alexandra's troonopvolger, de plumpudding Hyrcanus. Dit laatste deed bij vele Israëlieten de maat overlopen. Jakob moest bevrijd worden van de heerszucht van Esau. De joodse slappeling Hyrcanus die zich als een marionet liet manipuleren door de Idumeeër Antipater, moest geëlimineerd worden en de heerschappij over Israël moest terugkomen in de handen van een jood met joodse ambities, namelijk Aristobulus, de jongere broer van Hyrcanus. En we kennen het verloop: koningin Alexandra stierf in 67. Onmiddellijk schoten de aanhangers van Aristobulus in actie om hùn man tot koning te maken in plaats van zijn oudere broer Hyrcanus. Aristobulus en zijn aanhangers haalden de overhand. Hyrcanus en zijn éminence grise vluchtten naar de maquis en gedurende drie jaar leefde Israël onder het bewind van Aristobulus.

Maar spoedig keerde het tij. De Romeinse veldheer Pompeius arriveerde en Antipater manoeuvreerde zo listig dat hij de steun van Rome kreeg voor hem en Hyrcanus, met echter een smadelijk einde voor Aristobulus. Deze werd gevangelijk weggevoerd naar Rome. Naderhand bleven Hyrcanus en Antipater aan de macht. Na de dood van Pompeius snelden ze Julius Caesar ter hulp in Egypte. Uit die vernieuwde collaboratie plukten ze allebei hun vruchten: Hyrcanus het hogepriesterschap en Antipater gouverneur. De zonen van Jakob reageerden hiertegen heftig. Ze gingen naar Caesar in Antiochië om hem duidelijk te maken dat Antipater een man was van de natte vingerpolitiek. Maar Antipater zette hen schaakmat door pathetisch zijn litteken te tonen. Caesar verjoeg de aanklagers. Als na de dood van Caesar diens vijand Cassius aan het bewind kwam, grinnikten de joden dat nu wel het einde zou zijn van Antipaters invloed, maar de sluwe Idumeeër jongleerde zo opportunistisch en haastig met zijn geld dat hij de vriend werd van Cassius en dat zowel Antipater als zijn zonen Herodes en Phasaël "een goed punt en een bank vooruit" kregen.

Ging dit dan altijd hetzelfde blijven met die verdomde zonen van Esau? Neen! Een nieuwe keer mocht zo iets niet meer voorkomen! Dit was de mening van bepaalde kringen in Jeruzalem. En wilde zelfs ook Hyrcanus (nu hij toch zijn hogepriesterschap gerecupereerd had) zich op zijn beurt losmaken van de al te arrogante zoon van Esau? Voor de oplossing van het probleem kregen de betrokken partijen in elk geval de doelmatige medewerking van de intrigant

Malichos, die in korte tijd de vertrouweling was geworden van Hyrcanus. Malichos voltooide zijn opdracht vijftien maanden na de dood van Julius Caesar, op een zomeravond in 43 vóór Christus, toen Antipater aanlag aan een banket in het huis van de hogepriester Hyrcanus. Antipater at, en zakte ineen. Zijn schotel was vergiftigd.

2. HERODES

Op de laatste bladzijden van onze historische schets van de zonen van Jakob¹⁴⁶, schreef ik dat de Romeinse overheersing het einde was van de zelfstandige joodse staat; dat echter de zonen van Esau juist in die periode hun gouden eeuw beleefden en dat het christendom nooit zijn Sint Paulus zou gehad hebben als die gouden eeuw van Esau er niet geweest was.

Het centrale scharnier van dit gouden tijdperk was koning Herodes. Voor de christenen is Herodes de boeman die na het bezoek van de Drie Koningen al de onnozele kindertjes van Bethlehem deed aflachten om zich op die wijze zeker te ontdoen van het pasgeboren Jezus-kindje. In dit tweede hoofdstuk wens ik de horizon over Herodes te verbreden. Begrijp me goed, ik zeg niet "goed te maken". Maar aangezien Herodes een enorme invloed heeft gehad op het tijdperk dat onmiddellijk voorafging aan het christendom en vooral aangezien SAUL, SINT PAULUS, een ACHTERKLEINZON VAN HERODES, ondenkbaar en onbegrijpbaar is zonder zijn overgrootvader Herodes, meen ik dat dit tweede hoofdstuk een van de belangrijkste is van mijn boek.

Ik lees weerom verbazing op uw gezicht: "Wat? Sint Paulus een achterkleinzoon van dat wangedrocht Herodes?". Ja! Paulus was inderdaad een achterkleinzoon van die Herodes waarover ik nu ga vertellen. En onderweg zal ik af en toe net zoals Klein Duimpje een steentje laten vallen met verwijzing naar Sint Paulus. Ik beloof u, met verloop van bladzijden in dit boek en vooral in mijn tweede boek "Een andere kijk op Sint Paulus", die steentjes van Klein Duimpje te honoreren. Dat zal ik doen met behulp van sommige boeken van het Nieuwe Testament (vooral de Brieven van Sint Paulus en de Handelingen van de Apostelen), evenals met sommige apocriefe teksten (vooral de pseudo-clementine). Ondertussen zal de lectuur van de volgende bladzijden geen saaie boel worden. Integendeel, het leven van Herodes biedt zijn suspense (heel dikwijls macaber) van het begin tot het einde¹⁴⁷

³⁰ Als ge –los van mijn boek- eens wat verder zoudt willen gaan snuffelen in de literatuur, geef ik u hier een lijstje van die werken die ik met het meeste nut heb doorgenomen.

Allereerst natuurlijk de werken van Flavius Josephus: Joodse Oorlogen en Joodse oudheden, waarvan in alle hoofdtalen vertalingen zijn, bv.: Een Franse uitgave (Publication de la Société des Etudes Juives) onder leiding van Theodora Reinach, Ed. Leroux, Paris, 1900-1932. Een Duitse uitgave, onder leiding van Otto Michel en Otto Bauernfeind, Kösel-Verlag, München, 1959. Een Engelse uitgave in de Loeb Classical Library, van H.St.J. Thackeray, Ed. Heinemann, London & Harvard University Press, 1926-1943 en herdruk 1958-1969. Maar om een evenwichtig gezamenlijk beeld van de laatste eeuw vóór en de eerste eeuw na Christus te krijgen is men –naast Josephus- aangewezen op de aanvulling van historici die niet over dat tijdperk geschreven hebben, zoals Tacitus en Suetonius. Vlotte Franse vertalingen zijn: Tacite "Annales", Traduction d'après Burnouf, par H. Bornecque, Ed. Garnier-Flammarion, n° 71. Suetone, « Vie des douze Caesars », Traduction de Pierre Grimal, Le Livre de Poche, n° 713. Zelfs de archeologie heeft belangrijke gegevens verschaft, alsmede de studie van de oude muntstukken en dat wordt dan helemaal specialistenwerk. Daarom doen we beter naar een van de moderne werken te grijpen, waarin de uiteenlopende waaier van de gegevens synthetisch is verwerkt. En aan zulke werken ontbreekt het niet: In het Nederlands: Gerard Prause, Herodes de Grote, koning der Joden. Moordenaar of politiek genie?, uit het Duits vertaald door A. Gondraxon, Uitgave Elsevier, Amsterdam-Brussel, 1978. Gerard Prause is sinds 1966 een veelgelezen journalist van het Duitse opinieblad Die Zeit. Zijn boek, soepel en accuraat geschreven verdiende ruimschoots de vertalingen. In het Duits: Julius Wellhausen, Israelitische und Jüdische Geschichte, De Gruyter en C°, Berlin-Leipzig, 8^e. postume uitgave van 1921, blz. 322-357. Wellhausen leefde van 1844 tot 1918 en heeft een ontzaglijke rol gespeeld in heel het vernieuwde bijbelonderzoek van het einde van de 19^e. en het begin van de 20^e. eeuw. Dr. Walter Otto, Ord. Prof. Der alten Geschichte an der Universität, Greifswald, Herodes, Beiträge zur Geschichte des letzten Jüdischen Königshauses, Stuttgart, Metzlersche Buchhandlung, 1913. Dit basiswerk geschreven met deutsche Gründlichkeit, wordt algemeen beschouwd als het grondigste werk dat over dit onderwerp geschreven is. Prof. Otto is trouwens uitverkorene geworden om het Herodes-hoofdstuk te schrijven voor de enorme Real-Enzyklopädie van Pauly-Wissowa, die als de Rolls-Royce van de encyclopedieën is: Real-Enzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaften (Band VIII, blz. 918v., en 2^e. Supplementheft). Spijtig genoeg is het boek van Otto geen digest om in de zetel te lezen, maar veeleer een indigeste compilatie waar men met een vergrootglas moet doorkruipen. Neem daarom liever de nu volgende recentere Duitser, Hugo Willrich, die ook hoog gewaardeerd wordt en veel leesbaarder is. Hugo Willrich, Das Haus des Herodes zwischen Jerusalem und Rom, Uitg. Winters, Heidelberg, 1929. Van al de studies over Herodes is het meest rabiate "anti", het boek van de joodse schrijver Gratz, Geschichte der Juden, III 15, blz. 178v. In het Engels: Arnold H.M. Jones, The Herods of Judea, Oxford, 1933, vlot geschreven en eveneens zeer grondig. Stewart Perowne: I. Life and Times of Herod the Great. II. The Later Herods, Ed. Hodder & Stoughton, London, Resp. 1956 en 1958. Hoe goed leesbaar dit werk ook weze, toch heeft het tweede deel bij mij een onvoldane indruk nagelaten, omdat de auteur blijkbaar de Handelingen van de Apostelen als een historisch verslag beschouwt en daarom soms geforceerde pogingen doet om andere auteurs om te buigen in de richting van de Handelingen. The Cambridge Ancient History, Vol. X, Cambridge University Press, Reprint, 1976. In het Frans: Jakob S Minkin, Docteur des Lettres Hébraïques : Hérode, Roi des Juifs, Franse vertaling door Ed. Long. Payot, Paris, 1937. Een betrekkelijk mild boek door een jood over een koning die niet bemind werd door de joden.

¹⁴⁷ Het woord "Tetrarch" (viervorst) wordt bij deze gelegenheid voor het eerst gebruikt door Flavius Josephus; het is ook een vertrouwde term in het Nieuwe Testament. Het betekent oorspronkelijk "heerser over een vierde deel" (Tetra=vier; archos=heerser),

Herodes was een Idumeeër, een Arabier. Voor een Arabier was de familieband iets heiligs. En de vergiftiging van een vader moest gewroken worden door de zoon. Herodes brandde dus van haast om zijn vader te wreken. Maar hij kende waarschijnlijk ook het Oosterse spreekwoord: "Als u haastig bent, maak dan een omweg". En Herodes maakte een listige omweg van enkele maanden. In die periode had hij slechts één vertrouweling: zijn meester, de legaat van Syrië: Caius Cassius, die geleidelijk ook zijn vriend werd. Na drie maanden hadden zij onder hun getweeën uitgevist dat de organisatie van de gifmengerij in handen gelegen had van de intrigant Malichos en dat deze Malichos ook na de vergiftiging nog vriendschappelijke relaties was blijven onderhouden met de hogepriester Hyrcanus II. De kern van het verdere gebeuren komt hierop neer. In oktober, in de havenstad Tyrus, ontmoette een vriendelijke Herodes o zo toevallig een zekere mijnheer die Malichos heette, en deze heer was daar toevallig in gezelschap van de hogepriester Hyrcanus. "Wel, wel, wel, wie we daar hebben! Goesting voor een wandeling langs het strand?" zo zei Herodes. En ze wandelden en spraken over koetjes en kalfjes. "Kijk, de wereld is toch klein: daar komen toevallig een paar Romeinse officieren aan, vrienden van mij. Laat me ze even aan u voorstellen", zo zei Herodes weer. En toevallig deden de Romeinse dolken de rest. Malichos lag dood in het zand.

Josephus verhaalt dat de zestigjarige hogepriester zich bij dit gebeuren als bewusteloos liet neervallen. Toen men hem dwong terug bij te komen, stamelde hij dat hijzelf ook altijd gemeend had dat die Malichos een onbetrouwbare kerel was. Nu was juist dat de zin die hij niet had mogen zeggen over de man waarmee hij enkele minuten tevoren nog een vertrouwelijk gesprek gehad had. Maar Herodes zweeg. Hij moest zwijgen. Malichos had hij ongestraft kunnen doden. Als Romeins staatsburger in gezelschap van zijn Romeinse gezellen, zou hij geen moeite hebben om een aanvaardbaar alibi voor te leggen. En had trouwens een Romeinse staatsburger niet het recht overal in het Romeinse rijk bij gevaar beroep te doen op Romeinse soldaten? Herodes wist zich geruggesteund door de legaat Cassius en deze opperste gezagdrager van Syrië (onder wiens gebied de havenstad Tyrus ressorteerde) zou natuurlijk met volle instemming het alibi aanvaarden. Maar hoe veilig Herodes zich ook mocht voelen dank zij zijn vriendschap met Cassius en dankzij het erfelijk Romeinse burgerschap dat zijn vader bevochten had in dienst van Julius Caesar, toch wist hij dat er aan alles grenzen zijn en dat hij absoluut van Hyrcanus moest afblijven, ook al jeukten zijn handen om die kwal te wurgen. Want hij beseftte dat op dit ogenblik hijzelf een zeer zware netelkoorts zou oplopen bij die wurgpartij. Hyrcanus was weliswaar een misselijke man in de superlatief en zelfs verafschuwd door zijn eigen joden, maar hij was toch nog altijd de hogepriester, de hoogste sacrale figuur van Jahwe's volk. Een moord op Hyrcanus zou een gruwel zijn voor heel het Nabije Oosten en Rome zou het aan geen enkele van zijn burgers vergeven zo maar lichtzinnig, zonder vaste bewijzen en op eigen houtje een hogepriester te executeren. Ja, door Hyrcanus te doden zou Herodes onverbiddelijk zijn eigen carrière kapot gemaakt hebben. Maar anderzijds had Hyrcanus Herodes nodig en moest dus omzichtig met hem omgaan. Want was Herodes niet de vriend van de Romeinse legaat Cassius en was het niet deze gezagvoerder die Hyrcanus zou moeten verdedigen indien de wettische joden ooit nog eens een poging zouden moeten ondernemen om de hogepriester Hyrcanus II af te zetten en hem te vervangen door een andere, niet collaborerende Hasmoneeër? Als ik die sordiede relatie van Herodes en Hyrcanus overweeg, dan denk ik telkens aan een film die ik jaren geleden gezien heb onder de titel "The Chain", "De Keten". Misschien kent u die ook. In een notendop; een gevangenenwagen stort in een ravijn. Slechts twee van de inzittenden overleven en sukkelen gekwetst naar buiten uit het vernielde voertuig, een blanke en een zwarte aan elkaar gekluisterd door een enkelboei. Al van in de gevangenis zijn zij aartsvijanden, maar om van de plaats van de ramp weg te geraken vóór de aankomst van de politie en in afwachting van de mogelijkheid om ergens hun keten door te vijlen zijn ze willens nillens op elkaar aangewezen. Om zeker te zijn dat Herodes aan hem gekluisterd zou blijven, smeedde Hyrcanus er nog een tweede keten bij. De hogepriester wist dat Herodes een gunsteling van Rome was, maar hij wist eveneens dat Herodes, zoon van Esau, leed onder de haat die hij overal vanwege de zonen van Jakob moest ondervinden. Hoe zou Herodes echter reageren indien hem een meisje van de hoogste joodse kringen als bruid werd aangeboden? Zou dit mettertijd de deuren van de joden niet openen voor Herodes, vooral indien hij zou beloven dat die joodse vrouw het nummer één in zijn harem zou zijn en dat de zonen uit deze echtverbintenis prioritaire rechten van troonopvolging zouden hebben tegenover de kinderen van Herodes' andere vrouwen? "En om nog nauwkeuriger te zijn", zo zie ik Hyrcanus zeggen terwijl hij nog wat dichter bij de zoon van Esau schuift, "Wat zou Herodes ervan denken, zich te verloven met een dochter uit de koninklijke Hasmonese dynastie en wel met de elfjarige mooie Mariamme, kleindochter van de hogepriester Hyrcanus?". Ik stel me de twee mannen voor in een haast onbeweeglijke close-up: enerzijds de sluwe Hyrcanus, wetende dat hij de bescherming van Herodes nodig heeft en daarom bereid is zijn kleindochter als een soort gijzelaarster uit te leveren. Hij glimlacht lokkend, gelijk de kwijlende Shylock uit Shakespeare's "Koopman uit Venetië", hij spiedt tussen zijn wimpers door naar de reacties op het gelaat van Herodes. En anderzijds zie ik de verbijsterde Idumeeër met al zijn haat tegen Hyrcanus, maar een Idumeeër die opeens een hele wereld van onvermoede joodse mogelijkheden ziet openschuiven. O, wat een gouden wissel op de politieke toekomst! Das gibt's nur einmal, das kommt nie wieder! Herodes beseft natuurlijk de zware consequenties die een dergelijke alliantie met een joodse prinses voor hem zal meebrengen. Het allereerste en allerergste gevolg is wel dat hij dan zijn Idumese vrouw Doris en zijn zoontje Antipater in de schaduw zal moeten duwen. Maar om een snoek te vangen moet een hengelaar een kleiner visje kunnen opofferen. En Herodes zegt dus top, de koehandel wordt gesloten; of liever het is

geen koehandel, het is een kalfjeshandel. De elfjarige joodse Mariamme wordt de verloofde van de Idumeeër Herodes.

Arme Mariamme! Al na luttele jaren zou blijken dat de "gouden wissel" op de toekomst in feite een bloedige wissel was en dat Herodes' huwelijk met Mariamme de grootste vergissing van zijn leven is geweest. En ook de weggezonden eerste echtgenote Doris zou vele jaren later samen met haar zoon Antipater nog een dramatische rol spelen in het leven van de oude Herodes.

Dat het vanaf het begin goed had geklikt tussen Cassius en Herodes wist iedereen. Dat was de macht van Herodes. Cassius was er echter de man niet naar om zijn gunsten gratis te schenken. Voor wat hoort wat en hij zou Herodes grondig uitbuiten als belangrijke pion in zijn verdere plannen. Deze man die in 44 de belhamel geweest was bij de moord op Caesar, die naderhand gepromoveerd was tot legaat van Syria, die de goudglans had gezien van de buitengewone belastingen die men aan zijn voeten was komen neerleggen, deze man werd weldra verteerd door de ambitie om samen met de beruchte Brutus meester te worden over het Romeinse Rijk. Maar dit meesterschap lag niet zo maar voor het oprapen. Het zat integendeel stevig vastgekneukeld in de handen van het zogenoemde tweede triumviraat dat in november 43 vóór Christus was gevormd door de 40-jarige Antonius, de 20-jarige Octavius en de vage figuur Lepidus die zeer spoedig door de twee anderen als strooien pop zou behandeld worden. Voor de nu 30-jarige Herodes schiep die ambitie van zijn vriend Cassius een moeilijk dilemma. Enerzijds was Herodes als zestienjarige jongeling in 57 bevriend geworden met de tien jaar oudere Antonius die toen als militair in Antiochië en in Jeruzalem had verbleven en ondanks de latere geografische afstanden tussen beiden was die vriendschap blijven leven en wilde hij die niet graag verloochenen. Maar anderzijds waren er ook banden gegroeid tussen Herodes en Cassius, en deze laatste besefte, samen met zijn trawant Brutus dat Herodes een niet te versmaden bondgenoot zou zijn in de naderende strijd om de oppermacht. Herodes werd dan ook in toenemende mate door Cassius overstelpt met infanterie, cavalerie en zelfs met een rudimentaire vloot en hij moest daarbij zijn mond dicht gesnoerd houden, want elk protest zou door Cassius en Brutus beschouwd worden als verraad tegenover hun zaak. Toen kwam de dramatische botsing tussen het triumviraat en Cassius: de beruchte slag van Filippi (Macedonië) in oktober 42. Cassius en Brutus werden verpletterd. Herodes die de vriend geweest was van Cassius zat deerlijk in het nauw, zoals zijn vader Antipater reeds tweemaal in het nauw gezeten had bij de lotswisselingen op het hoogste niveau. Zou Herodes even gewiekt als Antipater de dans kunnen ontspringen? Hoe zou hij, die aan de zijde van de overwonnenen gestaan had, beoordeeld worden door de overwinnaars?

Na de overwinning van Filippi werden de kaarten geschud door de triumviri: Lepidus geraakte op de achtergrond, Octavius (de 21-jarige achterneef en adoptiefzoon van Julius Caesar) nam de zorg over Rome en het Westen op zich en Antonius oriënteerde zich naar het Oosten. Bij zijn aankomst in Antiochië, hoofdstad en hart van het Nabije Oosten, kreeg Antonius een delegatie van joodse notabelen op bezoek. Zij beschuldigden Herodes van collaboratie met Antonius' verslagen vijanden Cassius en Brutus en eisten zijn afzetting. Helemaal een herhaling van de scène die zich vijf jaren geleden in dezelfde stad had afgespeeld. Toen was een joodse delegatie naar Caesar gekomen en had getracht Antipater in diskrediet te brengen. Gelukkig voor Herodes had Antonius nu eenzelfde realistische en opportunistische kijk op de situatie als destijds Caesar. Hij besefte dat Herodes als ondergeschikte niets anders had kunnen doen dan laten gebeuren wat Cassius en Brutus gewild hadden en hij voelde zich dus ook niet verraden door deze Herodes, in wiens vriendschap hij nog altijd geloofde. Herodes haastte zich trouwens de goodwill van Antonius nog meer te winnen door rijke geschenken. Bovendien had het Oostelijke Romeinse Rijk, voortdurend bedreigd door de Aziatische buurvolkeren (vooral de Parthen) dringend behoefte aan een gecoördineerde inspanning tot handhaving van de vrede en bescherming van de grenzen. Antonius besefte dat Herodes in die inspanning de onmisbare hoofdrol was. Daarentegen hadden de joden tot op heden toe nog maar weinig blijk van welwillendheid tegenover Rome gegeven en hun kandidaat-hogepriester Antigonos al evenmin. Dus rekende Antonius ongenadig af met de joodse notabelen en ging zelfs een stap verder: hij promoveerde Herodes en diens broeder Phasaël tot "tetrarch"¹⁴⁸. Dit was anno 41. De geschiedschrijvers zijn unaniem van oordeel dat het heilzaam zou geweest zijn voor het Oostelijk Romeinse Rijk in het algemeen en voor Herodes in het bijzonder, indien Antonius –de schrandere generaal- gebruik had gemaakt van zijn verblijf in Antiochië om zijn strategie nauwkeuriger en dieper uit te werken, vooral in verband met de Parthen. Maar dat is niet gebeurd. Vraag: "Waarom niet?". Een antwoord dat zo dikwijls in de geschiedenis is opgedoken: "Cherchez la femme!". Want wie kwam daar aangevaren vanuit de Middellandse Zee in een sprookjesachtig schip met zilveren roeispanen, "the silver-oared barge" zoals het door Shakespeare op onsterfelijke wijze is beschreven? Wie drong door in de monding van de Cydnusstroom? En wie zeilde binnen in de haven van Tarsus waar Antonius haar stond op te wachten: Cleopatra, de Egyptische koningin. Nog maar eens zij!

In 48, als jonge debutante, had ze het hoofd van Julius Caesar op hol kunnen brengen. Nu met haar achtentwintig jaar was ze op het hoogtepunt van haar charme gekomen. Welke was haar motivatie? Romantische verliefdheid van een bakvisje bij de opkomst van een nieuwe filmheld? Nee, een gans andere. Cleopatra koesterde de droom dat Egypte terug het machtige rijk van vroeger zou worden. Al een eerste maal had ze Julius Caesar voor haar wagen kunnen spannen en uit die liaison had ze een zoontje geogst: Caesarion. Maar Julius Caesar werd veel te vroeg vermoord. Daarom had ze behoefte aan een nieuwe medewerker bovenaan de Romeinse totempaal. Antonius leek

haar de geschikte man. Was de Romeinse spreuk "divide et impera"¹⁴⁹ ook de hare? Was het nuttig voor de uitbouw van haar Egyptisch rijk dat het Oostelijke Romeinse Rijk verzwakt en verbrokkeld zou worden en wenste ze daarom Antonius op listige wijze weg te lokken uit Antiochië? In elk geval weten we dat ze Antonius inviteerde om bij haar de winter door te brengen. Antonius riep: "Joepie" of "Jabidabiedoe" (natuurlijk met een Latijnse tongval) en het resultaat was dat de bewindvoerder van het Oostelijke Romeinse Rijk, Antonius, in zeven haasten de plas overzeilde om met Cleopatra te gaan vrijen in Egypte, ver weg van zijn militaire kaarten en zijn administratieve verantwoordelijkheden. En zoals Cleopatra zeven jaar tevoren Julius Caesar aan zich had gebonden door zwanger te worden en een zontje Caesarion te baren, zo schoot ze ditmaal ook roos met Antonius; het was zelfs een dubbelschot want in de zomer van het jaar 40 schonk ze het leven aan een tweeling: Alexander Helios en Cleopatra Selene.

Als de kat van huis is dansen de muizen op tafel. Terwijl Antonius zich aan Cleopatra zat te versnaperen begonnen de Parthen, de ervvijanden aan de oostelijke overzijde van het Romeinse Rijk, met bekwame spoed voorbereidingen te treffen voor een grootscheepse militaire campagne. In de herfst van het jaar 48 barstte hun blitzkrieg los. Ze overspoelden Syrië, namen de hoofdstad Antiochië in en haastten zich van daar uit in de richting van Jeruzalem. Voor Herodes en de Romeinse garnizoenen werd het opvangen van dit offensief een hopeloze opgave, want ze moesten strijden tegen drie vijanden tegelijk. Ten eerste: het goed gedrilde Parthische leger. Ten tweede: ganse klissen Romeinse soldaten die aan de zijde van de verslagen Cassius en Brutus gestreden hadden en die waren ontsnapt uit de slag van Filippi. Deze soldaten waren vol haat gevluht naar het Oosten en waren nu tevreden nog eens tegen de troepen van Antonius te kunnen vechten. Ten derde: een onberekenbare maquis (verzetsbeweging) van joden die van geen Romeinen, van geen Herodus en van geen Hyrcanus meer wilden weten. Dat waren de joden die (zoals we al zagen) aan Caesar gevraagd hadden Hyrcanus af te zetten en hem te vervangen door een ander lid van de Hasmonese dynastie nl. Mattatias Antigonos. Voor deze joden was een verbond met de vijandelijke Parthen de laatste kans om Hyrcanus te verdrijven en om hem te vervangen door hun Mattatias Antigonos. Om de medewerking van de Parthen en de intronisatie van de Hasmoneeër te verwerven deinsden ze er niet voor terug aan de Parthische leider Pacorus een grote geldsom en een pakket van vijfhonderd vrouwen-uit-goede-familie aan te bieden. De vrouwen werden in een bewaakt huizenblok verzameld.

Herodes wist dat het onmogelijk was zijn territorium tegen deze driedubbele overmacht te verdedigen. In een opperste inspanning slaagde hij er in de vijfhonderd vrouwen te redden en ze samen met zijn familie, evenals met zijn verloofde Mariamme en haar moeder, naar de zuidelijke burcht Masada te brengen, waar hij ze achterliet onder de hoede van een handvol getrouwen. Masada was gelukkig een stevige vesting met ruime voedselvoorraden en eigen watervoorziening. Hijzelf, totaal berooid, zag nog maar één oplossing: zo vlug mogelijk over zee in Rome geraken en daar om massale hulp smeken. Maar voor die reis had hij allereerst een pak geld nodig. En nu Jeruzalem en Noord-Palestina ontredderd en onveilig waren, vond Herodes geen kans om zijn normale geldreserves aan te spreken. Daarom vluchtte hij liever naar de Nabatiese hoofdstad Petra, de heimat van zijn moeder, waar koning-karavaansjeik Malik hem nog een belangrijke som geld schuldig was. Maar deze had schrik dat de Parthen op komst waren en hakkelde dat hij op dat ogenblik niet over de nodige deviezen beschikte. Ontgoocheld maakte Herodes rechtsomkeer en besloot dan maar naar Egypte te snellen. In El Arish, het laatste dorp van Palestina vóór Egypte, bereikte hem het bericht dat zijn broeder Phasaël door de joden en de Parthen gevangen genomen was en zich zelfmoord had. Dat was een schep bij op het vuur van zijn verbittering en wraakgevoelens. Had hij een paar dagen langer in het dorp gewacht, dan had hij daar het bezoek van Malik gekregen die na het vertrek van Herodes spijt gekregen had en nu toch een deel van het geld wilde komen brengen. Te laat.

In Egypte aangekomen, hoopte Herodes dat Cleopatra hem zou kunnen depanneren. Maar ze had geen belangstelling voor het lot van Judea. Ze bood Herodes alleen maar aan in haar dienst te blijven en als generaal de expeditie te leiden die ze ging ondernemen tegen Ethiopië in het raam van de uitbouw van haar Groot-Egypte. Herodes weigerde (zoals hij ook weigerde, naar hij later aan zijn biograaf verteld heeft, met haar naar bed te gaan). Zijn vlucht via Egypte had hem dus geen baat gebracht in zijn financiële ademnood. Ze had hem alleen maar een nieuwe en gevaarlijke vijandin bezorgd. Dus was het zaak zo vlug mogelijk uit Egypte weg te geraken. Maar in de haven van Alexandrië lagen er geen mail- en ferryboten te wachten. Het was winter en dan lag de scheepvaart van de klassieke oudheid zo goed als stil. Het enige wat hij kon vinden was een scheepje dat naar het eiland Rhodos ging vertrekken. Rhodos was nog geen Rome, maar hij wilde in elk geval weg uit Alexandrië waar de grond hem te heet onder de voeten werd. En om de film nog spannender te maken, geraakte het vaartuig in een storm vóór de kust van Rhodos, waarbij de ganse scheepslading en ook Herodes' bagage teloor ging. Maar nog gaf hij het niet op. In Rhodos ontfermden zich enkele eilandbewoners (en sindsdien blijvende vrienden) over hem en hielpen hem koortsachtig een vers schip in gereedheid te brengen. Eindelijk kon hij landen in de Italiaanse haven Brundisium (Brindisi). Vandaar ging het in een afmattend ijtempo over land naar Rome en recht naar Antonius.

Het relaas van zijn uitgeputte vriend Herodes deed Antonius ten volle inzien dat het voor het Oostelijke Romeinse Rijk vijf vóór twaalf was. Hoe roekeloos en slordig had hij, Antonius, gehandeld! De maanden na Filippi had hij moeten besteden aan een grondige reorganisatie van de oostelijke provincie, zowel administratief als militair. Hij had een

¹⁴⁹ Eigenlijk was die spreuk gelanceerd geworden in de vierde eeuw vóór Christus door Filippus van Macedonië.

ende moeten stellen aan de humeuren van wisselende procuratoren en aan de improvisaties met troepen en hulpstroepen. Hij had van de labiele oosterflank van het Romeinse Rijk een factor van stabiliteit moeten maken, een stevig bastion tegenover de Parthische erfvijand en tegenover Azië. En wat had hij gedaan? Hij was een winter lang gaan vrijen in Egypte, was dan in de lente gezapig overgezeild naar Rome, had zich daar onledig gehouden in afwachting van een nieuwe aanpak van de oostelijke problemen....en nu zaten de Parthen in Syrië.

Maar alles was nog niet verloren. Antonius wilde terug goed maken wat hij bijna helemaal verkorven had. Allereerst had hij een intensief onderhoud met zijn collega triumvir Octavius (die Herodes nog nooit gezien had). De twee almachtige bewindbroeders riepen de senaat in spoedzitting bijeen. Ze hielden emotionele toespraken waarin ze hulde brachten aan de toewijding van de vergiftigde Antipater en van diens zoon Herodes die zich op onovertrefbare wijze gekwetend had van zijn taak als tetrarch. Toespraken ook waarin ze wezen op het ontzaglijke gevaar van de Parthische invasie en waarin ze de collaboratie van de joden met de Parthen aan de kaak stelden. Er was maar één oplossing die de Oostelijke provincie kon redden: de vestiging daar van een stabiel centraal gezag, de benoeming van een koning, natuurlijk onder toezicht van Rome maar met voldoende volmachten en soepelheid om snel en krachtig te kunnen toeslaan wanneer dit nodig was. En wie was de enige man die voor deze koningstroon in aanmerking kon komen? Wie kende het land en de gevarieerde bevolking van Palestina als zijn binnenzak? Wie had zopas nog met bewonderenswaardige dapperheid de slagen van het lot geïncasseerd en daarbij meer dan ooit bewezen hoe verknocht hij was aan Rome? Onze vriend Herodes! De senaat juichte waanzinnig van enthousiasme. Herodes die amper een week geleden als een uitgeputte banneling was aangekomen moet het verdere gebeuren van deze lentedag van het jaar 39 in een roes beleefd hebben: zijn beklimming van de trappen van het Capitool geflankeerd door Octavius en Antonius, de consuls en magistraten die hem voorafgingen, de oorkonde die neergelegd werd in het schrijn van de tempel, de diadeem die op zijn slapen gedrukt werd door Octavius en Antonius, zijn ontroerde eed van trouw aan Rome, het plechtige dankoffer aan Jupiter Optimus Maximus, het gejuich van de menigte en het luisterrijke feestmaal waarop Antonius al wat naam had in Rome had uitgenodigd. En toch was het geen roes. Het was een nieuwe werkelijkheid: Herodes was koning van Judea, Samaria en Galilea.

Maar een andere werkelijkheid was deze, dat Herodes van nu af aan zich moest voorbereiden op een nooit aflatende conflictsituatie.

Wat? Een Idumeeër, een zoon van Esau, een vreemde in het oog en in het hart van de zonen van Jakob? En die durfde het aan koning te worden van de joden? Dat was in flagrante tegenstelling met de wet van Mozes: "Wanneer u het land bent binnengegaan dat Jahwe uw God u schenkt, het in bezit hebt genomen en er gevestigd zijt, en wanneer gij dan zegt: Ik wil een koning hebben, zoals de volken in mijn omgeving, dan moet ge iemand nemen die Jahwe uw God uitkiest; een volksgenoot moet gij als koning over u aanstellen, geen vreemdeling of iemand die niet tot uw volk behoort." (Deut. 17,14-15). En dus wist Herodes waaraan hij zich te verwachten had: de dodelijke haat van de joden. Met laaiende geestdrift begon Herodes aan zijn zware taak: contacten met de militaire leiders van Rome, het op de been brengen van een leger en het uitrusten van de transportschepen. Het was evident dat Palestina niet veroverd kon worden door enkele landingsboten. Deze ontschepingen met mondjesmaat zouden afgewacht worden door joden en Parthen en 'afgewart' zou rijmen met 'afgeslacht'. Om van Palestina opnieuw een Oostelijke Romeinse provincie te maken, moest Rome zorgen voor een massale vloot. De uitrustingswerken duurden tot in de winter.

Eindelijk in het voorjaar van 38 kon de popelende koning Herodes met man en macht scheep gaan en het werd een spectaculaire landing in de toenmalige grootste havenstad Accra. Hij vernam er droevige berichten zoals de bevestiging dat zijn broer Phasaël dood was, maar hij had ook de vreugde te horen dat de burcht van Masada had stand gehouden.

Er volgde een tijd van intense en maandenlange militaire activiteit en de prestaties van Herodes en zijn troepen werden spoedig legendarisch. Achtereenvolgens ontzette hij Galilea, de stad Jaffa, zijn geboortestreek Idumea en tenslotte de burcht Masada, waarbij hij zijn familie en de vijfhonderd vrouwen terugvond. Finaal kwam de hoofdbrok: de verovering van Jeruzalem.

Het was een zonderlinge en tevens tergende situatie. Hij, Herodes, had in de lente van het jaar 39, berooid als hij was, in één week tijd Rome voor zich gewonnen en had er de koningskroon gekregen. Maar nu hij eindelijk, twee jaar later zijn intrede wilde doen in Jeruzalem, de hoofdstad van zijn koninkrijk, was die hoofdstad hoegenaamd niet voor hem gewonnen. De joden hielden integendeel alle toegangspoorten voor hem gesloten en het zou een bittere strijd van vijf maanden worden eer Herodes eindelijk zijn hoofdstad zou kunnen overheersen. De situatie was voor hem dubbel pijnlijk omdat tijdens diezelfde periode zijn tweede broer, Joseph, sneuvelde in de strijd tegen de joden.

Het nu volgende moge dan ook naast het vele negatieve van zijn leven, tot eer strekken van Herodes' nagedachtenis en een bewijs zijn van zijn geduldige goodwill tegenover de joden. Een stad belegeren betekende haar omsingelen en de toevoer van eten en drinken beletten. Welnu, voor gans de periode van Jeruzalem's belegering vaardigde Herodes het bevel uit dat zijn soldaten vrije doorgang moesten verlenen aan de joden die vanuit de omliggende dorpen dag in dag uit offerdieren aanvoerden voor de Tempeldienst, ook als wist hij dat die dieren na de plechtigheid opgegeten werden door de belegerden.

Eindelijk in de zomer van het jaar 37 kon Herodes uitblazen. De Parthen waren terug naar Azië gejaagd, de opstandige Romeinse troepen waren uitgeroeid of hadden zich overgegeven, de joden kropen weer in hun schelp en

Rome was terug meester over het oude land Kanaän, met Herodes als titelvoerend koning en als vertrouweling van Octavius en Antonius.

Dit was voor de triomferende zoon van Esau het moment om de kroon op zijn werk te zetten. Weet u 't nog, zijn verloving met het elfjarig kleindochtertje van hogepriester Hyrcanus? Mariamme was nu een beeldschoon meisje geworden en in een luisterrijke bruiloft maakte Herodes haar tot zijn koningin.

Hier vallen nog twee steentjes van Klein Duimpje in zijn zoektocht doorheen het woud van Sint Paulus

Refrein: geen enkele exegeet kan hier een uitleg voor vinden. Maar op het einde van ons tweede boek kunt gij het wel en ik verklap u reeds de oplossing van het raadsel:

Sint Paulus was uit de stam van BENJAMIN VIA ZIJN GROOTMOEDER MARIAMME

Sint Paulus had het Romeinse burgerrecht krachtens geboorte en kon op aardse voorrechten pratgaan. VIA ZIJN BETOEVERGROOTVADER ANTIPATER EN ZIJN OVERGROOTVADER HERODES

Er was echter weinig tijd voor rozengeur en maneschijn. Er begonnen weer stenen los te geraken bovenaan op de steile rotsweg naar de roem en de macht. Julius Caesar die in 47 Caesarion had verwekt bij Cleopatra, had die afstammeling nooit gelegaliseerd, maar had echter twee jaar later een volwassen kleinneef¹⁵⁰ geadopteerd: Octavius. Door die adoptie werd Octavius Caesars wettige erfgenaam. Nauwelijks enkele maanden na die adoptie werd Julius Caesar op 15 maart 44 vermoord. Sommige Romeinse groepen wensten dat Octavius Caesar als keizer zou opvolgen, maar anderen die in verzet gekomen waren tegen Caesars alleenheerschappij wensten een triumviraat. Hun wil triomfeerde: in 43 werd het opperste gezag van Rome toevertrouwd aan het driemanschap: Octavius, Antonius en Lepidus. De drie eerste jaren verliep alles vlot. Lepidus hield zich in de schaduw, terwijl Octavius en Antonius de zaken in goede verstandhouding beredderden. Maar daar kwam de winter van 41-40, met Antonius' winteridylle bij Cleopatra in Egypte. Octavius beschouwde dit als een bedreiging want hij vernam dat Cleopatra er op aanstuurde haar zevenjarig zoontje Caesarion te doen erkennen als wettige zoon van Julius Caesar. Als Cleopatra er ooit zou in lukken dit doel te bereiken dan wist iedereen wat dit zou betekenen: Rome zou de echte zoon Caesarion op de top van de totempaal zetten als erfgenaam van Julius Caesar en de adoptiefzoon, Octavius, zou naar onder geduwd worden.

Zou Antonius partij kiezen voor zijn medetriumvir Octavius of zou hij zich aan de kant stellen van de Egyptische koningin bij wie hij een tweeling had verwekt? Antonius nam een besluit dat Octavius voorlopig geruststelde: om een bewijs van trouw te leveren aan Octavius, trad hij nog in datzelfde jaar 40 in het huwelijk met Octavia, de bevallige en in Rome zeer geliefde zuster van Octavius. Maar het was een 'mariage de raison' waarbij zijn hart niet meewilde, dat hart dat hij verloren had bij Cleopatra en bij zijn tweeling. En al in 38 verliet Antonius zijn Romeinse echtgenote Octavia om naar Egypte te zeilen. Hij trouwde er met Cleopatra volgens de Egyptische ritus en deed de erfrechten van zijn tweeling legaliseren. Dit huwelijk verwekte een groot schandaal. Volgens de Romeinse wet was deze verbintenis niet geldig (evenmin als Cleopatra's vroegere liaison met Caesar), vermits de Egyptische koningin geen Romeinse was. Bovendien stootte Antonius gans Rome tegen de borst door de verontrustende manier waarop hij zijn Egyptische vrouw begon te overstelpen met zonderlinge cadeau's, namelijk steden, landerijen en eilanden¹⁵¹, juist in dat oostelijke gebied van het Romeinse Rijk waar Herodes in de jaren 39-37 zo moeilijk de orde had hersteld. Was Antonius een pion geworden op het schaakbord van Cleopatra? Was hij medeplichtig in de uitbouw van haar Groot-Egyptisch Rijk en wilde hij daar samen met haar over heersen? Het antwoord werd "ja". De laatste twijfels werden weggenomen in 34 toen Antonius een grootse manifestatie op touw zette in Alexandrië. Daarbij proclameerde hij officieel de oprichting van een oostelijk imperium waarin Cleopatra's kinderen zouden aangesteld worden als heersers over verschillende territoriën, met de koningin zelf boven hen allen als "koningin van koningen".

¹⁵⁰ Rond de naam van deze keizer, geboren in 63 vóór Christus, heeft steeds verwarring geheerst. Zijn originele naam is Gaius Octavius. In 44 vóór Christus werd hij door Julius Caesar aangenomen als adoptiefzoon en veranderde dan zijn naam tot Gaius Julius Caesar. In 38 vóór Christus noemde hij zichzelf: "Imperator Caesar divi filius" (Keizer Caesar, zoon van de god t.t.z. van de vergoddelijkte Julius Caesar). In 27 vóór Christus schonk de Romeinse senaat hem de eretitel Augustus (in het grieks Sebastos), wat we vertalen als "doorluchtig". In 12 vóór Christus kwam daar nog een supplement bij: "Pontifex Maximus" (opperste bruggenbouwer) en in 2 vóór Christus: "Pater Patriae" (vader des vaderlands). U ziet, een echte hors-d'oeuvre varié! En om de zaak nog ingewikkelder te maken hebben latere geschiedschrijvers de benaming "Octavius" vervormd tot "Octavianus", alhoewel de keizer zelf vóór 27 steeds handtekende met de naam Gaius Octavius. Hij stierf in het jaar 14 na Christus. Deze keizer heeft ook zijn plaats verworven in de jaarkalender. Nadat de eerste zomermaand "Juli" genoemd werd ter ere van Julius Caesar, kreeg de daaropvolgende maand de naam "Augustus" ter ere van Julius Caesars adoptiefzoon.

¹⁵¹ Steden en landerijen in Judea, Arabië, Fenicië, Cilicië, Cyrene en de eilanden Kreta en Cyprus.

Ondertussen had Antonius er zorg voor gedragen zijn testament te deponeren in de Romeinse tempel van de Vestaalse Maagden. Een testament dat in de tempel bewaard werd genoot het asielrecht en was in veiligheid tot aan de dood van hem die het geschreven had. Voor Octavius deed dit de maat overlopen. Hij was al woedend geworden over de verstoting van zijn zuster Octavia ten voordele van Cleopatra. Dat Antonius nu bovendien de vrijheid nam eenzijdig de splitsing van het Romeinse Rijk af te kondigen was hoogverraad tegenover Rome.¹⁵² En in die omstandigheden deinsde Octavius er niet voor terug de kluis van de Vestaalse archieven open te breken en er het testament van Antonius uit te halen.

Wat te verwachten was stond er inderdaad in opgenomen: Antonius bevestigde zijn "donatie van Alexandrië" en herhaalde schriftelijk datgene wat hij geproclameerd had in de publieke Manifestatie: dat zijn schenkingen, schatten, steden en landerijen voorbestemd waren om over te gaan naar Cleopatra, "de opperste koningin van koningen", en dat zij haar bewind over het oostelijke imperium zou uitoefenen met de hulp en het opvolgingsrecht van haar kinderen. Maar de klap op de vuurpijl kwam aan het einde van het testament waar Antonius formeel en plechtig verklaarde dat Cleopatra's zoon Caesarion (die in 47 geboren was en die nu in 33 bijna volwassen was) de reële en wettelijke zoon en opvolger van Julius Caesar was, wat volgens deze gedachtengang meteen betekende dat Octavius (die pas in 45 door Julius Caesar was geadopteerd) geen aanspraak kon maken op de prioritaire erfrechten van Caesarion. Men kan zich voorstellen hoe razend Octavius werd bij het lezen van die laatste testamentaire volzinnen die hem noch min noch meer tot een indringer wilden degraderen. En meteen was het burgeroorlog: een geweldige krachttoer tussen Octavius en Antonius, waarbij het Romeinse rijk in enkele dagen tijd in vuur en vlam stond. Nu had Herodes alle reden om zich buiten de strijd van de rivalen te houden. Het was niet aan hem, vers gekroonde vazalkoning, zich de rol van rechter aan te meten. Bovendien was er de mathematische zekerheid dat hij één op de twee kansen had op het verkeerde paard te wedden.

Mais le coeur a ses raisons que la raison ne connait pas! We zagen al vroeger dat Herodes op zestienjarige leeftijd bevriend was geraakt met de tien jaar oudere Antonius die toen een diensttermijn had doorgebracht in Antiochië en Jeruzalem, nog onderaan de ladder van de hiërarchie. Blijkbaar was die jeugdvriendschap zo diepgaand en blijvend geweest dat ze Herodes zijn Idumese voorzichtigheid deed afleggen. Wilde hij bovendien een blijk van goodwill geven aan Antonius en Cleopatra om de negatieve nasmaak van zijn vroeger conflict met de Egyptische koningin weg te werken? En nog een stap verder: geloofde ook Herodes misschien in de mogelijkheid van een nieuw Groot-Egypte onder leiding van Antonius en Cleopatra en werd hij in die eventualiteit liever de vazal dan de vijand van Antonius? In elk geval, in de strijd tussen de twee grote Romeinse rivalen opteerde Herodes voor Antonius en sprong voor hem in de bres met geld, bevoorrading en zelfs manschappen.

Maar zeer spoedig keerde het tij zich tegen Antonius: de tweede september van het jaar 31 vóór Christus werd hij door Octavius verslagen in de beroemde slag van Actium. Samen met Cleopatra vluchtte hij naar Egypte en pleegde er zelfmoord, kort naderhand in de dood gevolgd door Cleopatra. Haar zoon Caesarion werd geëxecuteerd, haar dynastie van de Ptolemeëën werd vervallen verklaard; alles wat toebehoord had aan Antonius en alles wat deze had geschonken aan Cleopatra werd verbeurd verklaard ten voordele van Octavius en Egypte werd gedegradeerd tot Romeinse provincie onder voogdij van een proconsul.

Betekende de losgekomen steen Antonius meteen voor Herodes het einde van zijn koningskroon en de val in de afgrond, de diepe afgrond daar beneden aan de voet van de rots die hij zo moeizaam beklommen had in de voorbije jaren? Zou de jonge overwinnaar Octavius nu ook met Herodes handelen zoals hij in deze genadeloze strijd met zovele anderen handelde? Want heel het Romeinse Rijk sidderde bij het zien en bij het voortvertellen van de executies waaraan geen einde scheen te komen. Wat Herodes nu deed is stof voor een suspensiefilm. Herinnert u hoe hij na zijn nederlaag tegen de Parthen over zee naar Rome wilde vluchten en hoe hij moeizaam tot in Rhodos geraakte waar hij zich enkele vrienden maakte en met hun hulp een schip zeewaardig kon krijgen om in Italië te geraken. Welnu, in de bewogen en sombere maanden die volgden op Antonius' nederlaag, kwam het bericht in Judea binnen dat de overwinnaar Octavius in het prille voorjaar van 30 een schip genomen had richting Rhodos, om een inspectie van het Oostelijk Romeinse Rijk te beginnen. Zou Octavius dus ook naar Judea komen? Zou hij van deze gelegenheid gebruik maken om Herodes, vriend van de verslagen Antonius, uit zijn koninklijke waardigheid te ontheffen en hem te gaan doden zoals zovele anderen? Herodes' geestescomputer werkte. Wat was het beste: lijdzaam afwachten of Octavius tegemoet treden? Hij koos het laatste. En zo ging Herodes sloop naar Rhodos. Hij zocht er zijn oude vrienden op en begaf zich met hen naar Octavius. Schamel gekleed, met zijn koningsdiadeem niet op het hoofd maar in de hand, ging Herodes vóór Octavius staan. Met een rustig gebaar reikte hij hem zijn diadeem toe, die diadeem die voortaan geen dienst meer zou moeten doen. Helemaal anders dan hun vorig samenzijn toen Herodes, geflankeerd door Octavius en Antonius, in feestkledij de trappen van het Capitool had beklommen!

En dan beweest Herodes een zoon te zijn van zijn vader, van die Antipater die eens zijn kleed had opengerukt om zijn litteken te tonen. Het pleidooi dat de historicus ons overlevert is een unicum: nooit heb ik een korter (en naar mijn

³⁵ Pleegde Antonius werkelijk verraad tegenover Rome? Dit is de algemeen gangbare mening geweest doorheen de eeuwen, vooral ten gevolge van Cicero, de aartsvijand van Antonius. Cicero heeft zijn beroemd redenaarstalent gehanteerd in veertien redevoeringen, zijn "Philippica", waarin hij Antonius van A tot Z heeft afgekamd. Maar sommige ernstige historici hebben een meer genuanceerde kijk op Antonius. Volgens hen zou hij Rome hebben willen dienen door een evenwichtige uitbouw van het Oostelijk Imperium. (Men leze bv. "Marcus Aurelius", een recente studie van Hermann Bengtson, C.H. Beck, München).

inzicht pathetischer en treffender) gelezen dan dat van Herodes: “Heer, het enige wat ik u vraag in aanmerking te nemen is niet wiens vriend ik was, maar wel: welk een goede vriend ik was”. De uitbarsting van ontroering tussen Herodes’ vrienden van Rhodos was zo meeslepend dat ook Octavius zelf zich niet meer kon bedwingen. In een flits moet hij begrepen hebben dat deze kranige Idumeeër behoorde tot dat slag mannen die de meesters Rome nodig had om zegevierend door de stormen van persoonlijke wisselvalligheden heen te trekken. En het antwoord van Octavius was even ontroerend als het gebaar van Herodes: de meester van Rome nam de diadeem en zette hem terug op Herodes’ hoofd met daarbij de plechtige verzekering dat deze kroon vanaf heden steviger stond dan ooit.

De uitschakeling van Antonius was tevens het einde van de triumviraatformule: Octavius werd alleenheerser en regeerde over het Romeinse Rijk gedurende bijna een halve eeuw tot aan zijn dood in het jaar 14 van onze tijdrekening. In 27 vóór Christus stemde de senaat dat hij voortaan de eretitel “Augustus” (doorluchtige) mocht voeren en onder die naam is hij de geschiedenis ingegaan. In zijn strijd tegen Antonius was hij met niets ontziende hardheid opgetreden¹⁵³, maar naderhand werd hij een milde heerser en voerde Rome naar een periode van stevige welvaart.

Tot aan zijn dood in 4 vóór Christus bleef Herodes de verknochte vazalkoning van zijn tien jaar jongere keizer en stelde er een eer op door Augustus’ familie als vriend beschouwd te worden. Vooral Agrippa (jaargenoot, jeugdviend, naderhand schoonzoon en levenslang vertrouweling van Augustus) werd door Herodes overstelpt met vriendschapsbewijzen en werd met alle denkbare praal ontvangen, de drie keren dat hij als vicekeizer naar het Oosten kwam: een eerste maal in 22 en daarna in 15 en in 14. In 10 stemde Agrippa er mee in dat zijn naam geschonken werd aan een pasgeboren kleinzontje van Herodes, Agrippa I en dit werd het vertrekpunt van nog andere Agrippabenaamingen in de dynastie van Herodes.

Het is onmogelijk om in dit boek zelfs maar bij benadering de balans op te maken van wat koning Herodes in de tijdsspanne van een kwart eeuw verricht heeft. Men kan er maar één woord voor vinden: fenomenaal. Als koning had hij een driedubbel ideaal dat we als volgt kunnen schematiseren: 1) het uitschakelen van het nationalisme (ook van het joodse) hetwelke hij in het grote raam van het Romeinse Rijk als een zelfmoord beschouwde, 2) maar niettemin de promotie van het jodaisme, de zorg voor de joden, zowel in Palestina als in de diaspora, 3) de verwestering van zijn land: de openstelling van Palestina voor het patrimonium van het Hellenisme en de Romeinse cultuur.

Dat was een geestelijke opgave, maar deze veronderstelde automatisch een materiële infrastructuur. Allereerst poneerde Herodes dat er een nieuwe haven nodig was om als een navelstreng de militaire en economische uitwisselingen mogelijk te maken tussen Rome en het Oosten. Daarvoor koos hij een onooglijk haventje, genaamd “Strato’s toren”, dat hij in enkele jaren tijd verbouwde tot een bolwerk dat de beroemde Piraeus van Athene overtrof. Om zijn trouw aan Augustus te betuigen noemde Herodes zijn nieuwe haven naar de keizer: Caesaria. Er volgden allerlei verbouwingen van steden, optrekking van monumenten en datgene wat hij als topprestatie beschouwde: de nieuwe tempel van Jeruzalem. Tussenin vond hij nog de inspiratie en de tijd om zijn private investeringen te beheren: de karavaanbusiness in Idumea die hij van zijn vader geërfd had (de laatste en dikke schakel in de gouden ketting tussen de Rode en Middellandse Zee); zijn participatie in de karavaandraaischiff van Petra (participatie die hij van zijn Nabatiese moeder Cypros geërfd had); zijn dadelpalm- en balsemplantages in Jericho die enorme winsten opleverden¹⁵⁴; zijn uitgebreide schapenfokkerijen in Transjordanië en zelfs zijn buitenlandse investeringen zoals bv. de kopermijnen van het eiland Cyprus die hij ontgon en fifty-fifty exploiteerde ten voordele van keizer Augustus en van zichzelf. Dit koper dat een grote rol speelde in de economie van het Romeinse Rijk werd van Cyprus overgebracht naar de nabije vastelandshaven Tarsus in Klein-Azië.

Bij dit alles beseftte Herodes het enorm belang van de Middellandse Zee (Mare nostrum = onze zee), zoals hij daadwerkelijk bewees door de aanleg van Caesarea. Maar naast zijn eigen haven wilde hij ook een stevige voet aan wal hebben in twee andere havens die van vitaal belang waren voor zijn persoonlijke handelsbelangen, nl. Tarsus en Puteoli. Tarsus was de commerciële draaischiff waar het koper van Cyprus werd verscheept naar alle hoeken van het Romeinse Rijk. De touwtjes van deze handel (waarvan zoals gezegd de winst verdeeld werd onder keizer Augustus en koning Herodes) werden stevig in handen gehouden door Herodes’ bloedverwanten en hun vertrouwelingen die Herodianen genoemd werden, een kleine naar financieel zeer invloedrijke groep waarvan de we naam terugvinden in de evangeliën.

Steentje nummer vier

De vestiging van Herodes’ bloedverwanten
In Tarsus legt uit waarom Sint Paulus in die
Stad geboren werd (Hand. 21,38; 22,3).

¹⁵³ Tijdens die strijd deed Octavius-Augustus ook zijn rivaal Caesarion (de zoon van Cleopatra en Julius Caesar) vermoorden. We trokken reeds vroeger een parallel tussen de strijd rond de troonopvolging van Salomo en die van Augustus, evenals tussen hun verder vreedzame regeringen. Zie voetnoot Deel 1, blz. 200

¹⁵⁴ Het luxueuze Rome betaalde gekke prijzen voor de wijnen van de Palma Caryota, de “roeswijnen” van Jericho die de beste van de hele wereld genoemd werden zoals wij kunnen opmaken uit een van de Epistulae van Horatius. En de balsembomen leverden een essence die verwerkt werd in de reukwerken en in de geneeskunde.

Puteoli was een nog belangrijker bolwerk van de Herodianen: deze behoorden tot de afstammelingen van de duizenden joden die in 63 vóór Christus door overwinnaar Pompeius naar Rome werden gebracht en er als slaven verkocht. Sommige van deze zonen van Jakob werden naderhand vrijgelaten en hadden zich opgewerkt tot rijke handelaars die er niet tegenop zagen samen te werken met Herodes, zoon van Esau. Puteoli, zowat 200 kilometer ten Zuiden van Rome bij de baai van Napels gelegen, was de belangrijkste haven van Italië's westkust: al de goederen uit het Romeinse Rijk bestemd voor het moederland stroomden daar samen. Herodes had er eigen aanlegkaaien en stapelhuizen onder het waakzame oog van zijn eigen mensen: zijn familieleden en zijn vertrouwde Herodianen. Ook in de politieke en diplomatieke wereld speelde Puteoli een belangrijke rol. Gezantschappen uit Griekenland en Azië landden regelmatig in deze haven en vervolgden van daaruit hun weg over de Via Appia naar Rome.¹⁵⁵ De Herodianen van Puteoli rekenden het zich tot eer deze belangrijke transitreizigers en vooral de verwanten van Herodes als gast te hebben.¹⁵⁶

Steentje nummer vijf

Met Sint Paulus als afstammeling van koning Herodes begrijpen we nu beter het einde van de handelingen der Apostelen die Paulus' landing in Puteoli beschrijven (landing van Paulus die zogezegd een gevangene was):

“Doordat er 's anderdaags een zuiderwind opstak, waren we de volgende dag al in Puteoli. Dar troffen we broeders aan en werden uitgenodigd zeven dagen bij hen te blijven. Tenslotte gingen we dan op Rome aan. Ook vandaar kwamen de broeders die al van ons gehoord hadden, ons tegemoet tot aan Forum Appii en Tres Tabernae. Toen Paulus hen zag, dankte hij God en schepte nieuwe moed. Na onze aankomst in Rome kreeg Paulus verlof op zichzelf te wonen met de soldaat die hem bewaakte.”

Hand. 28, 13-16.

Wat een soort gevangene was toch die Paulus, dat hij zomaar een week kon gaan logeren bij “broeders” in Puteoli in plaats van in het gevang geduwd te worden? En die verdere reis naar Rome geëscorteerd door tegemoet gekomen broeders? Dat was geen gevangenentransport meer. Een gezagvolle commentator van de Handelingen, Prof. Steinmann, schrijft dan ook met een verbaasde pen: “Der Einzug des Apostels in Rom gestaltete sich durch die begleitenden Christen zu einem kleinen Triumphzug”.¹⁵⁷

Maar al die private business van Herodes mag ons niet doen vergeten dat zijn hoofdactiviteit in het openbare leven bleef liggen, in het besturen van een woelig land aan de oosterse uithoek van het grote Romeinse Rijk en in het uitwerken van een infrastructuur die fenomenaal was. Om dit samen te vatten kan ik niet beter doen dan enkele regels over te nemen uit het boek van de joodse historicus Minkin die –als zoon van Jakob- heel veel kritiek over heeft voor de zoon van Esau, Herodes, maar die niettemin voldoende objectiviteit overhoudt om te schrijven: “Alleen een oosterse verbeelding -dromend van steden, landen, koninkrijken, van rijken die in één nacht opgebouwd worden- zou in staat zijn uit te leggen wat het onvermoerbare en energieke vernuft van Herodes verwezenlijkt heeft in de korte tijdsspanne van iets meer dan twintig jaar. Keizer Augustus heeft minder gebouwd in een halve eeuw dan deze vorst van een klein koninkrijk in de helft van de tijd...De puinen van steden en monumenten die hij gebouwd heeft verkondigen nu nog, eeuwen na zijn regering, het genie van de man die ze opgevat en uitgevoerd had, zodanig dat de geschiedenis –welke ook de mening moge wezen die ze zich over deze man gevormd heeft- nooit de glans van zijn naam zal kunnen verduisteren.”¹⁵⁸

Indien een radioreporter tweeduizend jaar geleden door de straten van Rome had kunnen wandelen en hier en daar een micro onder een neus had geduwd met de vraag: “Wat vindt u van Herodes, de koning van Judea?”, dan zou er toch –naast de schouderophalers- een groot aantal antwoorden geklonken hebben in de zin van : “O, die koning daar

¹⁵⁵ Titus Livius XXX 21,11; XLV 13-14.44,7; Cic. P. Cael 10; Strab. II 99, Mon.Anc. 12,1; Flav. Josephus: Antiq. Jude. XVIII 248-249 en Vita 16.

¹⁵⁶ Zie Hugo Wilrich, Das Haus des Herodes, Uitg. Winters, Heidelberg, 1929, blz. 97.

¹⁵⁷ Dr. Alphons Steinmann, (Prof. In de theologie aan de Staatliche Akademie van Braunsberg), Die Apostelgeschichte, Haustein Verlag Bonn, 4e. Auflage, blz. 313. Het betreft hier een vierde boek uit de reeks: “Die Heilige Schrift des Neuen Testaments”, uitgegeven door Dr. Fritz Tillmann, Prof. Theologie aan de universiteit van Bonn.

¹⁵⁸ Jacob S. Minkin, Hérode, roi des Juifs, Payot Paris, 1937, blz. 131 en 133.

ergens in het Oosten? De vriend van keizer Augustus en van Agrippa? Het schijnt een toffe gast te zijn, sportief en vrijgevig en dag en nacht in de weer voor onze Oostelijke provincies". Maar als dezelfde reporter dan door de straten van Jeruzalem zou gegaan zijn voor een steekproef: "Wat vindt u van Herodes, de koning van Judea?", dan zouden de geïnterviewde rabbijnen en burgers met een bittere trek rond de mond geantwoord hebben: "We hebben geen koning van Judea, wij hebben geen koning van de joden. We kennen slechts een Idumeeër die men ons als koning opgedrongen heeft, niet *van* maar *over* de joden. Hoe heeft men het aangedurfd zo erg tegen de wil van Jahwe te handelen: een zoon van Esau die het waagt te heersen over de zonen van Jakob!". En daar ligt gans het drama: in het Romeinse Rijk was Herodes de bewonderde organisator en de vriend van Augustus, maar in Judea was hij geen sant in eigen land. De joden erkenden hem zelfs niet als landgenoot. Voor hen was hij slechts de misprezen zoon van Esau, de gehate vreemdeling, de goddeloze collaborateur die hen kon tyranniseren omdat Rome achter hem stond. Rome, waarvan hij volgens hen de kruiperige vazal was. Arme rijke Herodes! Hoe heeft deze zoon van Esau nochtans zijn best gedaan om de gunst van de zonen van Jakob te winnen! Zijn kinderen en kleinkinderen liet hij op strenge wijze grootbrengen door de Farizeeën en hij had een bijzondere eerbied voor de orde van de Essenen. Deze eerbied was gedeeltelijk geïnspireerd door een soort dankbaarheid tegenover de invloedrijke Essener Manaën, die hem in het begin van zijn politieke carrière had voorspeld dat hij ooit koning zou worden.¹⁵⁹ Maar niet alleen was Herodes uit op geestelijk contact met de joden, ook op materieel gebied zette hij zich voor hen in. Welk een stoot heeft hij gegeven aan hun welvaart, welke inspanningen heeft hij geleverd bij de hongersnood van 25 vóór Christus (mede met inzet van zijn persoonlijk kapitaal om graan te kopen in Egypte), welke bouwwerken heeft hij laten uitvoeren op hun grondgebied, wat heeft hij gedaan voor de uitbouw van Jeruzalem en vooral: welk meesterwerk heeft hij geleverd door de heropbouw van de Tempel aan te vatten! O die Tempel! Hij was gebouwd door Salomo in de tiende eeuw vóór Christus en was voor de joden iets unieks geweest. Maar de Tempel werd verwoest door de Babyloniërs in 587 vóór Christus en de belangrijkste bevolkingslagen werden meegevoerd in Babylonische gevangenschap. Een halve eeuw later, in 537, had Cyrus Babylon overwonnen en had toegestaan dat de bannelingen en hun nakomelingen terug naar Israël mochten keren. Een handvol idealisten had inderdaad geestdriftig de mars naar Israël ondernomen. Maar bij hun aankomst daar hadden zich zeer spoedig een hoop psychologische problemen met de plaatselijke bevolking voorgedaan. Bovendien konden de meeste idealisten nauwelijks een truweel vasthouden met het gevolg dat de heropbouw van de Tempel eerder een slagzin dan een realiteit was geworden en dat het in een zeer stuntelig bouwwerkje was dat de joden in 516 hun tempelactiviteiten hervatten. Herodes zou het nu eens beter doen. Met een leger architecten en met man en macht startte hij een grandioze bouwwerf in 20 vóór Christus. Het concept van die tempel was zo machtig dat zelfs de (niet-Herodesgezinde) Wijzen van Israël toegaven: "Hij die het bouwwerk van Herodes niet gezien heeft, heeft nooit in zijn leven een schoon bouwwerk gezien".¹⁶⁰ Ook technisch was de constructie een ontzagwekkende onderneming. In de loop van de laatste jaren hebben de archeologen de basis van de tempelmuren blootgelegd en er enorme monolithische bouwstenen (ashlars) ontdekt. De grootste van die ashlars-monolieten heeft volgens berekening een gewicht van 415 ton. Ter vergelijking: de grootste magaliet van Stonehenge weegt 40 ton en het gemiddelde gewicht van de bouwstenen van de pyramiden is 15 ton.¹⁶¹

Maar al die inspanningen van de vazalkoning konden niet baten: het waren pleisters op een houten been. Hij kon de gunst van de joden niet winnen en was op voorhand veroordeeld. Bovendien, zijn opperste poging om de joden voor zich te winnen werd juist zijn opperste mislukking: zijn huwelijk met Hyrcanus' kleindochter Mariamme. Wat? Was die Idumeeër niet beschaamd? Durven dingen naar de hand van een raszuivere jodin uit de dynastie der Hasmoneeën? En de reputatie van Hyrcanus II moest mede met die van Herodes het gelag betalen. Hoe had deze hogepriester, afstammeling van de hoge dynastie van de Hasmoneeën, zijn collaboratie zo ver kunnen drijven dat hij zijn onmondig kleindochtertje uithuwelijkte aan een arrivistische zoon van Esau? Weg met Esau! Weg met die collaborateur! In zijn plaats zou men een andere hogepriester uit het geslacht der Hasmoneeën benoemen, iemand die het joodse vertrouwen beter waard was!

En zo spitsten de tegenstellingen zich toe. Enerzijds Herodes en Hyrcanus en anderzijds de nationalistische joden die mordicus een andere Hasmonese hogepriester wilden in afwachting dat men finaal het volledige herstel van Israël zou kunnen vieren met een Messias uit het huis van David.

We vatten eerst even samen wat we vroeger al geschreven hebben over de hogepriesterlijke problemen van Hyrcanus II.¹⁶² Hyrcanus II was de oudste zoon en erfgenaam van koningin Alexandra die regeerde met de hulp van Antipater II, de invloedrijke Idumeeër. Toen de koning in 67 stierf lag het voor de hand dat Hyrcanus II haar zou opvolgen. Maar de jongere broer Aristobulus II (veel energieke dan Hyrcanus) oordeelde dat hij beter geschikt was voor de taak van koning en hogepriester en wilde bovendien een einde stellen aan de invloed van Antipater de Idumeeër, wat beantwoordde aan de verzuchtingen van de meest nationalistische fracties onder de zonen van Jakob. We zagen al vroeger dat de strijd beslecht werd ten voordele van de jongste broer in de nabijheid van Jericho. Vele soldaten van

¹⁵⁹ Flavius Josephus

¹⁶⁰ Zev Vilnay, Israel Guide. Jerusalem; Temple Area, blz. 139.

¹⁶¹ De Ashlars waren afkomstig van een steengroeve die op 800 meter en iets hoger dan de tempel gelegen was. Verdere gegevens over deze monolieten en de vernuftige wijze waarop Herodes' ingenieurs de enorme stenen gevaarten transporteerden kunt u vinden in het artikel van Michaël Zimmerman en Murray Stein in "Biblical Archeological Review", May-June, ?, blz. 34 en 42.

¹⁶² Zie deel I, blz. 234.

Hyrchanus II liepen bij die gelegenheid over naar Aristobulus II. En onmiddellijk deed Aristobulus zich uitroepen tot koning van de joden, terwijl zijn oudere broer Hyrcanus en diens raadsman Antipater moesten onderduiken. Maar we zagen ook dat drie jaar later de situatie in het Nabije oosten grondig veranderde. In 63 overschreden de Romeinen de grenzen van Palestina en Antipater opteerde voor de collaboratie met deze overwinnaars. Hij kon dus rekenen op Romeinse hulpstroepen in zijn strijd tegen Aristobulus en gelukte er tenslotte in –ten koste van een bloedige burgeroorlog- de overwinning te behalen. Hyrcanus werd bevestigd in zijn functie van hogepriester en bovendien benoemde Pompeius hem tot president van de natie. De overwonnen Aristobulus werd gevankelijk naar Rome overgebracht met zijn twee jonge zonen Alexander en Antigonus en met duizend aanhangers die in Rome als slaven verkocht waren. Hiermee was de rust schijnbaar hersteld. Maar het vuur van de tweedracht bleef in Judea smeulen onder de as, zoals na elke burgeroorlog. En al zeer spoedig flakkerde de vlam terug op. Aristobulus en zijn twee zonen konden gebruik maken van een verslachte bewaking in hun Romeinse gevangenschap en gelukten erin te ontsnappen om in Judea terug op te duiken. Onmiddellijk waren ze omringd door trossels aanhangers en een nieuwe strijd werd geïmproviseerd. Maar ze konden het niet lang volhouden tegen het beter georganiseerde leger van Antipater en diens Romeinse hulpstroepen. Het werd een nieuwe nederlaag voor Aristobulus II met alle gevolgen van dien, o.a. het vooruitzicht op een tweede transport naar Rome en op een tweede gevangenschap.

Maar nu vond Aristobulus' vrouw dat het stilaan welletjes was. Nu zou zij zich eens gaan moeien in heel het geval, gesteund door haar vredelievende vader Absalom. Eens begonnen deinsde ze voor niets terug. Wat was deze dame een merkwaardige combinatie van moeder en gendarm!

En ze is voor ons van pikant belang,
omdat ze de grootmoeder werd van
Mariamme, de overgrootmoeder van
Sint Paulus.

Ik stel me voor dat ze ongeveer op die wijze tot haar man gesproken heeft: "Gij eigennuttige bullebak van een vent, nu ben ik het kotsbeu! Van zo lang ik met u getrouwd ben heb ik nog niets anders meegemaakt dan bloed en tranen. Mijn vader zei altijd: broeders mogen kerven, maar moeten broeders blijven. En u, wat hebt u gedaan? Het lijkt van uw moeder was nog niet koud of u wilde al uw oudere broeder doden om zelf baas te worden. Waarom? Omdat u superieur bent? Wat is het beste: een plumpudding zoals uw broer, of een hoogmoedig stekelvarken zoals u? En wat was het resultaat van al die superieure acties van u? Burgeroorlog, nederlaag, vernederingen in Rome, duizenden van uw landgenoten gesneuveld of verkocht als slaven en mijn bloedjes van kinderen mee in de gevangenis! Nu hebt u opnieuw hetzelfde spelletje willen spelen en u hebt opnieuw verloren. Ze zijn in Rome al bezig een nieuwe cel gereed te maken voor u, en met sterkere sloten. Denkt u dat ik medelijden heb met u? U oogst wat u gezaaid hebt en ik ben het gewoon geraakt alleen te slapen. Maar ik zweer dat ik niet zal dulden dat mijn kinderen een tweede keer de gevangenis ingaan door uw schuld. Rotvent!

En dus gooide ze het op een akkoord met Gabinius, de Romeinse bevelhebber die niet beter vroeg dan eindelijk een beetje vrede te zien heersen in het verscheurde Judea dat hij moest beheren. Hij beloofde haar dat haar kinderen ongedeerd bij haar zouden blijven op voorwaarde dat zij de laatste opstandelingen zou overtuigen zich (ongestraft) over te geven. En zo gebeurde het. Aristobulus vertrok voor de tweede keer gevankelijk naar Rome. De opstandige joden legden de wapens neer en mama Aristobulus mocht haar twee zonen Alexander en Antigonus bij zich houden. Ook voor wat de verdere toekomst betrof dacht ze meer aan haar kinderen dan aan haar man. Aristobulus II, tweemaal gevangen door de Romeinen, was afgeschreven als kandidaat-hogepriester. Ze hoopte echter dat haar oudste zoon, Alexander ooit hogepriester zou worden. Maar moest daar nu per se voor gevochten worden? Neen, er was ook een andere weg, namelijk die van het huwelijk. En ze besprak de zaak met Hyrcanus en Antipater. Hyrcanus had wel een dochter, Alexandra, maar geen zoon, dus een opvolger. Als haar zoon nu eens huwde met de dochter van Hyrcanus? Dan kon Alexander mettertijd automatisch de opvolger worden van schoonvader en oom Hyrcanus en dan bleef alles in de Hasmonese familie, zonder bloedvergieten! De betrokken partijen vonden haar voorstellen redelijk en Alexander en Alexandra traden in het huwelijk (met natuurlijk als grote afwezige in de suite: Aristobulus II die zijn gevankelijke villegiatuur doorbracht in Rome). Uit dit huwelijk van Alexander en Alexandra zou een zoon geboren worden, Aristobulus III en vooral een dochter Mariamme, die de echtgenote werd van Herodes.

Refrein: Sint Paulus was de kleinzoon van één van de vier kinderen van koning Herodus en Mariamme.

En toch was Aristobulus, gevangen in Rome, nog niet helemaal afgeschreven als kandidaat hogepriester! In 49 ontbrandde in Rome de burgeroorlog tussen Pompeius en Caesar. Caesar overwon en Pompeius vluchtte met zijn aanhangers naar Griekenland. Onmiddellijk begon Aristobulus II in Rome te profiteren van de nieuwe situatie. Hij die, samen met zijn aanhangers, ten hemel gekermd had omdat Hyrcanus en Antipater hadden durven collaboreren met de Romein Pompeius, was nu de eerste om een audiëntie aan te vragen bij de overwinnende Romein Julius Caesar. En het volstond natuurlijk te vertellen hoe onmenselijk hij behandeld geweest was door die slechte Pompeius,

Caesar's huidige vijand, om onmiddellijk een sympathieke reactie uit te lokken. Caesar benoemde Aristobulus II tot nieuwe president van Judea, ter vervanging van Hyrcanus die met Pompeius gecollaboreerd had. Zelfs twee legioenen soldaten kreeg hij opdat hij de macht daadwerkelijk in handen zou kunnen nemen. Aristobulus begon onmiddellijk en fluitend van enthousiasme zijn long voyage home voor te bereiden. En ditmaal zou hij in Jeruzalem eens een lekker hardgekookt eitje gaan pellen met zijn oudere broer Hyrcanus en met diens trawant Antipater I. Maar sommige mensen in de heimat floten niet van geestdrift. Integendeel. Aristobulus II kreeg de kans niet om zijn eitje te komen pellen in Jeruzalem. Want vóór hij met zijn twee legioenen kon inschepen in Rome, werd hij vergiftigd. Door wie? In opdracht van Wie? Nooit heeft Scotland Yard het raadsel kunnen ontwarren.

Wie ook de Romeinse vergiftigers van Aristobulus mogen geweest zijn, ze hadden niet alleen die ene moord op hun geweten maar ze waren ook onrechtstreeks oorzaak van Alexanders dood. Ziehier hoe dit gebeurde. Pompeius had zijn slag tegen Julius Caesar verloren, tenminste in Italië. Maar daarna had hij samen met zijn overgebleven getrouwen zijn toevlucht gezocht in Griekenland en bereidde zich nu voor om met zijn geheergroepeerde manschappen een Von-Rundstett-offensief van alles of niets te ondernemen. Daarbij was het van groot belang dat alle spionnen en vijfde kolonnen onschadelijk gemaakt werden. Zeer spoedig vernam Pompeius wat er gebeurd was met Aristobulus II en hoe deze de gunst van Caesar verworven had. De vergiftiging had Aristobulus uitgeschakeld, maar de gunst van Caesar bleef en zou ook automatisch overgaan op Aristobulus' opvolger, zijn zoon Alexander. Alexander werd dus d'office een gevaarlijk personage in de ogen van Pompeius. Het verdere verloop van de geschiedenis lag in de lijn van de onverbidde kriegslogica: Alexander werd gekidnappt door een paar gorilla's van Pompeius en zijn vrouw bleef hulpeloos achter met haar piepjonge kinderen Mariamme en Aristobulus III. Alexander werd door de gorilla's gevangelijk overgebracht naar Antiochië en daar werd deze man, betovergrootvader van Sint Paulus, onthoofd. Koning Alexander Jannaeus stierf in 78. Zijn vrouw, koningin Alexandra Salomé nam het bewind over. Zij was de enige koningin die ooit over Israël heeft geregeerd. Als vrouw kon ze wel koningin zijn, maar niet priester. En dus stelde ze haar oudste zoon Hyrcanus aan als hogepriester, in afwachting van zijn troonopvolging als koning. Maar Hyrcanus was een slome plumpudding in tegenstelling tot zijn ambitieuze jongere broer Aristobulus die beter op de populariteit kon inspelen)

Terwijl Pompeius vertwijfeld bezig geweest was zijn vermeende vijanden (zoals Alexander) te doen uitroeien en zijn leger in Griekenland te hergroeperen met het oog op een nieuw offensief tegen Julius Caesar in Italië, was ook Caesar niet bij de pakken blijven zitten. En nog vóór Pompeius de kans had gekregen sloop te gaan met bestemming Italië, landde Caesar vanuit Italië in Griekenland. U herinnert zich nog dat de strijd ditmaal definitief beslecht werd in Pharsalus, in augustus 48. Pompeius vluchtte naar Egypte en werd daar in september vermoord aangetroffen op een strand. We lazenevens dat Caesar naderhand verliefd werd op Cleopatra en in Egypte een oorlog begon tegen haar vijandige veldheer, waarbij hij gelukkig hulp kreeg van Antipater. Uit dank benoemde Caesar zijn nieuwe vriend tot procurator van Judea, wat betekende dat voor het eerst in de geschiedenis een zoon van Esau meester werd over de zonen van Jakob. Na Antipater's dood ging die macht zeer spoedig over op zijn zoon Herodes. Hyrcanus behield wel de hogepriesterlijke functie, maar verloor zijn civiel gezag. Dit maakte de joden razend. Hoe was het mogelijk dat Hyrcanus die situatie dulde? En was het niet godgeklaagd dat de hogepriester bovendien zijn kleindochter als verloofde aan die zoon van Esau schonk? En dus hielden de joden voet bij stuk. Ze wilden dat de trouweloze Hyrcanus zou vervangen worden door een lid van de Hasmonese dynastie aan wie ze wèl hun vertrouwen konden geven. Nu was het waar dat Aristobulus II al was vergiftigd in Rome en dat zijn oudste zoon was onthoofd in Antiochië, maar er bleef nog een laatste afstammeling van de Hasmoneeën over: Antigonus, zoon en broer van de twee vermoorde pretendenten. Dat was dus de kandidaat die tegen Hyrcanus en tegen Herodes moest uitgespeeld worden! En ditmaal wonnen de joden het pleit. Ditmaal werd hun favoriet Antigonus de grote triomfator en nieuwe hogepriester. Hyrcanus echter werd plots onbevoegd gemaakt om ooit nog de rol van hogepriester te kunnen spelen. Dank zij wat? Dank zij het geheime wapen van Antigonus! U vraagt: welke geheim wapen? Ik antwoord: de snijranden van Antigonus! En dat was namelijk ter gelegenheid van de oorlog van de Parthen zoals we nu gaan lezen.

Herinner u¹⁶³: in de winter van 41-40 zou Antonius er beter aan gedaan hebben samen met Herodes zijn oostergrenzen te versterken in plaats van Cleopatra te volgen naar Egypte. De driedubbele oorlog (van Parthen, overgelopen Romeinse soldaten en joden) die kort daarop uitbrak was catastrofaal. Herodes kon slechts op het nippertje de dans ontspringen en naar Rome ijlen, na vooraf zijn familie en de vijfhonderd vrouwen gered te hebben. Nog slechter verliep het met zijn broeder Phasaël en met de hogepriester Hyrcanus. Deze twee werden door de joden verzocht op een samenkomst, zogezegd voor onderhandelingen. Ze waren zo onvoorzichtig daar op in te gaan. En nauwelijks waren ze bij de joden of ze werden in ketenen geklonken. En dan ging Antigonus die zijn oom hogepriester-af wilde maken, tot bij de geketende ouderling. Hij beet hem een oor af. En met de slag werd Antigonus door de omstaande joden gejubeld als hun nieuwe hogepriester. Begrijpt u het verband niet? Dan ga ik dat even uitleggen aan de hand van het Oude Testament.

Jahwe was allergisch voor gebreken. Zo lezen we in Deut. 17,1: *"Gij moogt Jahwe uw God geen rund of schaap offeren dat een gebrek heeft, want daarvoor heeft hij een afschuw"*. Menselijke verminkingen werkten nog meer op zijn zenuwen. Maar zijn intolerantie bereikte haar hoogtepunt in verband met de priesters en a fortiori met de

¹⁶³ Zie blz. 56 (manuscript)

hogepriesters: *“Jahwe sprak tot Mozes: Zeg aan Aäron: Heeft iemand van uw familie een gebrek, dan mag hij niet optreden om de spijs van zijn God op te dragen. Dat geldt al uw geslachten door. Iemand met een gebrek mag niet als priester optreden: een blinde niet, een kreupele niet, evenmin iemand met een misvormde of geschonden neus of iemand die zijn been of arm gebroken heeft; ook iemand met een bochel niet, een dwerg niet, evenmin iemand met een vlek op het oog, met een of andere huidziekte of een ontmande. Iemand uit het geslacht van Aäron die een van die gebreken heeft, mag niet optreden om Jahwe's offergaven op te dragen. Vanwege zijn gebrek mag hij niet optreden om de spijs van zijn God te offeren. Hij mag wel de spijs van zijn God eten, het heilige zowel als het hoogheilige, maar vanwege zijn gebrek mag hij niet bij het voorhangsel komen en het altaar niet naderen. Hij mag mijn heiligdom niet ontwijden, want ik ben Jahwe die hen heilig”* (Deut. 21, 16-23). Hoe jammer voor Hyrcanus dat er daar geen Jezus voorradig was om het afgebeten oor terug op zijn plaats te plakken zoals toen Petrus het oor van Malchus had afgekapt (Lc. 22,51; Joh. 18,10). Maar Hyrcanus moest het stellen zonder mirakel. Nu hij dus een verminkte was, met slechts één oor, bleef hem niets anders over dan op pensioen te gaan na zevenendertig jaar dienst. En hij werd door de Parthen overgebracht naar Babylon. Herodes' broer, Phasaël, die heel die scène voor zijn ogen had zien gebeuren, wist welke andere onbarmhartigheden hemzelf te wachten stonden. En vóór men de kans had hem tegen te houden, gooide hij zich met het hoofd voorover op een lager gelegen rotsblok en was op slag dood. Antigonus triomfeerde: Hyrcanus uitgerangeerd, Phasaël zelfmoord en Herodes op de vlucht. Dit was het einde van Esau's heerschappij. Maar zijn triomf was slechts van korte duur. We weten uit de vorige bladzijden dat Herodes juist in deze diepste put van zijn ontredering in Rome belandde en er de koningsdiadeem op het hoofd gedrukt kreeg. In de daaropvolgende lente keerde hij met een sterk leger terug naar Judea en in de zomer van het jaar 37 was koning Herodes meester van de situatie. En nu kreeg hogepriester Antigonus zijn rekening toegezonden. Zes jaar tevoren, na de vergiftiging van zijn vader Antipater, was Herodes maar een debutant geweest en had hij zich niet durven wreken op Hyrcanus, de hogepriester. Nu was Herodes koning; hij voelde Rome achter zich en de hogepriester Antigonus had zich een manifeste tegenstander getoond van het Romeinse Rijk. En ditmaal aarzelde Herodes niet meer op te treden tegen een hogepriester. Antigonus werd gevangen genomen, samen met 45 van de belangrijkste joodse notabelen. Al hun vermogens werden verbeurd verklaard ten voordele van Herodes en ze werden allemaal onthoofd.

Na de onthoofding van Antigonus moest er een nieuwe priester benoemd worden. Herodes besliste dat die moest gekozen worden uit het geslacht van Aäron want dat lag in de lijn van de wet van Mozes, zo zei hij. En hij deed een jood uit Babylon overkomen, een zekere Ananel. Hij stamde af van Aäron, zo werd beweerd, en bovendien bood hij het grote voordeel dat hij hoegenaamd geen verwanten had tussen de hoge burgerij van Jeruzalem. Dus een ongevaarlijk ventje. Maar onmiddellijk lag Herodes in conflict met zijn joodse schoonmoeder Alexandra II, dochter van de oude Hyrcanus. Zij beweerde namelijk dat Herodes haar familie onrecht aandeed. Waarom had hij het hogepriesterlijke ambt niet gereserveerd voor haar zoontje Aristobulus III die twee jaar jonger was dan Mariamme en die weldra de leeftijd zou bereiken waarop een man kon priester gewijd worden? En aan de pruilmond van Mariamme te zien was deze het eens met haar moeder. Zo gingen enkele maanden voorbij in ruzie en mokken en finaal zwichtte de verliefde Herodes voor Mariamme en Alexandra. Hij annuleerde de benoeming van de hogepriester Ananel (annulering die tegen de wet van Mozes was!) en benoemde de zestienjarige Aristobulus tot nieuwe hogepriester. Maar zeer spoedig moest hij tot zijn verbeten woede constateren dat hij dwaas gehandeld had door toe te geven aan zijn schoonmoeder. Hogepriester Ananel was een onbenullige figuur geweest en kon ook zonder al te veel problemen terug in de schaduw gezet worden daar hij geen aanhangers had. Aristobulus echter stond op eentweedrie in het middelpunt van de belangstelling. De nieuwe hogepriester was een wonderschone en lieve jongen (zo schrijft Flavius Josephus) en toen hij bij het tabernakelfeest voor het eerst in groot ornaat over het tempelplein schreed, werd het volk bijna waanzinnig van geestdrift. Wel, wel, wel! Domme Herodes toch! Ziet u nu wat uw schoonmoeder en Mariamme bereikt hebben? Ziet u nu hoe de promotie van die mooie jonge Aristobulus III tot hogepriester alle demonen van de Hasmonese ambitie en van het joodse nationalisme heeft wakker geschud? En is dit nu meteen ook voor u, zoon van Esau, een bedreiging, ja of neen?

Enkele dagen later gaf Alexandra, de fiere moeder van de hogepriester, een groots tuinfeest in haar buitenverblijf te Jericho. Herodes nam er aan deel met een cheeseglimlach. Er was ook een zwembad. Herodes en zijn vrienden zwommen. “Neem ook een duikje”, zo drong Herodes aan bij de jonge hogepriester. Deze aarzelde, want de hellenistische sportpraktijken waren niet gegeerd bij enkele strenge joden die op het feest aanwezig waren. Maar tenslotte haalden de vrienden van Herodes de bovenhand en tegen de avond stemde de jonge hogepriester er in toe in het bad te gaan. Men speelde, men duwde elkaar kopken onder en één keer duurde het onderwatertje van de jonge Aristobulus juist iets te lang. De laatste hogepriester van de dynastie van de Hasmoneeën was verdronken.

Met de dood van Aristobulus was het gevaar van een joodse en hogepriesterlijke putsch afgewend. Maar Herodes begreep dat het vijf vóór twaalf was geweest en in de toekomst mocht het niet meer gebeuren dat een hogepriester kon uitgroeien tot een politiek gevaar dat tegen hem, koning bij de genade van Rome, zou kunnen uitgespeeld worden. En dus besliste Herodes dat de hogepriesters voortaan nog enkel voor één jaar mochten benoemd worden. En het hogepriesterlijke ornaat dat enkel bij hoogfeesten dienst deed, werd van nu af in het koninklijke paleis bewaard en mocht slechts uit de kasten worden gehaald mits uitdrukkelijke toestemming van koning Herodes.

Eeuw na eeuw, generatie na generatie, hadden de joden in hun godsdienstonderricht gehoord –en op hun beurt aan hun kinderen doorgegeven- dat zij de zonen van Jakob en dus de uitverkorenen van Jahwe waren. Daarentegen was

Jakobs tweelingbroer Esau doorheen alle eeuwen heen behandeld worden als knecht. Want dit lag in het goddelijke plan van Jahwe en was geconcretiseerd in de uitspraak waarmee de oude Isaak de discriminatie tussen Jakob en Esau had bezegeld en bestendigd. Tot Jakob had Isaak gezegd: *Je moet heersen over je broers en de zonen van je moeder moeten voor jouw buigen* (Gen. 27,29). Tot Esau had Isaak gezegd: *“Je broer(s) zul je dienen”* (Gen. 27,40)! En nu had Rome de rollen omgekeerd. Nu had Herodes een zoon van Esau aangesteld tot koning over de zonen van Jakob! Stond dit niet in godslasterlijke tegenstelling met de heilige teksten uit de bijbel? Was er ooit zulke schande over Israël gekomen? Maar de zoon van Esau was beschermd door een cordon van Romeinse schilden en zwaarden en de zonen van Jakob konden niets anders doen dan machteloos toezien en knarsetanden. Wie zijn verdrukkers niet rechtstreeks met de dolk te lijf kan, moet zich op een andere wijze kunnen afreageren. Bijvoorbeeld met denigrerende mythen, zoals we dit al bespraken naar aanleiding van de toren van Babel.¹⁶⁴ Een ander middel (en minder zwaar dan denigrerende mythen, maar misschien meer opbeurend) is de humor en dan vaak een platvloerse humor

Voor volkeren die in de verdrukking leven en die minder van kwinkslagen houden is er –naast de denigrerende mythen en de even denigrerende humor– nog een derde wapen tegen de bezetter: de clandestiene dolk van hun pen en een fles vitriool als inkt. Voor de joden die zich niet konden neerleggen bij de Romeinse bezetting en bij de machtspositie van de collaborerende Herodes, werden de bijtende sluikschriften het machtigste wapen in hun ondergronds verzet en in het land krioelde het in toenemende mate van de Apocriefen, de Apocalypsen en de Pseudepigrafen die al fezelend van hand tot hand werden doorgegeven en in het veilige halfduister werden overgeschreven.

Apocrief komt van het Griekse apokrifos (verborgen). *Pseudepigraaf* komt van pseudo-epigrafè (bedrieglijk opschrift) en *Apocalyps* komt van apokalupsis (onthulling, openbaring). De twee eerste termen tonen aan dat de geschriften verborgen werden gehouden en dat de auteur er zijn eigen naam niet had boven gezet om zeker geen gevaar van ontdekking te lopen. Het woord Apocalyps betekende dat in het bewuste boek bepaalde goddelijke onthullingen onder bedekte termen werden meegedeeld, teneinde moed in de spreken bij de beproefde gemeenschap.

Reeds het gebruik van de drie Griekse titels die elkaar kunnen overlappen maakt de classificatie van de vele sluikschriften moeilijk; ook is de datering van de meeste teksten onzeker. Van sommige geschriften zijn er slechts brokstukken tot ons gekomen en bovendien kregen sommige joodse exemplaren naderhand een christelijke retouche.

Om al die redenen meen ik dat het voor ons, niet-specialisten, weinig nut heeft hier verder op in te gaan en wil ik liefst alleen het woord apocalyps of openbaring gebruiken. We gaan ook geen detailstudie maken: laat me slechts wijzen op het gemeenschappelijke schema dat als leidraad gediend heeft bij de redactie van de meeste apocalypsen.

1. De auteur kiest een oudtestamentische personaliteit. Ziehier enkele van de uitverkorenen: Melchisedech, Henoch, Abraham, Isaak, Mozes, Baruch, Elia, Jesaja, Esdrach, Sedrach, Zephania, een ploeg van twaalf patriarchen en zelfs Adam en Eva.
2. Deze begenadigde wordt rechtstreeks of onrechtstreeks door God uitgenodigd voor een bezoek aan de hemel.
3. De reis gebeurt meestal onder escorte van een of meer engelen (In paradysum deducant te angeli) en naar gelang de belangrijkheid van de ruimtereiziger belandt men in een van de zeven hemelen.
4. Daar wordt de hoge gast, via een reeks visioenen, ingewijd in de komende dingen.
5. Als hij naderhand terug afdaalt naar de aardoppervlakte, zal hij in vage allusies tegenover zijn omgeving gewag maken van de onverwoordbare dingen die hij heeft meegemaakt.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Ontbrekende tekst!!

¹⁶⁵ Sint Paulus schrijft rond het jaar vijftig helemaal in dezelfde geest over een bezoek dat hijzelf zou gebracht hebben aan de derde hemel: *“Moet er geroemd worden? Het dient wel nergens toe, maar dan kom ik nu tot visioenen en openbaringen van de Heer. Ik ken een mens in Christus, die veertien jaar geleden, in het lichaam of buiten het lichaam, ik weet het niet, God weet het...die mens werd weggerukt naar de derde hemel. Van die mens weet ik dat hij, met het lichaam of zonder het lichaam, ik weet het niet, God weet het, dat hij werd weggerukt naar het paradijs en onzegbare woorden vernam die geen mens mag uitspreken”* (2 Kor. 12, 1-4). En weer bijna zes eeuwen later, in 620 na Christus, was het de beurt aan Mohammed. Zijn metgezel op die reis was de engel Gabriël, diezelfde die aan de maagd Maria in Nazareth had aangekondigd dat ze haar kindje Jezus ging krijgen. In tegenstelling met Sint Paulus die slechts tot in de derde hemel geraakt is, heeft Mohammed al de zeven hemelen mogen doorkruisen. In de eerste hemel werd hij begroet door Adam. In de tweede hemel trof hij Johannes de Doper aan samen met Jezus. De Koran geeft ons daarbij zelfs een gedetailleerde beschrijving van Jezus, zoals Mohammed hem ontwaarde: middelmatige gestalte, platgekamde haren, rode gelaatstint en overvloedige sproeten. In de zesde hemel werd Mohammed opgewacht door Mozes. En in de zevende hemel tenslotte door Abraham. En als minutieus detail van Mohammed's reportage kunnen we vermelden dat hij in de zevende hemel het krassen hoorde van de pennen waarmee de engelen (gezetten aan de voeten van Allah) de daden van de mensen opschreven. Zie: M. Gaudefroy-Demonbynes, Mahomet, Ed. Albin Michel, Paris, 1957, p. 92-93.

¹⁶⁶ Sint Paulus schrijft rond het jaar vijftig helemaal in dezelfde geest over een bezoek dat hijzelf zou gebracht hebben aan de derde hemel: *“Moet er geroemd worden? Het dient wel nergens toe, maar dan kom ik nu tot visioenen en openbaringen van de Heer. Ik ken een mens in Christus, die veertien jaar geleden, in het lichaam of buiten het lichaam, ik weet het niet, God weet het...die mens werd weggerukt naar de derde hemel. Van die mens weet ik dat hij, met het lichaam of zonder het lichaam, ik weet het niet, God weet het, dat hij werd weggerukt naar het paradijs en onzegbare woorden vernam die geen mens mag uitspreken”* (2 Kor. 12, 1-4). En weer bijna zes eeuwen later, in 620 na Christus, was het de beurt aan Mohammed. Zijn metgezel op die reis was de engel Gabriël, diezelfde die aan de maagd Maria in Nazareth had aangekondigd dat ze haar kindje Jezus ging krijgen. In tegenstelling met Sint Paulus die slechts tot in de derde hemel geraakt is, heeft Mohammed al de zeven hemelen mogen

6. En de science fiction story wordt besloten met enkele opbeurende woorden in afwachting van de betere tijden die op komst zijn.

Op die hemelvaarten zal ik grondig terugkomen in ons derde boek: "Een andere kijk op Jezus Christus" en zal dan tevens het dogma van de hemelvaart van Onze Lieve Vrouw bespreken. Als ik u bovendien al vertel dat we dan ook een hele collectie hemelvaarten in de andere culturen zullen overlopen, vooral in die van de Romeinse keizertijd, dan is dat allemaal van aard om onze kijk op de hemelvaart van Jezus zeer sterk te relativiseren. Wat die uitverkoren hemelvaarders bij hun terugkeer op aarde in bedekte termen lieten vermoeden was niet altijd wierook en harpenmuziek. Integendeel: uit de meeste apocalypsen golven logge walmen van agressie, aangezien ze een uiting waren van joodse wrok tegenover Herodes en de Romeinen. Neem bv. de naam Rome. De christen kent Rome als 'de eeuwige stad'. Dat was de naam die vóór het christendom aan de keizerlijke stad werd gegeven door haar bewonderende dichters. Vanaf de tijd dat de triomferende westerse kerk Rome als haar middelpunt organiseerde, werd de idee 'eeuwige stad' overgeheveld naar de pauselijke zetel, net zoals de keizerlijke naam 'pontifex' (bruggenbouwer tussen hemel en aarde) overging naar de paus. In de apocalypsen sprak men echter niet van 'Rome' en evenmin van de 'eeuwige stad'. Maar als er te lezen stond: Babylon, of de Grote Stad, het Grote Beest, de Grote Hoer, dan wisten de grinnikende lezers dat die woorden deel uitmaakten van de collectie visitekaartjes van gewetwelwie.

En Herodes, de rijke en gewaardeerde vazalkoning van Rome? In de apocalypsen werd de gehate zoon van Esau het bestedige doelwit voor de joden die de behoefte voelden om vanuit hun struikgewas de giftige pijlen van hun rancunes af te schieten. Maar de dagen van de Grote Hoer waren geteld, zo profeteerden de apocalypsen met jubelende zelfzekerheid. Nu zouden de twaalf stammen van Israël eindelijk de triomf gaan beleven van het lichtende Godsrijk. Hun Messias zou zich aan het hoofd van het uitverkoren godsvolk stellen, een nieuw Sion zou uit de hemel neerdalen en dit zou het begin zijn van het joodse wereldrijk.

De gespannen verwachtingen van de joden zouden tot een superlatief uitgroeien bij de jodenchristenen. Jezus was weliswaar gekruisigd geworden, maar dat was een voorbijgaande episode geweest. Weldra zou de verheerlijkte Christus als triomfantelijke Mensenzoon terugkeren op de wolken des hemels. Hij zou de antichrist overwinnen en het Rijk Gods inluiden. Het uitverkoren volk was niet langer meer het jodendom, voortaan was die naam toepasselijk op het christendom.

Dit belette echter de schrijvers van de christelijke apocalypsen niet op slaafse wijze bepaalde joodse hoofdpatronen over te nemen, zoals de droom van de hereniging van de twaalf stammen. Zodoende kreeg de apocalyptische literatuur van de joden een bont verlengstuk in het christendom. Sommige bestaande joodse geschriften werden door christelijke kopiisten 'bijgewerkt', andere werden gecreëerd in christelijke première.

Van al deze apocalypsen kennen de christenen er slechts één: de Apocalyps (Openbaring) van Johannes, het laatste van de zevenentwintig boeken van het Nieuwe Testament. Volgens sommige onderzoekers is de kern van de Openbaring van Johannes in feite het oudste document van gans het Nieuwe Testament, nog ouder dan de Brieven van Sint Paulus. Want deze Openbaring zit met haar wortels helemaal verstrengeld in de humus van de joodse apocalypsen uit het tijdperk van Herodes.

En toch is geen enkel van de nieuwtestamentische boeken zo erg omstreden geweest! Pas in de vierde eeuw is deze Openbaring opgenomen in het kerkelijk canon van het Nieuwe Testament, als rode lantaarn achter de zesentwintig andere werken. En nog steeds wordt er verder gediscuteerd. Zo blijft de vraag bestaan of de dromerige Johannes van het vierde evangelie wel dezelfde auteur is als de agressieve Johannes van de Openbaring.¹⁶⁷

O, die openbaring van Johannes! Hoe agressief is ze inderdaad en hoe neurotisch! Ik word er mottig van als ik ze doorlees. Een défilé van beesten en draken, apocalyptische draken en Gog en Magog; brullende engelen, engelen die van hut naar her vliegen om hun dreigementen van zwavel en vuur uit te strooien over degenen die durven heulen met het Beest, alias de Grote Hoer en zelfs met haar nieuwe Jeruzalem dat vanuit de hemel naar beneden komt zweven. Ja, ook dat nieuwe Jeruzalem maakt me mottig, die heilige stad met haar twaalf poorten waarop de namen van de twaalf stammen van Israël staan gegrift. Ze ruikt te zeer naar imperialisme. Of is het zo hartverheffend dat de Zoon van de Vrouw, leider van de twaalf stammen, nu eens eindelijk alle volken zal gaan weiden met een ijzeren staf?

doorkruisen. In de eerste hemel werd hij begroet door Adam. In de tweede hemel trof hij Johannes de Doper aan samen met Jezus. De Koran geeft ons daarbij zelfs een gedetailleerde beschrijving van Jezus, zoals Mohammed hem ontwaarde: middelmatige gestalte, platgekamde haren, rode gelaatstint en overvloedige sproeten. In de zesde hemel werd Mohammed opgewacht door Mozes. En in de zevende hemel tenslotte door Abraham. En als minutieus detail van Mohammed's reportage kunnen we vermelden dat hij in de zevende hemel het krassen hoorde van de pennen waarmee de engelen (gezetten aan de voeten van Allah) de daden van de mensen opschreven. Zie: M. Gaudefroy-Demonbynes, Mahomet, Ed. Albin Michel, Paris, 1957, p. 92-93.

¹⁶⁷ Op het internationaal Colloquium Biblicum Lovaniense (Leuven, 28-30 aug. 1979) dat helemaal gewijd was aan de Apocalyps van Johannes, werd onder andere een vergelijking gemaakt tussen enerzijds deze Openbaring van Johannes en anderzijds het Evangelie volgens Johannes. Prof. O. Böcher (Johannes Gutenberg Universität, Fachbereich Evangelische Theologie, Mainz) kwam daarbij tot volgende conclusie: 'dass an einem gemeinsamen Autor des Evangeliums und der Apokalypse des Johannes nicht gedacht werden kann'. Zie: J. Lambrecht, L'Apocalypse Johannique et l'Apocalyptique dans le Nouveau Testament, Bibl. Ephem. Theolog. Lovan., L III, Leuven University Press et Edit. Duculot, Gembloux, 1980, p. 289-301.

Dat alle koningen van de aarde hun rijkdom zullen (moeten) brengen naar die nieuwe stad Jeruzalem en dat de dienaars van God en van het Lam zullen heersen in de eeuwen der eeuwen? (Apok. 12,5; 21,10.24; 22,5). En na die orgie van machtswellust is de dreigende finale navenant: *"Ik verklaar aan ieder die de profetieën van dit boek hoort voorlezen: Als iemand er iets aan toevoegt, zal God hem de plagen toevoegen die in dit boek beschreven staan. En als iemand iets afneemt van de woorden van deze profetie, zal God hem zijn deel afnemen van de boom des levens en van de heilige Stad die in dit boek beschreven zijn"* (Apok. 22, 18-19).

Zo de theologen en exegeten al huiverig stonden tegenover deze Apocalyps van Johannes, dan distantiëerden ze zich nog verder van al de andere christelijke apocalypsen die in de oude kerk duchtig circuleerden en hebben ze al deze geschriften samen (als marginale uitwassen van het eerste christendom) in de grote vergaarbak van de apocriefe literatuur geworpen.¹⁶⁸ Misschien omdat Jezus' terugkeer op aarde (centrale belofte van de Apocalyps) al te lang op zich liet wachten? Of omdat de kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders een beetje beschaamd waren over de wraakzuchtige wansmakelijkheden die zo afstotend werken bij de lectuur van die teksten? Of nog waarschijnlijker: omdat de science fiction van al die apocalyptische ruimtevaarders een hinder was voor de kerk in haar poging de hemelvaart van Jezus Christus als een reëel en uniek mirakel voor te stellen?

Pas in onze eeuw is de houding van sommige geleerden gaan veranderen, gedeeltelijk onder invloed van de dieptepsychologie. En de ontdekking in 1947 van de Qumrânrollen bij de Dode Zee¹⁶⁹ heeft nog een bijkomend licht geworpen op het belang van de apocalyptische stromingen in de twee eeuwen vóór Christus en in onze eerste eeuw. Dit is zelfs zo ver gegaan dat Ernst Käsemann in 1960 een lapidaire uitspraak heeft gelanceerd: *"De apocalyptiek is de moeder van de christelijke theologie"*¹⁷⁰ De studie van de joodse en christelijke apocalypsen kent dan ook een breed reuil en misschien zal men er in de toekomst nog belangrijke gegevens voor de godsdienstgeschiedenis uit kunnen oogsten.¹⁷¹ Of die gegevens sterk positief zullen zijn is een andere vraag. Mogelijk zal men zelfs tot de tegenovergestelde bevinding komen: namelijk dat de verbreiding van de BLIJDE boodschap (want dat is toch de betekenis van het Griekse woord EU ANGELION – evangelium) niet altijd blij is geweest...

Op dezelfde wijze waarop koning Herodes een schietschijf was voor de verbitterde joden, zou ook zijn achterkleinzoon Saul, alias Sint Paulus, een halve eeuw later het doelwit worden van de jodenchristenen die vanuit hun maquis hun pijlen zouden blijven afschieten op de gevreesde en gehate zoon van Esau.

Zo lezen we in de Openbaring van Johannes het volgende: *"Iemand als een Mensenzoon, met zijn ogen als vlammend vuur sprak tot mij...Schrijf aan de engel van de kerk van Efese: Zo spreekt Hij die de zeven sterren in zijn rechterhand houdt en wandelt tussen de zeven gouden luchters; Ik ken uw daden, uw inspanning en uw standvastigheid. Ik weet dat jij slechte mensen niet kunt verdragen. Hen die zich apostelen noemen maar het niet zijn, hebt jij op de proef gesteld en leugenaars bevonden"* (Apok. 1, 13-14. 2, 1-2). En dan wist Paulus die twee jaar in Efese verbleven had, voor wie deze veeg uit de pan bedoeld was.¹⁷²

Maar de giftigste pijlen kwamen uit de apocriefe werken zoals ik dit zal aantonen in ons tweede boek: Een andere kijk op Paulus, vooral aan de hand van het meest verbeterde apocriefe werk van allemaal: de Pseudo Clementinen.

En dat was de doorn in zijn vlees, waarover Paulus zich beklagt in zijn Brief aan de gelovigen van Korinthe: *"En opdat ik hierop niet ijdel zou worden, is mij een doorn in het vlees gestoken..."* (2 Kor. 12,7).

Die familie van Herodes: o wat een adderkluwen van intriges! En de activiteiten bleven niet beperkt tot intriges. Tien familieleden zouden er het leven bij laten, een voor een, zoals in het liedje en in de detectivestory van Agatha Christie: de tien kleine negertjes, die een voor een overboord tuimelden.

Nummer één: schoonbroer Aristobulus III

De verdrinking van de jonge hogepriester had een geweldige weerslag op de publieke opinie: de haat van de joden tegen Herodes werd groter dan ooit. En ook familiaal werd het een kettingbotsing. Alexandra II, dochter van Hyrcanus II, moeder van koningin Mariamme en van de verdrinkene, was razend van woede en verdriet, overtuigd dat haar

¹⁶⁸ Daarom zijn sommige van die apocalyptische geschriften verloren gegaan en andere zijn slechts fragmentarisch tot ons gekomen. Toch kunnen een dozijn namen genoemd worden: de apocalyps van Petrus, die van Paulus, Thomas, Stephanus, Philippus, Jacobus, Johannes met drie varianten, Zacharias, gechristianiseerde Melchisedech, Jesaja en zelfs Onze Lieve Vrouw.

¹⁶⁹ Vooral de 'Oorlogsrol' en de 'Tempelrol'. Zie: La secte de Qumrân et les origines du Christianisme, Recherches bibliques, tome 1959 ; Qumrân. Sa piété, sa théologie et son milieu, Ed. Delcor, Gembloux, Duculot Leuven University Press 1978.

¹⁷⁰ Zie: J. Barr, Jewish Apocalyptic in Recent Scholarly Study, ap. Bull. John Rylands University Library, 1975, t. LVIII, p. 24; Journal for Theology and the Church, 1969, t. IV, p? 17-46.

¹⁷¹ Een sterk gedocumenteerde studie van gans dit probleem vindt men in het magistrale werk van Prof. Dr. Mag. J. Coppens, La Relève Apocalyptique du Messianisme Royal, Eerste boek: La royauté, Le Règne, Le Royaume de Dieu, Cadre de la Relève Apocalyptiques, Bibl. Ephem. Theolog. Lovan., Leuven Universitits Press, 1979. Ik denk met ontroering terug aan het levenseinde van deze stokoude vriend die ik volgde na zijn kankeroperatie en die met een onvoorstelbare dapperheid zijn laatste restjes krachten opgebruikte om zijn werk persklaar te maken.

Zie verder ook: Kennecke-Schneemelcher, Neutestamentliche Apokryphen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1964; C. Tischendorf, Apocalypses Apocryphae; St. B. Frost, O.T. Apocalyptic; M. Rh. James, Apocrypha anecdota; R. H. Charles, Apocrypha and Pseudoepigraphica of the Old Testament in English, Oxford University Press, 1963.

¹⁷² Logischerwijze betekent zulks dat dit fragment van de Openbaring werd geschreven tijdens het leven van Paulus.

Aristobulus op misdadige wijze was verdrinken geworden, en kloeg haar schoonzoon Herodes aan. De enige Romein in het Oosten die in rang boven Herodes stond, was Antonius de triumvir. Deze zou dus het geval onderzoeken en ontbood Herodes naar Laodicae. Alvorens te vertrekken had Herodes een onderhoud onder vier ogen met zijn oom Joseph (niet te verwarren met Herodes' gesneuvelde broer Joseph); deze oom was gehuwd met Herodes' zuster Salomé. En nu ging Herodes naar Laodicae. We herinneren ons dat hij en Antonius vrienden waren van oude datum. Bovendien wist Herodes wat ook vele anderen wisten, nl. dat Antonius een tijd tevoren zelf een eigen neef uit de weg had geruimd. Na het onderhoud met Antonius keerde Herodes met een glimlach terug naar Jeruzalem. Het dossier Aristobulus III was geklasseerd zonder gevolg.

Nummer twee: schoonzoon Joseph

Geklasseerd zonder gevolg. Dus kon Herodes opnieuw met opgeheven hoofd tussen zijn joodse vijanden bewegen. Maar met koningin Mariamme werd het een ander paar mouwen: nauwelijks was hij in zijn paleis terug of het gulpte er bij haar uit: wat had Herodes te bespreken gehad met zijn schoonbroer en oom Joseph vóór zijn vertrek? Een geheim, ja? Maar Mariamme kende dat geheim. Zij wist dat haar koninklijke gemaal de volgende persoonlijke opdracht gegeven had: "Schoonbroer, indien mij iets overkomt dan wil ik dat u Mariamme doodt, want ik kan de gedachte niet verdragen dat ze ooit aan een volgende man zou toebehoren!". Herodes stond perplex. Haar woorden waren waar! Herodes had inderdaad die opdracht gegeven aan zijn oom en schoonbroer, maar hoe had deze bloedverwant het aangedurfd dit te gaan verklikken aan Mariamme? Wat zat daarachter? Had Joseph het inzicht gehad op deze manier de gunst van de schone en jonge Mariamme te winnen? Had deze oude bok de goesting gehad om eens te proeven van het groene blaadje dat toebehoorde aan Herodes? Ja, Joseph? Gevaarlijk spel, man! En Joseph werd gehalsrecht.

Nummer drie: schoonbroer Costobarus

Door de executie van haar eerste echtgenoot Joseph was Herodes' zuster Salomé weduwe. Maar niet voor lang: ze hertrouwde met een andere Idumeeër, Costobarus. Costobarus ging er fier op niet alleen een zuivere Idumeeër te zijn, maar bovenal een afstammeling te zijn van de eeuwenoude priesterlijke familie van zijn volk. En let op, het ging hier niet om een joodse priesterkaste, maar integendeel om een heidense. In de naam van Costobarus herkent men de naam QOS, een woestijngod die reeds vele eeuwen vroeger vereerd werd door de Nabateeën en de Edomieten nog vóór de tijd waarin hun naam veranderd werd tot Idumeeën. De hoofdplaats van de cultus was de heidense tempel van het oeroude Askalon.

Herinnert u wat we al vroeger schreven¹⁷³: toen Hyrcanus I Idumea overrompelde in 129 vóór Christus, eiste hij dat de Idumeeën zich tot het jodendom zouden bekeren en stelde hij Antipater aan als verantwoordelijke gouverneur. Maar de priesterkaste van QOS durfde hij niet uitroeien en deze bleef blijkbaar ook naderhand nog invloedrijk aangezien een van haar nazaten, Costobarus, de hand van de koningszuster Salomé kon verwerven. Herodes op zijn beurt (een even zuivere Idumeeër als Costobarus) moet een vertrouwelijke relatie gehad hebben met zijn zwager, aangezien hij Costobarus na diens huwelijk met Salomé benoemde tot stadhouder van Gaza en tot gouverneur van Idumea, zijn heimatprovincie.

Zeer spoedig echter speelde Costobarus met vuur. Hij verklaarde openlijk dat hij geen uitstaans meer wenste te hebben met de joodse godsdienst en dat hij integendeel de cultus van QOS en de priesterlijke waardigheid van zijn voorvaderen wilde herstellen. En daarom zocht hij contact met Cleopatra.

We moeten ons herinneren¹⁷⁴ dat Cleopatra grootse plannen koesterde. Zij wilde samen met Antonius een Groot-Egyptisch Rijk verwezenlijken. Automatisch zou haar Oosterse nabuurland Idumea hierdoor opgeslokt worden. Nu wilde Costobarus wel collaboreren met die plannen van Cleopatra, maar op voorwaarde dat deze koningin hem zou steunen in de promotie van de god en van Costobarus' priesterkaste. En hier moeten we verwijzen naar wat eerder gezegd is: geloofde ook Herodes in de mogelijkheid van een Groot-Egypte met Antonius en Cleopatra als grote manitou's? In dit geval was het zeker gevaarlijk voor Herodes repressief op te treden tegen de religieuze en semi-politieke plannen van zijn schoonbroer Costobarus, want zulk een repressie zou door Antonius en Cleopatra geïnterpreteerd worden als een vijandige daad tegenover hen persoonlijk, met al de latere gevolgen vandien.

En dus reageerde Herodes niet tegenover Costobarus. Flavius Josephus zegt: "Hij reageerde niet uit medelijden met zijn zuster Salomé". Had Herodes medelijden gehad met zijn zuster toen hij haar eerste echtgenoot, oom Joseph, executeerde? De logica doet ons veeleer zeggen dat Herodes, politiek opportunist als hij was, zich niet wilde compromitteren ten overstaan van Antonius en Cleopatra.

¹⁷³ Zie p. III 13

¹⁷⁴ Zie p. IV 17

Maar toen kwam de slag van Actium, met de ineenstorting van Antonius' en Cleopatra's illusies (gevolgd door hun zelfmoord), met de alleenheerschappij van Octavius (die naderhand de titel Augustus zou krijgen) en met de theatrale ontmoeting van Rhodos tijdens dewelke Herodes de vriend van Octavius werd.

Van nu af aan had de vazalkoning Herodes plots alle reden om druk in de weer te schieten ten voordele van de oppermachtige Octavius en van het grote Romeinse Rijk. Alle sporen van Cleopatra's Groot-Egyptische beweging moesten weggeveegd worden en dus moesten ook haar collaborateur Costobarus en zijn trawanten geliquideerd worden. Voor Herodes werd deze executie nog vergemakkelijkt doordat zijn zuster Salomé (echtgenote van Costobarus) genoeg had van haar man en er met haar twee kinderen vandoor getrokken was.

In haar haat tegen haar ex-echtgenoot gaf Salomé hem zelfs nog een lelijke ezelsstamp achterna: ze bezorgde aan broer Herodes de lijst van de kameraden met wie Costobarus zijn Groot-Egyptische plannen had gesmeed. Herodes deed datgene wat een blijk van loyaliteit moest zijn tegenover zijn nieuwe meester, keizer Octavius. Hij liet Costobarus en diens aanhangers executeren in het najaar 31 vóór Christus.

Nummer vier: schoongrootvader Hyrcanus II

Hyrcanus, ouwe plumpudding! U had nog maar één oor, akkoord. En u had uw harp opgehangen ergens aan een populier langs een stroom van Babylon, nog akkoord. Maar u was toch ook een ex-hogepriester en de joodse diaspora van Babylon had voldoende eerbied voor de naglans van uw lange loopbaan, om u in uw ballingschap het leven draaglijk te maken. Waarom dan toch niet in Babylon gebleven in plaats van amnestie te vragen aan de Parthische koning en terug naar Jeruzalem te trekken? En zo u zelf in Jeruzalem nog rustig had gehouden, dan was uw terugkeer toch nog te begrijpen. Maar waarom u dan laten ompraten door een heks van een dochter, Alexandra II, om in het jaar 30 een compromitterende briefwisseling te beginnen met de koning van Nabatea, die op dat ogenblik vijandige plannen beraamde tegenover Herodes en Judea? Herodes kreeg deze brieven in handen; ze werden voorzichtig geopend, gelezen en feilloos terug dicht geplakt.¹⁷⁵ Toen het dossier volledig was pakte Herodes uit met zijn beschuldiging van hoogverraad. Zoete wraak, twaalf jaar na de vergiftigingsdood van Antipater III! Toendertijd was Herodes met zijn enkelboei vastgekleuisterd gaan Hyrcanus, maar nu had de afgedankte hogepriester geen invloed meer en Herodes echter wist zich geruggesteund door Rome. Het vonnis luidde: dood door wurging.

Nummer Vijf: koningin Mariamme

In 29 vóór Christus, één jaar na de terechtstelling van Hyrcanus was het de beurt aan zijn kleindochter, koningin Mariamme. Arme Mariamme! Wat had ze allemaal meegemaakt in haar kort bestaan?! Haar drama was al begonnen toen ze nog een looplingske was. Toen waren de gorilla's van Pompeius gekomen om haar vader mee te nemen en in Antiochië had men hem onthoofd. Naderhand, toen ze amper een paar jaar getrouwd en koningin was, had men haar enige broer, de jonge hogepriester Aristobulus III, verdrongen. Toen had ze ook tot haar afschuwelijke ontgoocheling vernomen van haar oom Joseph, dat Herodes het bevel gegeven had haar te vermoorden indien er iets met hem zou gebeuren. Daarop was de executie gevolgd van oom Joseph, vervolgens die van Costobarus en tenslotte die van grootvader Hyrcanus. Hoeveel puin! En hoe haatte ze Herodes! Ze mocht dan al verliefd geweest zijn op de fascinerende Idumeeër die twintig jaar ouder was dan zij en die haar verheven had tot zijn joodse koningin. Maar die liefdevlam had hijzelf wel zeer spoedig uitgedoofd, en nu voelde ze alleen nog maar een kokhalzende revolutie bij de gedachte met die koning naar bed te moeten en zich door hem te laten bezwangeren.

Mariamme's noodlot werd in het jaar 29 vóór Christus voltooid door haar schoonzuster Salomé. Het had vanaf het begin niet geboterd tussen die twee. Salomé, Idumese dochter van Esau, was afgunstig op die jonge dochter van Jakob die plots de schitterende koningin van broer Herodes geworden was. Salomé's wrok was nog toegenomen toen haar eerste man, oom Joseph, de vertrouwing van Mariamme was geworden en dit met de dood had moeten bekopen.

De jonge Mariamme van haar kant, fier op haar jeugdige schoonheid en over haar joodse afstamming uit de Hasmonese dynastie, had geen gelegenheid laten voorbij gaan om haar superioriteit tegenover de Idumese aangetrouwde familie te onderlijnen. Haar moeder Alexandra had haar daarbij ijverig geholpen.

En nu kwam dan de wraak van Salomé langs de kant waar ze haar broers kwetsbaarheid kende: zijn jaloersheid. Die jaloersheid van Herodes was trouwens de laatste maanden nog toegenomen, sinds Mariamme manifest weigerde nog met de koning te slapen. Op een dag waarop Mariamme weer een heftige uitval had gedaan tegen Herodes en hem de moord op haar broer en op haar grootvader had verweten, kwam zijn zuster bij hen (en ze had zelfs hun oude moeder Cypros meegebracht): "Mariamme moest Herodes niets verwijten", zo zegden ze, "de koningin mocht beter wat op zichzelf passen!". En daarop riepen Salomé en Cypros, Herodes' opperschenker te voorschijn. Deze man kwam al bevend getuigen dat hij voor Mariamme een liefdesdrank had moeten bereiden. Is dit een ware geschiedenis of was dit getuigenis door Cypros en Salomé opgedrongen aan de arme opperschenker? De pijl had in elk geval roos

¹⁷⁵ Of is het misschien waar wat sommige historici menen, nl. dat het hier om een groot opgezet spel en om vervalste brieven ging, op bevel van Herodes?

getroffen. Een liefdesdrank? Dan was die toch zeker niet voor Herodes bestemd, want Mariamme had al geruime tijd niet meer met hem willen slapen. Had ze dus een minnaar? Er volgde een haastige gerechtszitting en Mariamme hoorde de uitspraak die ze verwacht had: doodstraf! Begon ze te jammeren? Smeekte ze om genade? Integendeel, zwijgend keerde ze het adderkluwen de rug toe en stapte waardig naar haar terechtstelling. Ze was vierentwintig jaar en liet vier kinderen na: Alexander (zeven jaar), Aristobulus, Salampsio en Cypros (twee jaar).

Treurig kindje Cypros! Uw jonge voetjes hebben weliswaar over de marmeren vloeren van het koninklijke paleis getrippeld, maar hoe kil was dat marmer! Welke neurotiserende invloed heeft uw jong gemoed ondergaan van dit drama tussen uw vader, zoon van Esau, en uw moeder, dochter van Jakob? En welke neerslag heeft dit alles gehad op de jeugd en op het karakter van Paulus, de hybride afstammeling van Jakob en Esau? Dat was de DOORN IN HET VLEES, waarover al zoveel inkt is gevloeid. Want Cypros, lieve lezeres en lezer, was de grootmoeder van Sint Paulus. Hier beweer ik het. Later zal ik het bewijzen, in mijn tweede boek: "Een andere kijk op Sint Paulus".

Nummer zes: schoonmoeder Alexandra II

In de sinistere reeks van de tien kleine negertjes die een voor een over boord tuimelden, was het nu de beurt aan Alexandra, de moeder van Mariamme. Na Maramme's dood doorworstelde Herodes in zijn buitenverblijf van Samaria een manisch-depressieve psychose van weken en weken. Nu eens liep hij kermend en op Mariamme roepend door de vertrekken en langs de gaanderijen, dan weer lag hij wekenlang op zijn bed, in een afgrondelijke prostratie. Men dacht dat de vierenveertigjarige koning het zou besterven.

Finaal herpakte hij zich en zocht een slachtoffer om er zich op af te reageren. En wie was daar beter voor geschikt dan Mariamme's moeder Alexandra? Had die vrouw niet vanaf het begin een valse rol gespeeld, samen met haar vader, de kwallerige hogepriester Hyrcanus II?

Bovendien vernam hij van een kozijn dat Alexandra ook nu weer aan het knoeien was geweest. Terwijl Herodes ziek in Samaria lag, had Alexandra de commandanten van de twee stadsburchten in Jeruzalem met gouden handdrukken willen overhalen tot opstand tegen Herodes. En u vermoedt de rest: Alexandra werd geëxecuteerd.

Nummer zeven en acht: de zonen Alexander en Aristobulus IV

Herodes was een man van paradoxen. Nadat hij Mariamme had geëxecuteerd en na zijn daarop volgende depressie, zou men kunnen zeggen: un homme fini. Welnu, weldra begon hij zulke geweldige blijken van activiteit te geven dat de periode van 28 tot 14 vóór Christus als het hoogtepunt van zijn openbare carrière mag beschouwd worden. Wilde hij zijn inwendige traumata afreageren door een onstelbare dadendrang naar buiten toe? De lijst van zijn realisaties werd onoverzienbaar. Hoogtepunt was de wederopbouw van de tempel van Jeruzalem waaraan hij begon in het jaar 20.

Wilde hij nu ook op een andere wijze de wonden van zijn mannelijk gemoed balsemen, namelijk door een ongebreidelde explosie van zijn seksualiteit? Het lijkt wel zo: na Doris (die hij verstoten had omwille van Mariamme) en na de executie van Mariamme, verzamelde hij nu in enkele jaren tijds acht vrouwen in zijn harem. Hij nam ze, zo schrijft Flavius Josephus, omdat ze allemaal verblindend mooi waren, maar geen enkele van hen had een persoonlijkheid die Mariamme in zijn gemoed kon vervangen.

Herodes vergat bij dit alles niet wat hij destijds beloofd had, namelijk dat Mariamme's zonen hem na zijn dood als koning zouden opvolgen; hij hoopte nog steeds de gunst van de joden te winnen door die belofte in te lossen.

Anderzijds wenste hij dat zijn zonen voldoende zouden doordrongen geraken van de Romeinse cultuur, om volwaardige koningen van Judea te kunnen worden in het raam van het grote Romeinse Rijk. En dus achtte hij in 22 het ogenblik gekomen om zijn zonen Alexander (14 jaar) en Aristobulus (13 jaar) voor vijf jaar naar Rome te zenden, ter voltooiing van hun opvoeding.

In het jaar 17 kwamen de twee zonen terug naar Jeruzalem en van die gebeurtenis wilde Herodes gebruik maken om de toekomst van zijn Hasmonese afstammelingen (kinderen van Mariamme) vast te leggen. Het werd een viervoudig huwelijk: dat van de negentienjarige Alexander, van de achttienjarige Aristobulus, dat van de zestienjarige dochter Salampsio, en dat van de veertienjarige Cypros. Deze laatste werd uitgehuwelijkt aan haar zestienjarige kozijn Antipater (zoon van Salomé en van de geëxecuteerde Costobarus).

En dit wordt een nieuw steentje in onze zoektocht naar Sint Paulus: De veertienjarige Cypros trouwde in het jaar 17 vóór Christus met haar zestienjarige kozijn Antipater. Ze werd dus de schoondochter van tante Salomé, van die intrigerende vrouw die haar moeder Mariamme had doen executeren. Antipater en Cypros werden de grootouders van Sint Paulus.

Meteen werden de twee Hasmonese troonopvolgers Alexander en Aristobulus stormenderhand ingeschakeld in het publieke leven van de joden die jarenlang met ongeduld hadden uitgekeken naar de zonsopgang van "hun" prinsen uit de Hasmonese dynastie.

Herodes beseftte vrij spoedig dat de populariteit van zijn twee zonen hem boven het hoofd groeide en zelfs een bedreiging werd: een bedreiging van dezelfde aard als de populariteit van de jonge Aristobulus III, die twintig jaar geleden verdrongen was in het zwembad van Jericho.

Alles begon erop te wijzen dat de joden Herodes wegwensten, en dat ze in zijn plaats de prinsen Alexander en Aristobulus wilden verheffen tot koning en hogepriester.

Maar wat erger was, de prinsen zelf werden hoe langer hoe meer arrogant, ongeduldig en onvoorzichtig. En dat werd ditmaal gevaarlijk voor henzelf. Want Herodes had weliswaar een druk leven gehad, maar op zijn 56 jaar had hij nog geen lust om te abdiceren.

Destijds had hij wel beloofd dat de zonen van Mariamme hem zouden opvolgen als koning over de joden. Doch die zonen en de joden moesten niet denken dat die eventuele troonopvolging hun evident recht was. Wisten ze dan niet dat Herodes al getrouwd was met de Idumese vrouw Doris (en bij haar een zoon had verwekt, Antipater III) alvorens met Mariamme te trouwen? En dat dus – juridisch gesproken – Antipater III zijn rechten op een troonopvolging zou kunnen laten gelden, prioritair tegenover de twee zonen van Mariamme? En uiteindelijk zou Rome het laatste woord hebben.

Toen Herodes oordeelde dat het al te bar werd met de twee zonen van Mariamme en hun joodse supporters, pakte hij uit met zijn Idumese tegenzet: hij ging zijn oude vrouw Doris en haar bijna veertigjarige zoon Antipater opzoeken, en nam ze beiden mee naar zijn paleis in Jeruzalem. Van nu af moest de Idumese zoon Antipater III een tegengewicht vormen tegenover de joodse drijverijen van Mariamme's zonen, Alexander en Aristobulus.

Antipater snapte de situatie. En zijn haat deed de rest. Of had hij geen reden tot haten? Was zijn Idumese moeder Doris meer dan twintig jaar geleden niet verstoten geworden door Herodes omwille van de joodse Mariamme? En had hijzelf, oudste zoon van Herodes, niet zijn jeugd moeten doorbrengen in schaduw en miskennis?

In zijn haat tegen zijn twee Hasmonese halfbroeders kon Antipater bovendien rekenen op de hulp van Herodes' zuster Salomé. Salomé had een dodelijke afkeer gehad voor Mariamme (en had dus gezorgd voor haar executie). Na de dood van deze vrouw was Salomé's haat overgegaan op de twee zonen van Mariamme, Alexander en Aristobulus. En dus moesten ook deze twee zonen uitgeschakeld worden.

Ze vroeg een audiëntie aan bij haar koninklijke broeder Herodes, en ging er naartoe vergezeld door Antipater en andere getuigen, om zonder omwegen te verklaren: "De zonen van Mariamme zijn niet alleen hoogmoedig, ze spannen ook samen tegen u, hun vader, Herodes!"

Salomé's beschuldiging werd de aanleiding tot een reeks processen tegen Alexander en Aristobulus, openbare verzoeningen, nieuwe verdeningen, overmaking van het dossier aan keizer Augustus van Rome, weer nieuwe veroordelingen en openbare disputen... En in het jaar 7 vóór Christus werden Herodes' twee zonen veroordeeld tot de dood door wurging, wegens samenzwering tegen de koning.

Nummer negen: Broer Pheroras.

Tweentwintig jaar tevoren had Herodes een zware inzinking doorgemaakt na de dood van Mariamme. Nu, na de dood van Mariamme's zonen, kende hij een nieuwe. Hij mocht dan een heerszuchtige tyran zijn die om politieke redenen tot het uiterste gegaan was, maar in feite had hij zeer veel van Mariamme en van haar kinderen gehouden.

De dood van zijn zonen, hoe arrogant ze ook geweest waren, was voor het gemoed van de zesenzestigjarige ouderling een ongeneeselijke wonde waaraan hij drie jaar later zou ten onder gaan. Bovendien beseftte hij dat hij nu een definitief kruis mocht zetten over elke vorm van samenwerking met de joden, die hem haatten omdat hij hun Hasmonese prinsen had vermoord. Van nu af zou hij dan ook geen pootjes meer geven aan de joden; hij keerde zich zelfs op heftige wijze tegen hun invloedrijkste groep, de Farizeeën, waarmee hij jarenlang getracht had een vreedzame samenwerking of ten minste coëxistentie op te bouwen.

Er is één lichtpunt in die donkere laatste levensperiode: zijn liefde voor zijn kleinkinderen: ziehier hoe Flavius Josephus dit vertelt:

Op zekere dag verzamelde Herodes zijn bloedverwanten en vrienden rond zich, en deed de kindertjes van zijn geëxecuteerde zonen in hun midden komen. (Het waren de twee zoontjes van Alexander, en de drie zoontjes plus twee dochtertjes van Aristobulus). En met ogen vol tranen sprak hij in deze termen: "Een jaloerse demon heeft me de vaders van deze kinderen ontnomen. Indien ik de rampzaligste van de vaders geweest ben, zal ik tenminste trachten me een tedere grootvader te tonen en wil ik dat u allen, na mij, de toegewijde gids zult worden van deze kindjes die mij boven alles dierbaar zijn!"¹⁷⁶ En om in de mate van het mogelijke hun toekomst veilig te stellen, kondigde hij aan, met welke voordelige partner hij elk van die kleinkinderen wilde verlossen. En als zijn toespraak beëindigd was weende hij opnieuw, omhelsde al de kinderen één voor één, en ontbond de vergadering.

¹⁷⁶ Flavius Josephus: "Joodse Oorlogen", boek I, XXVIII 556

Antipater III, zoon van de Idumese Doris, en kandidaat voor de troonopvolging, had heel die scène met ostentatief onbehagen meegemaakt. Hij was nu bijna vijftig jaar; welk een somber leven had hij gehad! Rond zijn twintigste jaar was hij met zijn moeder Doris verjaagd omdat er plaats moest gemaakt worden voor die jonge joodse Mariamme. Rond zijn veertigste was hij door zijn vader teruggeroepen met het oog op een eventuele troonopvolging, maar dat was een nieuwe stormachtige periode in zijn leven geworden, want de joden lieten geen kans onbenut om te doen voelen hoe diep ze hem haatten. Hij, de zoon van Esau, geboren uit de Idumeeër Herodes en diens Idumese vrouw Doris. Hij nam een plaats in die normaal had moeten behoren aan de twee zonen van de Hasmonese koningin Mariamme, zo zegden de joden, en ze namen het hem eeuwig kwalijk dat hij alles gedaan had wat hij kon om Alexander en Aristobulus te verklikken en finaal te doen executeren. En nu vond die oude Herodes het bovendien nodig een melodramatische komedie op te voeren, ten einde toch nog eens duidelijk te tonen hoe zeer die Hasmonese stam hem aan het hart lag!

Wilde Herodes dan steeds opnieuw verraad plegen tegen zijn eigen Idumese afkomst? En besepte hij dan niet dat deze zijn kleinkinderen, met Hasmonees bloed in hun aderen mettertijd groter zouden worden, dat ze dan, (als eeuwige herhaling van de geschiedenis) geruggesteund zouden worden door de joden, en dat ze dan een bedreiging zouden vormen voor hem, Antipater III, die slechts Idumees bloed had? Was die Hasmonese stam dan een hydra, die voor elke van haar zeven afgekapte koppen telkens een nieuwe kop moest krijgen? Zo werd Antipater III, oudste zoon van Herodes, maar barstend van frustratiecomplexen, ook de grootste vijand van Herodes. Antipater III was echter een Idumeeër, en had de sluwheid van de vroegere Antipaters (zijn grootvader en overgrootvader) overgeërfd. In het duidelijke bezef dat hij – als zoon van Esau – geen hulp doch integendeel alleen maar tegenwerking kon verwachten vanwege de zonen van Jakob, zocht hij zijn bondgenootschap in het antijoodse kamp, bij de zuster en broer van Herodes.

Herinnert u dat het gezin waaruit Herodes stamde vijf kinderen had: Herodes, Phasaël, Joseph, Pheroras en Salomé. Phasaël en Joseph hadden dertig jaar geleden de dood gevonden¹⁷⁷, in het begin van Herodes' koningscarrière. Er bleven dus nog maar twee ascendenten naast vader Herodes over: nonkel Pheroras en tante Salomé.

Antipater begon dus met een roddelcampagne bij Salomé en Pheroras. Aanvankelijk scheen het dat ze zich aan zijn zijde schaarden, want ze hadden ook bepaalde grieven tegen hun broeder Herodes.

Pheroras lag namelijk in ruzie met Herodes omwille van een vrouwenkwestie: Herodes had één van de dochters van zijn vele vrouwen aangeboden aan zijn broer Pheroras, om via dat huwelijk de broederbanden nog te verstevigen. Maar broerlief was daar niet op ingegaan omdat hij juist een liefdesidylle had met een dienstmeisje uit het paleis; dit meisje werd de tweede vrouw van Pheroras en ontpopte zich als een zeer actieve vijandin van Herodes.

Maar vooral Salomé kon grieven laten gelden tegen Herodes, want hij had op brutale wijze ingegrepen op drie hoogtepunten van haar bewogen liefdesleven: haar eerste echtgenoot, die ook haar oom was, Joseph, was door Herodes geëxecuteerd in 35 vóór Christus¹⁷⁸; haar tweede echtgenoot, Costobarus I, was eveneens door Herodes ter dood gebracht na haar echtscheiding in 28 vóór Christus¹⁷⁹ en daarna was ze – anno 19 – nog eens razend verliefd geworden op een ambitieuze Nabateeër, maar deze relatie paste niet in het politieke schaakspel van Herodes, en dus verhinderde hij het huwelijk onder voorwendsel dat de Nabateeër zich niet wilde bekeren tot het jodendom.

Tenslotte had Salomé dan toch nog wat troost gevonden in een derde huwelijk met een zekere Alexas. Maar de globale balans van Herodes' tussenkomsten in haar liefdesleven was toch erg negatief geweest en objectief had Salomé dus redenen te over om wrok te koesteren tegenover haar broeder-koning.

Doch de familiesolidariteit van de oude Idumese generatie was blijkbaar sterker dan de wrok, want finaal schaarden broeder Pheroras en zuster Salomé zich terug aan de zijde van Herodes, en Salomé verried aan Herodes de intriges en het geknoei van zijn oudste zoon Antipater.

Voor Herodes was de onthulling van die samenzwering de zoveelste wonde in zijn intieme familierelatie. Na Mariamme's Hasmonese zonen Alexander en Aristobulus die hij had doen executeren, bleek dus ook zijn Idumese zoon Antipater III eenzelfde intrigant te zijn.

Hij sloeg heftig toe: hij deed Antipater overbrengen naar zijn paleis van Jericho en stelde hem onder strenge bewaking. Onmiddellijk beval hij een grootscheeps onderzoek en elke verdachte verklikte weer anderen: "De spoken van Alexander en Aristobulus waarden rond door het koninklijke paleis", zo schreef Flavius Josephus, en hoe verder de inquisitie werd doorgedreven, des te meer kuiperijen er werden blootgewoeld. Voor Pheroras werd dit een doodvonnis, ditmaal niet vanwege zijn broeder Herodes, maar vanwege zijn omgeving die vreesde dat hij teveel gevaarlijke geheimen zou onthullen. Hij stierf vergiftigd.

Nummer tien: zoon Antipater III

Zoals Herodes voor de twee zonen van Mariamme gedaan had, zo deed hij ook nu: hij zond het dossier van Antipater naar keizer Augustus en vroeg wat hem te doen stond. Terwijl die brief onderweg was naar Rome verslechterde de lichamelijke gezondheidstoestand van de psychologisch uitgeputte koning. Hij kreeg gangreen en deed zich

¹⁷⁷ Zie blz. IV 42

¹⁷⁸ zie blz. IV 45

¹⁷⁹ Zie blz. IV 47

overbrengen naar de warmwaterbronnen van Callirhoe. De kuur was vermoeiend en gaf geen resultaat. Volledig ontmoedigd liet Herodes zich terugdragen naar Jericho. De oude Idumeeër wilde sterven in de nabijheid van zijn eerste zoon ook al had hij er zoveel verdriet door gehad, ook al moest hij die doen bewaken als een gevangene.

Juist was hij terug in zijn paleis toen het antwoord van keizer Augustus kwam. Deze schreef dat Herodes zelf maar moest oordelen –als koning en als vader- wat hij wenselijk vond. Herodes bleef besluiteloos. Hij mijmerde, uitgeput door ziekte en emotie. Hij vroeg een mes en een appel, bracht het mes omhoog, niet in de richting van de appel, maar van zijn hart. Zijn kozijn Achiab kon nog juist op tijd de zelfmoord verhinderen. Luide kreten, paniek in het paleis.

Het was Antipater III zelf die door een abrupte reactie de finale beslissing van Herodes uitlokte. In het vertrek van het koninklijke paleis waarin Antipater gevangen gehouden werd, hoorde hij het geroep en het tumult. “Wat is er gaande?” vroeg hij aan de cipier. “Men roept over zelfmoord van de koning” antwoordde de man. “Maar als de oude dood is, dan ben ik uw koning want ik ben zijn troonopvolger. Komaan, ik gebied u: open de deur van deze kerker en laat mij, uw koning, buiten!”. De arme cipier wist niet wat hem te doen stond, de deur openen of niet. Radeloos liep hij naar de verzamelde paleisfunctionarissen en bracht ze de woorden van Antipater over.

Maar Herodes was nog niet dood en hoorde het relaas van de cipier. En dit werkte als een rode lap op een stier. “Hoewel Herodes in het voorportaal van de dood was, toch vond hij bij die misselijke woorden nog de kracht om zich op te richten op zijn elleboog”, zo verhaalt Josephus. Zijn beslissing was genomen. Hij riep zijn lijfwachten en gaf hun bevel naar Antipater's cel te gaan en hem te doden.¹⁸⁰

Eens was Herodes een schone en machtige monarch geweest, fabelachtig rijk en vriend van keizer Augustus. Nu lag hij daar op zijn ziekbed in Jericho: een uitgemergeld oud ventje, stinkend van gangreen¹⁸¹ en eenzamer dan wie ook ter wereld. Hij wist zich eenzaam op familiaal gebied: niemand was er om hem met warmte te omringen; iedereen schuwde hem. Alleen spoken waarden er door zijn sterfhuis, de spoken van de tien bloedverwanten die als de tien kleine negertjes één voor één overboord waren getuimeld. Zelfs zijn opvolging was als een vloek van eenzaamheid: Alexander dood, Aristobulus dood, Antipater dood. Zou Herodes dan moeten sterven zonder zijn koninkrijk te kunnen overdragen?

Met zijn laatste krachten ontbood hij zijn notaris, begon aan een testament, veranderde het weer, veranderde het een derde keer en opteerde tenslotte voor Archelaus (oudste zoon van zijn Samaritaanse vrouw Malthake) als troonopvolger. Aan het leger vermaakte hij een extra soldij met het verzoek dat de soldaten na zijn dood trouw zouden zijn aan Archelaus. Hij wist dat zijn opvolger die hulp van het leger nodig zou hebben, want Archelaus was zoon van een Samaritaanse. Joden en Samaritanen akkordeerden als kat en hond! En dat deed bij Herodes weer een andere oude wonde openscheuren: zijn relatie met de joden. Hij had over hen geregeerd, hij had getracht hun gunst te winnen, maar ze hebben hem hooghartig als een vijand behandeld.

In het jaar twintig vóór Christus had Herodes op verzoek van keizer Augustus een eerste keer een eed van trouw gevraagd aan de joden. De Farizeeën hadden geweigerd. Dat was nochtans in de periode waarin Herodes zich met een enorme inbreng van kapitaal inzette om de tempel herop te bouwen. In het jaar zeven had hij opnieuw een dergelijke eed geëist en opnieuw hadden zesduizend Farizeeën geweigerd. Nooit heeft hij dat kunnen vergeven en nu in het zicht van de dood flakkerde zijn oude ontgoocheling op tot een krankzinnige maatregel: vanop zijn sterfbed vaardigde hij de verordening uit dat de Farizeeën en notabelen van Jericho bijeen moesten komen in de hippodroom. Als ze allen binnen waren liet hij de deuren sluiten. Wilde hij hen nog toespreken alvorens te sterven? Of wilde hij hen doen uitmoorden? Vóór hij echter kon beslissen over het lot van de gevangenen joden had zijn gangreen het laatste

¹⁸⁰ Keizer Augustus had altijd een grote waardering gehad voor Herodes als koning. Maar toen hij naderhand de executie van Antipater vernam –als laatste van de lange reeks- moet hij een bittere boutade geuit hebben: “Ik zou liever Herodes' varken zijn, dan Herodes' zoon!” (Macrobius: Saturnalia, 2:4 nr. 11)

¹⁸¹ Dit stinkend gangreen van Herodes werd door zijn vijanden natuurlijk geïnterpreteerd als een straf van God. Zo lezen we ook in de Griekse geschiedenis over de Perzische koningin Pheretimé. Door een list en een meened overrompelde ze de stad van de Barceeën, liet de overwonnen mannen ophangen aan de stadsmuren en deed de vrouwen hun borsten afsnijden om daar eveneens de muren mee te versieren. Maar slecht bekwam het haar want spoedig daarna stierf ze de verschrikkelijkst denkbare dood: opgevreten worden door de wormen. “De onbarmhartige wraakzucht van de mensen lokt de haat en de woede van de goden uit”, zo commentariëert Herodotos deze dood door de wormen (Historie IV 202-204).

Een andere miraculeuze straf van God was de dood met uitpuilende ingewanden, zoals we lezen over koning Joram van het Zuidrijk (850-842 vóór Christus): “Na dit alles sloeg Jahwe hem ook nog met een ongeneeslijke ingewandsziekte. Na verloop van tijd, toen twee jaar verstreken was, kwamen tengevolge van zijn ziekte zijn ingewanden naar buiten en stierf hij onder de afschuwelijkste pijnen. Zijn onderdanen lieten voor hem geen dodenvuur branden zoals voor zijn voorvaderen” (2 Kron. 21, 18-19).

De schrijver van het eerste hoofdstuk van de Handelingen der Apostelen heeft zich blijkbaar laten inspireren door die eventratie (builscheur) van koning Joram in de woorden over “...Juda, die de gids is geworden van hen die Jezus gevangen namen. Hij behoorde tot ons getal en had aan dit dienstwerk zijn deel gekregen. Deze nu heeft zich met het loon van zijn misdaad een stuk grond verworven; hij stortte voorover, barstte open en al zijn ingewanden kwamen eruit” (Hand. 1, 16-18).

woord en begaf zijn hart. Vijf dagen na de executie van zijn oudste zoon, in de eerste lentedagen van het jaar 4 vóór Christus¹⁸² stierf Herodes.

Vangt u vandaag een flinke vis, dan is hij 'zò' groot. Geeft ge volgende week het relaas van die vangst aan andere vissers, dan was de vis 'zóó' groot. En later zult ge aan uw kleinkinderen vertellen over de Netewateren die vroeger zo helder waren, met wiegelend wier en met allerhande vissen: "Eens heb ik toen een vis gevangen. Mannekes zóóó groot!" en dan zult ge daar in uw zetel zitten met uw armen ver open, onder de bewonderende blikken van uw nageslacht.

"Fama crescit eunde", een reputatie zwelt aan als een rollende sneeuwbal. De held van nu wordt via verhalen van tientallen jaren, een superheld en de gehate despoot door de legende steeds maar bloediger en donkerder in de verf gezet.

Dit laatste is ook het geval geweest met Herodes. Deze zoon van Esau had al tijdens zijn leven geen genade kunnen vinden in de ogen van Jakob's zonen. Na zijn dood –toen hij dus ongevaarlijk geworden was– gingen de joodse legenden pas voor goed hun gang: ze zouden een lijvig boekdeel kunnen vullen. Sommige van die legenden druisen tegen alle logica in, zoals de legende rond het graf van David, die ik u even wil vertellen.

We zagen al dat dit graf geplunderd werd door Hyrcanus I¹⁸³ die met zijn buit van 3000 talenten zilver een leger huurlingen betaalde om de Idumeeën te kunnen overwinnen. Voor de zonen van Jakob was deze grafschennis door hun Hasmonese bewindvoerder iets onbehaaglijks geweest (ook al had hij daardoor de zonen van Esau kunnen onderwerpen) en de volksfantasie reageerde zich af op Herodes.

Nu weten we dat Herodes alles gedaan heeft wat hij kon om de gunst van de joden te winnen: in de periode van de hongersnood in 25 kocht hij graan in Egypte, mede vanuit zijn eigen geldkoffer; hij bouwde de prachtige tempel; hij richtte een monument op aan de ingang van het graf van David en hij steunde financieel een massa initiatieven van het sociale leven.

Maar volgens de legenda zou hij, de rijke Herodes, het toch nog nodig gevonden hebben het (al leeggeplunderde graf van David te plunderen. Psychologisch werd op die wijze de grafschennis van Hyrcanus een beetje verdoezeld. Maar gelukkig, zo zegt de volksfantasie, werd de stoute Herodes in zijn snode plannen gehinderd door een spectaculair vuurmirakel zoals het een eeuw later verteld werd door Flavius Josephus: "De overdadige kosten die Herodes gemaakt had, zowel binnen als buiten zijn rijk, hadden zijn schatkist uitgeput. Daar hij wist dat Hyrcanus, een van zijn voorgangers, drie duizend talenten zilver uit David's graf had genomen, geloofde hij dat daar nog wel voldoende schatten zouden in overgebleven zijn om al zijn behoeften te dekken. Hij nam al de nodige voorzorgen opdat het volk niets van zijn inzichten zou vermoeden en deed op een nacht het graf openen; alleen zijn vertrouwde vrienden waren hierbij aanwezig. Hij vond er echter geen geld gelijk Hyrcanus, maar wel veel bewerkt goud, zowel vaten als sierraden en deed dit allemaal wegvoeren. Toen hij, begerig naar nog meer buit, ook de doodskisten van David en Salomo deed doorzoeken, sloegen daar vurige tongen uit, waardoor twee mannen van zijn lijfwacht verteerd werden. Dit verschrikte hem en om voor deze roof te boeten, deed hij aan de ingang van het graf een prachtig gedenkteken van wit marmer oprichten".¹⁸⁴

De christenen (die aanvankelijk uitsluitend jodenchristenen waren) deden gretig mee aan die anti-Herodische trend. Zo droegen ze er zorg voor dat de wormen van Herodes nog eens met een extra sausje opgewarmd werden een halve eeuw later, om ook de dood van Herodes' kleinzoon: Herodes Agrippa (44 van onze tijdrekening) als een straf van God voor te stellen: "Terstond sloeg hem (Herodes Agrippa I) een engel van de Heer, omdat hij aan God niet de verschuldigde eer had gegeven en door wormen verteerd stierf hij" (Hand. 12, 23).

En de haat van de joden kristalliseerde zich bij de jodenchristenen in een verhaal volgens hetwelk Herodes de sinistere despoot was die het pasgeboren kindje Jezus wilde doden en met dit doel alle baby's van Bethlehem deed vermoorden. Dit verhaal is de christelijke geschiedenis ingegaan onder de titel: "De moord op de onnozele kinderen". "Zodra Herodes bemerkte dat hij door de Wijzen om de tuin geleid werd, ontstak hij in hevige toorn. Hij zond zijn mannen uit en liet in Bethlehem en heel het gebied daarvan al de jongens vermoorden van twee jaar en jonger, in overeenstemming met de tijd waarnaar hij de Wijzen nauwkeurig had gevraagd" (Mat. 2, 16).

Ziehier, waarom ik durf te beweren dat dit verhaal uit de allereerste bladzijden van het Nieuwe Testament geen historisch relaas, maar slechts een pure legende is.

1. Geen enkele geschiedschrijver rept ook maar één woord over een moordpartij op kinderen in Bethlehem. Als dit drama had plaatsgegrepen dan zou Flavius Josephus niet nagelaten hebben het te vermelden.

2. De drie andere evangelisten weten blijkbaar evenmin iets af van het gebeuren. Lucas vermeldt wel de aanbidding van het pasgeboren Jezuskindeke door enkele brave herderkes, maar van het veel belangrijker feit nl. dat er ook Wijzen uit het Oosten gekomen waren, begeleid door een spectaculaire ster, schijnt hij niet op de hoogte te zijn geweest, evenmin als van de daarop volgende uitgebreide kindermoord..

¹⁸²Terecht stelt ge u de vraag: "Gestorven in het jaar vier vóór Christus?" Immers hoe kon die Herodes dan nog het bezoek ontvangen van de Drie koningen bij de geboorte van Jezus en de onnozele kindertjes van Bethlehem. Het antwoord op die vraag zult ge in de volgende bladzijden vinden.

¹⁸³Zie blz. III 13

¹⁸⁴Flavius Josephus: Joodse Oudheden, XVI, 179

3. In ons derde boek ("Een andere kijk op Jezus Christus") zullen we dozijnen voorbeelden aanhalen uit de verschillende literaturen waaruit moge blijken dat dit motief steeds opnieuw voorkomt in de folkloristische overleveringen: een uitverkoren kind, geboren in een spelonk of in een eenzaam bos, verwelkomd door dieren, engelen en natuurverschijnselen, maar bedreigd door de jalouse machthebber; gelukkig wordt het uitverkoren kind tijdig gered door engelen of feeën, goden of godinnen en groeit dan in de verborgenheid op, gekoesterd door een herder of een eremijt en ontpopt zich later tot een archetypische dappere held die uiteindelijk de stoute machthebber zal overwinnen.

4. Het verhaal van het evangelie volgens Matheüs is trouwens de derde editie van een oeroud joods cliché. De eerste maal werd de legende verhaald in verband met de aartsvader Abraham, achttien eeuwen vóór Christus. De slechte koning van toen was de legendarische koning Nimrod¹⁸⁵ en hij deed zeventigduizend onnozele kinderen vermoorden.¹⁸⁶ Een tweede maal vernemen we dezelfde uitroeingspogingen, ditmaal rond de geboorte van Mozes. De Egyptische Faraó voelde de toename van de joodse bevolking aan als een bedreiging en gaf bevel alle mannelijke pasgeboren jodenkinderen te doden. Dat kunnen we terugvinden in het Oude Testament (Ex. 1, 15-22) maar nog veel overvloediger in de buitenbijbelse traditie. Zo lezen we in deze laatste bv. het volgende: de soldaten die de joodse jongetjes moesten opzoeken en doden, hielden er een list op na (die van de vogelvanger die een lokvogel hanteert): als ze in de huizen van de joden binnendrongen droegen ze een Egyptische zuigeling in de armen en deden hem wenen, wat een antwoord uitlokte van de verborgen joodse zuigelingen. Vele joodse jongetjes werden aldus ontdekt en gedood en het was dan ook niet verwonderlijk dat de joodse moeders zich in het riet gingen verschuilen om daar te baren. Gelukkig konden ze rekenen op de hulp van engelen die door God speciaal getraind waren om de moeders bij te staan. De engelen namen de baby's over, wasten en zalfden ze, wikkelden ze in de luiers en hadden zelfs een voorraad melk en honig bij zich.¹⁸⁷

Is het dan te verwonderen dat een volkse traditie, die zoveel ontroerende legenden had geweven rond de jeugd van Abraham en Mozes, nu ook eenzelfde anecdote ging verwerken in het joodse kindsheidsevangelie van Jezus? Was Jezus niet evenzeer als Abraham en Mozes –en zelfs nog meer dan zij– een uitverkorene van God?

Als besluit mogen we dan ook aannemen dat het nieuwtestamentische verhaal over Herodes en de onnozele kinderen geen historische gebeurtenis is maar slechts een legende, een vorm van negatief kerygma door de jodenchristenen "ontleend" aan een oeroude joodse traditie. En aangezien het evangelie van Matheüs bij uitstek het evangelie is van de christenen die ontsproten waren aan het jodendom (en dus vijandig gezind waren tegenover Herodes), is het niet verwonderlijk dat juist dit evangelie –en alleen maar dit– ons het relaas geeft van de moord op de onnozele kinderen.

In elk geval heeft de legende van Herodes en de onnozele kinderen (die door de exegeten als historisch werd aangenomen) een vervelend bijkomend probleem geschapen voor de geleerde Scytische monnik Dionysius Exiguus (Kleine Denijs) die in Rome leefde in de 6de eeuw (ong. 500-560), onder het bewind van keizer Justinianus (regeerde van 527 tot 565). Tot in de zesde eeuw had overal in het Romeinse Rijk de tijdsrekening "ab urbe condita" gegolden (tijdrekening die de stichting van Rome als vertrekpunt nam, nl. 753 jaar vóór de geboorte van Christus). Nu moest dat veranderen. Het christendom was voor keizer Justinianus een zodanige unieke en despotische macht geworden dat alles er moest voor wijken. Zo verjoeg Justinianus de niet-christelijke wijsgeren van de beroemde school van Athene en in Egypte roeide hij de priesters uit: de priesters van de tempel van Thebe die als laatsten in de rij werden vermoord, namen tevens het geheim van de hiërogliefen mede in hun graf. Justinianus oordeelde dat hij de uitverkoren keizer was die de Romeinse tijdrekening moest vervangen door een christelijke: het geboortjaar van Christus zou in de plaats komen van het stichtingsjaar van Rome.

Dionysius Exiguus die niet alleen bijbelkundige maar ook astronoom en mathematicus was, moest uit de gegevens van de vier evangelisten de geboortedatum van Jezus destilleren. De taak van paterke Denijs was echter niet gemakkelijk want telkens als hij een chronologisch feit centraal wilde stellen om er zijn punt van Archimedes van te maken, kwam hij in conflict met andere gegevens die niet klopten. Tenslotte heeft hij geopteerd voor een tijdrekening die sindsdien de officiële, de onze, is geworden: het jaar 753 ab urbe condita.

Dat brengt echter mee dat de stoute koning Herodes, de Wijzen uit het Oosten en de moord op de onnozele kinderen automatisch buiten het nieuwe tijdsschema vielen aangezien koning Herodes volgens de officiële historische gegevens gestorven is in april van het jaar 749 ab urbe condita, dus vier jaar vóór de geboorte van Jezus.

Nu zegt natuurlijk de logica dat men geen pasgeboren kindje meer gaat vervolgen als men zelf al vier jaar in het graf ligt. Maar de legenden hebben een taai leven. Het archetypische verhaal van het bedreigde kindje bleef bewaard, de vaag genoemde "Wijzen uit het Oosten" van het evangelie volgens Matheüs (Mat. 2, 1) zijn in de volksdevotie gaan leven en met verloop van eeuwen zijn de gegevens zelfs machtiger en preciezer geworden: de Wijzen werden koningen, ze kregen elk hun naam: Caspar, Melchior en Balthazar. Hun relikwiën zijn sinds 1164 de trots van de stad

¹⁸⁵ Deze Nimrod wordt geciteerd in het Oude Testament met een zin die eerder een compliment is: "Hij was een geweldige jager voor Jahwe. Vandaar dat men zegt: Een geweldige jager voor Jahwe, net als Nimrod." (Gen. 10, 9). Maar in de volkse traditie is hij stilaan de rol van de onbarmhartige en valse koning gaan spelen. Tot in onze tijden kleeft er iets pejoratiefs aan die naam. Als men over een jager schrijft: "de dappere Nimrod", dan heeft dat eerder een spottende inslag.

¹⁸⁶ Zie: Louis Ginzberg: "The Legends of the Jews", deel ?, p. ?

¹⁸⁷ o.c. deel ?, p. ?

Keulen... En er is nog altijd geen sleet op hun vertrouwde imago gekomen: wie van ons kan zich een kerststalletje voorstellen zonder hun drietal?

Was Herodes' moord op de onnozele kinderen een legende, dan is het jaar van zijn dood echter een historisch feit, nl. het jaar 4 vóór onze tijdrekening. Hij stierf aan de vooravond van het Nieuwe Testament. De centrale figuur van dit nieuwe tijdperk is natuurlijk Jezus Christus en aan hem zullen we het laatste boek van onze trilogie besteden

Maar wat zou er gebeurd zijn als er geen Sint Paulus was geweest? Zouden de aanhangers van Jezus Christus dan slechts een locale secte (of een secte van een secte) in Galilea en Judea zijn gebleven, verkommerd als een onooglijk mozaieksteentje tussen de vele andere steentjes die samen het beeld van het jodendom vormden onder het Romeinse bewind?

Zeker is het dat Sint Paulus als apostel van de heidenen een van de sterkste stuwende krachten is geweest waardoor het christendom is uitgegroeid tot een wereldreligie die gedurende twintig eeuwen het lot van de mensheid heeft helpen bepalen.

Wie was Sint Paulus die vóór zijn bekering Saul heette?

"Twee van elkaar onafhankelijke bronnen, zijn eigen Brieven en de Handelingen, geven ons van Paulus en zijn leven een duidelijker beeld dan van enig andere persoonlijkheid van het Nieuwe Testament.", zo lezen we in de Inleiding tot de Brieven van Sint Paulus, in het Katholieke Nieuwe Testament.¹⁸⁸

Welnu, ik beweer het tegenovergestelde. Sint Paulus is –na de historische Jezus- het grote raadsel van het beginnende christendom en wel omdat er in feite drie verschillende Paulussen zijn:

Een eerste Paulus is die van de Brieven. U weet dat er in het Nieuwe Testament veertien Brieven van Sint Paulus zijn opgenomen. En als ge er wat over gelezen hebt, dan weet ge ook dat de moderne exegeten ertoe gekomen zijn slechts zeven van die Brieven (dus de helft) te beschouwen als zijnde afkomstig van Sint Paulus. Maar in die Brieven vinden we de zekerste en meest rechtstreekse informatie over hem.

Een tweede Paulus is die van de Handelingen van de Apostelen. Maar zonderling genoeg: deze tweede Paulus is een gans andere dan de Paulus van de Brieven. De eerste Paulus was bijvoorbeeld een barse vijand van de Apostelen en van de wet van Mozes. De tweede Paulus was een brave en onderdanige dienaar van de Apostelen en hij deed soms absurde dingen om te tonen hoe goed hij het toch meende met die eerbiedwaardige wet van Mozes.

En dan is er een derde Paulus, waarop ik in dit vierde deel progressief de aandacht ben gaan trekken met mijn steentjes van Klein Duimpje.

Ik wil het ditmaal duidelijk stellen: deze derde Paulus is dezelfde als de Saul "van prinselijken bloede" die we vinden in het boek "Joodse Oorlogen" van Flavius Josephus, de joodse geschiedschrijver. Die prinselijke Saul was de achterkleinzoon van KONING HERODES (die een Idumeeër was en dus een zoon van Esau) en KONINGIN MARIAMME (die een Hasmonese prinses was uit de stam van Benjamin en dus een dochter van Jakob).

¹⁸⁸ Het Nieuwe Testament van Onze Heer Jezus Christus, Desclée De Brouwer, 1966, p. 402.

Toen ik die steentjes uitwierp waart u verbaasd. En ik veronderstel dat u zich nog steeds afvraagt waar ik mijn uitspraken vandaan heb gehaald. Of waren mijn steentjes niets anders dan een losse bewering, une affirmation gratuite?

In mijn tweede boek: "Een andere kijk op Sint Paulus", zal het voor u geleidelijk duidelijk worden dat mijn betoog veel meer is dan een bewering en dat die derde Paulus een formidabele kluit is om te ontraadselen met een hele waaier van argumenten. Dan zult u tevens finaal inzien dat deze derde Paulus de belangrijkste is van de drie en dat hij bovendien de sleutel is die het mogelijk maakt een dieper inzicht te krijgen in de eerste en de tweede.

Voor mij in elk geval is de ontdekking van die derde Paulus een mijlpaal geworden in mijn zwerftocht doorheen een religieus verleden: in de aard van het vensterluik van een donkere kamer dat u opendrukt en dat u dan plots het uitzicht geeft op een nieuw en onvermoed landschap.

Ik hoop dat ook u, samen met mij, uw hart zult kunnen ophalen aan de studie van onze driedubbele Paulus.

En dus zeg ik u met een warme groet: Tot weerziens in ons tweede boek: "Een andere kijk op Sint Paulus".

VIERDE HOOFDSTUK

Saul, voor één vierde zoon van Jakob

Inleiding

In ons derde deel (hoofdstuk) hebben we geponeerd dat Saul-Paulus voor driekwart Idumeeër was, dus de zoon van Esau en als zodanig misprezen door de zonen van Jakob met al de frustrerende gevolgen hiervan. In de volgende bladzijden gaan we aantonen dat één kwart joods bloed op zijn beurt een bron van frustratie was voor Saul-Paulus. In zijn brief aan de gelovigen van Filippi bevestigde Paulus in een agressieve context dat hij afstamde van Benjamin (Fil. 3, 5); en deze bevestiging vinden we nog eens herhaald in de Brief aan de Romeinen (Rom. 11, 1). Benjamin was de jongste zoon van Jakob (Gen. 35, 18) en de stam van Benjamin was de kleinste stam van Israël (1 Sam. 9, 21). We lazen in onze studie van Saul: als kleinzoon van koning Herodes en koningin Mariamme kon Saul zich inderdaad beroepen op een afstammeling van Benjamin, aangezien Mariamme een prinses was uit de joodse dynastie van de Hasmoneeën en de stamvader van deze dynastie was een Benjamiet. Bovendien had Paulus bij zijn geboorte de naam Saul gekregen en dat was de naam van de belangrijkste figuur uit de geschiedenis van de stam van Benjamin, namelijk koning Saul, die ± 1020 vóór Christus door de profeet Samuel was gezalfd tot eerste koning van Israël. Uit die twee gegevens mogen we besluiten dat er in de familie van Saul, duizend jaar na de dood van de eerste koning, nog een diep Benjamitisch stambewustzijn sluimerde naast de Idumese kenmerken.

In 1010 vóór Christus werd de eerste koning opgevolgd door de tweede, koning David, uit de stam van Juda. Opvolgingen zijn nu eenmaal een elementair onderdeel van het maatschappelijk leven: mijnheer A bereikt de ouderdomsgrens of sterft en dat moet mijnheer B de leeg gekomen plaats innemen en zorgen dat de machine verder draait. Maar gans iets anders wordt het wanneer een ambitieuze mijnheer B ongeduldig vóór een vitale mijnheer komt staan en hem op dreigende toon beveelt: "kom van uw stoel, ouwe, en maak plaats voor mij: Ot-toi de là pour que je m'y mette!". Ja, dat is iets anders. Dan komen er voden van. Dit laatste is het geval geweest met de strijd Saul-David, zoals ik u in de verdere bladzijden zal aantonen; en het zal u duidelijk worden dat dit aanleiding gegeven heeft tot een diepe vete tussen de twee stammen: Benjamin en Juda, een vete die zelfs duizend jaar later nog niet geluwd was. En dus leefde die vete ook voort in onze Saul-Paulus. En dit legt tevens iets anders uit. De evangeliën die verhalen over de prediking van Jezus tussen de joden, willen ons ten overvloede bewijzen dat hij een "zoon van David" was, uit de stam van Juda in Bethlehem en dat zijn apostelen hem als een Messias beschouwden, de gezalfde die het rijk van David in zijn vroegere luister zou herstellen: "Hij zal groot zijn en Zoon van de Allerhoogste genoemd worden. God de Heer zal hem de troon van zijn vader David schenken, en Hij zal in eeuwigheid koning zijn over het huis van Jakob en aan zijn koningschap zal nooit een einde komen." (Lc. 1, 32-33).

Maar in Saul-Paulus leefde de stamwrok van de Benjaminiten voort: wrok tegen David, wrok tegen diens stam van Juda en wrok tegen de Messias waarvan de Davidgezinden verwachtten dat hij het rijk van David in zijn vroegere luister zou herstellen. En dus zweeg Saul-Paulus in zijn Brieven over de (zozegde) afstammeling van Jezus uit het huis van David, zoals hij ook zweeg over de twee Davidische stambomen van Jezus die we vinden in de evangeliën

Uit de Brieven	Uit de Handelingen
<p>"Hij hebt het gehoors, hoe ik vroeger als jood geleefd heb, hoe ik de kerk van God fel vervolgde en haar trachtte uit te roeien." (Gal. 1, 13)</p> <p>"(Ik was) een fanatieke kerkvervolger." (Fil. 3, 6)</p>	<p>"Saul(us) woedde tegen de kerk, waarbij hij het ene huis na het andere binnendrong, mannen en vrouwen wegsleepte en overleverde om gevangen gezet te worden." (Hand. 8, 3)</p>

volgens Mattheus en Lucas.¹⁸⁹ Is het niet kenmerkend? Nooit heeft Paulus in zijn Brieven de naam van Jezus' moeder Maria vernoemd, nooit de naam van diens voedstervader Jozef, nooit de naam van David¹⁹⁰ en nooit de titel Messias.

Bestond er een ernstige reden voor de stamwrok van de Benjaminieten tegenover David? Na de lectuur van de volgende bladzijden, waarin u zult

vernemen hoe koning David (beschermeling van de profeet Samuel) zich heeft gedragen tegen het huis van koning Saul, zult u de tragiek begrijpen van Paulus' misprijzend stilzwijgen. De drama van koning Saul heeft drie hoofdrolspelers: de profeet Samuel, Saul en David.

Ontbrekende gedeelte!

DERDE DEEL: Een derde Paulus: Kleinzoon van Koning Herodes de Grote

Inleiding

¹⁸⁹ Die twee stambomen zijn overigens volstrekt tegenstrijdig met elkaar; vgl. Mat. 1, 1-16 let Luk. 3, 23-31.

¹⁹⁰ Eén schijnbare uitzondering is te vinden in de tekst van de Brief aan de Romeinen, zoals we die aantreffen in het "officiële Nieuwe Testament" (de 'textus receptus' die aangenomen werd in de tijd van het concilie van Trente (1545-1563). Daar lezen we over de Zoon van God "die naar het vlees is geboren uit het geslacht van David" (Rom. 1,3). Maar die zin is een vervalsing, een toevoeging van een latere kopiist, zoals is aangetoond geworden door O'Neill, die de 637 oudste Griekse handschriften heeft uitgepluisd. Zie John Cochrane O'Neill, "Paul's Letter to the Romans", Pelican Books A 1810, 1975, blz? 264 en 278.

Ik de twee voorbije delen meen ik te hebben aangetoond dat er waarheid ligt in de uitspraak van de vele bijbelkundigen die sinds anderhalve eeuw beweren: "De Paulus van de Brieven is een andere dan de Paulus van de Handelingen". Daarom moet onze aandacht des te meer gespist worden wanneer we karakteristieke aantreffen die ditmaal identiek zijn zowel bij de eerste als bij de twee Saul(us)-Paulus. Een voorbeeld daarvan vinden we in de volgende parallelle teksten:

De gemeenschappelijke indruk die we overhouden uit die lezingen is : "Wat een gewel-denaarstemperament"! En als we nu de joodse geschiedschrijver Flavius Josephus ter hand nemen, dan zeggen we plots verbaasd: "Hé? Hier ook? Een derde woeste Saul?" Want daar vinden we warempel een soort drielingbroer van de twee eersten: ook hij heet Saul, ook hij ontplooit zijn volle activiteit in de jaren na Jezus, ook hij heeft zijn actieradius in het gebied van de joden, en ook hij is een geweldnaar, samen met zijn broer Costobarus! Maar wat onze suspens tot een toppunt doet uitstijgen is wel dat deze derde Saul en zijn broer zo ongestraft konden handelen omdat zij VAN PRINSELIJKE BLOEDE waren!! "Costoborus en Saul eveneens verzamelden rond zich een bende onzure kerels; ze waren van prinselijke bloede en werden met ontzag behandeld omwille van hun verwantschap met Agrippa, maar ze waren geweldenaars en waren er op uit om de zwakkeren uit te schudden."¹

Die naam Agrippa is geen onbekende voor de lezers van het Nieuwe Testament:

1) Herodes Agrippa I was van 41 tot 44 koning over Judea en Samaria. We citeren terloops een tekst van de Handelingen: "Omstreeks die tijd legde koning Herodes de hand op enkele leden van de kerk om hen te mishandelen. Jakobus, de broer van Johannes, liet hij met het zwaard ter dood brengen. Omdat hij bemerkte dat dit de joden aangenaam was, liet hij ook nog Petrus gevangen nemen." (Hand. 12, 1-3)

2) Maar vooral de volgende tekst van de Handelingen, die verhaalt over Koning Herodes Agrippa II, is van rechtstreeks belang voor onze bestudering van Saul. Agrippa II was de zoon van de vorige; hij was geboren in 27 en was vanaf het jaar 50 koning van Chalkis (een klein gebied in het noordoosten van Palestina). Van deze koning vertellen de Handelingen dat hij samen met zijn zuster Bernike een bezoek bracht aan Judea en dat hij Paulus ging opzoeken in de gevangenis van Caesarea (Hand. 25, 13v.); en daar lezen we het verwonderende verhaal van wat de koning Agrippa II tot de landvoogd Festus zegde in verband met Paulus: "Agrippa zei tot Festus: ik zou zelf die man wel eens willen horen. Morgen, antwoordde deze, zult ge hem horen. De volgende dag verschenen Agrippa en Bernika met grote praal en gingen, begeleid door de bevelhebbers en de aanzienlijkste mannen uit de stad, de audiëntiezaal binnen. Festus liet Paulus voorleiden...." (Hand. 25, 22-23)

Het heeft me steeds verbaasd dat Paulus, de man die in het woelige Jeruzalem wat religieuze herrie had geschopt, naderhand in deze gevangenis van Caesaria met zoveel grote praal werd bejegend door een koning, door diens zuster, door de landvoogd en door de stadsnotabelen. En wat aan die gevangenschap was voorafgegaan, namelijk die religieuze herrieschopperij in Jeruzalem, is al even intrigerend: een samenshoring van joden rond Paulus, waarbij hij gevaar liep vermoord te worden; het onmiddellijk opdagen van Romeinse soldaten en officieren om Paulus te ontzetten (Hand. 21, 32) en zijn overbrenging naar de kazerne (Hand. 21, 34). En in die kazerne had zich dan het beroemde gesprek ontsponnen: "Daarop kwam de bevelhebber naar hem toe en sprak tot hem: Zeg eens, zijt gij Romein? Hij antwoordde: Ja. De bevelhebber hernam: Dat burgerrecht heeft mij een kapitaal gekost. Waarop Paulus zei: Maar ik heb het krachtens geboorte." (Hand. 22, 27-28).

Alle godsdienstleraren, exegeten en predikanten hebben steeds met onverholven fierheid dat Romeins burgerrecht van Paulus onderlijnd; vraag hen nu niet verder door welk een soort geboorte deze jood van Tarsus zijn burgerrecht had kunnen verwerven, want dan moeten zij u bedremmeld het antwoord schuldig blijven. Ik citeerde u reeds in ons tweede deel de uitspraak van de bijbelkundige Mackinnon: "Tarsus was slechts een vrijstaat door de gunst van Augustus; het was noch een colonia, noch een municipium, en daarom verleende de geboorte in die stad niet alleen het Romeins burgerschap. Hoe het in Paulus' familie kwam kunnen we niet zeggen."¹ Wat er ook verder besproken werd tussen Paulus en de bevelhebber vermelden de Handelingen niet; maar het is een psychologisch feit dat de bevelhebber er wel wat meer over gevraagd en vernomen zal hebben. Het gevolg bleef niet uit: even later kwam de zoon van Paulus' zuster bij de bevelhebber aangelopen om te zeggen dat er ruim veertig joden een samenzwering op het touw aan het zetten waren om Paulus te doden (Hand. 23, 12-16). En dan gebeurde het formidabele: als gevolg daarvan ontbood de bevelhebber twee officieren en zei: "...Houdt tweehonderd soldaten klaar om naar Caesarea te gaan en ook zeventig ruiters en tweehonderd slingers, op het derde uur van de nacht; en zorgt voor rijdieren om Paulus daarop veilig bij de landvoogd te brengen." (Hand. 21, 21-24). Dat brengt ons de wenkbrauwen aan het fronsen: zulk een gewelddadige militaire inspanning midden in de nacht? Zoiets doet men toch niet om een joods religieus oproermakertje in veiligheid te brengen! Zoiets doet men zeker niet voor een vulgaire gevangene! Zoiets was slechts denkbaar als het er ging om een Romeins staatsburger, die bovendien nog als belangrijke grosse légume beschouwd werd! En dan, terwijl men over het onlogische van dat verhaal zit na te denken, terwijl men zich afvraagd

of de auteurs van de Handelingen weer eens te meer een al te vrije teugel laten aan hun fantasie, komt opeens die fameuze zin van Flavius Josephus aangedobberd, over die prinselijke geweldenaar Saul, bloedverwant van koning Agrippa. En we hebben het zitten: als we eenmaal die flitsende zin hebben binnengeslikt, voelen we hem als een visangel en geraken hem niet meer kwijt; we gaan ons integendeel crescendo de vraag stellen: zou deze Saul van Josephus dan toch een derde gelaat zijn van de reeds tweslachtige Saul(us)-Paulus van het Nieuwe Testament?

Laat me u vóór alles zeggen dat ik niet uit mezelf die hypothese van Paulus' prinselijke bloedverwantschap gevonden heb: ik las het eerst in het werk van Robert Ambelain: "La vie secrète de Saint Paul".¹ Maar eens dat ik dat boek onder ogen had gekregen, ben ik gretig verder gaan grasduinen in een gebied waarin heel wat materiaal te verwerken was. Heel wat materiaal, inderdaad. Want om geen prinselijk bloed te missen moest ik zowel de geschiedenis van de joodse dynastie van de Hasmoneeën (= de Makkabeeën) doorwerken, als die van de niet-joodse Idumese en Nabatiese (en dus finaal Arabische) dynastie van koning Herodes. De lectuur van die werken is in elk geval een avontuurlijke ontdekkingsstocht, en uiteindelijk heb ik me helmaal aangesloten bij de reeds vermelde hypothese van Ambelain, dat de Saul van Flavius Josephus en de Saul(us)-Paulus van het Nieuwe Testament inderdaad bij elkaar horen. En dan gaat het met de nieuwtestamentische literatuur rond Paulus zoals met de Nachtwacht van Rembrandt: lang na Rembrandt had dit meesterwerk de naam Nachtwacht gekregen, omdat het schilderij zo donker geworden was en omdat die ene man vooraan blijkbaar een lantaarn droeg; maar toen men enkele jaren geleden het schilderij grondig ging reinigen kwamen er een menigte details te voorschijn, de zogezegde lantaarn bleek de schaduw van een hand te zijn, en de nachtwakers waren feestvierende gildebreeders!¹

Met het opruimen van de gewijde stof rond Paulus worden nieuwtestamentische vraagtekens en duistere punten (zoals het Romeins burgerschap van Paulus of zoals de namen Nero, Aristobulus, Herodion en Narcissus in Paulus' Brieven), eenvoudige en zelfzekere uitroepetekens; dan ontdekken we een merkwaardige historisch reliëf in bepaalde apocriefe teksten; en vooral komen we veel dichter bij de psychologie van de mens Paulus: een tragische, eenzame, hybride afstammeling met voor één vierde het joodse bloed van een hogepriesterlijk geslacht en voor drievierden het Arabische bloed van een karavaansjeik. Nooit zijn die twee bloedgroepen tot vrede kunnen komen en heel zijn leven lang heeft de verscheurde Paulus de littekens met zich meegedragen van de zielstraumata die hij in zijn jeugd heeft opgelopen bij de bloedige drama's die zich in zijn familie hadden afgespeeld.

Na dit alles zullen we dan ook als eindindruk overhouden dat de derde Saul misschien wel de meest levensechte en de volledigste van alle drie is, en dat het in elk geval pas via die derde Paulus mogelijk wordt een harmonische kijk te verwerven op Paulus' totaalbeeld.

Literatuurlijst -> 6bisv.

Eerste hoofdstuk: Flavius Josephus

De centrale figuur van de joodse geschiedschrijving van de eeuw na Christus is ontegensprekelijk Flavius Josephus; vooral de periode 50-70 na Christus (waarin hij zelf een actieve rol speelt en waarin hij onze prinselijke Saul ten tonele voert) wordt door hem met bijzondere aandacht ontleed. Het is dan ook geen verloren tijd hier een paar bladzijden aan deze man te besteden; zijn biografie is trouwens reeds op zichzelf een stuk joodse geschiedenis.

I: Flavius Josephus en Flavius Vespasianus

Josephus werd geboren in Jeruzalem in het jaar 3/ (dus enkele jaren na de dood van Jezus en juist na de bekering van Paulus); zijn vader was een priester, Matthias, en via zijn moeder stamde hij af van het hogepriesterlijk geslacht der Hasmoneeën; hij kreeg een streng godsdienstige joodse opvoeding en zocht intensief zijn persoonlijke weg in het labyrint van joodse strekkingen: eerst werd hij Farizeeër, ging dan over naar de Sadduceeën, verliet deze om an te sluiten bij de mysterieuze sekte van de Essenen, en keerde finaal terug naar de observanten van de Wet: de Farizeeën. In 63, 26 jaar oud, had hij reeds een gezagvolle positie verworven en werd hij naar Rome gestuurd om er aan het hof van keizer Nero (die evenals hij 27 jaar oud was) te gaan pleiten voor de vrijlating van enkele joodse priesters, die door de landvoogd Pilatus (die in Caesarea resideerde), gevangen genomen werd en naar Rome gestuurd. Zijn poging werd met succes bekroond, mede door toedoen van zijn vriend de toneelspeler Halityrus, die hem had voorgesteld aan de vrouw van Nero, Poppea. Josephus werd onmiddellijk de gunsteling van de keizerin. Die Poppea was reeds vanaf 58 Nero's minnares geweest en in 62 had Nero zijn vrouw Octavia doen doden om Poppea haar plaats te laten innemen. Poppea was een van die legendarische vrouwen van de oudheid, zoals Judith en Esther bij de joden, Helena van Troje bij de Grieken en de Egyptische Cleopatra in de eeuw vóór die van Poppea. Een van de klassieke attributen in de artikelen van de vrouwen,tijdschriften is de ezinnenmelk van Poppea: om haar weergaloze schoonheid te cultiveren, liet Poppea zich op haar verplaatsingen steeds vergezellen door een karavaan ezinnen van 500 stuks, voor haar dagelijkse melkbad. De ezinnen werden echter spoedig werkloos en Josephus zou in Palestina geen gebruik kunnen maken van Poppea's beschermende invloed, want nog vóór Josephus' terugkeer in zijn vaderland werd Poppea doodgeschopt door Nero (in 66)¹. Josephus was juist op tijd terug in Palestina om er de groeiende opstand van de joden tegen de Romeinse bezetting mee te maken. De toestand bij de joden was zeer

verward: enerzijds waren er de opstandelingen die van geen toegevingen aan Rome meer wilden weten; vooral de Zeloten van Galilea, en anderzijds waren er de leidende priesterkringen met hun aanhang in Jeruzalem, die aandrongen op gematigdheid omdat ze goed beseften dat oorlog tegen de Romeinen gelijk stond met joodse zelfmoord. Josephus die door zijn reis naar Rome een bredere kijk had gekregen op het wereldgebeuren, deelde de inzichten van de leiders van Jeruzalem. Bovendien genoot hij hun vertrouwen: ze hadden men naar Rome gedelegeerd omdat ze geloofden in zijn capaciteiten, en het succes van zijn pleidooi aan het keizerlijk hof had zijn autoriteit nog bevestigd. En zo benoemde het Jeruzalemse bestuursapparaat Josephus tot gouverneur van Galilea, geassisteerd door twee priesters. Vol goede voornemens aanvaardde Josephus zijn taak. Maar vanaf zijn aankomst in Galilea werd hij door de zeloten als een vijand beschouwd, en de onlusten namen toe. In februari 67 oordeelde Nero dat de maat daar in het Oosten vol was, en stuurde Flavius Vespasianus als gevolmachtigde veldheer naar de onlusthaard. De Romeinse legioenen kwamen in beweging. In het zicht van dit gevaar moest Josephus kiezen: zich aansluiten bij de Romeinen en vechten tegen zijn eigen volk, of vechten tegen de Romeinen samen met de joden, ook al waren de eigen joodse zeloten hem vijandig gezind. Hij deed het laatste: hij, de gouverneur die geen oorlog gewild had, liep nu met zijn weerbarstige ondergeschikten het vuur in, helemaal in de lijn van wat ooit een toneelheld declameerde: "Je suis leur chef, il faut que je les suive!". Ja, hij volgden zijn ondergeschikten in hun strijd tegen de Romeinen. Maar hij volgde hen niet tot in de dood, en daarvan zouden de Galilleeërs in het bijzonder en de joden in het algemeen hem naderhand een bitter verwijt maken. Ziehier wat er gebeurde. Tijdens hun gedwongen aftocht verschansten de troepen van Josephus zich als laatste houvast in de vesting van Jopatapa (ten noorden van Nazareth), een bolwerk op een steile rots, alleen vanuit het noorden toegankelijk. Gedurende 47 dagen boden ze weerstand aan de legers en stormtuigen van Vespasianus. En dan konden ze niet meer: hun voedsel en strijdmateriaal was uitgeput en ze waren nog maar met veertig overblijvenden. Dit was, volgens de regels van de joodse vrijheidsstrijders, het dramatisch ogenblik van de collectieve zelfmoord. Josephus en zijn negen en dertig makkers trokken elk een nummer, en nummer twee moest gedood worden door nummer twee, die daarna op zijn beurt gedood werd door nummer drie enz... Josephus had het nummer veertig, dus het laatste; toen er reeds achtendertig doden lagen en het Josephus' beurt was om nummer negenendertig te doorsteken, gooiden deze twee laatsten het op een akkoordje en besloten samen in leven te blijven en zich over te geven aan de Romeinen. Als het tweemanschap voor de veldheer Flavius Vespasianus gebracht werd, scheen Josephus plots in trance te geraken en begon te voorspellen dat deze veldheer weldra keizer van het Romeinse Rijk zou worden.¹ Flavius Vespasianus liet de woorden van zijn krijgsgevangenen met schijnbare achteloosheid over zich heengaan en liet hem naar de gevangenis brengen. Maar in feite was hij er door geïntrigeerd zoals door enkele andere voorspellingen die men rond hem gedaan had in de voorbije jaren. Een zonderling figuur die Flavius Vespasianus (Flavius: familienaam; Vespasianus: voornaam)¹, een mengeling van graniet en sentimentaliteit: Orson Welles zou er kunnen een film over maken in de aard van zijn Citizen Kane. Geboren op het bescheiden landgoed van de Flavii in Cosa (Zuid-Etrucië) in het jaar 9 van onze tijdrekening, werd Vespasianus er opgevoed door zijn grootmoedertje waar hij heel zijn leven lang een veneratie zou voor overhouden: als keizer keerde hij regelmatig terug naar het dorpje van zijn jeugd en duldde hij niet dat er iets veranderd werd aan het huisje van zijn grootje; en zoals Citizen Kane tot op zijn sterbed de herinnering koesterde aan "Rosebud", de sneeuwlede waar hij als kind mee gespeeld had, zo dronk Vespasianus tot op het einde van zijn leven uit het zilveren bekertje waar eens zijn grootmoeder had uit gedronken. Via alle soorten ups en downs, onversaagde vechtersbaas en behendige strateeg, geraakte hij vanuit zijn eenvoudig Etrurië tot in de omgeving van Nero, en mocht hem als opperste onderscheiding vergezellen op diens reis naar Griekenland, het toenmalige Achai (reis die ook een rol zal spelen in het leven van onze derde Paulus). Nero wilde op die reis telkens opnieuw blijk geven van hoge cultuur en gaf onder andere een reeks zangrecitals om aan de Grieken te bewijzen dat hij qua muzikale talenten hun god Apollo evenaarde. Maar die recitals werden de valkuil van Vespasianus, want als vertrouweling van Nero moest hij op de eerste rij zitten en ofwel liep hij soms te vroeg weg ofwel –wat nog erger was– viel hij in slaap en begon te snurken. Nero werd daar tenslotte zo verontwaardigd over dat hij die Etrurische boer terug naar huis joeg. Dit zou tevens het einde van Flavius Vespasianus' carrière geworden zijn, ware het niet geweest dat ondertussen de joodse opstand van het jaar 66 begonnen was. Nero besepte dat er aar één man was die de orde kon herstellen in het Nabije Oosten, en dat was Vespasianus. En dus riep hij hem terug op tot actieve dienst. Vespasianus nam zijn zoon Titus met zich mee en samen met zijn legioenen trok hij naar Syrië en Judea. Hij leverde een paar veldslagen met zoveel overzicht en met zoveel persoonlijke moed (waarbij hij trouwens aan de knie gekwetst werd) dat hij in korte tijd legendarische werd. En nu begon hij terug te denken aan enkele vroegere voortekens, divinaties en profetieën¹; op de berg Karmel raadpleegde hij het orakel (dat hem zoals vroegere voortekens de hoogste eer voorspelde) en bij zijn overwinning op Jopatapa vernam hij eenzelfde waarzegging uit de mond van een van de twee overlevenden: Josephus. En twee jaar later zou blijken dat die voorspellingen gegrond geweest waren: in maart 68 kwam een opstand tegen Nero op gang en de negende juni zag de keizer zijn situatie als hopeloos en sneed zich de keel over. Dit was tevens het einde van de dynastie van Julius Caesar. In de daaropvolgende verwarring greep de veldheer Galba naar de keizerlijke macht. Reeds na enkele maanden werd hij vermoord en opgevolgd door een concurrerende veldheer Otho. Amper drie maanden later zat Otho reeds in zulk een uitzichtloze situatie dat hij zich zelfmoordde en het Romeinse Rijk sidderde in een grotere wanorde dan ooit. Vespasianus was op militaire campagne in Egypte toen het nieuws van Otho's dood zijn leger bereikte. En zijn soldaten beslisten voor hun veldheer: na Galba

en Otho moest Flavius Vespasianus aan het gezag komen en het zou derde werf goede werf zijn! De prefect van Egypte sloot zich met zijn soldaten aan bij het plebisciet van de legioenen van Judea en Syrië, en de tocht van de kandidaat-keizer naar Rome begon/ Aldaar moesten de senaat en het volk nu nog hun finale instemming betuigen.

Vespasianus voelde zich nog niet helemaal op zijn gemak en in Alexandrië –waar hij de boot naar Rome zou nemen– moest zijn populariteit reeds een eerste vuur^proef doorstaan. Daar we in die scène van Suetonius zowel de evangeliën als onze blinde en kreupele van Brueghel terug vinden, denk ik dat het de moeite loont die passage terloops te citeren, met natuurlijk steeds in petto de vraag war de grens ligt tussen Dichtung und Wahrheit.

Een man uit het volk, blind, en een andere die niet kon gaan, kwamen hem samen vinden en smeekten hem, hen te gezen. Want in een droom had de god Serapis hun gezegd dat Vespasianus de ogen van de blinde zou kunnen genezen door zijn speeksel, en dat hij de benen van de lamme zou genezen door ze met zijn voet aan te raken. Vespasianus was sceptisch en durfde aanvankelijk de proef niet wagen; maar op het aandringen van zijn vrienden deed hij het toch, zo, in volle publiek. En het lukte verdorie!¹

Ook zijn aankomst in Rome had een cruciaal moment kunnen zijn; want hij had vanaf het begin geweten dat hij een tegenkandidaat had, namelijk Vitellius, die de steun van de legers in Germanië had, en die ook op weg was naar Rome. Maar juist enkele dagen vóór Vespasianus' aankomst in Rome was de challenger Vitellius gesneuveld in een lokale schermutseling. En Rome, dat na de dood van Galba, van Otho en nu ook van Vitellius aan het einde van zijn Latijn was, aanvaardde Vespasianus zonder slag of stoot.

Zo begon Vespasianus in dit berucht geworden "jaar van drie keizers", in de ouderdom van 60 jaar, een keizerlijke loopbaan die zou duren van 69 tot 79. Onder zijn bewind werd Rome terug welvarend, en hij beleefde zijn taak op intense wijze. Suetonius vertelt een massa anekdoten waaruit blijkt dat hij –vaak op humoristische wijze– hard kon zijn zowel tegenover zijn soldaten als tegenover de burgers, maar dan met humor of met flegma, zoals we kunnen opmaken uit de anekdote van die sterk geparfumeerde dandy die de keizer kwam bedanken voor een gekregen benoeming. Vespasianus snoof enkele keren en zei dan: "Jongeman, ik had liever gehad dat je naar knoflook stonk", waarop hij de benoeming annuleerde. Daarentegen had hij ook menig gebaar van eenvoud en tederheid. We vermeldden reeds zijn cultus voor zijn grootmoedertje; en toen zijn dochter Flavia Domitilla stierf, deed hij die betreunde appel van zijn oog vergoddelijken. Zulke vergoddelijking was geen uitzondering in het Rome van toen: sinds de dood van Julius Caesar was het namelijk de gewoonte geworden (op een paar uitzonderingen na) dat een keizer na zijn dood –in een grootse plechtigheid– vergoddelijkt werd; en ook sommige vrouwelijke figuren uit de keizerlijke familie konden, na hun dood, die eer van de altaren krijgen. En vanuit die vergoddelijking begrijpen we laatste en ontroerende mop van Vespasianus: die tot zijn sterfbed hield van humor: "Wee mij! Ik denk dat ik bezig ben god te worden!" Mais revenons à nos moutons.

Nauwelijks zat Flavius Vespasianus stevig in zijn keizerlijk zadel, of hij nam een draad van een paar jaar geleden terug op, namelijk dat zonderling incident van die krijgsgevangene uit Jopatapa, die in een apocalyptische uitroep, omgeven door de lijken van zijn strijdmakkers, Vespasianus' keizerschap had aangekondigd. Die man moest teruggevonden worden!

Josephus werd dus opgezocht en uit zijn gevangenkamp gehaald. Niet alleen schonk Vespasianus de vrijheid aan die "dienaar van de godsstem" zoals hij hem noemde, maar hij verleende hem tevens de titel van Romeins burger (civis romanus) met al de rechten vandien, en schonk hem bovendien een levenslang pensioen en een landgoed in Judea. Josephus hechtte zich als een hondje aan de keizer en nam zelfs diens familienaam Flavius over. Van nu af noemde hij zich Flavius Josephus.¹

Vespasianus kon natuurlijk zijn keizerstaak in Rome niet combineren met de leiding van de legers in het Oosten, en droeg daarom dat bevelhebberschap over aan zijn zoon Titus, die hem steeds vergezeld had. Het was Titus' taak de oorlog tegen de joden te voltooien. Zo verknocht als Josephus was aan zijn vader, zo was hij het ook aan de zoon (die twee jaar jonger was dan hijzelf); hij vergezelde Titus overal, zowel toen deze Jeruzalem belegerde, als later toen hij een expeditie ondernam naar Alexandrië; hij was Titus' taalman en secretaris en drong er voortdurend op aan bij alle joden die hij kon bereiken dat ze zich zouden overgeven aan de Romeinen, in plaats van Jeruzalem tot het uiterste te willen verdedigen. Nu was natuurlijk de collaborateur Josephus juist niet de geschikte man om de joden te kunnen overtuigen. Maar de verdere feiten stelden hem in 't gelijk: Jeruzalem en zijn tempel werden verwoest in 70 en de ruggengraat van de joodse weerstand was definitief gebroken.

Het is niet te verwonderen dat Flavius Josephus een gehate persoonlijkheid werd bij de joden die de val van Jeruzalem overleefden. Ten eerste vond men zijn nummer veertig van Jopatapa en zijn overgave verdacht. Ten tweede verweet men hem zijn manifeste collaboratie, en vooral was het een gruwel dat hij als jood aanvaard had civis Romanus te worden. Want als puntje bij paaltje kwam moest een Romeins burger bereid zijn te offeren aan de Romeinse goden; maar een jood die zo iets deed, werd beschouwd als een apostaat: de volksgemeenschap sprak over hem de verschrikkelijke "herem" uit, en hij werd definitief in de ban geslagen, zowel voor het huidige als voor het toekomstige leven.

Misschien was het misprijzen van de joden een prikkel die Flavius Josephus er toe aanzette Palestina te verlaten, zich in Rome te vestigen en er geschiedenis te gaan schrijven. In het jaar 77 publiceerde hij zijn eerste historisch werk:

“Geschiedenis van de joodse oorlogen”. In dit boek vinden we een uitgebreide en nauwkeurige informatie, aangezien Josephus alles van dichtbij had meegemaakt. De auteur wil er ten overvloede in bewijzen dat de Romeinse legers toch onoverwinnelijk waren en de joden er dus alle belang bij hadden te berusten in hun onderdrukking, liever dan steeds maar opnieuw nutteloos bloed te vergieten.¹

Bij het dooreenweven van al die militaire gebeurtenissen hanteerde Josephus ook zeer dikwijls en duidelijk de dikke witte draad van zijn zelfverdediging, want hij wilde zich mordicus vrij pleiten van alles wat de joden hem als verraad hadden aangewreven. En dat is begrijpelijk. Maar in één ding ging hij te ver. Nu hij daar in zijn veilig en weelderig huis te Rome de geschiedenis zat te schrijven over de Romeinse overwinningen, was het dan écht nodig de joodse vrijheidsstrijders, de zeloten, zo dikwijls “bandieten” te noemen? Toch wonder: “selon que vous serez puissant ou misérable”: de overwinnende legers worden steeds “ordelijke strijdkrachten” en “loyale troepen” genoemd, maar de jongens van onze Boerenkrijg waren “brigands”; de verzetsstrijders tijdens wereldoorlog II heetten in de radio of in de dagbladen van de bezetters “masquisards” of “ondergronds gespuis” of “partizanen” of “terroristen”, totdat het getij begon te keren. Ook de zeloten van Galilea werden door Josephus over dezelfde kam geschoren. Dit komt dubbel antipathiek over omdat hijzelf in het begin van de oorlog aan hun zijde gestaan had. Of had hij de zeloten van Jopatapa vergeten, die achtendertig uitgeputte jongens die elkander onder zijn ogen gedood hadden? Nu kunnen we een verschillende mening hebben over massazelfmoord, al naar gelang onze instelling, en ze betitelen als fanatiek en redeloos nationalisme, ofwel als heldhaftig en subliem idealisme, maar mannen die zo iets gedaan hebben verdienen in elk geval een positiever etiket dan dat van “bandieten”.

Dit gezegd zijnde, moet de historicus dankbaar zijn dat Josephus zijn werk geschreven heeft, want zoals het Nieuwe Testament onze voornaamste informatiebron is aangaande Jezus, zo staat voor die overeenkomende periode Flavius Josephus op de voorgrond van de wereldlijke geschiedschrijving van Judea! Op meesterlijke wijze en met tekende details vertelt hij ons over de toenemende spanningen tussen Rome en de joden rond de jaren 50 na Christus, en over de tragische afloop van dit conflict: uitroeiingen van joodse verzetshaarden, verspreiding van de overlevenden en de verwoesting van Jeruzalem en zijn tempel, hetgeen doorheen de eeuwen zou blijven naetteren als een ongeneeslijke wonde van het jodendom.

Later vulde Josephus zijn “Geschiedenis van de Joodse Oorlogen” aan door een autobiografie waarin hij nog eens een pleidooi hield voor zichzelf, nadat zijn vijand Justus van Tiberias hen beschuldigd had dat hij de aanstoker zou zijn geweest van de joodse opstand in 66. In 93 publiceerde hij zijn derde boek: “De Joodse Oudheden”, in twintig boekdelen, waarin hij ons de joodse geschiedenis verhaalt vanaf de Babylonische gevangenschap tot de eerste eeuw van het christendom. Dit werk is voor ons van onvervangbare waarde inzake de studie van de “Gouden eeuw van Esau”, t.t.z. de opkomst van de dynastie van Herodes.

2. Flavius Josephus en de kopiisten van de vierde eeuw.

Wat we over de evangeliën en over de Brieven van Paulus gezegd hebben geldt ook voor de werken van Flavius Josephus.: zijn teksten hebben dikwijls corrupties ondergaan. Soms gebeurde dit uit slordigheid, maar de ernstige corrupties waren gewild, zoals dit kernachtig word samengevat door de Josephus-specialist Sanford, die alle nog bestaande Griekse en Latijnse handschriften bestudeerd heeft (en de Latijnse alleen reeds zijn er 230): “De historische werken van Flavius Josephus zijn voortdurend onderworpen geworden aan interpolaties, herziening en censuur in het belang van verschillende godsdienstige en politieke doeleinden”.¹

Allereerst moeten we de joden vermelden. Als bepaalde teksten van Josephus tegenstrijdig bleken te zijn met de Septuagint (= de Griekse vertaling van de joodse bijbel) dan werkten de joodse kopiisten zonder verpinken Josephus’ tekst op zulke manier bij, dat hij tot overeenstemming kwam met de onfeilbare bijbel. Vanaf de vierde eeuw (nadat keizer Constantijn het christendom geofficialiseerd had) gingen de christen op hun beurt Josephus retoucheren in naam van de geschiedenis theologie. Zo wilden ze bv. bewijzen dat de verwoesting van Jeruzalem en zijn tempel (zo ontroerend beschreven door Josephus) een straf van God was, omdat de joden Jezus hadden laten kruisigen. De kopiisten zorgden dus voor commentaar in die zin.

De oorspronkelijke papyrusteksten van Flavius Josephus hadden enerzijds geen woord gerept over Jezus van Nazareth, en de vroegste kerkvaders (bv. Origines) waren daar zeer verbolgen over geweest. De kopiisten van de vierde eeuw vonden eveneens dat dit zwijgen over Jezus een affront was voor heel het christendom en dus zouden ze dit euvel eventjes herstellen: ze fabriceerden een bijkomende tekst, wrongen die ergens tussen in achttiende boek van Josephus’ “Joodse Oudheden”¹ (zonder samenhang met het voorgaande of het volgende) en vertrouwden die verbeterde uitgave toe aan het stevige perkament waardoor die kopieën tot bij ons zijn geraakt, met dus de fameuze interpolatie die in de literaire geschiedenis de naam “Testimonium Flavianum” (het getuigenis van Flavius Josephus) gekregen heeft. Ziehier de tekst: “Rond diezelfde tijd trad Jezus op, een wijze man, indien men hem evenwel een man moet noemen. Hij was namelijk een wonderdoener en een leraar van de mensen die met vreugde de waarheid opnemen. En hij trok tot zich vele joden en vele Grieken (=heidenen). Hij was de Christus. En wanneer door toedoen van onze voornaamste burgers Pilatus hem had gestraft met de kruisdood, hielden zijn aanhangers niet op hem voort te beminnen. Hij verscheen hun namelijk drie dagen later, verzezen, zoals de goddelijke profeten samen met vele

ontelbare andere wonderen aangaande hem voorspeld hadden. En de mensensoort die naar hem Christenen werd genoemd is nog altijd niet uitgestorven.”¹

Enkele eeuwen later, in de periode van de kruisvaarten, ondergingen de reeds zozeer gehavende versies van Josephus' handschriften (die met hun topografische gegevens als een soort Guide Michelin gebruikt werden) nog eens een nieuwe aanval van interlineaire en marginale bemerkingen en toevoegingen.

Ook in verband met onze derde Paulus zijn de kopiisten van Flavius Josephus voor geen corrupties teruggedeeind. Ditmaal ging het niet om toevoegingen maar integendeel om de snoeischaar. Ze hebben welbewust op drie verschillende plaatsen een stuk weggemoffeld, juist wanneer dit stuk nodig zou geweest zijn om de afkomst van Saul te situeren. Zulks is des te treffender omdat men bij het doorlezen van Josephus onmiddellijk opmerkt dat deze auteur graag namen citeert en er op uit is zijn stambomen nauwkeurig uit te werken. Als we dan specifiek op zoek willen gaan naar de juiste familierelatie van Saul en Costoborus, de twee gebroeders van prinselijke bloede, zouden we dus –dan zij Josephus' uitrafelingen- vrij spoedig klaar kunnen komen. Welnu, wat waar is voor nagenoeg alle andere stamboomelementen, is het juist niet meer voor onze Saul! De enige nevelvlek in heel de Jerodiaanse stamboom (in de tot ons gekomen perkamentkopieën) is juist die plaats waar Saul en Costobarus thuis horen! De drie verschillende malen dat onze radar begint te popelen met het gevoel van nu-gaan-we-'t –hebben, krijgen we –in plaats van heldere namen- slechts vage bewoordingen of zelfs manifeste tekstverminking!

Een eerste keer is dit het geval in “Joodse Oudheden”, Boek V-XVIII, V4, vers 133.¹ We lezen daar over Berenika, de dochter van Costobarus en Salomé. Maar juist in dat vers 133 stoten we op een reeks puntjes en de voetnota zegt laconiek: “Hier ontbreekt een stuk”. Ging dat stuk over Antipater IV, de zoon van Costobarus en Salomé?

Een tweede keer, vijf verzen verder, in vers 138, wordt wel gesproken over het huwelijk van Antipater IV met Cypros en over hun dochter Cypros (junior), maar dat dit echtpaar ook twee zonen zou gehad hebben, Saul en Costobarus, wordt niet vermeld (of is er uitgeknijpt). Dus kunnen we ook niet vernemen wie van de drie de oudste of de jongste is. En een derde maal, ditmaal in de “Joodse Oorlogen”, boek I, XVIII, 2, vers 557 en 5, vers 565, zijn er –tegen de gewoonte van Josephus in- zoveel eigennamen vervangen door de vage term “een zoon” en “een dochter”, dat we weer niets stevigs meer kunnen bevestigen.

Ware het slechts één leemte geweest dan kon men nog spreken van een toeval. Is het tweemaal, dan wordt men achterdochtig. Maar met drie leemten op drie mogelijkheden om de nevelvlek te doorlichten kan men geen andere uitleg meer vinden dan een welbewuste “uitzuivering”. Het “waarom” van die uitzuivering ligt voor de hand: de christenen mochten niet weten dat Paulus een kleinzoon van Herodes was!

Tengevolge van die nevelvlekken in het werk van Flavius Josephus, staan we dan ook tegenover Saul en zijn broer Costobarus, als de politie en de wetsdokters zouden staan tegenover de lijken van twee jongens die aangespoeld zijn op het strand, met als enig kledingstuk hun badpak en dus zonder identiteitspapieren. Zullen we toch tot identificatie geraken? Via de immatriculatienuummer van een verlaten auto of van een gekapseisd bootje? Of via speciale lichamelijke kenmerken zoals geboortevlekken, of littekens of vals gebit? We gaan proberen, in het veilige voetspoor van een professorale detective; Walter Otto.

3. Flavius Josephus en de stamboom van Saul.

Tussen de vele geleerden die de Herodesdynastie bestudeerd hebben (en daarbij Flavius Josephus als de voornaamste informatiebron gebruikten) geldt Prof. Walter Otto als de meest gezaghebbende.¹ In zijn studie laat Walter Otto zich op geen enkel ogenblik gaan tot het trekken van parallellen tussen de Saul van Flavius Josephus en de Saul-Paulus van het Nieuwe Testament. De ernstige en wetenschappelijke Herr Professor kan dus niet verdacht worden van het feit dat hij u een “carte forcée” in de hand wil duwen (zoals ik dat daarentegen wél aan het doen ben!). Daarom is het dubbel belangrijk dat Otto zelf ook zo verwonderd is over de nevelvlek rond Saul en Costobarus, in zoverre dat hij op het einde van zijn boek, nix het geven van de stamboom van de Herodesdynastie (waarop dozijnen en dozijnen namen en vertakkingen prijken), geoordeeld heeft links onderaan de volgende voetnota te moeten plaatsen: “De gebroeders Costobarus en Saul, die in de jaren 60 na Christus een belangrijke plaats in het joodse volk hebben ingenomen, zijn in deze stamboom niet opgenomen “wei luns nur ihre Zugehörigkeit zum Königsgeschlecht , nicht aber ihre Verwandtschaftsverhältnis nahmhaft gemacht wird.” Wat wil zeggen: “Josephus vetelt ons wel dat Saul en Costobarus behoorden tot het koninklijk geslacht, maar hij zegt ons niet bij name via welke afstamming ze tot dit geslacht behoorden...en dus kunnen we hen niet op de stamboom plaatsen.” Maar dan vervolgt Otto: “Ik zou nochtans, wegens de naam Costobarus, de gebroeders Costobarus en Saul afstammelingen van Salomé en Costobarus willen beschouwen.”

Salomé en Costobarus hadden vier kinderen:

- 1) Een zoon, Antopater IV, die trouwde met zijn nicht Cypros, dochter van Koning Herodes en Mariamme.
- 2) Een dochter, Berenike, die trouwde met haar kozijn Aristobulus, zoon van koning Herodes en Mariamme. (Bij deze kinderen ging het dus om een kruishuwelijk dat deel uitmaakte van een spectaculair viervoudig huwelijk in de familie van Herodes, in het jaar 17 vóór Christus.¹)
- 3) Een tweede dochter (waarvan we de naam niet kenne) trouwde met haar oom koning Herodes I en was een van de tien vrouwen van de koning, maar bleef kinderloos.¹

4) Een derde dochter (waarvan we de naam niet kennen) trouwde met een zoon van Alexas.¹

Van welke van die vier kinderen van Saolmé en Costobarus was onze Saul een Zoon?

1) De tweede dochter wordt reeds onmiddellijk geëlimineerd, aangezien zij kinderloos was.

En Paulus, in zijn Brief aan de Filippenzen, brengt ons nog een stapje verder (dit natuurlijk in de veronderstelling dat de nieuwtestamentische Saul-Paulus dezelfde is als de Saul van Flavius Josephus). Paulus schrijft namelijk dat hij afstamt uit de stam van Benjamin (Fil. 3,5).

2) Welnu, hij kan niet afstammen van de laatste (naamloze) dochter: als dochter van Salomé was zij een Idumese, dus geen jodin, en haar echtgenoot, zoon van Alexas, was geen afstammeling van Benjamin.

3) en 4) Daarentegen komen Salomé's zoon Antipater en dochter Bernike wel in aanmerking als mogelijke vader of moeder van Saul-Paulus. Want zij trouwden, in kruishuwelijk, respectievelijk met Cypros en Aristobulus, t.t.z. met de dochter en de zoon van Mariamme. Welnu, Mariamme was een volbloed Hasmonese jodin en haar stamvader was een priester uit de stam van Benjamin.¹ Ik zou durven stellen dat Saul-Paulus geboren is uit een van die twee kinderen van Mariamme –zoon Aristobulus of dochter Cypros- via een van die kruishuwelijken tussen nicht en kozijn, die ingezegend waren in het jaar 17 vóór Christus, ter gelegenheid van de spectaculaire vierdubbele huwelijksplechtigheid.

Zo komen we tenslotte tot onze laatste eliminatie. Ik geloof niet dat Saul-Paulus en Costobarus de zonen waren van Mariamme's zoon Aristobulus en Salomé's dochter Berenike. Ziehier waarom. Aristobulus was vanaf zijn jeugd, smane met broer Alexander, de hoop van vele joden. Het was de joodse betrachting dat die twee zonen van Mariamme, na de dood van Herodes, de Hasmonese dynastie terug op de troon zouden brengen. Maar reeds in het jaar 7 vóór Christus (dus amper tien jaar huwelijksleven) werden Aristobulus en Alexander door hun koninklijke vader Herodes ter dood veroordeeld onder beschuldiging van hoogverraad. Tijdens zijn tienjarig huwelijksleven (en tijdens zijn intriges om koning van de joden te worden) kreeg Aristobulus met zijn vrouw Berenika vijf kinderen. Herodes, die later koning van Chalkis zou worden; Agrippa I, die koning over de joden zou zijn van 37 tot 44; Aristobulus, die zou trouwen met Jopata, dochter van de koning van Emesa; de fameuze Herodias, die in zijn evangeliën vernoemd wordt in verband met de onthoofding van Johannes de Doper (Mc. 6, 17; Luc. 3, 19) en tenslotte en andere dochter: Mariamme. Om bovendien nog een zesde en zevende kind (Saul en Costobarus) te winnen was de biologische tijdruimte erg kort. Maar het hoofdargument is dit: het is ondenkbaar dat Aristobulus met zijn Hasmonese naam en met zijn joodse ambities, aan een zoontje de Idumese naam Costobarus zou geven, want dat zouden de joden hem nooit vergeven. Zoals we verder zullen zien herinnerde juist die naam Costobarus aan de oude Idumese en Nabatiese woestijngod Qos, waarvan Costobarus (tweede echtgenoot van Salomé en grootvader van Saul) de cultus terug hadden willen invoeren tot grote ergernis van de joden.

En daarom opteer ik uiteindelijk voor het feit dat Saul-Paulus geboren werd uit het huwelijk van Salomé's zoon Antipater met zijn nicht, Mariamme's dochter Cypros. Antipater had een Idumese naam en had waarschijnlijk (in de voetstappen van zijn moeder Salomé) een Idumese oriëntering. En dan is het denkbaar dat hij op zijn beurt ook de Idumese naam van zijn vader, Costobarus, wilde doorgeven aan een van zijn twee zonen.

Dit huwelijk van Antipater met zijn nicht Cypros was (samen met de drie andere huwelijken, zoals reeds gezegd) ingezegend geworden in het jaar 17 vóór Christus, toen Antipater zestien en Cypros veertien jaar oud waren. Biologisch gesproken kunnen we de geboorte van Cypros' eerste kind situeren in het jaar 16, het tweede in het jaar 14 en het derde ca. 12 vóór Christus.

Van de dochter vinden we de naam in Flavius Josephus. Ze heete Cypros zoals haar moeder en overgrootmoeder. Maar was ze de oudste, de tweede of de jongste van het gezin? Dat vernemen we niet.

Over Saul en Costobarus, uit de stamboom weggesnoeid door de kopiïsten, maar volgens de gissing van Walter Otto hier thuis horend als kleinzonen van Costobarus, wordt evenmin gezegd wie van beiden de oudste is. Maar aangezien elders bij Josephus de naam Saul telkens eerst genoemd wordt, vóór Costobarus, kunnen we Saul als de oudste van de twee broers beschouwen. Zo zou dan de geboortedatum van onze Saul-Paulus ergens in het jaar 16 of 14 vallen. Laat ons bij benadering zeggen: het jaar 15 vóór Christus.

Helaas, we moeten het herhalen, dit is slechts een kaartenhuisje van gissingen. De exacte gegevens over Saul en Costobarus zijn waarschijnlijk in de oorspronkelijke tekst van Josephus te vinden geweest op drie verschillende plaatsen. Maar een welbewuste censuur heeft drie maal het nodige gedaan om de sporen uit te wissen. Ik schreef "helaas". Of is er misschien voor ons geen reden om helaas te schrijven of te zeggen. Misschien zijn die mutilaties en camouflages van de censuur integendeel juist een bewijs per negativum dat onze radar wel degelijk in de goede richting gezocht heeft!? Misschien hebben we de waarheid gevonden. Misschien is het begrip "Paulus = kleinzoon van Herodes" zo iets als het Eureka van Archimedes of als de vondst van Champollion, waardoor hij Egyptische hiërogliefen kon gaan ontcijferen!? In elk geval stel ik u voor, samen met Archimedes en Champollion te spelen in de hoofdstukken die nu gaan volgen. Er zal een historische aanloop van vele bladzijden nodig zijn eer we aan ons Nieuw Testament geraken. Maar u zult verbaasd zijn hoeveel hiërogliefen geleidelijk begrijpelijk worden. En u zult meteen een andere (en naar mijn mening een echtere) kijk op Paulus krijgen.

Voor één vierde jood via zijn moederlijke grootmoeder Mariamme, voor drie vierden Idumeeër via zijn moederlijke grootvader Herodes, zijn vaderlijke grootmoeder Salomé en zijn vaderlijke grootvader Costobarus. Dit is de genetische steekkaart van Saul-Paulus. Dat betekent met andere woorden dat hij voor één vierde afstamt van Joacob en voor drie vierden van Esau. En zo werd in zijn ene persoon de eeuwenoude vijandschap van de bijbelse tweelingsbroer gepolariseerd.

1. Jacob en Esau

1.1. Reeds vijanden "in utero".

Elke lezer van het Oude Testament kent het verhaal (Gen. 25) van die vijandschap die reeds begon in de schoot van hun moeder Rebekka, de echtgenote van Isaak. Toen de kinderen in haar schoot tegen elkaar stootten, dacht Rebekka: "22 De kinderen in haar lichaam botsten hard tegen elkaar. Als het zo moet gaan, dacht ze, waarom leef ik dan nog? En ze ging bij de Jahwe te rade. 23 De Jahwe zei tegen haar: 'Twee volken zijn er in je schoot, volken die uiteengaan nog voor je hebt gebaard. Het ene zal machtiger zijn dan het andere, de oudste zal de jongste dienen.' (Gen. 25, 22-23). En ook tijdens de bevalling ging de ruzie door: "24 Toen de dag van de bevalling was gekomen, bracht zij inderdaad een tweeling ter wereld. 25 Het kind dat het eerst te voorschijn kwam was rossig en helemaal behaard, alsof het een haren mantel aanhad; ze noemden het Esau. 26 Toen daarna zijn broer te voorschijn kwam, hield die Esau bij de hiel beet; hij werd Jacob genoemd Isaak was zestig jaar toen zij geboren werden." (Gen. 25, 24-25).

1.2. Het eerstgeboorterecht van Esau.

Juridisch was er geen probleem: Esau was eerst op de wereld gekomen en zou later de belangrijkste erfgenaam van de twee worden op grond van het oosterse eerstgeboorterecht. Bovendien kon hij rekenen op zijn oude vader, want "Isaak hield van Esau (de jager) omdat zijn wild hem smaakte" (Gen. 25, 28). Maar Rebekka beminde Jakob (Gen. 25, 28) en dat was het vetrekpunt van een jarenlange intrige met als resultaat dat de sluwe Jakob, geholpen door zijn moeder, Esau's geboorterecht naar zich toehaalde.

1.3. De sluwe troeven van Jakob en Rebekka.

1.3.1. De eerste zet: een afgetruggelkde eed.

27 Toen de jongens opgegroeid waren, werd Esau een uitstekend jager, iemand die altijd buiten was, terwijl Jakob een rustig man was, die het liefst bij de tenten bleef. 28 Isaak was zeer op Esau gesteld want hij at graag wildbraad, maar Rebekka hield meer van Jakob. 29 Eens was Jakob aan het koken toen Esau uitgeput thuiskwam van de jacht. 30 'Gauw, geef me wat van dat rode dat je daar kookt, ik ben doodmoe,' zei Esau tegen Jakob 31 'Pas als jij me je eerstgeboorterecht verkoopt,' antwoordde Jakob. 32 'Man, ik sterf van de honger,' zei Esau, 'wat moet ik met dat eerstgeboorterecht?' 33 'Zweer het me nu meteen,' zei Jakob. Dat deed Esau, en zo verkocht hij zijn eerstgeboorterecht aan Jakob. 34 Daarop gaf Jakob hem brood en linzensoep. Esau at, dronk en ging meteen weer weg; hij hechtte geen enkele waarde aan het eerstgeboorterecht. " (Gen. 25, 27-34).

1.3.2. De tweede zet: een blinde grijsaard bedrogen.

Het volgende verhaal is zeer belangrijke. Het betreft de vaderlijke zegen door de oude Isaak uitgesproken en waardoor Jakob's uitverkiezing en Esau's achteruitstelling zou bestendigd worden. Zoals dit verhaal staat opgetekend in de bijbel, komt het zeer naïef voor. Geen enkele huidige historicus zou zijn hand in het vuur durven steken om de authenticiteit van het gebeuren te bevestigen. De hele scène is veeleer een voorbeeld van folkloristische fantasie

Vierde deel: Zoektocht naar de volledige Paulus

Inleiding

In ons eerste deel bestudeerden wij de Paulus van de Brieven en in ons tweede die van de Handelingen. Ik citeerde daarbij de optimistische visie van de inleiders van het Nieuwe Testament: "Twee van elkaar onafhankelijke bronnen zijn eigen aan de Brieven en de Handelingen, geven ons van Paulus en zijn leven een duidelijker beeld dan van enige andere persoonlijkheid van het Nieuwe Testament."¹⁹¹ Ik heb u verteld waarom een reeks kritische onderzoekers een andere stem laten horen: "Men moet ofwel de Paulus van de Brieven kiezen, ofwel die van de Handelingen."¹⁹²

De ontdekking van een derde Paulus, die van Flavius Josephus, heeft voor ons een nieuw licht geworpen op het probleem. Tegenstellingen en schmink zijn er; volledig akkoord. Maar de derde Paulus laat ons toe te begrijpen waarom er moest geschminkt worden; die helpt ons door te dringen –doorheen de schmink- tot een diepere en meer waarachtige laag en daar kunnen we een reeks waardevolle elementen lospeuteren zoals de stukken van een legpuzzel waarmee we een aanvang kunnen maken om een authentieke en volledige Saul-Paulus te reconstrueren.

Als we eenmaal het puzzelspel begonnen zijn, vinden we weer andere legpuzzelstukken, bv. bij de Latijnse historicus Tacitus. En waarom hebben onze bijbelkundigen zo weinig aandacht besteed aan enkele formidabele puzzelstukken die te grabbel liggen in het enorme reservoir van de apocriefe geschriften?

Dit vierde deel weze dan, lieve lezeres en lezer, het begeesterend spelletje waarin we samen gaan trachten al onze voorradige stukken aan elkaar te passen, op zoek naar de totale Saul-Paulus. Ik besef zeer goed dat onze poging slechts een debuut is. Maar zullen anderen –meer competent in de geschiedenis en exegese- onze begeestering kunnen overnemen? Zullen ze bepaalde van onze aanpassingen willen verbeteren en nieuwe puzzelstukken en ophelderingen toevoegen aan de onze? Ik hoop het van harte!

Eerste hoofdstuk: Geboortjaar.

Geen enkele nieuwtestamentische tekst vermeldt het geboortjaar van Saul-Paulus. Men kan slechts gissingen opperen.

Eerste theorie.

¹⁹¹ Zie deel 2, blz. 46 (waar te vinden?)

¹⁹² Zie deel 2, blz. 45

De eerste mening –en die in de loop van de eeuwen de meeste aanhangers gevonden heeft- was deze dat Paulus veel jonger zou geweest zijn dan Jezus. Deze mening berust op een passage uit de Handelingen van de Apostelen, namelijk het verhaal van de eerste martelaar Stephanus die vóór zijn trouw aan Jezus werd doodgestenigd in de allereerste maanden na de dood van Christus, ± 33-35: “Zij sleepten hem buiten de poort en stenigden hem. De getuigen legden hun mantels neer aan de voet van een jongeman die Saulus heette.” (Hand. 7, 58); “Saulus stemde in met de moord op deze man.” (Hand. 8, 1). Dus, zo zegden de exegeten: Saul was in die periode na de dood van Jezus nog maar een jong kereltje. En enkelen onder hen die nog grondiger doordrongen in de geplogenheden van het jodendom, verklaarden categorisch dat Saulus op dat ogenblik jonger dan dertien jaar moet geweest zijn. Want op de dertiende verjaardag van elk joodje werd zijn Bar-Mitzvah-feest gevierd. Van Katan (minderjarig) werd hij Gadol (meerderjarig), hij mocht nu geldig trouwen, hij werd nu samen met de andere volwassenen medeverantwoordelijk voor het gemeenschappelijk onderhouden van de geboden, en hij was eveneens samen met het ganse volk verplicht een godslasteraar te stenigen tot hij stierf (Deut. 17, 2-7). Slechts de jongetjes van beneden de dertien jaar moesten en mochten niet deelnemen aan stenigingen, en konden dus de meer passieve functie van garderobe vervullen. En de berekening werd eenvoudig: de dood van Jezus in 33; de steniging van Stephanus kort daarop, laat ons zeggen in 34; Paulus op dat ogenblik ongeveer twaalf jaar oud; dus waarschijnlijk geboortjaar van Paulus: 34-12 = het jaar 22 van onze tijdrekening. Maar dan komt de kat op de koord: onmiddellijk na de steniging van Stephanus lezen we in de Handelingen: “Op die dag brak een hevige vervolging los tegen de Kerk in Jeruzalem. Allen verspreidden zich over het platteland van Judea en Samaria, uitgezonderd de apostelen. Vrome mannen begroeven Stephanus en hielden een grote ouwklacht over hem. Saulus echter woedde tegen de Kerk, waarbij hij het ene huis na het andere binnendrong, mannen en vrouwen wegsleepte en overleverde om gevangen gezet te worden.” (Hand. 8, 1-3). En dan stellen we ons de vraag: hoe kan een jongetje van nog geen dertien jaar mannen en vrouwen wegslepen en overleveren? Zeker niet alleen. Dus met de hulp van soldaten? Och kom, soldaten laten zich niet commanderen door een broekventje. Het juiste antwoord wordt gegeven door de moderne exegeese, op grond van vergelijkend tekstonderzoek: de twee zinnen over de jongeman Saulus die de kleren bewaakte en die instemde met de moord op Stephanus zijn niet authentiek, ze stonden niet in de oorspronkelijke tekst van de Handelingen van de Apostelen, ze zijn er later tussen geschoven door een ijverige, maar zeer onnadenkende kopiist. Dus, forget it.

Tweede theorie.

Die Paulus, die volwassen was bij de steniging van Stephanus en die zelfs geholpen werd door de medewerkers bij de jacht op christenen (hetgeen een sociale gezagssituatie en dus rijpheid veronderstelt), roept dan andere gissingen op in verband met zijn geboortjaar. Sommigen plaatsen dit jaar in het begin van onze tijdsrekening, anderen zelfs er vóór.¹⁹³

Derde theorie

In het apocriefe boek “De handelingen van Paulus en Thecla” (waar we later nog op zullen komen) vinden we het volgende portret van de bekeerling Saul: “Klein van gestalte, met kale schedel en kromme benen, in edele houding, met samengegroeide wenkbrauwen en een beetje vooruitgestoken neus, en zeer vriendelijk; nu eens zag hij eruit als een mens, dan weer had hij het gelaat van een engel”. Hierbij kunen we de volgende bedenking maken: menselijk gelaat of engelachtig gelaat, dat is een kwestie van subjectieve interpretatie; kromme benen kunt ge op elke leeftijd vinden, maar een kletskop doet eerder denken aan een vijftiger dan een een dertiger. In een verdere reconstructie van onze derde Paulus zullen inderdaad vele argumenten voor een rijpere leeftijd pleiten. En daarom houd ik mij – jusqu’à preuve au contraire- aan wat ik vroeger berekend heb in verband met het huwelijk van Paulus’ ouders Antipar en Cypros, en schat ik de geboorte van Saul-Paulus rond het jaar 15 vóór onze tijdrekening.

Tweede hoofdstuk: Geboorteplaats

De eerste Paulus, die van de Brieven, vertelt ons nergens waar hij geboren is. De Handelingen daarentegen vermelden tweemaal Tarsus, ter gelegenheid van Paulus’ redevoering in Jeruzalem: “Ik ben een jood, geboren te Tarsus in Cilicië.” (Hand. 22,3); “Ik ben een jood uit Tarsus in Cilicië, burger van een niet onaanzienlijke stad.” (Hand. 21,3). Waaruit moet blijken dat Paulus in Tarsus geboren was, en zich nog steeds als burger van Tarsus beschouwde. Maar geen enkele kerkvader heeft ooit op plausible wijze kunnen uitleggen waarom die “joodse” ouders van Paulus in Tarsus verziend geraakt waren. En nog minder was het begrijpelijk hoe Paulus als burr van Tarsus tevens Romeins staatsburger kon zijn. Want: “Tarsus was slechts een vrijstad door de gunst van keizer Augustus; het was noch een colonia, noch een municipium, en daarom verleende de geboorte in die stad niet het Romeinse burgerschap. Hoe dit laatste in Paulus’ familie kwam kunnen we niet zeggen.

Als we echter poneren dat Paulus inderdaad de Saul van Flavius Josephus’ boek en de kleinzoon van koning Herodes de Grote was, dan wordt die geboorte in Tarsus wèl plausibel. En ziehier waarom. Ik vertelde u reeds vroeger dat koning Herodes niet alleen een ijverig monarch was, in dienst van de Romeinse kiezer Augustus, maar dat hij ook een

¹⁹³ Voltoeien Mgr. Ricciotti.....

gewiekst businessman was, met een familiale commerciële traditie van karavaansjeiks. Tijdens zijn jaren van samenwerking met keizer Augustus kwam Herodes onder andere tot het besef dat de kopermijnen van het eiland Cyprus een enorme rijkdom verborgen. Het erts van deze mijnen had nameijl het rijkste kopergehalte van de wereld¹⁹⁴, het was reeds sinds eeuwen gekend, maar het was nooit op systematische wijze geëxploiteerd geworden doordat het eiland onder steeds wisselende meesters had gestaan. De voorlaatste eigenaar was de Egyptische koning Ptolomaius Auletes geweest. Hij had grote sommen geld ontleend aan Rome, en had Cyprus in pand gegeven. In 58 bleek dat Auletes zijn schuld niet kon betalen, en Rome annexeerde Xyprus. Administratief werd het eiland ondergebracht in de provincie Cilicië, waarvan de havenstad Tarsus de hoofdplaats was. Naderhand (zoals we reeds lazen) werd het eiland door Antonius aan Cleopatra geschonken, maar na Antonius' nederlaag in 31 werd het eigendom van de overwinnaar Octavius, de latere keizer Augustus. Zo zag Herodes in, hoe belangrijk Cyprus zou kunnen zijn, indien men tot een goed georganiseerde ontginning van zijn koperrijkdom zou kunnen komen: belangrijk voor zijn eigen bouwwerken die hij overal opzette of wilde gaan opzetten¹⁹⁵, en dubbel belangrijk voor Augustus' enorme behoefte aan metaal, in de uitbouw van het Romeinse leger, van de heirbanen en van de overige infrastructuur, met al het materiaal dat hierbij te pas kwam. En speedig waren de beide heersers het eens; Herodes zou gans de uitbating van de kopermijnen op zich nemen, maar Augustus zou mee profiteren van de winst. Naderhand, in 22 vóór Christus, schonk Augustus het eiland aan de Romeinse senaat, en van dan af werd het geregeerd door een proconsul die zijn residentie had in Paphos.¹⁹⁶ maar de private belangen van Augustus en Herodes werden niet gewijzigd, en Herodes hield de exploitatie stevig in handen.

Het kopererts van Cyprus werd door de centrale vlakke naar de oostelijke haven Salamis vervoerd, en van daar uit werd het per schip overgebracht naar de vastelandhaven Tarsus, dat als draaischijf diende voor de verdere distributie. Tarsus, 20 km. Landinwaarts gelegen op de Cydnusstroom, was een veilige en goed uitgeruste haven waar belangrijke wegen van het Romeinse Rijk bijeenkwamen: de Noordelijke heirbaan van Anatolië¹⁹⁷, en de Zuidelijke verbinding met Antiochië en Damascus. Omdat Tarsus voor keizer Augustus een dubbel belang had, economisch en militair, deed hij ook een speciale geste tegenover deze stad en schonk haar het stadt van vrijstad, met de daaraan verbonden fiscale voordelen. Meteen wordt het duidelijk waarom Herodes én voor zijn industriële productie in Cyprus, én voor zijn commerciële distributie in Tarsus, behoefte had aan de aanwezigheid van eigen volken eigen aanhang, zijn "Herodianen" (zoals hij die ook had in Jeruzalem, in Caesarea, en in Italië in de belangrijke havenstad Puteoli). Welnu, juist in de allereerste jaren van deze Cyprus-Tarsusonderneming, in het jaar 17, had Herodes vier Mariamme's kinderen tegelijk uitgetrouwlijkt¹⁹⁸. Aristobulus en Alexander moesten een bepaalde (meer politieke) richting uitgaan, als latere troonopvolgers:....

De twee dochters en hun echtgenoten echter kwamen in aanmerking voor een ander doeleinde, namelijk het beheer van een deel van Herodes' investeringen; de nieuwe en grote investering was de koperbusiness; en zo is het begrijpelijk dat Herodes' pas gehuwde dochter Cypros met haar echtgenoot Antipater IV (zoon van Herodes' zuster Salomé) naar Tarsus gezonden werd om er een belangrijke plaats in te nemen tussen de Herodiani. En zo wordt het eveneens begrijpelijk dat Cypros, dochter van Herodes en Mariamme, juist in Tarsus het leven heeft geschonken aan haat zoon Saul, onze derde Paulus, rond het jaar 15 vóór Christus.

????????????????????????????

¹⁹⁴ In het Romeinse Rijk noemde men het aanvankelijk "aes Cypricum, erts van Cyprus. Toen men het koper ging bewerken met toevoeging van tin, om het sterkere brons te bekomen, verschoof de naam "aes" naar het brons, en bedoelde men met "cypricum" nog het kopererts. De stam cypricum is sindsdien terug te vinden in al onze westerse namen voor koper: cuprum (Lat.), copper (Eng.), cuivre (Fr.), kupfer (Dts.), koper (Zw.), koper in het jiddisch.

¹⁹⁵ Bv. zijn eigen paleis in Jeruzalem en zijn vesting Herodion, de stad Sebaste, de havenstad Caesarea, en de apotheose: de nieuwe Tempel van Jeruzalem.

¹⁹⁶ En zo krijgen we in de Handelingen van de Apostelen (Hand. 13, 7.13) te lezen dat Saulus en Barnabas te gast waren bij de proconsul van Cyprus, Sergius Paulus.

¹⁹⁷ Deze noordzuid verbinding drong dwars door het machtige Taurusgebergte, via de enig mogelijke pas ten Noorden van Tarsus: "de poort van Cilicië" (tegenwoordige naam in het Turks is Gulek Bogazi). Deze doorgang had ook een groot militair belang gehad bij de veroveringstochten van Xenophon rond 4010 en van Alexander de Grote rond 300 vóór onze tijdrekening.

¹⁹⁸ Zie blz.....

LOSSE TEKSTEN

B. DE BLOEDVERWANTEN VAN PAULUS

I. Zes vraagtekens

Wie de Handelingen van de Apostelen kritisch leest en vooral herleest, komt tot de volgende eigenaardige vaststelling: telkens als Paulus in een of ander stad gevaar liep, kon hij rekenen op de bescherming van hoogwaardigheidsbekleders, of op een legeroverste, of op de koning zelf, en dit dan op een wijze die niet gebruikelijk is bij een vulgaire opruier of gevangene. Ik laat hier zes voorbeelden volgen.

1) In Jeruzalem

In het twaalfde hoofdstuk van de Handelingen van de Apostelen lezen we dat Paulus en Barnabas in Jeruzalem verbleven voor "dienstwerk". En zie hier wat er ondertussen volgens Hand. 12, 1-2 gebeurde:

a: Omstreeks die tijd legde Herodes de hand op enkele leden van de kerk om hen te mishandelen.

b: Jakobus de broer van Johannes, liet hij met het zwaard ter dood brengen.

c: Omdat hij bemerkte dat dit de joden aangenaam was, liet hij ook nog Petrus gevangen nemen.

En Paulus? Die was toch ook een belangrijke voorman van de Christenen? En de joden zouden het driedubbel aangenaam gevonden hebben dat ook Paulus vastgegrepen werd, want ze haatten hem nog meer dan Jakobus en Petrus. Maar aan Paulus' hoofd werd er geen haartje gekrenkt. We krijgen alleen de lakonieke zin te lezen: "Barnabas en Saulus keerden na hun dienstwerk in Jeruzalem volbracht te hebben." (Hand. 12, 25).

Vraag: Waarom werd Jakobus gedood en Petrus gevangen genomen op bevel van Herodes, en waarom werd Paulus gerust gelaten?

2) In de stad Filippi

"19 Toen nu haar eigenaars zagen, dat hun kans op voordeel verdwenen was, grepen zij Paulus en Silas en sleurden hen naar de markt voor de overheid, 20 en toen zij hen bij de hoofdlieden gebracht hadden, zeiden zij: Deze mensen brengen onze stad in rep en roer, daar zij Joden zijn, 21 en zij verkondigen zeden, die wij als Romeinen niet mogen aanvaarden of volgen. 22 Ook de menigte schoolde tegen hen samen en de hoofdlieden scheurden hun de kleren van het lijf en lieten hen met de roede geselen; 23 en na hun vele slagen gegeven te hebben, wierpen zij hen in de gevangenis met bevel aan de bewaarder hen zorgvuldig te bewaken. 24 Daar deze zulk een bevel ontvangen had, zette hij hen in de binnenste kerker en sloot hun voeten zorgvuldig in het blok.." (Hand. 16, 19-24). Tijdens de nacht gebeurde dan zagezegd een van die wonderen waar de auteurs van de Handelingen zo graag mee omspringen: er

kwam een hevige schok, de gevangenis beefde op haar fundamenten, alle deuren vlogen open en de boeien van de gevangenen sprongen los. Op al die wonderen, die niet alleen in de Bijbel maar ook in de literaire keuken van gans de Oudheid en van de latere heiligenverhalen schering en inslag waren, zoals zout en peper en peterselie in onze keuken, zullen we in het lang en breed terugkomen in ons derde boek "Een andere kijk op Jezus" (in voetnoot verwerken RT). Maar wat ik nu wil aanhalen komt me belangrijker voor: in die nacht "bekeerde" de gevangenenbewaarder zich tot Paulus, had lange gesprekken met hem, verzorgde zijn wonden...en ging waarschijnlijk nog midden in de nacht aan de magistraten vertellen wat hij vernomen had. Want dan krijgen we het volgende te lezen: "35 En toen het dag was geworden, zonden de hoofdlieden de gerechtsdienaars om te zeggen: Laat die mensen vrij. 36 En de bewaarder deelde dit bericht aan Paulus mede: De hoofdlieden hebben doen weten, dat gij moet vrijgelaten worden; vertrekt dan nu en gaat heen in vrede. 37 Maar Paulus zeide tot hen: Zij hebben ons, hoewel wij Romeinen zijn, zonder vorm van proces in het openbaar gegeseld en in de gevangenis gezet, en willen zij ons er nu ongemerkt uitzetten? Geen sprake van; laten zij zelf komen en ons eruit leiden. 38 En de boden brachten deze woorden over aan de hoofdlieden. En dezen werden bevreesd, toen zij hoorden, dat het Romeinen waren; 39 en zij kwamen het hun verzoeken, en toen zij hen de gevangenis uitgeleid hadden, vroegen zij hun de stad te verlaten" (Hand. 16, 35-39).

Vraag: Wat had de gevangenenbewaarder aan de magistraten verteld en waarom kropen ze nu voor Paulus?

3) In de stad Korinthe

"11 Paulus bleef anderhalf jaar in Korinte en onderrichtte de inwoners over Gods boodschap.

12 Toen Gallio proconsul van Achaje was, keerden de Joden zich echter gezamenlijk tegen Paulus en daagden hem voor het gerecht. 13 Ze namen hem mee naar Gallio en zeiden: 'Deze man haalt de mensen over om God te vereren op een wijze die in strijd is met de wet.' 14 Nog voordat Paulus daarop kon reageren, zei Gallio tegen de Joden: 'Als er sprake was van een misdrijf of een ernstige vorm van wangedrag, zou ik uw aanklacht uiteraard ontvankelijk hebben verklaard, 15 maar aangezien het een geschil betreft over woorden en namen en uw eigen wet, moet u zelf maar zien wat u doet; over die zaken wil ik geen recht spreken.' 16 En hij liet hen uit de rechtszaal verwijderen. 17 Toen grepen de omstanders met zijn allen Sostenes vast, een leider van de synagoge, en ranselden hem voor het gerechtsgebouw af. Gallio trok zich van dit alles echter niets aan." (Hand. 18, 11-17). Deze Gallio, proconsul van Achaïa, was de broeder van Seneca, en Seneca was de leermeester van Nero.

Vraag: Waarom trok Gallio zich niets aan van de overste van de synagoge, maar waarom beschermde hij Paulus?

4) Een volgende maal in Jeruzalem

"23 Ze schreeuwden, gooiden met hun mantels en wierpen stof in de lucht. 24 Daarop beval de tribuun Paulus de kazerne binnen te brengen. Hij gaf opdracht hem onder het toedienen van zweepslagen te verhoren, om te achterhalen waarom het volk zo tegen hem tekeerging. 25 Maar toen ze hem al vastgebonden hadden voor de zweepslagen, zei Paulus tegen de centurio die erbij was: 'Mogen jullie een Romeins burger geselen, en dan nog wel zonder vorm van proces?' 26 Toen de centurio dit hoorde, ging hij naar de tribuun om hem op de hoogte te stellen. Hij zei: 'Wat bent u aan het doen? Die man is een Romein!' 27 De tribuun ging naar Paulus toe en vroeg: 'Bent u werkelijk een Romeins burger?' 'Jazeker,' antwoordde Paulus. 28 De tribuun zei: 'Ik heb een vermogen moeten betalen voor dat burgerrecht.' Daarop zei Paulus: 'Ik ben als Romeins burger geboren.' 29 Meteen lieten de soldaten, die op het punt stonden hem te verhoren, hem met rust, en ook de tribuun sloeg de schrik om het hart nu hij beseftte dat hij een Romeins burger had laten vastbinden." (Hand. 22, 23-29).

(En daags daarna)

10 Toen de onenigheid nog toenam, vreesde de tribuun dat Paulus door de leden van het Sanhedrin verscheurd zou worden. Hij liet een afdeling soldaten komen om hem te ontzetten en hem terug te brengen naar de kazerne....12 Toen de dag aanbrak, verzamelde zich een groep Joden, die zwoeren dat ze niet zouden eten of drinken voor ze Paulus hadden gedood. 13 Meer dan veertig mannen namen aan deze samenzwering deel. 14 Ze gingen naar de hogepriesters en de oudsten en zeiden: 'We hebben een heilige eed gezworen om niets meer te eten voor we Paulus hebben gedood. 15 Dient u daarom nu, onder het voorwendsel dat u de beschuldigingen die tegen hem zijn ingebracht nader wilt onderzoeken, namens het hele Sanhedrin een verzoek in bij de tribuun om hem naar u toe te laten brengen. Dan staan wij klaar om hem nog vóór zijn aankomst te doden.'

16 De zoon van Paulus' zuster hoorde echter van dit plan. Hij ging naar de kazerne, en nadat hij daar was binnengelaten, stelde hij Paulus van de samenzwering op de hoogte. 17 Paulus liet een van de centurio's bij zich komen en zei: 'Breng deze jongeman naar de tribuun, want hij heeft hem iets mee te delen.' 18 De centurio ging met hem naar de tribuun en zei: 'De gevangene Paulus heeft me bij zich laten komen en me verzocht deze jongeman naar u toe te brengen, omdat hij u iets te zeggen heeft.' 19 De tribuun nam hem mee naar een plek waar niemand hen kon horen, en vroeg: 'Wat heb je me te melden?' 20 De jongeman antwoordde: 'De Joden hebben afgesproken u te verzoeken Paulus morgen naar hun raad te laten brengen, onder het voorwendsel dat ze zijn zaak nader willen onderzoeken. 21 Maar u moet hen niet geloven: meer dan veertig van hen willen hem in een hinderlaag lokken. Ze hebben een eed gezworen dat ze pas weer zullen eten en drinken als ze hem vermoord hebben; ze staan al klaar en

wachten alleen nog tot u hun verzoek hebt ingewilligd.' 22 De tribuun liet de jongeman vertrekken, maar beval hem: 'Vertel aan niemand dat je me hiervan op de hoogte hebt gesteld.' 23 Daarna liet hij twee centurio's komen en zei: 'Zorg dat er vanavond, drie uur na zonsondergang, tweehonderd soldaten klaarstaan om naar Caesarea te gaan, samen met zeventig ruiters en tweehonderd lichtbepapende mannen; 24 zorg ook voor een stel rijdieren om Paulus veilig naar procurator Felix te brengen." (Hand. 23, 10.12-24).

Vraag: Een mobilisatie van tweehonderd man, zeventig ruiters en tweehonderd slingersaars in het holst van de nacht? (Zelfs al gaat het hier om een lietarire overdrijving RT) Doet men zoiets voor de bescherming van een gewoon Joodje? Of zat daar iets anders achter?

5) In de stad Caesarea

De escorte van honderden soldaten bracht Paulus in de nacht tot in Caesarea. Hun overste was drager van een bijzondere brief voor de landvoogd Felix. Felix las de brief en zorgde ervoor dat Paulus in een bewaakte (en dus beschermde) verblijfplaats werd ondergebracht: "23 Hij gaf de centurio opdracht Paulus in hechtenis te houden, maar onder een mild regime, en gelastte dat niemand uit zijn kring verhinderd mocht worden voor hem te zorgen. 24 Enkele dagen later ging Felix samen met zijn vrouw Drusilla, die een Jodin was, naar de gevangenis. Hij liet Paulus halen om te horen wat hij over het geloof in Christus Jezus te zeggen had. 25 Maar toen Paulus sprak over gerechtigheid en zelfbeheersing en over het komende oordeel van God werd Felix bang en zei: 'Voorlopig kunt u gaan. Wanneer ik in de gelegenheid ben, zal ik u weer laten roepen.' 26 Maar intussen hoopte hij dat Paulus hem geld zou aanbieden; daarom liet hij hem telkens weer komen voor een gesprek." (Hand. 24, 23-26).

Vraag: Als Paulus maar een eenvoudige, arme geloofsprediker was, die door tentenmaken in zijn behoeften moest voorzien (Hand. 18, 3), hoe kon de landvoogd Felix van Caesarea dan hopen dat hij van Paulus een gouden handdruk zou krijgen? Of verwachtte hij geld van die vrienden, waaraan niemand mocht verhinderen Paulus van dienst te zijn? Waren die vrienden arme geloofsgenoten? Of rijke koninklijke bloedverwanten die al bij al zich nog maar eens zouden ontfermen over het familiale buitenbeentje?

6) Het bezoek van koning Agrippa.